

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Серія заснована у липні 2006 р.

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Економіка

Том 25. Випуск 5(84). 2020

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I.I. Mechnikov National University

Series founded in July, 2006

ODESA NATIONAL
UNIVERSITY
HERALD

Series: Economy

Volume 25. Issue 5(84). 2020

Засновник: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Редакційна рада:

I. M. Коваль, д-р політ. наук (*голова ред. ради*); **В. О. Іваниця**, д-р біол. наук (*заступник голови ред. ради*); **С. М. Андрієвський**, д-р фіз.-мат. наук; **В. В. Глебов**, канд. іст. наук; **Л. М. Голубенко**, канд. філол. наук; **Л. М. Дунаєва**, д-р політ. наук; **В. В. Заморов**, канд. біол. наук; **О. В. Запорожченко**, канд. біол. наук; **О. А. Іванова**, д-р наук із соц. комунікацій; **В. Є. Круглов**, канд. фіз.-мат. наук; **В. Г. Кушнір**, д-р іст. наук; **В. В. Менчук**, канд. хім. наук; **М. О. Подрезова**, директор Наукової бібліотеки; **Л. М. Солдаткіна**, канд. хім. наук; **В. І. Труба**, канд. юрид. наук; **В. М. Хмарський**, д-р іст. наук; **Є. А. Черкез**, д-р геол.-мінерал. наук; **Є. М. Черноіваненко**, д-р філол. наук.

Редакційна колегія серії «Економіка»:

О. В. Горняк, д-р екон. наук (*головний редактор*), **І. А. Ломачинська**, канд. екон. наук (*відповідальний секретар*), **Л. М. Алексєєнко**, д-р екон. наук, **Н. І. Гражевська**, д-р екон. наук, **О. І. Котикова**, д-р екон. наук, **Е. А. Кузнєцов**, д-р екон. наук, **Є. І. Масленников**, д-р екон. наук, **В. М. Мельник**, д-р екон. наук, **І. М. Нєнно**, д-р екон. наук, **О. В. Побережець**, д-р екон. наук, **А. О. Старостіна**, д-р екон. наук, **С. О. Якубовський**, д-р екон. наук, **Du Chunbu**, Candidate of Economic Sciences, Researcher (Central University of Finance and Economics, China), **Oleg Curbatov**, PhD Management in Science, Associate Professor (University of Paris 13 – CEPN, France).

Editorial council:

I. M. Koval, (*Editor-in-Chief*), **V. O. Ivanytsia**, (*Deputy Editor-in-Chief*), **S. M. Andriievskyi**, **V. V. Hliebov**, **L. M. Holubenko**, **L. M. Dunaieva**, **V. V. Zamorov**, **O. V. Zaporozhchenko**, **O. A. Ivanova**, **V. Ye. Kruhlov**, **V. G. Kushnir**, **V. V. Menchuk**, **M. O. Podrezova**, **L. M. Soldatkina**, **V. I. Truba**, **V. M. Khmarskyi**, **Ye. A. Cherkez**, **Ye. M. Chernovivanenko**.

Editorial board of the Series “Economics”:

O. V. Horniak, **I. A. Lomachynska**, **L. M. Aleksieienko**, **N. I. Hrazhevska**, **O. I. Kotykova**, **E. A. Kuznietsov**, **Ye. I. Maslenikov**, **V. M. Melnyk**, **I. M. Nienno**, **O. V. Poberezhets**, **A. O. Starostina**, **S. O. Yakubovskyi**, **Du Chunbu**, **Oleg Curbatov**.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11465–338Р від 07.07.2006 р.

Науковий вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.
Серія «Економіка» включено до переліку наукових фахових видань України
в галузі економічних наук (категорія «Б»)
на підставі Наказу МОН України від 17 березня 2020 року № 409 (Додаток 1)

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;
072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент;
075 – Маркетинг; 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність;
292 – Міжнародні економічні відносини

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus

Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет
відповідно до рішення вченого ради Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
(від 24 листопада 2020 року протокол № 3)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Красота О. В.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ФУНКІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ..... **8**

РОЗДІЛ 2

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Рогач О. І., Кропова А. С.

ПРОСТОРОВІ АГЛОМЕРАЦІЇ В ЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ..... **15**

РОЗДІЛ 3

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ

НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Бойко В. П.

СУСПІЛЬНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ МІСЦЕВИХ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ..... **22**

Васіна А. Ю.

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ..... **27**

Литвин О. В., Ліщипин С. А.

СУЧASНІЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ УКРАЇНИ..... **34**

Лутковська С. М., Казьмір В. А.

КРИТЕРІЇ ТА ІНДИКАТОРИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОNUВАННЯ РИНКУ ЗЕРНА..... **39**

Мілінчук О. В., Ткачук А. Ю.

ГАСТРОНОМІЧНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ..... **44**

Соколова О. М.

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО СЕКТОРАЛЬНОГО СТРУКТУРУВАННЯ

НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ..... **49**

РОЗДІЛ 4

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Батченко Л. В., Гончар Л. О., Лясківська В. М.

ОПТИМІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ПРИБУТКОМ ТА РЕНТАБЕЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ

СФЕРИ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ..... **55**

Буднік О. М.

КОМПЛІМЕНТАРНЕ ПОЄДНАННЯ КЛАСИЧНИХ ТА ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ

ВИКЛАДАННЯ В СУЧАСНІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ..... **62**

Даценко Г. В.

ПЛАНУВАННЯ АУДИТОРСЬКОЇ ПЕРЕВІРКИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ..... **68**

Макаренко С. М.

ФОРМУВАННЯ ЛОГІСТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА..... **72**

РОЗДІЛ 5

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Рогачевський О. П., Панчева Ю. С., Масленніков О. Є.

СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ПОДАТКУ

В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ..... **77**

РОЗДІЛ 6
ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Хома І. Б., Скіп Р. А.

АНАЛІЗ БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНЫ, ЧИННИКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ..... 81

Шевченко О. О., Кравців В. В., Оробинський С. В.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ:

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ ТА ІННОВАЦІЙНІ ЗАСАДИ..... 87

РОЗДІЛ 7
ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Горбачова О. М., Сухопер Я. І.

ОЦІНКА ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА АВІАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА..... 93

Знаменський В. І.

ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ДОХОДАМИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

ТА МЕТОДИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ В УКРАЇНІ..... 97

Кміть В. М., Щирба О. В.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СПРАВЛЯННЯ ПДВ ТА ОБРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ

ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОДАТКОВІЙ ПРАКТИЦІ..... 104

Муравський О. А., Шевчук Д. В.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ..... 110

Титарчук І. М.

ФІНАНСУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ПРОГРАМ

ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В АГРАРНІЙ СФЕРІ..... 116

Хоружий С. Г.

СУТНІСТЬ РЕГУЛЮВАННЯ І НАГЛЯДУ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ..... 123

РОЗДІЛ 8

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Мельник К. П.

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ ПОВНОВАЖЕНЬ СУБ'ЄКТІВ АУДИТУ В УКРАЇНІ..... 128

Лаврова-Манзенко О. О., Ополонець Ю. О.

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКОВИХ ПРОЦЕСІВ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ

ПІДПРИЄМСТВАХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ОБЛІКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ

БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ..... 135

Скрипник М. І., Григоревська О. О.

НАГРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УПРАВЛІННЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЄЮ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ..... 140

НАШІ АВТОРИ..... 146

CONTENTS

SECTION 1

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Krasota Olena

UPDATING THE SOCIAL POLICY FUNCTIONS AND SOCIAL INCLUSION.....**14**

SECTION 2

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Rogach Oleksandr, Kropova Anastasiia

SPATIAL AGGLOMERATION IN THE ECONOMIC ACTIVITY
OF MULTINATIONAL ENTERPRISES.....**21**

SECTION 3

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Boiko Viktor

SOCIAL DECENTRALIZATION OF LOCAL TAXES IN UKRAINE.....**26**

Vasina Alla

SOCIAL CAPITAL IN PROVIDING STRUCTURAL
MODERNIZATION OF THE NATIONAL ECONOMY.....**33**

Lytvyn Olena, Lishchyshyn Sofia

CURRENT STATE AND DIRECTIONS OF INCREASING
FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY
OF UKRAINIAN INSURANCE COMPANIES.....**38**

Lutkovska Svitlana, Kazmyr Valentyna

CRITERIA AND INDICATORS OF IDENTIFICATION
OF PERFORMANCE OF ORGANIZATION AND ECONOMIC MECHANISM
OF THE GRAIN MARKET FUNCTIONING.....**43**

Milinchuk Olga, Tkachuk Anastasiia

GASTRONOMY TOURISM IN UKRAINE: CURRENT STATE OF DEVELOPMENT.....**48**

Sokolova Olga

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE SECTORAL STRUCTURING
OF THE NATIONAL ECONOMY.....**54**

SECTION 4

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Batchenko Liudmyla, Honchar Liliia, Liaskivska Victoria

OPTIMIZATION MANAGEMENT OF PROFIT AND PROFITABILITY
OF THE ENTERPRISES OF THE TOURIST BUSINESS SPHERE. APPLIED ASPECTS.....**61**

Budnik Olga

THE COMPLIMENTARY COMBINATION OF CLASSICAL AND INNOVATIVE
TEACHING METHODS IN THE MODERN PROFESSIONAL EDUCATION.....**67**

Datsenko Hanna

PLANNING OF AUDIT IN ENSURING EFFECTIVE DEVELOPMENT
OF INDUSTRIAL ENTERPRISES.....**72**

Makarenko Serhii

FORMATION OF THE LOGISTIC STRATEGY OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE.....**76**

SECTION 5

ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION

Rogachevskyi Alexander, Pancheva Julia, Maslennikov Oleksii

STRATEGIC ASPECTS OF THE ECOLOGICAL TAX IN THE NATIONAL ECONOMY.....**80**

SECTION 6

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLITICS

Khoma Iryna, Skip Roksolana

ANALYSIS OF UNEMPLOYMENT IN UKRAINE: CAUSES,
FACTORS AND WAYS TO OVERCOME.....**86**

Shevchenko Olena, Kravtsiv Valeriya, Orobynskiy Sergiy

TRANSFORMATION OF SOCIAL PROTECTION POLICY IN THE FIELD OF PUBLIC
EMPLOYMENT: THE IMPACT OF SOCIAL RISKS AND INNOVATIVE PRINCIPLES.....**92**

SECTION 7

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Horbachova Oksana, Sukhoper Yana

ASSESSMENT OF THE PROBABILITY OF BANKRUPTCY OF AN AIRCRAFT ENTERPRISE.....**96**

Znamenskyi Vitalii

EFFICIENCY OF MANAGEMENT OF STATE BUDGET REVENUES
AND METHODS OF ITS IMPROVEMENT IN UKRAINE.....**103**

Kmit Vira, Shchyrba Oksana

FOREIGN EXPERIENCE OF PRODUCTION OF VAT AND GROUND OF EXPEDIENCY
OF HIS APPLICATION IS IN NATIONAL TAX PRACTICE.....**110**

Muravskyi Oleksii, Shevchuk Dmytro

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE.....**116**

Tytarchuk Iryna

FINANCING OF BUDGET PROGRAMS OF CENTRAL EXECUTIVE BODIES
IN THE AGRICULTURAL SPHERE.....**123**

Khoruzhyi Sergiy

ESSENCE OF REGULATION AND SUPERVISION OF FINANCIAL INSTITUTIONS ACTIVITY.....**127**

SECTION 8

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Melnyk Kateryna

FUNCTIONAL DISTRIBUTION OF POWERS OF AUDIT SUBJECTS IN UKRAINE.....**134**

Lavrova-Manzenko Olena, Opolonets Yuliia

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING PROCESSES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES
USING ACCOUNTING AND INFORMATION SYSTEMS.....**139**

Skrypnyk Margaryta, Hryhorevska Olena

DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF INFORMATION-ANALYTICAL SUPPORT
OF MANAGEMENT OF DIVERSIFICATION OF ACTIVITY
OF SUBJECTS OF TOURIST AND HISTORY.....**145**

OUR AUTHORS.....

146

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 364.01

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-1>

Красота О. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АКТУАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ

У статті досліджено еволюцію соціальної політики її узагальнено підходи до її визначення. Зосереджено увагу на доцільноті актуалізації функцій соціальної політики, зміщення акценту з домінуючої функції соціального захисту і допомоги найменш забезпечених верств населення до сучасної функції соціального застосування всіх громадян у всі сфери суспільного життя. Обґрунтовано необхідність зміни підходу до соціальної політики на основі концепції соціальної інклюзії. Визначено, що соціальну інклюзію можна трактувати як бажану ситуацію, за якої всі члени суспільства мають достатні можливості й доступ до ресурсів для повноправної і повноцінної участі в усіх сферах суспільного життя. При цьому соціальна інклюзія не обмежується тільки соціальною сферою, а проявляється і в економічній, і в публічній, і політичній сферах суспільного життя.

Ключові слова: соціальна політика, соціальний захист, держава загального добробуту, соціальна інклюзія, соціальна ексклюзія.

Постановка проблеми. Домінуючими цілями державної економічної політики є економічне зростання та нарощення обсягів ВВП. Водночас соціальні аспекти розвитку все ще розглядаються як її вторинні цілі. Зміст соціальної політики традиційно зводиться до соціального захисту та надання соціальних трансфертів малозабезпеченим верствам населення у поєднанні із законодавчо встановленим рівнем мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму. Складалася усталена точка зору ототожнення соціальної політики виключно з політикою захисту громадян від несприятливих соціальних й економічних обставин, від бідності, що привело до закріплення поглядів на неї як на політику щодо виживання та подолання.

Такий погляд на соціальну політику як на залишкову вважаємо у ХХІ ст. дещо обмеженим. А власне соціальна політика в її нинішньому прояві неспроможна ефективно реагувати на соціальні та економічні виклики сьогодення, тому необхідно створити таке теоретичне підґрунтя, яке б пояснювало шляхи підвищення добробуту людей. Такою ключовою концепцією може стати оновлена теорія соціальної політики на основі соціальної інклюзії.

Таким чином, назріла необхідність актуалізувати значення соціальної політики, переглянути й осучаснити її функції, насамперед на основі соціальної інклюзії, підняти її на один рівень з іншими важливими (у загальноприйнятому розумінні) політиками – фінансовою та монетарною. І лише на основі максимальної координації усіх видів економічної політики держави можливе забезпечення стабільних темпів економічного зростання національних економік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні основи формування соціальної політики, розроблення практичних рекомендацій її реалізації досліджуються науковцями протягом багатьох століть, однак лише в останні десятиліття їх вивчення набуло масового характеру. Серед провідних дослідників вказа-

ної проблематики варто виокремити роботи зарубіжних авторів М. Вебера, П. Кеннеді, Л. Платт, П. Спікера, П. Флора, а також таких вітчизняних авторів, як О. Грачов, В. Дерега, С. Кудлаєнко, Е. Лібанова, Т. Семигіна, Б. Токарський та ін.

Водночас феномен соціальної інклюзії є відносно новим для наукових досліджень. Загально-теоретичні аспекти соціальної інклюзії висвітлено у працях таких зарубіжних учених, як Е. Аткінсон, Е. Марльє, Х. Сілвер, Е. Феллпс. Okremi її аспекти знайшли відображення у працях таких вітчизняних учених, як С. Бабенко, О. Балакірева, В. Дмитрук, Р. Жиленко, В. Звонар, Н. Ільченко, Е. Лібанова, Т. Попова, Т. Перегудова, Ю. Савельєва та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На разі за наявності значної кількості робіт, присвячених різним аспектам соціальної політики, не вистачає ґрунтovих наукових розробок її реалізації на основі соціальної інклюзії.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є перегляд концептуальних основ соціальної політики, визначення соціальної інклюзії як імперативу соціальної політики у третьому тисячолітті.

Виклад основного матеріалу. Соціальна політика є вагомим продуктом цивілізації, має власну історію формування і розвитку. Вона не є усталеною, а змінюється під впливом багатьох викликів та ризиків, які виникають у кожній країні протягом певного історичного періоду часу (рис. 1).

Окрім елементів соціального захисту як передумови формування соціальної політики держави можна знайти ще у стародавньому світі. Йдеться про запровадження з боку держави допомог бідним, сиротам, інвалідам війни (Афінська держава, Київська Русь), жертвам стихійних лих (кодекс законів царя Вавилону Хаммурапі) тощо.

Важливу роль у закладанні фундаменту соціальної політики держави відігравали братства (православні громадські об'єднання XV–XVII ст., які створювали лікарні та інші благодійні заклади для захисту найменш захищених верств населення) та громади (організаційна структура селян-

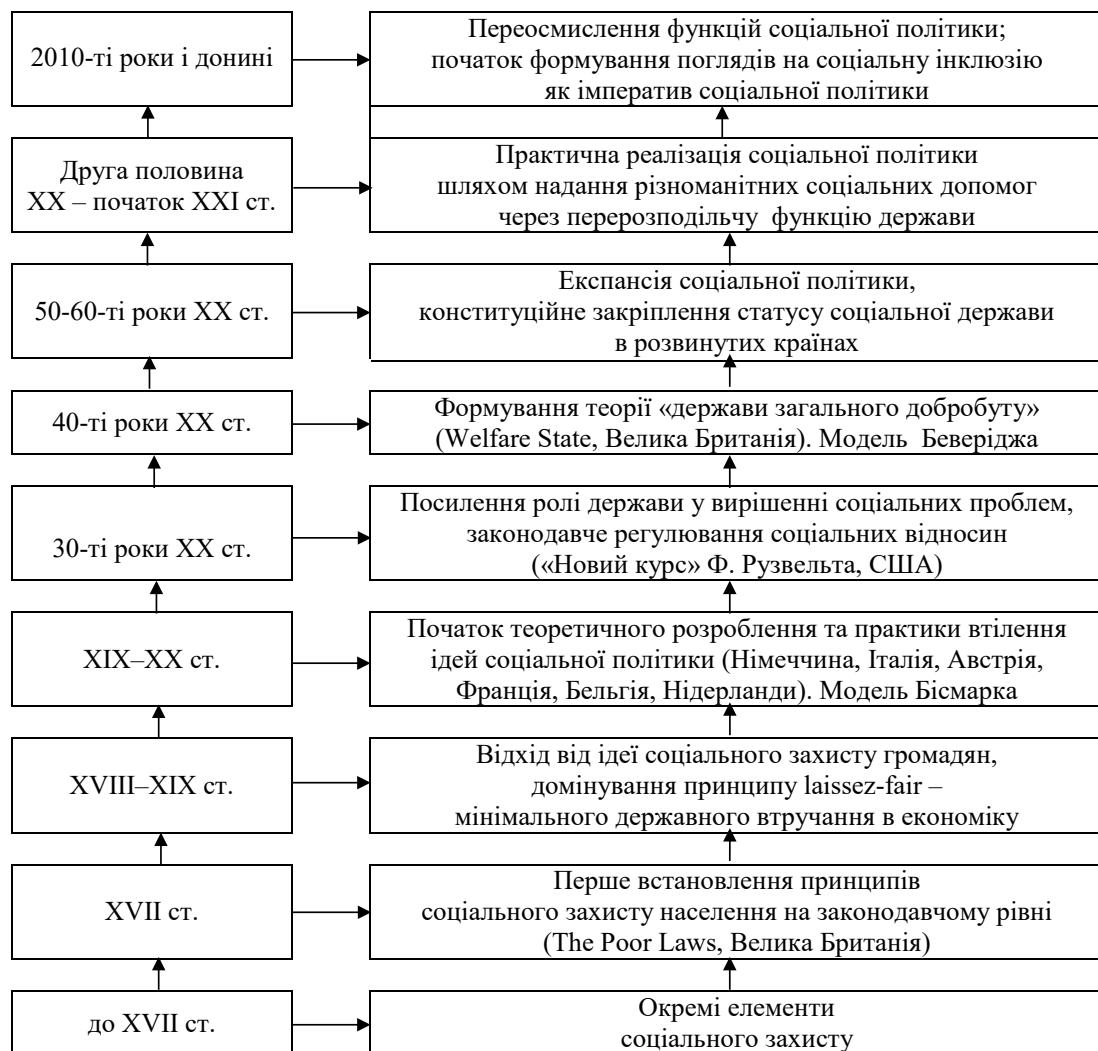

Рис. 1. Еволюція розвитку соціальної політики

Джерело: складено автором

ства XVI–XVIII ст., яка несла основний тягар соціальної допомоги нужденним на селі).

Якщо діяльність братств та громад відбувалася здебільшого на основі суспільної опіки і приватної благодійності, то початком законодавчого встановлення соціальної політики на загальнодержавному рівні вважається 1601 р., коли королева Англії Елизавета I видала «Закони про бідних». Аналогічні закони почали прийматися й в інших країнах світу, а бідність почали розглядати з точки зору тих, хто «заслужив» або «не заслужив» на отримання соціальних допомог. Такий підхід став фундаментом для багатьох урядових стратегій у подальших практиках реалізації соціальної політики та наданні соціальної допомоги.

Проте вже у XVIII–XIX ст. відбулося певне гальмування розвитку соціальної політики. Це пояснюється домінуванням на той час ліберальних настроїв невтручання держави в природні процеси розвитку ринкової економіки. Прихильники теорії *laissez-fair* були впевнені, що ринок здатний розвиватися самостійно, а соціальний захист населення з боку держави є шкідливим, оскільки перешкоджає індивідуальній свободі і відповідальності особи за свої вчинки. Зайвою також була проголошена відповідальність держави за такі «провали ринку», як безробіття з незалежних від робітника причин [1].

Проте соціальні й економічні катастрофи, циклічність економічного розвитку, боротьба робітничого класу проти соціальної незахищеності змінили ставлення до ролі держави у суспільстві та меж її відповідальності. Ідеалізація індивідуалізму, погляд на розвиток суспільства як на процес виживання найбільш пристосованих індивідуумів не виправдали себе. Була визнана необхідність посилення втручання держави в соціально-економічні процеси. П. Флора зазначав, що сучасна держава з її системою соціальної політики є європейським винаходом і виникла як відповідь на проблеми, які були породжені капіталістичною індустріалізацією [2].

Теоретичне розроблення проблем соціальної політики розпочалося на межі XIX–XX ст. і пов’язане з діяльністю організації «Союз соціальної політики» у Німеччині. А сам термін «соціальна політика» був запропонований основоположником теорії добробуту Лоренцом фон Штайном (1815–1890 рр.).

Одним із перших, хто на практиці почав втілювати ідеї теорії добробуту і соціальної політики, був рейхсканцлер Германської імперії Отто фон Бісмарк-Шенгаузен. За його ініціативи протягом 1883–1889 рр. було прийнято низку соціальних законів (закони про страхування на випадок хво-

роби, від нещасних випадків, у зв'язку зі старістю та інвалідністю). Цими законами була встановлена відповідальність держави за тих, хто опинився у стані нужденості і бідності.

Подібна практика почала розповсюджуватися й в інших країнах світу. Так, у Великій Британії за ініціативи її прем'єр-міністра Девіда Ллойда Джорджа протягом 1908–1911 рр. було прийнято закони про пенсії за віком, «Білль про національне страхування». Закони про державне соціальне страхування було прийнято також в Італії, Австрії в 80–90-ті роки XIX ст., у Франції, Бельгії та Нідерландах – на початку ХХ ст.

Таким чином, вже на рубежі XIX–XX ст. було зроблено значний крок в усвідомленні значущості соціальної політики та у формуванні фундаменту для її подальшого практичного втілення. Проте безальтернативне визнання домінуючої ролі держави у вирішенні соціальних проблем суспільства відбулося лише після Першої світової війни та особливо після Великої депресії 1929–1933 рр. Одним із серйозних наслідків останньої стала поява циклічного безробіття, що спричинило величезні економічні і соціальні втрати. Вагомою стала реакція держави, спрямована на їх подолання.

У цей же час почали з'являтися фундаментальні теоретичні дослідження, які приділяли серйозну увагу не лише економічним, а й соціальним проблемам. Теоретичні погляди одного з найвидатніших учених ХХ ст. Джона М. Кейнса полягали в тому, що макроекономічна політика, яка традиційно зводиться до фінансової та монетарної, повинна бути чутливою й до її соціального складника. Ці ідеї Кейнса відобразилися на практиці економічних політик США («Новий курс» Рузвельта), Великої Британії (модель Беверіджа) та інших країн.

Якщо з ім'ям О. Бісмарка пов'язують виникнення соціальної держави, то з ім'ям В. Беверіджа – виникнення широковідомої західноєвропейської моделі «держави загального добробуту». Принцип діяльності останньої можна описати за такою схемою: держава відповідальна за надання базових гарантій соціального захисту всього населення; роботодавець – за соціальне страхування найманіх працівників; працівник – за додаткове особисте страхування. Модель В. Беверіджа передбачала боротьбу з п'ятьма найбільшими соціальними бідами людини протягом усього періоду її життя: бідністю, хворобами, безробіттям, поганим житлом, недостатньою освітою й отримала назву соціального захисту «від колиски й до могили».

Проте справжня експансія соціальної політики відбулася у повоєнний період, у 50–60-ті роки ХХ ст. Саме у цей період – період економічного підйому – стало можливим більше уваги приділяти соціальним аспектам економічного розвитку, у структурі державних витрат розвинених країн почала зростати частка видатків на різноманітні соціальні програми. Відповідальність за рівень добробуту у суспільстві була перекладена на державу, й було визнано, що самі громадяни, приватні підприємства та громади не в змозі значно підвищити його рівень. Німеччина, Франція, Іспанія та інші держави закріпили статус соціальної держави на конституційному рівні.

Фундаментальною основою розвитку західної цивілізації було визнано ідеологію добробуту, а подальший розвиток ідей соціальної держави став однією з наріжних цінностей Заходу. Дотримання соціальних прав у суспільстві відбувалося шляхом реалізації таких основних функцій соціальної

політики, як установлення мінімальних соціальних стандартів (законодавчо встановлені рівні прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати) й надання різноманітних соціальних допомог. Фінансування цієї системи здійснювалося за рахунок перерозподілу доходів через страхування та податкову політику (насамперед через прогресивну систему оподаткування). Характерною ознакою моделі соціальної держави стала розвинена система соціального захисту, витрати на яку передбачалися не менше 20–25% ВВП, а частка у державному бюджеті соціальних видатків на охорону здоров'я й освіту мала становити не менше 7–9% та 4–6% ВВП відповідно [3].

Таке невпинне зростання соціальних видатків протягом останнього пів століття стало негативно впливати на економіку й порушувати ефективність її функціонування. Із кінця 90-х років ХХ ст. нарощає критика соціальної держави та держави загального добробуту. Зростаючі соціальні видатки стали високовитратними й такими, що перестали забезпечувати таку ж саму віддачу в плані економічної ефективності. Якщо в середині ХХ ст. працездатне населення цілком витримувало рівень податкового та соціального навантаження, необхідного для фінансування широких соціальних програм, то з часом ситуація змінилася. Збільшення тривалості життя, стрімке старіння населення, осучаснення медичних послуг тощо призвели на рубежі ХХ–ХХІ ст. не тільки до зростання демографічного навантаження на працездатне населення, а й до посилення фінансового тиску на систему пенсійного забезпечення та охорону здоров'я. Загострили проблему й наслідки світової економічної кризи 2008–2009 рр.: до демографічних змін, швидкого старіння населення, викидів пенсійного забезпечення додалися розширення неформальної зайнятості, міграційні процеси, етнічна нерівність тощо.

Основним результатом проведення соціальної політики на рубежі ХХ–ХХІ ст. дійсно стало певне зниження рівня бідності. Більшість стратегій соціальної політики (зокрема, Стратегія скорочення бідності, Світовий банк, МВФ, 1999; Цілі розвитку тисячоліття, Україна, 2000–2015) було сфокусовано саме на боротьбу з бідністю. Проте соціальна політика держави, орієнтована виключно на підтримку бідних і вразливих верств населення, не мала реальної ефективності у подоланні бідності, нерівності та соціального відчуження, оскільки не була сфокусована на гарантуванні всебічних та універсальних послуг соціального включення (інклюзії), забезпечені вищого рівня доходу для всіх без винятку верств суспільства.

На прикладі проведення соціальної політики в Україні розглянемо її результативність у частині соціального захисту (табл. 1) й подолання бідності (рис. 2).

Аналіз табл. 1 свідчить про значну частку в структурі загальних доходів – більше третини – різноманітних соціальних допомог і поточних трансфертів, які були отримані вітчизняними домогосподарствами протягом 2010–2020 рр. Причому частка зазначених допомог була вищою у кризові і посткризові періоди (2010, 2014, 2015 рр., II квартал 2020 р.), тоді як за умови стабілізації економіки соціальна допомога малозабезпеченим верствам населення дещо скорочувалася (2016–2019 рр.). Okрім того, дані табл. 1 демонструють, що в кожному наступному періоді обсяги соціальних допомог і поточних трансфертів перевищували фактичні показники відповідних попе-

Таблиця 1

Динаміка соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів в Україні протягом 2010–2020 рр., %

Показники	Роки	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2 кв. 2020
Частка у структурі доходів		38,5	37,2	37,2	34,1	33,4	32,5	31,7	37,4
До аналогічного попереднього періоду	—	—	117,2	106,1	126,8	118,0	111,1	105,4	

Джерело: складено на основі даних [4]

редніх періодів. Це є свідченням виконання основних функцій соціальної політики на основі моделі соціальної держави.

Водночас аналіз рис. 2 віддзеркалює той факт, що після 2013 р. рівень абсолютної бідності всіх вітчизняних домогосподарств і домогосподарств із дітьми поступово зростав і досяг критично високих значень у 2015–2016 рр. за останні 12 років. Незважаючи на подальше зниження даного показника у 2017 і 2018 рр., можна констатувати таке: попри реалізацію однієї з основних поточних функцій соціальної політики, а саме збільшення різноманітних соціальних допомог та інших поточних трансфертів, проблема бідності в Україні й досі не вирішена. Подібну ситуацію можна спостерігати і в інших країнах світу.

Такі неоднозначні результати практичної реалізації соціальної функції держави вимагають перегляду концептуальних зasad соціальної політики, формування нових принципів її здійснення у новому тисячолітті. Останнє десятиліття ознаменувалося усвідомленням необхідності переосмислення функцій соціальної політики як політики загального блага, відповіальність за яке несе держава. Йдеться про модифікацію моделі соціальної держави і формування такої моделі соціальної політики, яка б сприяла формуванню адекватного людського потенціалу, необхідного для успішного розвитку всіх членів суспільства. Уважаємо, що така модель соціальної політики можлива на основі соціальної інклюзії, а сама соціальна інклюзія має стати імперативом соціальної політики.

Розуміння функціонального призначення соціальної політики держави на сучасному етапі викликає значну кількість дискусій і відображається неоднорідністю підходів. Так, нині найчастіше науковці розуміють соціальну політику як певну діяльність держави щодо створення таких умов життя суспільства, за яких відбувається усунення

негативних наслідків ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості, досягнення соціальних цілей із використанням економічних важелів, підвищення добробуту його членів [6; 7].

Близьким за змістом є погляд на соціальну політику через *керуючий вплив держави*, заснований на формуванні правил та норм [8], або як певне зібрання нормативних положень, програм, документів, задекларованих намірів держави з приводу регулювання соціальної сфери [9, с. 207].

Такі погляди на соціальну політику характерні не тільки для українських науковців, а й для зарубіжних. Так, у найбільшому англомовному Інтернет-ресурсі визначені та перекладу The Web's Largest Resource for Definitions & Translations соціальна політика трактується як така, що насамперед стосується настанов, принципів, законодавства та діяльності, які впливають на умови життя, що сприяють добробуту людини [10]. А за твердженням фахівців Лондонської школи економіки і політичних наук соціальна політика стосується того, як держави та суспільства реагують на глобальні виклики соціальних і економічних змін, на бідність і міграцію, мають на меті знайти шляхи зменшення нерівності [11].

Проте найбільшого поширення в наукових колах нині набуло визначення соціальної політики держави як *політики, орієнтованої на соціальний захист населення*, тобто на надання соціальних виплат домогосподарствам у вигляді трансфертів у грошовій чи натуральній формі, які покликані пом'якшити ризики, пов'язані з хворобою, інвалідністю, втратою годувальника, безробіттям, соціальною незахищеністю, старістю [12]. При цьому до соціальної політики науковці додають політику регулювання доходів населення й оплати праці, політику зайнятості [13]. Акцентується увага на подвійному аспекті соціальної політики як такої, яку уряди використовують,

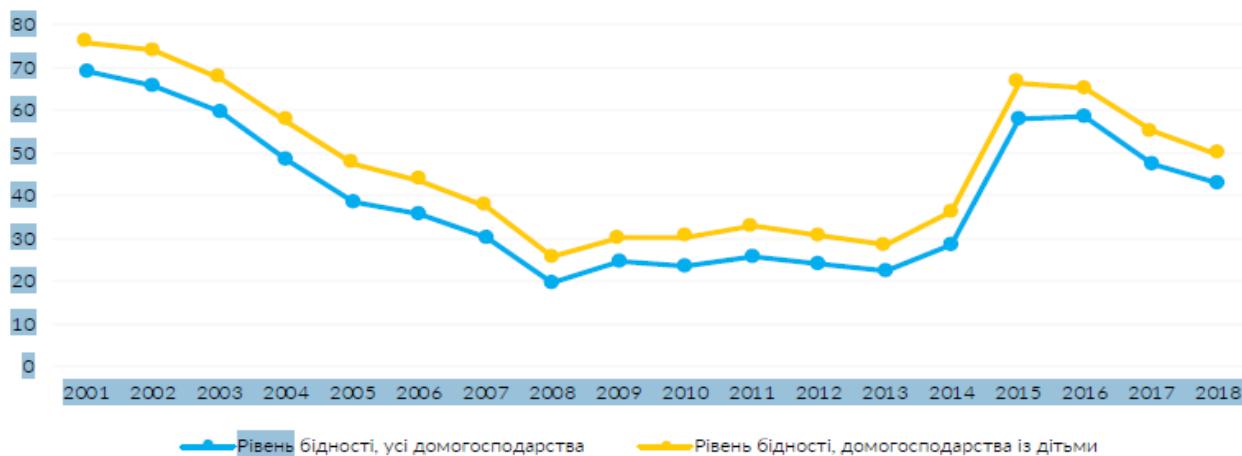

Рис. 2. Рівень абсолютної бідності в Україні, 2001–2018 рр.

Джерело: складено на основі [5, с. 3]

насамперед, для добробуту та соціального захисту та, по-друге, для опису практичної політики та шляхів розвитку добробуту [14].

Виходячи із вищезазначеного, можна констатувати, що сучасне уявлення про соціальну політику все ще базується на домінуючій концепції середини ХХ ст. держави загального добробуту, основною ідеєю якої є домінуюча роль держави у підтриманні мінімально необхідного рівня життя соціально незахищених прошарків населення. Вважаємо, що це положення нині дещо втратило свою актуальність, оскільки забезпечення виживання не означає забезпечення розвитку потенціалу осо-бистості. Надання ж значної кількості різноманітних соціальних виплат, пільг, субсидій тощо має зворотну дію: чим більше фінансових ресурсів держава витрачає на соціальні видатки, тим більшою є втрата населенням мотивації до власного розвитку й нарощування особистісного потенціалу.

Саме тому вважаємо за необхідне переосмислити функції соціальної політики держави у третьому тисячолітті. Для цього слід змістити акцент з її домінуючої функції щодо соціального захисту найменш забезпечених верств населення до нової функції на основі соціальної інклузії всіх членів суспільства (рис. 3). Суть останньої полягає у створенні максимально широкого кола умов, можливостей та стимулів розвитку для кожного, у включенні кожного до економічного, соціального, політичного і громадянського життя суспільства.

На рис. 3 репрезентовано погляд автора на необхідність зміни функціонального призначення соціальної політики, доцільність переходу від пасивного соціального захисту (що призводить до залежності та недостатності власних ініціатив) до активного на основі соціальної інклузії (що надає широкі можливості та формує особисту відповідальність). Якщо патерналістське спрямування соціальної політики на основі пасивного соціального захисту призводить до настроїв соціального утриманства й послаблення мотивації до праці, то інклузивний підхід сприяє зростанню можливостей реалізувати свій особистісний потенціал у всіх зазначених сферах суспільного життя.

Для аргументації доцільноти ідеї розвитку соціальної політики на основі соціальної інклузії

скористаємося результатами дослідження спеціалізованої організації ООН – Research Institute for Social Development (UNRISD). У роботі «Соціальна політика та інклузивний розвиток» розкривається ідея підпорядкованості соціальної політики вирішенню проблеми інклузії, обґрутовується, чому її соціальна політика має відповідати викликам, пов'язаним із суттевими відмінностями умов життя різних верств суспільства та потребам інклузії (включення) для забезпечення стійкого економічного зростання [15].

Соціальна інклузія є відносно новою концепцією, а термін і донині не має універсального визначення. Зазначена концепція бере свій початок із теорії соціальної ексклюзії, яка сформувалася на початку 70-х років ХХ ст. у Франції, тому розглядається у більшості досліджень як протиставлення поняттю «соціальна ексклюзія». Проте вже наприкінці 80-х років ХХ ст. концепція соціальної інклузії була прийнята Європейським Союзом як ключове поняття соціальної політики і в багатьох випадках замінила концепцію бідності. А під час Світового саміту із соціального розвитку (World Summit for Social Development, 1995 р.) соціальна інклузія була визнана основною метою разом із цілями економічної політики урядів різних країн щодо забезпечення повної зайнятості та зменшення бідності. Розвиток даної концепції відбувався, головним чином, як реакція на кризу держави загального добробуту в Європі, що показала неспособність на рубежі ХХ–ХXI ст. вирішити актуальні соціальні й економічні проблеми суспільства.

Узагальнення теоретичних підходів до поняття соціальної інклузії дає підстави визначати її як спосіб усунення бар’єрів, якими є економічна нерівність і бідність, на шляху до участі й доступу до ресурсів і можливостей; як процес змін у всіх сферах суспільного буття, що спрямований на утвердження соціальної рівності [16, с. 6]; як процес, спрямований суспільством на боротьбу з бідністю і соціальним відторгненням, тобто ексклюзією [17].

Наше бачення *соціальної інклузії* полягає у тому, що це не просто протилежне соціальній ексклюзії поняття, а така бажана ситуація, за якої всі члени суспільства мають достатні можливості

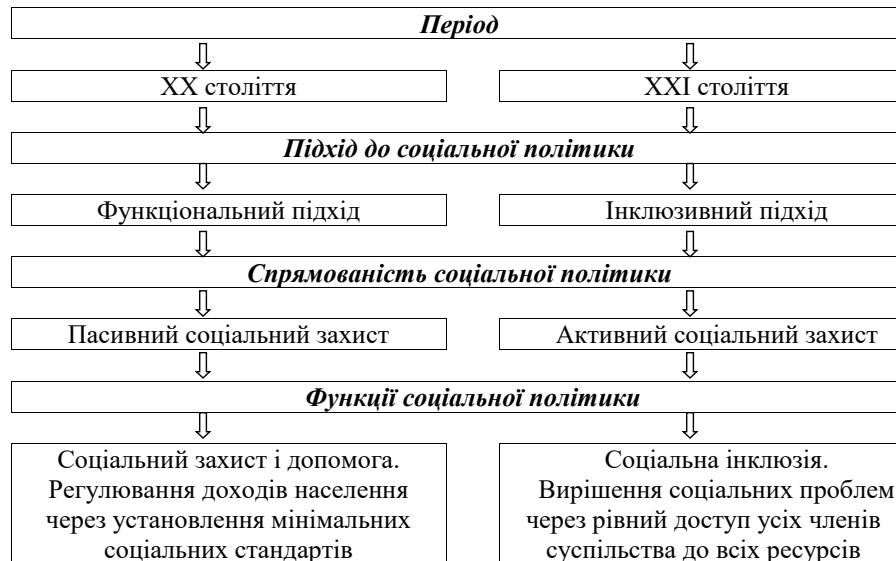

Рис. 3. Зміна пріоритетності функцій соціальної політики у ХХ–ХXI ст.

Джерело: складено автором

й доступ до споживання благ, володіння ресурсами (від матеріальних до сучасних інформаційних), процесів управління (що характеризують причетність до громадянського суспільства) для повноправної і повноцінної участі в усіх сферах суспільного життя. Іншими словами, сучасна соціальна політика на основі соціальної інклузії має базуватися на створенні однакових умов для всіх громадян країни вести довге, здорове та продуктивне життя. Це призведе до появи більшої кількості людей, які будуть не пасивними споживачами соціальної допомоги, а тими, хто, навпаки, здатний робити свій внесок в економіку розбудову громадянського суспільства.

Таким чином, можна стверджувати, що соціальна інклузія є багатогранним, інтегральним явищем суспільного життя, яке не звужується тільки до вирішення проблем найуразливіших верств населення. Соціальну інклузію можна трактувати як бажану ситуацію, за якої всі члени суспільства мають достатні можливості й доступ до ресурсів для повноправної і повноцінної участі в усіх сферах суспільного життя. Тобто соціальна інклузія не обмежується тільки соціальною сферою, а проявляється і в економічній, і в публічній і політичній сферах суспільного життя.

Якщо у багатьох розвинутих країнах світу соціальна інклузія вже стала загальною практикою, то для України вона є однією з найусучніших вимог часу, яка пов'язана з необхідністю вирішення низки економічних і соціальних про-

блем, формування справедливого демократичного суспільства з рівними правами та можливостями на основі переосмислення й осучаснення функцій соціальної політики.

Висновки і пропозиції. Розвиток світової цивілізації свідчить про зміну ставлення до соціальних проблем людства у цілому та до соціальної політики зокрема – від окремих елементів соціального захисту ще у стародавньому світі до економічної парадигми, заснованої на філософії вільного ринкового господарства й орієнтованої на недопущення активної регулюючої ролі держави, її далі – до проголошення значущості соціальної політики й побудови держави загального добробуту.

Останні десятиліття характеризуються пошуком більш інклузивного та сталого розвитку економіки та суспільства. Назріла необхідність трансформації концептуальних засад соціальної політики, актуалізації її функцій. Для цього слід змістити акцент з домінуючої нині функції соціальної політики щодо соціального захисту і допомоги найменш забезпечених верств населення до нової функції щодо створення необхідних умов та надання рівних можливостей і доступу для розвитку людського потенціалу всіх без винятку членів суспільства. Це можливо зробити виключно на основі соціальної інклузії – нової концепції ХХІ ст., яка замінила концепцію бідності. Така актуалізація функцій соціальної політики свідчить про перехід від політики утримання до політики розвитку.

Список використаних джерел:

1. Дерега В.В. Соціальна і гуманітарна політика. URL: <https://buklib.net/books/35821/> (дата звернення: 06.09.2020).
2. Flora P. The Development of Welfare States in Europe and America Transaction. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/e/9781351304924> (дата звернення: 06.09.2020).
3. Pinker S. Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress. New York : Viking, 2018. 576 p.
4. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 07.09.2020).
5. Бородчук Н., Черенсько Л. Боротьба з COVID-19 в Україні: початкові оцінки впливу на бідність. ЮНІСЕФ, 15 квітня 2020. 8 с.
6. Грачов О.В. Інструменти удосконалення податкового регулювання соціальної політики в Україні. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2012. Вип. 1. С. 137–145.
7. Токарський Б.П. Поняття «соціальна політика» як об'єкт наукових досліджень. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. 2006. № 7. С. 26–32.
8. Лібанова Е.М. Стратегічні пріоритети соціальної політики України на початку ХХІ століття. *Демографія та соціальна економіка*. 2008. № 1. С. 9–22.
9. Кудлаєнко С.В. Державна соціальна політика у сфері економічних відносин: концептуальні засади. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2017. № 2. Т. 1. С. 206–209.
10. The Web's Largest Resource for Definitions & Translations. URL: <https://www.definitions.net/> (дата звернення: 10.09.2020).
11. Platt L. What is social policy? URL: <http://www.lse.ac.uk/social-policy/about-us/What-is-social-policy> (дата звернення: 10.09.2020).
12. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Social_protection_statistics_-_social_benefits (дата звернення: 11.09.2020).
13. Kennedy P. Key Themes in Social Policy. London : Routledge, 2013. 201 p.
14. Spicker P. Social Policy Themes and Approaches, 2nd edn. Bristol : Policy Press, 2008. 278 p. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0952076709356879> (дата звернення: 11.09.2020).
15. Social Policy and Inclusive Development. UNRISD. URL: [https://www.unrisd.org/80256B3C005BB128/\(httpThemes\)/45BFA59AD19785868025791F0044BF07?OpenDocument](https://www.unrisd.org/80256B3C005BB128/(httpThemes)/45BFA59AD19785868025791F0044BF07?OpenDocument) (дата звернення: 11.09.2020).
16. Попова Т.Л. Соціальне залучення: концептуальні підходи до визначення. *Державне управління: теорія та практика*. 2013. № 1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/16.pdf> (дата звернення: 11.09.2020).
17. Atkinson A.B. Analysing and Measuring Social Inclusion in a Global Context. United Nations. New York, 2010. URL: <http://www.un.org/esa/socdev/publications/measuring-social-inclusion.pdf> (дата звернення: 11.09.2020).

References:

1. Derega V.V. (2012). *Sotsialna i humanitarna polityka* [Social and humanitarian policy]. Available at: <https://buklib.net/books/35821/> (accessed 6 September 2020).
2. Flora P. (2017). *The Development of Welfare States in Europe and America Transaction*. Available at: <https://www.taylorfrancis.com/books/e/9781351304924> (accessed 6 September 2020).
3. Pinker S. (2018). *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*. New York: Viking, 576 p.
4. State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 7 September 2020).
5. Borodchuk N., Cherenko L. (2020). *Borotba z Sovid-19 v Ukrayini: pochatkovyi otsinky vplyvu na bidnist* [Fighting Covid-19 in Ukraine: initial impact assessments on poverty]. UNICEF, 8 p. (in Ukrainian)
6. Grachov O.V. (2012). *Instrumenty udoskonalennya podatkovoho rehulyuvannya sotsialnoyi polityky v Ukrayini* [Tools for improving the tax regulation of social policy in Ukraine]. Financial and credit activities: problems of theory and practice, iss. 1, pp. 137–145.

7. Tokarsky B.P. (2006). *Ponyattya «sotsialna polityka» yak obyekt naukovykh doslidzhen* [The concept of «social policy» as an object of scientific research]. Lesya Ukrainska Scientific Bulletin of Volyn State University, no. 7, pp. 26–32.
8. Libanova E.M. (2008). *Stratehichni prioritytety sotsialnoyi polityky Ukrayiny na pochatku XXI stolittya* [Strategic priorities of social policy of Ukraine at the beginning of the XXI century]. Demography and social economy, no. 1, pp. 9–22.
9. Kudlaenko S.V. (2017). *Derzhavna sotsialna polityka u sferi ekonomichnykh vidnosyn: kontseptualni zasady* [State social policy in the field of economic relations: conceptual principles]. Bulletin of Khmelnytsky National University, no. 2, vol. 1, pp. 206–209.
10. The Web's Largest Resource for Definitions & Translations (2020). Available at: <https://www.definitions.net/> (accessed 10.09.2020).
11. Platt L. (2020). *What is social policy?* Available at: <http://www.lse.ac.uk/social-policy/about-us/What-is-social-policy> (accessed 10 September 2020).
12. Eurostat (2020). Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Social_protection_statistics_socia..._benefits (accessed 11 September 2020).
13. Kennedy P. (2013). *Key Themes in Social Policy*. London: Routledge, 201 p.
14. Spicker P. (2008). *Social Policy Themes and Approaches*. 2nd edn. Bristol: Policy Press, 278 p. Available at: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0952076709356879> (accessed 11 September 2020).
15. Social Policy and Inclusive Development (2020). UNRISD. Available at: [https://www.unrisd.org/80256B3C005BB128/\(httpThemes\)/45BFA59AD19785868025791F0044BF07?OpenDocument](https://www.unrisd.org/80256B3C005BB128/(httpThemes)/45BFA59AD19785868025791F0044BF07?OpenDocument) (accessed 11 September 2020).
16. Popova T.L. (2013). *Sotsialne zaluchennya: kontseptualni pidkhody do vyznachennya* [Social inclusion: conceptual approaches to defining]. Public administration: theory and practice, no. 1. Available at: <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/16.pdf> (accessed 11 September 2020).
17. Atkinson A.B. (2010). *Analysing and Measuring Social Inclusion in a Global Context*. United Nations. New York. Available at: <http://www.un.org/esa/socdev/publications/measuring-social-inclusion.pdf> (accessed 11 September 2020).

Красота Е. В.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

АКТУАЛИЗАЦІЯ ФУНКЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ И СОЦИАЛЬНАЯ ИНКЛЮЗИЯ

Резюме

В статье исследована эволюция социальной политики и обобщены подходы к ее определению. Сосредоточено внимание на целесообразности актуализировать функции социальной политики, сменить акцент с доминирующей функции социальной защиты и помощи наименее обеспеченным слоям населения на современную функцию социального вовлечения всех граждан во все сферы общественной жизни. Обоснована необходимость изменения подхода к социальной политике на основе концепции социальной инклюзии. Определено, что социальную инклюзию можно трактовать как желаемую ситуацию, при которой все члены общества имеют достаточные возможности и доступ к ресурсам для полноправного и полноценного участия во всех сферах общественной жизни. При этом социальная инклюзия не ограничивается только социальной сферой, а проявляется и в экономической, и в публичной, и политической сферах общественной жизни.

Ключевые слова: социальная политика, социальная защита, государство всеобщего благосостояния, социальная инклюзия, социальная эксклюзия.

Krasota Olena

Taras Shevchenko National University of Kyiv

UPDATING THE SOCIAL POLICY FUNCTIONS AND SOCIAL INCLUSION

Summary

The article examines the evolution of social policy from its individual elements in the ancient world to the formation of the well-known theory of Welfare State. The article also summarizes the approaches to defining social policy. The article argues the need to update the functions of social policy in the twenty-first century. The content of social policy is traditionally confined to social protection, to the provision of social transfers to the poor, to the legislative establishment of social standards minimum, especially the subsistence level and the minimum wage. Hence, we have an established point of view of social policy identification exclusively with the policy of protecting citizens from adverse social and economic circumstances, from poverty. In this case, people are passive members of the process and lack motivation for productive activity. This practice has led to the consolidation of views on social policy solely as a policy of survival and overcoming. The article, based on statistics from the Ukrainian economy, illustrates that, despite the growth of various social benefits for the poor, poverty has still not been overcome. Therefore, the author believes that the implementation of modern social policy should take place in a different way than through social protection system. The article substantiates the need to change the approach to social policy based on the concept of social inclusion. The author's vision of social inclusion is that it is not just the opposite of social exclusion, but a desirable state when all members of society have ample opportunity and access to consumption of goods, ownership of resources, management processes for full participation in all spheres of public life, that is, in the economic, social, public and political spheres. It is social inclusion includes giving all the society members equal rights regarding access to all resources and goods, and involving people in economic, social and political changes. It shifts the emphasis on human development, supporting people's well-being, reducing poverty and inequality. It aims at more active participation in the economy and GDP.

Keywords: Social Policy, Social Protection, Welfare State, Social Inclusion, Social Exclusion.

РОЗДІЛ 2

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 332:339.9.44

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-2>

Рогач О. І.

Кропова А. С.

Інститут міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОСТОРОВІ АГЛОМЕРАЦІЇ В ЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті узагальнено представлена теорія «нової економічної географії», передумови її виникнення, основні праці та подальші дослідження, мікроекономічне обґрунтування існування економіки агломерацій та теоретичне пояснення принципу її функціонування, визначено основні типи агломерацій, а також виокремлено основні агломерації, які лідирують за залученням інвестицій багатонаціональних підприємств (БНП) та загалом є вдалими прикладами запровадження економіки агломерацій. Розглянуто переваги, які отримують регіони від слідування принципу економіки агломерацій, та подальші перспективи її розвитку. Також досліджено функціонування просторової агломерації на прикладі регіону Іль-де-Франс: передумови виникнення даної агломерації, основні економічні індикатори, що визначають розвиток регіону, розподіл ПП, БНП, які функціонують у його межах.

Ключові слова: теорія «нової економічної географії», економіка агломерацій, міське середовище, закономірності розміщення фірм, прямі іноземні інвестиції, багатонаціональне підприємство, валовий внутрішній продукт міста.

Постановка проблеми. Приплив прямих іноземних інвестицій відбувається вкрай нерівномірно. І якщо подивитися на світову карту розміщення економічної діяльності, стає зрозумілим, що нині спостерігається стійка тенденція з приходом концентрації економічної діяльності БНП у певних регіонах, які утворюють просторові агломерації і від яких компанії отримують низку переваг [19]. Одна із сучасних гіпотез теорії міжнародного бізнесу полягає у тому, що в майбутньому не країни конкуруватимуть за прямі іноземні інвестиції, а їхні регіони, окрім агломерації та міста. Усе це зумовлює надзвичайну актуальність проблематики просторової агломерації та виявлення механізмів доцентрових сил, що притягають багатонаціональні підприємства в такі хаби економічної активності [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна диференціація локалізації міжнародного виробництва спонукала багатьох учених дати теоретичний аналіз розвитку економічної концентрації виробництва у цілому та діяльності БНП зокрема. Одним із найбільш відомих підходів до дослідження цих питань стала теорія «нової економічної географії» (НЕГ), основи якої розробили в 1990-ті роки Пол Кругман, Масахіса Фудзіта та Ентоні Венабльс. Пізніше інші дослідники (А. Аскані, Х. Брэнліх, Д. Девіс, П. Комбес, Д. Пуга, Г. Гансен) поглибили окремі напрями цієї теорії, її математичний інструментарій та емпірично перевірили її гіпотези [18]. Також низка інших учених, зокрема К. Бехренс, М. Вайднер С. Джонс, Дж. Дінгел, С. Кім, Р. Мартін, Г. Міон, Д. Томіч, Ф. Фаррохі, М. Хенкель та ін., у своїх роботах досліджували просторову економіку з різних аспектів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні за даною тематикою про-

водяться переважно теоретичні дослідження, які не розглядають приклади ефективного функціонування економіки агломерацій. У даний роботі було зроблено спробу проаналізувати діяльність у межах економіки агломерації на прикладі регіону Іль-де-Франс.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичних основ економіки агломерацій та її впливу на приплив ПП в окремі регіони, а також аналіз кейсу одного з успішних хабів економічної діяльності – регіону Іль-де-Франс.

Виклад основного матеріалу. Нова економічна географія стала новим напрямом економічної теорії використання простору. Вона намагається пояснити утворення різних форм економічної агломерації у географічному просторі, використовуючи загальну модель рівноваги [4].

Теорія нової економічної географії охоплює багато аспектів, що визначають закономірності розміщення фірм. Зокрема, концепція НЕГ намагається дати відповіді на такі питання, як: напрям руху ПП, унікальність створення кластерів міжнародного виробництва, закономірності розвитку глобальної економіки, утворення економічних зв'язків між різними географічними зонами, влив цих зв'язків на рівень доходів у регіонах тощо з погляду мікроекономічних учень. А також розглядає як просторова структура економіки визначається взаємозалежністю між операційними витратами та різними типами віддачі від масштабів виробництва [17].

Методологічні припущення концепції НЕГ включають зростання віддачі (прибутковості), монополістичну конкуренцію, транспортні витрати, зовнішні економічні чинники.

Зростання віддачі проявляється у тому, що здебільшого БНП зацікавлені концентрувати своє

виробництво в просторі, оскільки це надає їм переваги від економії на масштабах, а це, своєю чергою, знижує собівартість продукції та підвищує прибутки, тобто цей фактор змушує БНП здійснювати ПІД до певних центрів економічної діяльності.

Монополістична конкуренція, на думку розробників концепції НЕГ, також відіграє чималу роль, тому що конкуренція на ринку є далеко не досконалою, оскільки компанія за допомогою збільшення власного виробництва може зменшити собівартість своєї продукції. Відповідно БНП, яка вирішує концентрувати своє виробництво в одному місці, отримує усі переваги від економії на масштабах.

Транспортні витрати на відміну від інших традиційних теорій були враховані розробниками концепції, де автори показали, що зосередження сировини, виробництва, постачальників та споживачів на невеликих відстанях один від одного також здешевлює продукцію, що відіграє надзвичайно важливу роль під час створення агломерацій.

І останній, але не менш важливий чинник, що впливає на процес формування агломерацій, – зовнішні фактори. Науковці враховують серед зовнішніх факторів створення агломерацій на ринках робочої сили з особливими навичками та вміннями, яке, свою чергою, створює особливий ринок послуг і факторів виробництва, а він сприяє наявності «спіловер-ефекту» знань та інформації. У сукупності всі ці чинники створюють низку переваг для розміщення БНП в агломераціях [3, с. 445–451].

У результаті таких переваг виникає так звана «економіка агломерацій» – локалізована економіка, у якій велика кількість компаній, послуг та галузей існує у безпосередній близькості один від одного, і, як наслідок, вони отримують вигоду від зниження витрат та підвищення ефективності, що виступає результатом цієї близькості [9].

Загалом низка науковців намагалася знайти мікроекономічне обґрунтування переваг, які виникають унаслідок створення економіки агломерацій. Як наслідок, окремими дослідниками було розроблено низку переваг, що виникають із погляду

мікроекономіки у результаті формування економіки агломерацій в окремих країнах (табл. 1).

У 2004 р. британський учений Гіль Дюрантон та канадський науковець Дієго Пуга виділили три основні мікроекономічні обґрунтування від економіки агломерацій, які визначають продуктивність діяльності БНП: обмін, узгодження та навчання.

Обмін, насамперед, визначається доступом до суспільних благ, які отримують споживачі та виробники. Узгодження випливає з того, що працівники та компанії працюють на більш цільному ринку праці, які дають більшу кількість можливостей як для однієї сторони, так і для іншої. Навчання як агломераційний ефект здається найменш явним з усіх переваг, він проявляється у тому, що кожен агент володіє різною інформацією, її у процесі об’єднання агентів це дає змогу розповсюджувати знання, що підвищують загальний рівень знань, тим самим поліпшуючи продуктивність фірм та працівників [13].

Власне, коли ці три ефекти проявляються, починають говорити про існування економіки агломерацій. Відповідно, це сприяє поліпшенню ефективності діяльності БНП, знижує витрати на транзакції як матеріальних, так і нематеріальних цінностей. Географічна близькість у такому разі служить основою для формування кластерів на наступних етапах, тому кластери сприймаються як зрілий тип агломерацій (табл. 2).

На рис. 1 представлена концептуальна модель Дурантон (2008 р.) для формування міст. Горизонтальна вісь вимірює розмір міста за даними населення N . У верхній частині зображено криву заробітної плати/продуктивності $w(N)$, яка збільшує економічну активність міста за рахунок агломерації. На верхній панелі також показана крива витрат $H(N)$, яка аналогічно зростає. Віднімаючи криву витрат від кривої заробітної плати, визначається чиста вигода для $w(N) - H(N)$, як показано в нижній половині рисунка. Ця вигода спочатку збільшується в розмірах міста, оскільки ранні продуктивні переваги від збільшення розміру міста домінують над збільшенням витрат. Після пункту

Таблиця 1

Мікроеконічне обґрунтування процесів створення економіки агломерацій

Мікроекономічне обґрунтування	Науковці	Ключові положення
Природні переваги	Кім (1999), Елісон-Глайсер (1999)	Значення факторних переваг
Обмін виробництвом	Холмс (1999)	Зосередження більшості виробництва у кластерах
Об’єднання ринку праці	Даймонд та Саймон (1999)	Ризик ринку праці та заробітної плати
	Кан та Коста (2001)	Більшість населення з вищою освітою проживає у містах
«Спіловер-ефект» від знань	Джеффі та ін. (1993)	Більша кількість патентів та контроль над ефектами від промисловості
	Рауш (1993), Моретті (2000)	Наявність працівників із середньою освітою у місті сприяє зростанню середньої заробітної плати у місті
Ефекти від наявності домашнього ринку	Дейвіс та Вайнштейн (1999)	Серед деяких галузей промисловості розвиток регіону пояснюється доступом до ринку
Споживання	Табучі та ін. (2000)	Реальна заробітна плата у містах нижча (відображається споживчими можливостями)
	Глайсер та ін. (2001)	Різні можливості до споживання прогнозують розвиток території
	Валдфогел (2003)	Агломерація посилює споживчі можливості
Пошук оренді	Айдес та Глайсер (1995)	Політична диктатура передбачає створення мегаміст
	Гендерсон (2003)	Політична диктатура сприяє створенню міського розвитку
Багатозначність	Росенталь-Стрендж (2001)	Ринок праці, розташований в одному територіальному окрузі, сприяє обміну знаннями
	Дюмай та ін. (1997)	«Спіловер-ефект» від знань сприяє виробництву
	Аудретш-Фельдман (1996)	Спільне виробництво та «спіловер-ефект» від знань сприяють розвитку держави

Джерело: складено на основі [18]

Таблиця 2

Типи економічних агломерацій

	За загальним типом економічної діяльності	За схожим типом промисловості
Ефективність та гнучкість	Метрополіси	Промислові райони
Інновації та модернізація	Креативні регіони	Кластери

Джерело: складено на основі [8]

В ці чисті вигоди зменшуються. За рахунок міграції пропозиція робочої сили збільшується до міста зі зростанням чистої вигоди. Стабільна рівновага, що утворюється, буде в точці С [12].

У зв'язку з такими перевагами усе більше й більше країн намагаються створити всередині своїх країн агломерації, які б приносили користь не лише окремим регіонам, а й країні у цілому. Найбільше поки що у цьому процесі лідирують країни Південно-Західної Азії, де концентруються найбільші БНП світу та зосереджено чималу частку світового населення (табл. 3).

Якщо проаналізувати найбільші міста за ВВП, то на першому місці опиниться місто Токіо, яке разом з Осакою представляє Японію. Також у десятці таких міст за 2017 р. представлено два американських міста (Нью-Йорк та Лос-Анджелес), одне південнокорейське (Сеул), одне

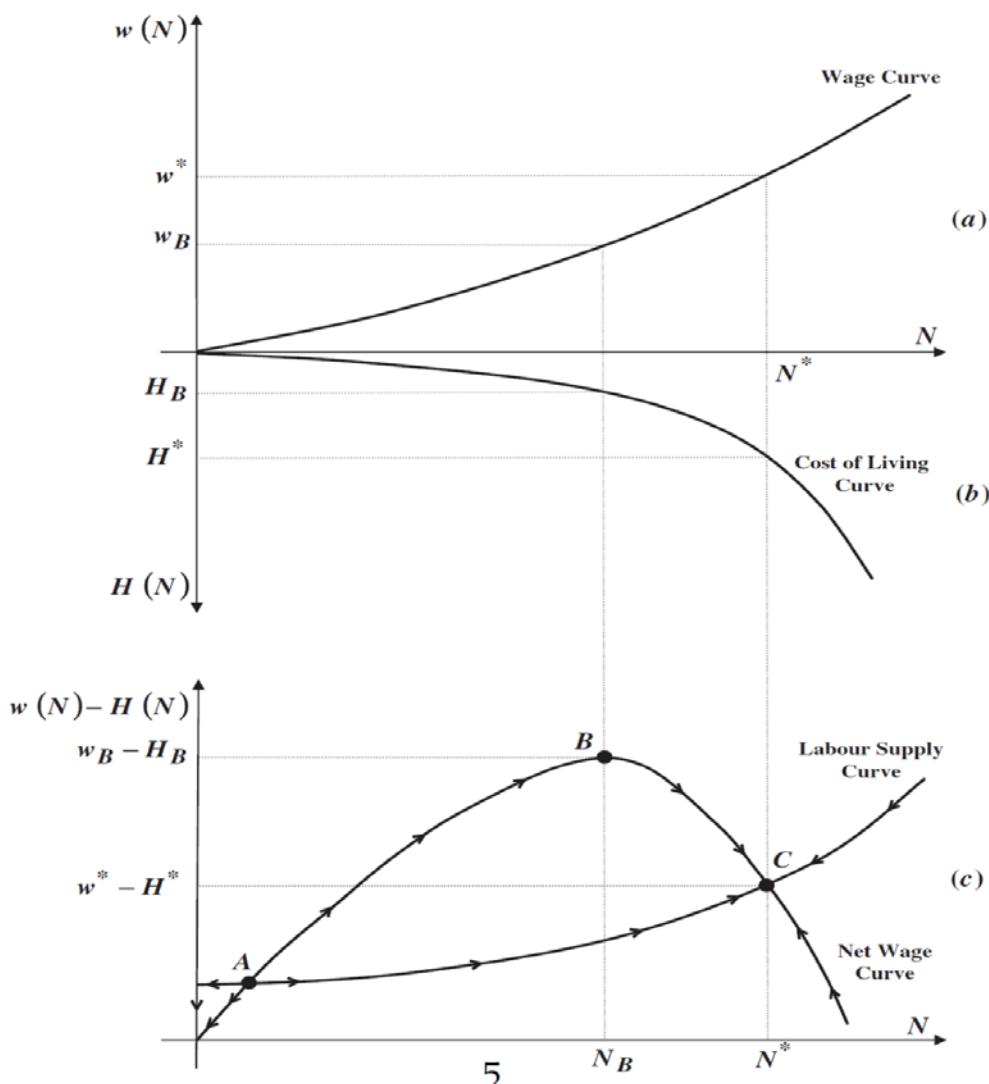
Таблиця 3
Найбільші агломерації світу станом на 01.2020

Регіон світу	Кількість агломерацій
Азія	52
Північна Америка	16
Африка	13
Європа	10
Південна Америка	7
Австралія та Океанія	2

Джерело: складено на основі [6]

англійське (Лондон), одне французьке (Паріж), два китайських (Шанхай та Пекін) та одне російське (Москва) (рис. 2).

І хоча, за прогнозами, ситуація до 2035 р. не особливо зміниться, американські та китайські

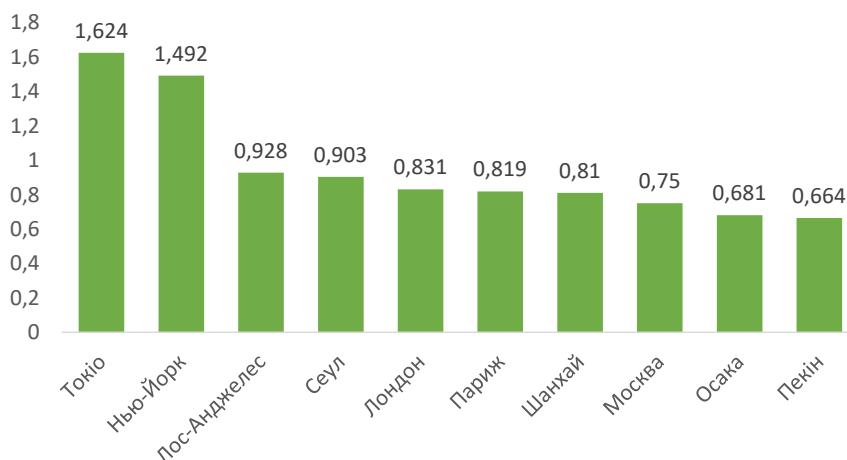

Рис. 2. ВВП найбільших міст світу, 2017 р., трлн дол.

Джерело: складено на основі [16]

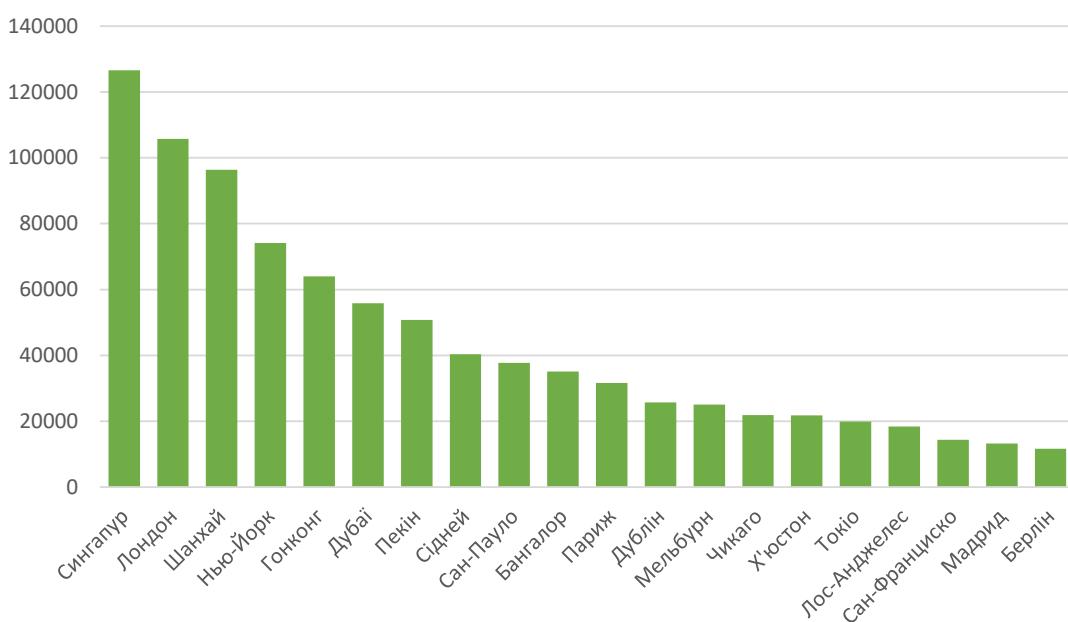

Рис. 3. Міста-лідери за залученням ПІ, 2018 р., млн дол.

Джерело: складено на основі [7]

міста продовжать домінувати за показником ВВП, проте міста, ВВП яких зростатиме найшвидше протягом року, у 2035 р. дещо відрізнятимуться. Так, ВВП м. Бангалор зростатиме на 8,5% щорічно, Дааки – на 7,6%, Мумбаї – на 6,6%, Нью-Делі – на 6,5%, Шеньчженя – на 5,3%, Джакарти – на 5,2%, Маніла – на 5,2%, Тяньцзіня – на 5,1%, Шанхаю – на 5%, Чунціна – на 4,9% [14].

За залученням ПІ у 2018 р. лідирують азійські міста (7), які залучили інвестицій на 448,593 млн дол., європейські (5) – 188,008 млн дол., північноамериканські (5) – 150,535 млн дол., австралійські (2) – 65,470 млн дол. та латиноамериканське (1) – 37,718 млн дол. (рис. 3).

Одним із найбільш привабливих інвестиційних регіонів для БНП виступає Іль-де-Франс, або Паризький регіон, – динамічний та швидко-зростаючий регіон Франції. Його оточують п'ять інших регіонів: Центр-Валь-де-Луара, Нормандія, О-де-Франс, Бургун-Франш-Коме та Гранд-Ест. У регіоні Парижа, за даними Євростату, у 2019 р.

проживало 12,1 млн жителів, що робить його найбільшим населеним регіоном у Франції (18,2% населення). Регіон найбагатший у Франції, і його населення займає п'яте місце за величиною ВВП на душу населення у Європі. Це один із провідних європейських регіонів із погляду досліджень, розробок та інновацій [10].

Регіон Іль-де-Франс лідирує за багатьма показниками у світі. Так, агломерація у 2019 р. увійшла до трійки найкращих регіонів за економічними показниками, входить до п'ятірки міст із найкращою дохідністю від інвестицій. А у Франції це регіон-лідер за більшістю позицій і вносить левову частку у зростання країни (табл. 4).

Агломерація Іль-де-Франс є привабливою для БНП, а компанії, які вибрали регіон для ведення своєї діяльності, вкладають чималі кошти у галузі, що створюють чималу додану вартість і сприяють розвитку нових робочих місць та, відповідно, зростанню життєвого рівня населення (рис. 4).

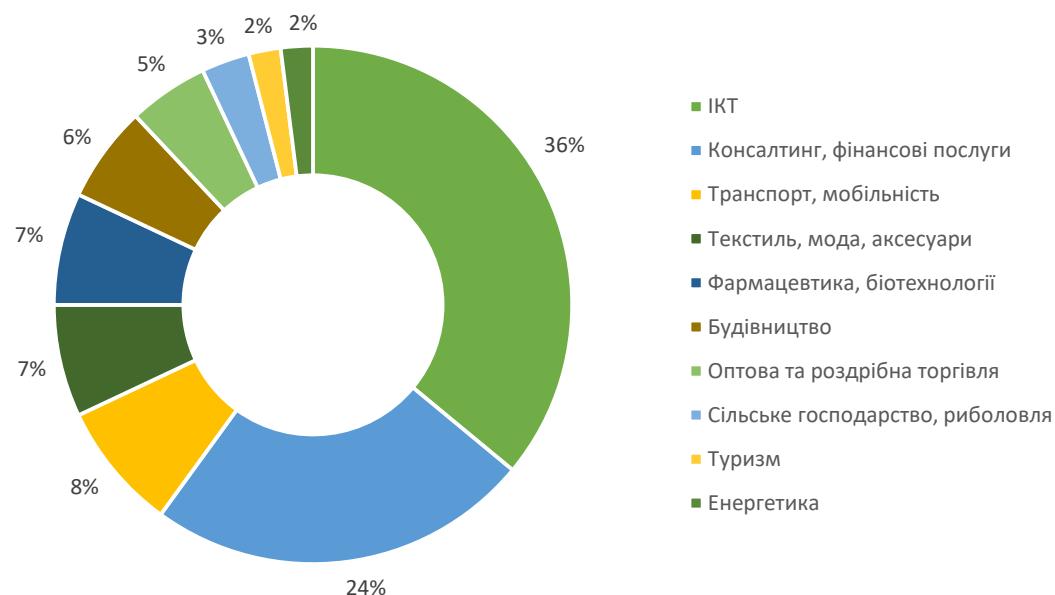

Рис. 4. Розподіл інвестицій за галузями регіону Іль-де-Франс, 2018 р., %

Джерело: складено на основі [5]

За прогнозами окремих аналітичних компаній, регіон Іль-де-Франс продовжить нарощувати свої потужності й у майбутньому. І разом із Лондоном зможемо лідируючи позиції з приводу залучення ПП як у Європі, так і у світі [9].

Висновки і пропозиції. ПП розміщуються вкрай нерівномірно. Їх переважна частина концентрується лише в декількох десятках країн світу. Ще більша диференціація спостерігається з огляду регіонів та окремих урбаністичних агломерацій. В останні десятиліття виникли справжні просторові полюси економічної активності БНП, які справляють дедалі більший вплив на економічне зростання цілих країн [2]. Ця тенденція зацікавила чимало науковців, які намагалися пояснити таку закономірність просторової агломерації міжнародної бізнесової діяльності. Низка ученых на чолі з П. Кругманом, М. Фудзітою та Е. Венабльсом у 1990-х роках розробила основи теорії, яка отримала назву «нова економічна географія» й яка визначає закономірності розміщення БНП на основі чотирьох критеріїв: зростання віддачі (прибутковості), монополістичної конкуренції, транспортних витрат та зовнішніх економічних чинників. Ці переваги сприяють створенню так званої економіки агломерацій, де велика кількість компаній розміщена поруч одною, що дає їм

Таблиця 4
Регіон Іль-де-Франс
за економічними показниками

Показник	Сума
ВВП регіону	709 млрд євро
ВВП на душу населення	58,300 євро
Кількість компаній	1,166,000
Кількість новостворених компаній	244,000
Кількість іноземних компаній	409
Кількість штаб-квартир	29
Кількість створених робочих місць	6,4 млн
Кількість працівників у сфері НДДКР	165,500
Інвестиції у НДДКР	20,2 млрд євро
Імпорт регіону	148,5 млрд євро
Експорт регіону	97,5 млрд євро

Джерело: складено на основі [15]

змогу співпрацювати та отримувати низку зисків як для цих фірм, так і для регіонів окремих країн. Відповідно, це призвело до утворення низки агломерацій, лідирують у яких країни Азії, де зосереджено найбільші у світі агломерації за кількістю населення, припливом ПП та скупченням світових БНП-лідерів. І за прогнозами окремих аналітичних компаній, така тенденція продовжиться й надалі.

Список використаних джерел:

1. Рогач О.І. Еволюція теорії міжнародного руху підприємницького капіталу. *Сучасні тенденції міжнародного руху капіталу*: монографія / за ред. О.І. Рогача. Київ : Центр учебової літератури, 2019. С. 11–22.
2. Рогач О. Багатонаціональні підприємства : підручник. Київ : ВПЦ Київський університет, 2019, 385 с.
3. Рогач О.І. Теорії міжнародного бізнесу : підручник. Київ : ВПЦ Київський університет, 2018. 687 с.
4. Рогач О.І. Методологічні аспекти аналізу багатонаціональних підприємств. Київ, 2019. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32001/2019_1_Rogach.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 31.07.2020).
5. Agence D'attractivite et de Promotion Internationale de la Region Ile-de-France. International Investments in 2017: Paris Region Breaks Records . URL: <https://investparisregion.eu/node/2477> (дата звернення: 31.07.2020).
6. CityPopulation. Major Agglomerations Of The World. URL: <https://www.citypopulation.de/en/world/agglomerations/> (дата звернення: 01.08.2020).
7. Deloitte. Power Up: UK inward investment Key drivers of foreign investment and its value to the UK economy. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/cn/Documents/international-business-support/deloitte-cn-ibs-power-up-uk-inward-investment.pdf> (дата звернення: 31.07.2020).
8. Dirzu Madalina-Stefania. A Conceptual Approach to Economic Agglomerations. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/198179/1/ceswp-v04-i3-p316-322.pdf> (дата звернення: 02.08.2020).

9. Edward L. Glaeser. Agglomeration Economics. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/agglomeration%20economy> (дата звернення: 01.08.2020).
10. European Commission. Ile-de-France. URL: <https://ec.europa.eu/growth/tools-databases/regional-innovation-monitor/base-profile/ile-de-france-0#:~:text=Complete%20Regional%20Profile-,Economy,Nouvelle%2DAquitaine%20with%207.5%25> (дата звернення: 01.08.2020).
11. FDI Intelligence. fDi's European Regions of the Future 2020/21: Paris Region retains supremacy. URL: <https://www.fdiintelligence.com/article/76770> (дата звернення: 03.08.2020).
12. Gilles Duranton. THE LOGIC OF AGGLOMERATION. URL: <https://www.nber.org/papers/w21452.pdf> (дата звернення: 02.08.2020).
13. Gilles Duranton. Micro-foundations fo Urban Agglomeration Economies. URL: <https://www.nber.org/papers/w9931.pdf> (дата звернення: 03.08.2020).
14. Iman Ghosh. Mapped: The World's Top 10 Cities in 2035. URL: <https://www.visualcapitalist.com/top-10-cities/> (дата звернення: 04.08.2020).
15. Paris Ile-de-France Regional Chamber of Commerce and Industry. Paris Region Facts & Figures 2020. URL: https://investparisregion.eu/sites/default/files/prff2020_final_bd_v2.pdf (дата звернення: 06.08.2020).
16. Richard Florida. The Economic Power of Cities Compared to Nations. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-03-16/top-metros-have-more-economic-power-than-most-nations> (дата звернення: 03.08.2020).
17. Rogach O. MNC's Theory and Global Value Chain. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/view/3698/3375> (дата звернення: 04.08.2020).
18. Stuart S. Rosenthal. Evidence on the Nature and Sources of Agglomeration Economies. URL: <http://www.econ.brown.edu/Faculty/henderson/WillAndStuart.pdf> (дата звернення: 31.07.2020).
19. UNCTAD. World Investment Report 2019. Special economic zones. URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2019_en.pdf (дата звернення: 31.07.2020).
20. Yilin Dong. The Location of New Manufacturing Firms: How Important Are Agglomeration Economies?. URL: <https://www.aeaweb.org/conference/2018/preliminary/paper/EiktyNd3> (дата звернення: 05.08.2020).

References:

1. Rogach O.I. (2019). Evolutsiia teoriyi mizhnarodnoho ruhy pidpriemnitskoho kapitaly. Sychasni tendentsii mizhnarodnoho ruhy kapitaly [Evolution of the theory of international movement of entrepreneurial capital. Current trends in international capital movements]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
2. Rogach O.I. (2019). Bahatonatsionalni pidpruemstva [Multinational enterprises]. Kyiv: VPTs Kyivskyi universytet. (in Ukrainian)
3. Rogach O.I. Teorii mizhnarodnoho biznesy [Theories of international Business]. Kyiv: VPTs Kyivskyi universytet. (in Ukrainian)
4. Rogach O.I. (2019). Metodologichni aspektu analizy bahatonatsionalni pidpruemstv [Methodological aspects of the analysis of multinational enterprises]. Kyiv. Available at: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32001/2019_1_Rogach.pdf?sequence=1&isAllowed=y (accessed 31 July 2020).
5. Agence D'attractivete et de Promotion Internationale de la Region Ile-de-France. International Investments in 2017: Paris Region Breaks Records. Available at: <https://investparisregion.eu/node/2477> (accessed 31 July 2020).
6. CityPopulation. Major Agglomerations Of The World. URL: <https://www.citypopulation.de/en/world/agglomerations/> (accessed 01 August 2020).
7. Deloitte. Power Up: UK inward investment Key drivers of foreign investment and its value to the UK economy. Available at: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/cn/Documents/international-business-support/deloitte-cn-ibs-power-up-uk-inward-investment.pdf> (accessed 31 July 2020).
8. Dirzu Madalina-Stefania. A Conceptual Approach to Economic Agglomerations. Available at: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/198179/1/ceswp-v04-i3-p316-322.pdf> (accessed 02 August 2020).
9. Edward L. Glaeser. Agglomeration Economics. Available at: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/agglomeration%20economy> (accessed 01 August 2020).
10. European Commission. Ile-de-France. Available at: <https://ec.europa.eu/growth/tools-databases/regional-innovation-monitor/base-profile/ile-de-france-0#:~:text=Complete%20Regional%20Profile-,Economy,Nouvelle%2DAquitaine%20with%207.5%25> (accessed 01 August 2020).
11. FDI Intelligence. fDi's European Regions of the Future 2020/21: Paris Region retains supremacy. Available at: <https://www.fdiintelligence.com/article/76770> (accessed 03 August 2020).
12. Gilles Duranton. THE LOGIC OF AGGLOMERATION. Available at: <https://www.nber.org/papers/w21452.pdf> (accessed 02 August 2020).
13. Gilles Duranton. Micro-foundations fo Urban Agglomeration Economies. Available at: <https://www.nber.org/papers/w9931.pdf> (accessed 03 August 2020).
14. Iman Ghosh. Mapped: The World's Top 10 Cities in 2035. Available at: <https://www.visualcapitalist.com/top-10-cities/> (accessed 04 August 2020).
15. Paris Ile-de-France Regional Chamber of Commerce and Industry. Paris Region Facts & Figures 2020. Available at: https://investparisregion.eu/sites/default/files/prff2020_final_bd_v2.pdf (accessed 06 August 2020).
16. Richard Florida. The Economic Power of Cities Compared to Nations. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-03-16/top-metros-have-more-economic-power-than-most-nations> (accessed 03 August 2020).
17. Rogach O. MNC's Theory and Global Value Chain. Available at: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/view/3698/3375> (accessed 04 August 2020).
18. Stuart S. Rosenthal. Evidence on the Nature and Sources of Agglomeration Economies. Available at: <http://www.econ.brown.edu/Faculty/henderson/WillAndStuart.pdf> (accessed 31 July 2020).
19. UNCTAD. World Investment Report 2019. Special economic zones. Available at: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2019_en.pdf (accessed 31 July 2020).
20. Yilin Dong. The Location of New Manufacturing Firms: How Important Are Agglomeration Economies? Available at: <https://www.aeaweb.org/conference/2018/preliminary/paper/EiktyNd3> (accessed 05 August 2020).

Рогач А. И.

Кропова А. С.

Інститут міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ МОДЕЛИ АГЛОМЕРАЦИЙ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МНОГОНАЦИОНАЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Резюме

В статье обобщено представлены теория «новой экономической географии», предпосылки ее возникновения, основные труды и дальнейшие исследования, микроэкономическое обоснование существования экономики агломераций и теоретическое объяснение принципа ее функционирования, определены основные типы агломераций, а также выделены основные агломерации, которые лидируют по привлечению инвестиций многонациональных предприятий (МНП) и в общем являются удачными примерами внедрения экономики агломераций. Рассмотрены преимущества, которые получают регионы от следования принципу экономики агломераций, и дальнейшие перспективы ее развития. Также исследовано функционирование пространственной агломерации на примере региона Иль-де-Франс: предпосылки возникновения данной агломерации, основные экономические индикаторы, определяющие развитие региона, распределение ПИИ, МНП, функционирующие в его пределах.

Ключевые слова: теория «новой экономической географии», экономика агломераций, городская среда, закономерности размещения фирм, прямые иностранные инвестиции, многонациональное предприятие, валовой внутренний продукт города.

Rogach Oleksandr

Kropova Anastasiia

Institute of International Relations

Taras Shevchenko National University of Kyiv

SPATIAL AGGLOMERATION IN THE ECONOMIC ACTIVITY OF MULTINATIONAL ENTERPRISES

Summary

The article summarizes the theory of "new economic geography" as the rapid globalization and urbanization have led to unprecedented challenges of infrastructural, environmental, social and other character. One of the ways of resolving these issues is to develop economy of agglomeration. This concept may help to solve such problems. Moreover, it is a very good way to improve economic potential of the region. There are a lot of scientists who studies these topic. Thus, there are plenty of different researches. The article provides the highest quality in terms of research, theoretical justifications, empirical tests and confirmations. The main emphasis was done on the so-called new economic geography, which gives the most accurate prerequisites for the emergence of the economy of agglomerations. Additionally, it was studied the microeconomic justification for the existence of the economy of agglomerations, formed on the basis of various scientists. As well as the preconditions for its emergence and further research were included in the article. This theoretical review became the basis for the study of the current state of development of agglomerations in the world. The research investigates the leading agglomerations by the economic indices such as placement of multinational enterprises (MNEs), inflow of foreign direct investment, the gross domestic product of the city etc. In addition, it is helped to highlight the advantages that regions receive from the economy of agglomeration as well as further prospects for its development. The benefits for a particular region were considered on the example of the agglomeration of Ile-de-France. This territory is attractive not only in the context of Europe, but also around the world, as it demonstrates sustainable economic growth over a long period of time. Such indicators have been achieved thanks to a comprehensive policy for the implementation of the economy of agglomerations and, accordingly, this instance can serve as a basis for other regions. The further up-to-date research also shows that this form of economic activity among MNEs will be the most attractive and profitable for them.

Keywords: theory of "new economic geography", economy of agglomeration, the urban environment, placement of firms, foreign direct investment, multinational enterprise, the gross domestic product of the city.

РОЗДІЛ 3

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ

НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 336.225.6

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-3>

Бойко В. П.

Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

СУСПІЛЬНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ МІСЦЕВИХ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ

Поширення цифрових технологій сприяє тому, що збільшується рівень відкритості суспільства, діяльність окремої людини стає все прозорішою. Такі самі процеси відбуваються і у державному управлінні. Стаття присвячена вивченю можливостей зміни способів взаємодії держави і суспільства у сфері сплати податків. Наведено приклади застосування цифрових платформ для участі громадян у розподілі бюджетних коштів і запропоновано концепцію децентралізації місцевих податків за способом їх сплати, тобто наданням платнику податків можливості самостійно витратити частину належних до сплати коштів на реалізацію суспільно важливих проектів. Проведене дослідження засвідчило, що бюджетна децентралізація може включати не лише адміністративну або політичну децентралізацію, а й суспільний напрям – виробництво і розподіл суспільних благ. До того ж помірне податкове навантаження свідчить про наявність прихованих мотивів ухилення від сплати податків в Україні.

Ключові слова: децентралізація, податки, суспільні послуги, місцевий бюджет, блокчейн.

Постановка проблеми. Тема децентралізації влади в Україні стала досить популярною серед науковців, але йдеться переважно про адміністративну децентралізацію і перерозподіл повноважень між центральною владою і місцевою. На рівні місцевих органів державного управління бюджет формується із податків та міжбюджетних трансфертів. Можемо виділити такі проблеми, як залежність посадовців місцевого рівня від центральної влади, ухилення від сплати податків громадянами, швидкість реагування на повсякденні потреби, значна частка тіньової економіки та відсутність дієвих механізмів оцінки ефективності використання бюджетних коштів.

Як правило, посадові особи місцевої влади краще знають стан господарства і на що саме витрачати гроші насамперед, але соціальні проекти потребують постійного аналізу змін у потребах, що виникають у межах певної території (регіону, області, міста або окремого населеного пункту). Держава самостійно не виробляє усі необхідні блага, а переважно лише перерозподіляє ресурси, і дослідження можливостей внесення змін до процесу сплати податків може відкрити шлях для покращення ставлення людей до сплати податків, оптимізації бюджетних витрат та підвищення їх ефективності, тобто їх відповідності суспільним потребам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування інститутів громадянського суспільства приділяв увагу В. Гесць, який відзначив їх важливість для розвитку економіки [4]. Соціальний аспект сплати податків вивчав Ю. Мискін, що окреслив основні проблеми податкової політики України [1]. А. Мостепанюк досліджувала вплив соціальної політики на показники добробуту в країнах Європейського Союзу [2]. Рівень децентралізації доходів та видатків місцевих бюджетів проаналізували О. Західна і К. Жовтняк [5]. Я. Ярема та О. Браточенко порівняли податкове навантаження

в Україні та інших країнах [6]. О. Шиманська проаналізувала дослідження проблем подолання бідності нобелівських лауреатів А. Банерджі, Е. Дюофло та М. Кремера [8], а Ю. Івашук дослідив внесок Р. Талера у розвиток поведінкової економіки [10]. А. Дюк звертає увагу на питання організації соціального підприємництва та кооперацію [11]. Отже, невирішеним залишається питання організації сприятливих умов для покращення дисципліни сплати податків та адекватного оцінювання попиту на суспільні послуги.

Мета статті. Метою статті є вивчення можливостей застосування громадян України до процесу розподілу податкових надходжень держави.

Виклад основного матеріалу. Система цінностей суспільства має передбачати ключові цілі суспільства, критерії їх реалізації та об'єднання членів суспільства навколо спільної мети. Цільове спрямування соціалізації податкової політики має створювати передумови для різних суб'єктів податкової політики щодо підпорядкування їх інтересів суспільній корисності. Ю. Мискін у своїй роботі акцентує увагу на підпорядкуванні економічної системи соціальним цінностям та зростанні ролі людини в економічних процесах [1]. Поняття «соціалізація податкової політики» означає «процес впливу держави на класи, соціальні верстви, групи та індивідів, які здійснюють управління оподаткуванням, з метою підпорядкування їхніх потреб та інтересів суспільній корисності». Серед перелічених основних проблем практичної реалізації соціалізації податкової політики України варто виокремити недостатньо формалізовані інтереси держави як представника суспільства та відсутність державницького концептуального бачення розвитку економіки країни загалом та сфери оподаткування зокрема.

У країнах Європейського Союзу переважає сервісна державна політика, яка має обмежений вплив на рівень безробіття та перерозподіл дохо-

дів. Поняття сервісної держави А. Мостепанюк пояснює так: «виклики глобалізації ХХІ ст. та світові фінансові потрясіння сприяли формуванню сервісної держави, що, на відміну від держави загального добробуту, не забезпечує економічну рівність населення, а покликана надавати однакові освітні, медичні та інші послуги населенню, тобто інвестувати у соціальний та людський капітал, а рівень індивідуального добробуту залежить виключно від наполегливості громадян, водночас фінансова соціальна допомога надається лише нужденним» [2]. Прагнення українського суспільства до цінностей Європейського Союзу змушує припустити, що саме сервісна держава є бажаним форматом відносин держави і суспільства.

Види децентралізації включають політичну, адміністративну, фіiscalну та ринкову децентралізацію, які у різних країнах можуть також проявлятися у різних формах, пропорціях та поєднаннях [3]. Фінансова відповідальність є ключовим компонентом децентралізації, і бюджетна децентралізація може приймати різні форми, включаючи механізми самофінансування, співфінансування або спільнотного виробництва, за допомогою яких самі споживачі можуть брати участь у наданні суспільних послуг. Державні інститути при цьому відіграють ключову роль у розвитку соціального організму суспільства. Присутність держави у суспільстві є беззастережною, існує їх органічна цілісність. В. Геєць звертає увагу на відносини держави і суспільства: «Роль держави в суспільному та економічному розвитку має свій історичний вимір. На відміну від держави, суспільство не має цілісних характеристик у юридичному значенні. Тому сформовані інститути громадянського суспільства дістають можливість забезпечувати дії з боку суспільства» [4].

Рівень бюджетної децентралізації в Україні поступово підвищується, хоча досить повільними темпами й нестабільно. Протягом 2014–2018 рр. коефіцієнт децентралізації доходів (частка доходів місцевих бюджетів без урахування трансфертів у доходах зведеного бюджету) коливався в межах 18–23%. О. Західна і К. Жовтjak відзначають поступове зростання коефіцієнтів децентралізації доходів та видатків місцевих бюджетів, але місцеві бюджети все ж сильно залежні від трансфертів з державного бюджету, і частка власних доходів не перевищує 50% [5].

При цьому варто відзначити, що останніми роками податкове навантаження в Україні поступово знижується. Я. Ярема та О. Браточенко проаналізували та порівняли податкове навантаження в Україні та інших країнах за даними рейтингу Paying Taxes, а також провели власні розрахунки співвідношення податкових надходжень та валового внутрішнього продукту. Середній світовий показник рівня податкового навантаження становить 40,4%. В Україні рівень податкового наван-

таження є дещо вищим і в 2018 році становив 41,7%. У країнах Європейського Союзу середнє значення рівня податкового навантаження становить 40,2% [6]. Отже, маемо все ще досить значну залежність від центральної влади щодо бюджетних витрат, тому шляхи удосконалення системи місцевого самоврядування, фінансування бюджетних програм та підвищення культури сплати податків потрібно шукати не у змінах податкових ставок або податкових пільгах, а у залученні самих громадян до процесу витрачання їхніх податків. Надання платнику податків можливості самостійно вирішувати, як витратити частину доходів, змінить відносини держави і суспільства.

О. Шиманська проаналізувала основні напрямки досліджень нобелівських лауреатів А. Банерджі, Е. Дюфло та М. Кремера, пов’язані з проблемами подолання бідності у світі, і цікавим зауваженням є те, що кошти потрібно витрачати не на боротьбу з бідністю, а на конкретні, чітко вимірювані, прозорі і зрозумілі цілі [7]. Основою досліджень були так звані «польові експерименти», що дозволили запропонувати практичні пропозиції у боротьбі з бідністю із використанням міждисциплінарних методів дослідження поведінкової та експериментальної економіки. Теорія ігор сьогодні стала цікавою науковцям, і остання Нобелівська премія з економіки була присуджена за вдосконалення теорії аукціонів та винайдення нових форматів аукціонів П. Мілгрому та Р. Вілсону зі Стенфорду (США) [8]. Варто згадати також і про внесок Р. Талера у розвиток поведінкової економіки та дослідження економічних наслідків обмеженої раціональності індивідуальних рішень людей [9]. Державі в межах «лібертаріанського патерналізму» відводиться керуюча роль «підштовхування» громадян до прийняття «оптимальних» рішень. Р. Талер запропонував поняття так званого «ментального обліку» доходів та витрат. Тобто за певними видами доходів закріплюються певні види витрат, і «рахунки» можуть формуватися за ознаками джерела надходження коштів, цілей витрачання коштів та певних часових меж.

Різні онлайн-платформи є звичними для українців – оплата за комунальні послуги, банківські перекази, електронна звітність, державні реєстри. Вже не один рік працює портал публічних закупівель «Прозорро», електронні аукціони СЕТАМ та відносно новий проект «Громадський бюджет», який дозволяє мешканцям міста Києва пропонувати різні громадські ініціативи [10]. Голосування на платформі відбувається в електронний спосіб на веб-сайті проекту. Для реєстрації користувачу потрібний електронний цифровий підпис або реєстрація в Mobile ID-сервісах від мобільних операторів. Із усього переліку проектів кожен користувач може підтримати п’ять найважливіших, на його думку, ініціатив, які можуть бути реалізовані за кошти міського бюджету (таблиця 1).

Таблиця 1

Голосування за проекти Громадського бюджету

Роки	Всього голосувало	Віддано голосів	Подано проектів		Переможці		Частка освітніх проектів, у %
			К-ть	Вартість, млн грн.	К-ть	Вартість, млн грн.	
1	2	3	4	5	6	7	8
2017	50 812	112 293	497	328,6	62	50,0	29
2018	131 455	444 509	809	1 002,4	141	149,2	41
2019	154 603	487 340	1137	734,7	341	149,8	42
2020	191 713	654 651	2119	1 065,3	554	161,2	57

Джерело: складено автором за даними [10]

Аудиторія проекту лише за декілька років збільшилася майже в 4 рази і має перспективи до подальшого зростання. Інтерес до такого формату можна пояснити тим, що різного роду петиції є вже звичним способом спілкування суспільства і держави в Україні. Користувачі приймають рішення щодо розподілу бюджетних коштів і під час голосування рівні між собою у праві вибору. Але такий формат проекту не вирішує проблему справедливого розподілу і не дає інформації про реальний попит на суспільні послуги та їх пріоритетність. Наприклад, один користувач сплатив мінімум податків за рік і хоче музичні інструменти для школи, де навчається власна дитина. Інший користувач, займаючись підприємницькою діяльністю, потребує покращення або ремонту конкретних комунальних мереж. Різниця полягає у тому, що сума сплачених податків може суттєво відрізнятися, але перевага буде за кількістю голосів. Користувач легко може проголосувати за важливий, на його думку, проект і фактично витрачає лише декілька хвилин часу. Також він може попросити підтримки друзів, наприклад, у соціальних мережах, які також не понесуть матеріальних витрат. Значна частина проектів стосується покращення освітніх послуг, що свідчить про проблеми недофінансування та попит з боку суспільства. Також популярність освітніх проектів можна пояснити наявністю формальних та неформальних комунікацій між батьками школярів. Отже, можемо припустити, що умовний підприємець довго чекатиме на ремонт комунальних мереж.

Проблема низької податкової культури полягає, зокрема, у: соціальному протиріччі між потребою в соціально справедливому перерозподілі доходів у суспільстві й широким розповсюдженням девіантних форм податкової поведінки; протиріччі між інтересами держави, низьким рівнем життя більшості населення і значною питомою вагою тіньової економіки [11]. Громадянини не сплачують податків, а держава із року в рік має стабільний дефіцит бюджету та накопичує борги. Але поява бажання платити податки та збільшення надходжень не означають виправлення ситуації. Керівник Державної податкової служби України О. Любченко в інтерв'ю Інформаційному агентству «Інтерфакс-Україна» заявив, що із 37,6 млн економічно активного населення «податкова не бачить на своїй карті України 5,6 млн осіб протягом останніх десяти років». А у 2019 році 13,4 млн економічно активного населення (або 30% всього населення України) взагалі не отримували офіційних доходів [12]. За даними Головного управління ДФС у м. Києві, у 2019 році платники податків міста Києва сплатили до зведеного бюджету 105,380 млрд грн. податків, зборів та обов'язкових платежів. До бюджету м. Києва сплачено 29,997 млрд грн. податків, з них майже 7 млрд грн. становили надходження від единого податку [13]. Сплата платниками единого податку навіть частини у 10% податку повністю покриє витрати проекту «Громадський бюджет».

За прикладом проекту «Громадський бюджет» можливе створення універсальної платформи, яку можна адаптувати під конкретні умови місцевого рівня (економічні, демографічні, територіальні). На початковому етапі впровадження доцільно надати можливість підтримки громадських проектів платникам единого податку. Представники малого бізнесу будуть віддавати перевагу окремим проектам більш зважено у порівнянні з простим голосуванням. Фінансування проектів платни-

ками єдиного податку враховуватиме передусім їхні приватні інтереси, але і самі платники будуть більш прихильні до процесу сплати податків. Обрані таким чином проекти прямо або опосередковано стосуватимуться потреб малого бізнесу та сприятимуть розвитку місцевої громади.

Технологія блокчейн може забезпечити надійну систему розрахунків та обліку користувачів без розкриття персональних даних. Йдеється про єдину інфраструктуру для користувачів на різних платформах. Переведення обліку руху коштів на технологію блокчейн відкриває можливості застосування смарт-контрактів для оптимізації процесу сплати податків та контролю фінансування проектів за стадіями їх реалізації. Вже давно обговорюється питання запровадження єдиного рахунку для сплати податків. Функції цифрового підпису можна розширити і використовувати не тільки для документообігу, а і для фіксації прав власності на розрахункові одиниці блокчейн системи, тобто цифровий еквівалент української гривні. Так, поява грошових відносин вимагає запровадження електронної гривні, і тема цифрової валюти від центральних банків вже давно обговорюється, але поки що жодна країна не випустила власну цифрову валюту.

Варто додати, що залучення громадян до створення суспільних послуг утворює нову форму соціального підприємництва. А. Дюк стверджує, що саме кооперація є пріоритетною формою організації соціального підприємництва, місцею якого є впровадження економічних та соціальних рішень для підвищення добробуту суспільства [14]. При цьому інноваційність соціального підприємництва полягає у способах реалізації соціально значущих проектів, поширенні прийнятних у суспільстві підходів до розподілу благ, залученні людей до непривабливих форм зайнятості, формуванні екологічної свідомості та нових цінностей. Зміна формату сплати податків дозволяє залучити платників податків до розподілу коштів місцевого бюджету і там самим сприяти розвитку культури сплати податків серед підприємців та малого бізнесу як найбільш активної частини громадян.

Висновки і пропозиції. Якщо створити механізм прямого фінансування проектів самими громадянами, то відкриваються можливості до покращення самих суспільних послуг, які матимуть конкретні джерела фінансування та критерії виконання, більш прозорого планування та оптимізації бюджетних витрат. Децентралізація може допомогти скоротити складні бюрократичні процедури та покращити відносини держави і суспільства, дозволивши громадянам контролювати витрачання бюджетних коштів. Соціалізація порядку сплати податків може вирішити такі питання:

1. Канал спілкування суспільства і держави. Податкова культура охоплює не тільки діяльність платників податків, а і діяльність працівників контролюючих органів. Надання платнику податків можливості самостійно вирішувати, як саме витратити податки, сприятиме розповсюдженню прийнятних форм податкової поведінки, зменшенню тіньової економіки, а також підвищенню соціальної відповідальності працівників фіiscalьних органів.

2. Можливості оцінки потреб у конкретних суспільних благах, регулювання фіiscalьного навантаження та контролю витрачання бюджетних коштів. Цільове спрямування податків дасть змогу зменшити кількість операцій, а конкретні критерії реалізації проектів створять систему оцін-

нівнання ефективності функціонування фіскальної системи.

3. Залучення приватного бізнесу до реалізації проектів відкриває шлях до появи нового ринку товарів і послуг. Точніше, до трансформації старого монополізованого державою ринку суспільних послуг.

4. Запровадження технологій блокчейн дозволить встановити чіткі правила розкриття інформації про платників податків і об'єкти оподаткування, а також стандартизувати механізми вирішення податкових спорів, контролю надання

податкових пільг та можливостей нарощування податкового боргу.

Зміна формату сплати податків потребує дослідження суспільної думки, внесення змін до податкового кодексу України (або місцевих нормативних документів) щодо порядку сплати податків, обговорення шляхів реалізації в державних інститутах, вивчення особливостей економічного розвитку місцевих громад у різних регіонах України, створення Інтернет-ресурсу для платформи соціальних проектів та просування в медіа.

Список використаних джерел:

1. Мискін Ю. Сутність соціалізації податкової політики. *Економічний простір*. 2018. № 130. С. 111–120.
2. Мостепанюк А. Соціальна політика держави: формування наукових підходів та європейські реалії. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія Економіка та управління*. 2020. № 2. С. 1–7.
3. What is Decentralization? *World Bank*. URL: http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/Different_forms.html (дата звернення: 10.11.2020).
4. Геець В. Про єдність і суперечності у розвитку суспільства, держави та економіки. *Економіка України*. 2012. № 10. С. 4–23.
5. Західна О., Жовтняк К. Бюджетна децентралізація в Україні: її особливості та сучасний стан. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. № 4(66). С. 111–118.
6. Ярема Я., Браточенко О. Аналіз податкового навантаження на ведення бізнесу в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 30. С. 466–472.
7. Шиманська О. Радикальне переосмислення економіки бідності в дослідженнях А. Банерджі, Е. Дюфло, М. Кремера. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. № 1. С. 213–225.
8. The Prize in Economic Sciences 2020. *The Nobel Foundation*. URL: <https://www.nobelprize.org/uploads/2020/09/press-economicsciences2020.pdf> (дата звернення: 10.11.2020).
9. Івашук Ю. Внесок Річарда Талера в розвиток поведінкової економіки. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. № 2. С. 155–162.
10. Статистика проєкту Громадський бюджет. URL: <https://gb.kyivcity.gov.ua/vote/statistics> (дата звернення: 10.11.2020).
11. Давіскіба К., Карпова В., Ревенко О. Податкова культура і проблеми її формування в сучасних умовах. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 19. С. 457–463.
12. Кошевої Д., Родичкина А. Глава Госналогової Алексей Любченко: Внутренние резервы нужно искать у богатых. *Інтерфакс-Україна*. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/698626.html> (дата звернення: 10.11.2020).
13. Платники податків міста Києва в 2019 році перерахували до зведеного бюджету понад 105 млрд. грн. *Державна фіскальна служба України*. URL: <https://kyiv.tax.gov.ua/dzialnist/zabezpechennya-nadchodjen/403728.html> (дата звернення: 10.11.2020).
14. Дюк А. Кооперація як пріоритетна форма організації соціального підприємництва в сучасних умовах. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. № 3(65). С. 9–17.

References:

1. Myskin Yu. (2018). Sutnist' sotsializatsiyi podatkovoyi polityky [The concept of socialization of tax policy]. *Economichnyi prostyr*, no. 130. pp. 111–120.
2. Mostepaniuk A. (2020). Sotsial'na polityka derzhavy: formuvannya naukovykh pidkhodiv ta yevropeys'ki realiyi [State social policy: the formation of scientific approaches and European realities]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya Ekonomika ta upravlinnya*, no. 2. pp. 1–7.
3. What is Decentralization? *World Bank*. Available at: http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/Different_forms.html (accessed 10 November 2020).
4. Geetc V. (2012). Pro yednist' i superechnosti u rozvyytku suspil'stva, derzhavy ta ekonomiky [On the unity and contradictions in the development of society, state and economy]. *Ekonomika Ukrayiny*, no. 10, pp. 4–23.
5. Zahidna O., Zhovtiak K. (2019). Byudzhetna detsentralizatsiya v Ukrayini: osoblyvosti ta suchasnyy stan [Budget decentralization in Ukraine: its features and current state]. *Naukovyy pohlyad: ekonomika ta upravlinnya*, no. 4(66), pp. 111–118.
6. Yarema Y., Bratochenko O. (2019). Analiz podatkovoho navantazhennya na vedennya biznesu v Ukrayini [Analysis of tax burden on doing business in Ukraine]. *Infrastruktura rynku*, no. 30, pp. 466–472.
7. Shymanska O. (2020). Radykalne pereosmyshlennia ekonomiky bidnosti v doslidzhenniakh A. Banerdzhi, E. Duflo, M. Kremera [Radical rethinking of the economics of poverty in research by A. Banerjee, E. Duflo, M. Kremer]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, no. 1, pp. 213–225.
8. The Nobel Foundation. The Prize in Economic Sciences 2020. Available at: <https://www.nobelprize.org/uploads/2020/09/press-economicsciences2020.pdf> (accessed 10 November 2020).
9. Ivashuk Yu. (2019). Vnesok Richarda Talera v rozvytok povedinkovoyi ekonomiky [Richard Thaler's contribution to the development of behavioral economics]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, no. 2, pp. 155–162.
10. Project statistics of the Public Budget. Available at: <https://gb.kyivcity.gov.ua/vote/statistics> (accessed 10 November 2020).
11. Daviskiba K., Karpova V., Revenko O. (2018). Podatkova kul'tura i problemy yiyi formuvannya v suchasnykh umovakh [Tax culture and the problems of its formation in modern conditions]. *Infrastruktura rynku*, no. 19, pp. 457–463.
12. Koshevoy D., Rodychkyna A. (2020). Glava Gosnalogovoy Aleksey Lyubchenko: Vnutrenniye rezervy nuzhno iskat' u bogatykh [Head of the State Tax Office Alexei Lyubchenko: Internal reserves should be sought from the rich]. *Interfax-Ukraine*. Available at: <https://interfax.com.ua/news/interview/698626.html> (accessed 10 November 2020).
13. The State Tax Service of Ukraine. Taxpayers of the city of Kyiv in 2019 transferred more than UAH 105 billion to the consolidated budget. Available at: <https://kyiv.tax.gov.ua/dzialnist/zabezpechennya-nadchodjen/403728.html> (accessed 10 November 2020).
14. Diuk A. (2019). Kooperatsiya yak priorytetna forma orhanizatsiyi sotsial'noho pidpryyemnytstva v suchasnykh umovakh [Cooperation as a priority form of organization of social entrepreneurship in modern conditions]. *Naukovyy pohlyad: ekonomika ta upravlinnya*, no. 3(65), pp. 9–17.

Бойко В. П.

Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

ОБЩЕСТВЕННАЯ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ МЕСТНЫХ НАЛОГОВ В УКРАИНЕ

Резюме

Распространение цифровых технологий способствует тому, что увеличивается уровень открытости общества, деятельность отдельного человека становится все более прозрачной. Такие же процессы происходят и в государственном управлении. Статья посвящена изучению возможностей изменения способов взаимодействия государства и общества в сфере уплаты налогов. Приведены примеры применения цифровых платформ для участия граждан в распределении бюджетных средств и предложена концепция децентрализации местных налогов по способу их уплаты, то есть предоставления налогоплательщику возможности самостоятельно потратить часть подлежащих уплате средств на реализацию общественно важных проектов. Проведенное исследование показало, что бюджетная децентрализация может включать не только административную или политическую децентрализацию, но и общественное направление – производство и распределение общественных благ. К тому же умеренная налоговая нагрузка свидетельствует о наличии скрытых мотивов склонения от уплаты налогов в Украине.

Ключевые слова: децентрализация, налоги, общественные услуги, местный бюджет, блокчейн.

Boiko Viktor

Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman

SOCIAL DECENTRALIZATION OF LOCAL TAXES IN UKRAINE

Summary

The article is devoted to the study of the possibilities to change the ways of interaction between the state and society in the field of tax policy socialization and improving tax discipline in Ukraine. The formation of civil society institutions is important for economic development and tax policy socialization should create preconditions for various tax payers adhere to public interests. The study showed that budgetary decentralization can include not only administrative or political decentralization, but also the social direction – the production and distribution of public goods. Also has revealed a gradual increase of budget decentralization level and, in the same time, reduction of the tax burden in Ukraine. The paper analyzes the growing interest to the Public Budget project, which allows Kyiv residents to propose and vote for various public initiatives. But this project does not solve the problem of fair distribution and does not provide information about the real demand for public services. A significant part of the projects concerns the improvement of educational services, which can be explained by the presence of formal and informal communications between parents of students. The study specified the main directions of research of Nobel laureates A. Banerjee, E. Duflo and M. Kremer on the problems of overcoming poverty, P. Milgrom and R. Wilson on new formats of auctions, as well as the contribution of R. Thaler to the development of behavioral economics. The study proposes to change the format of tax payments, which allows to involve taxpayers in the distribution of local budget funds. The priority form of social entrepreneurship is cooperation and involving citizens in the creation of public services forms a new form of social entrepreneurship. Entrepreneurs and small businesses will take into account primarily their private interest, but selected projects will directly or indirectly contribute to the development of the local community. Also the paper argued that the Blockchain technology can provide an aggregated infrastructure for users on different digital platforms. Smart contracts will help optimize the process of paying taxes and facilitate control the financing of public projects.

Keywords: decentralization, taxes, public services, local budget, blockchain.

УДК 330.341

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-4>

Васіна А. Ю.

Західноукраїнський національний університет

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Окреслено роль соціального капіталу у формуванні інституціональних умов структурної модернізації національної економіки. Виокремлено причини, що зумовлюють необхідність акцентування уваги на розвитку соціального капіталу як рушійної сили структурної модернізації національної економіки. Обґрунтовано теоретичні основи впливу соціального капіталу на формування інституціонального середовища структурування економіки, оцінки прояву його складників у контексті аналізу тенденцій структурних трансформацій. Ідентифіковано завдання, що можуть бути ефективно вирішенні за умови розвитку соціального капіталу в рамках інституціонального забезпечення вдосконалення структури національної економіки. Визначено складники соціального капіталу, які доцільно враховувати під час оцінки його впливу на структурування економіки, та здійснено аналіз їх прояву. Наведено пропозиції щодо активізації соціального капіталу в напрямі вирішення структурних проблем національної економіки.

Ключові слова: соціальний капітал, структурна модернізація, національна економіка, взаємодія, інститут довіри.

Постановка проблеми. Посилення нестабільності, вразливості, ризикованості сучасних національних і глобальної економік в умовах поглиблення невизначеності, суперечливості динамічних трансформацій середовища їх функціонування спонукає до пошуку ефективних підходів формування нових рушійних імпульсів із механізмів довгострокового стабільного розвитку економічних систем, реальних джерел прогресу. Очевидна необхідність реконструкції світу у напрямі створення сприятливого середовища життя людини висуває на передній план завдання докорінного перегляду базових зasad забезпечення ефективної економіки, спроможної адаптивно реагувати на суспільні виклики і запити. Вирішення цього завдання знаходиться у площині окреслення цілей економічних трансформацій та ресурсного забезпечення їх досягнення через консолідацію зусиль усіх складників суспільної системи на новій ціннісній основі, яка б закріпила пріоритет соціальної спрямованості економіки, створення можливостей самореалізації людини, сталого поступу, взаємоповаги та консенсусу.

Для економіки України, яка знаходиться у тривалій структурній кризі і неспроможна забезпечити економічний базис динамічного суспільного поступу та національної безпеки, важливим є залучення й інтеграція всього комплексу зусиль і ресурсів у напрямі здійснення структурного прориву та закріплення інституціонального підґрунтя вироблення й реалізації структурної політики, зорієнтованої на досягнення цілей інклузивного сталого розвитку.

У формуванні інституціональних передумов взаємозбалансування економіки й соціальної сфери, інституціональних інновацій залучення кatalізаторів соціально орієнтованої структуризації економічної системи важлива роль належить соціальному капіталу – інклузивному соціальному інституту, який формує ціннісні коди економічного розвитку, детермінанти визначення цілей економічних перетворень та їх досягнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й методологічні аспекти залучення соціального капіталу в процесі розвитку соціально-економічних систем різних рівнів та формування й прояву його складників знайшли відображення в наукових працях Б. Буркінського, В. Геєця, В. Горячук, О. Грішнової, О. Дем'янюк, Т. Заяць,

Дж. Коулмена, І. Кочуми, Ф. Фукуями, Е. Лібанової, Т. Шаповалової, Ю. Пилипенка та ін. Попри наявність значного наукового доробку в аспекті дослідження соціального капіталу питання вироблення дієвих механізмів його формування й залучення для реалізації цілей структурної модернізації національної економіки в контексті врахування сучасних суспільних викликів та трендів глобалізованого економічного простору набуває особливої значимості й потребує ґрунтовних наукових розвідок.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття специфіки прояву та визначення концептуальних засад розвитку соціального капіталу як важливої детермінанти структурної модернізації національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Національна економіка є складною системою, структурування якої відбувається під впливом значної кількості елементів інституційного середовища, дослідження яких закладає підґрунтя вироблення обґрунтованої економічної політики. Динамічність і перманентність структурних трансформацій, з одного боку, мінливість та складність інституційного середовища функціонування і розвитку національної економіки – з іншого, актуалізують необхідність узгодження цільової спрямованості структурних перетворень й інституційного забезпечення цього процесу [1, с. 145]. Структурна модернізація економіки детермінується численними формальними й неформальними інститутами, які у взаємодії, взаємодоповненні, перманентній трансформації формують інституціональну матрицю підпорядкування економічних процесів суспільно-політичним цілям. Тому в умовах динамічних трансформацій, коли старі підходи вже не спрацьовують, а нові тільки виробляються, важливою є активізація прояву тих інститутів, які є джерелом прогресивних економічних змін. У цьому зв'язку особливої актуальності набувають настанови Д. Норта щодо доцільності дослідження глибинних джерел тих сил, які спонукають людей створювати притаманні їм структури, а також доповнення опису соціальних змін спробами пошуку фундаментальних сил, що визначають процес змін [2, с. 27]. Це знаходить підтвердження в позиції науковців [3, с. 67] стосовно неможливості розгляду економіки як самостійної сфери, що функціонує за своїми особливими зако-

нами, відокремленої від інших сфер життя суспільства. Упродовж усього періоду незалежності України значимість такого підходу детермінується недостатньою узгодженістю соціальної, економічної й структурної політики, поглибленим системою кризи.

Необхідність акцентування уваги на розвитку соціального капіталу як рушійної сили структурної модернізації національної економіки диктується цілою низкою причин, серед яких слід виокремити:

- посилення конкуренції за ресурси та постійний пошук нових способів їх залучення й ефективного інтегрованого використання;

- зацікавленість учасників економічних відносин у закладенні глибинних базових основ економічних змін, які б підсилювалися дієвими стимулами, ціннісними орієнтирами, переважаючими переконаннями, що поділяються економічними агентами, громадськістю та інституціями публічної влади;

- зростання взаємозалежності сфер суспільної життєдіяльності, економічних агентів, елементів структури економіки;

- посилення ролі знань у формуванні суспільної свідомості і зниження на цій основі невизначеності та підвищення ефективності взаємодії учасників економічних відносин, переосмислення можливостей та прагнення до закріплення бажаних траєкторій розвитку в нових умовах;

- поглиблення соціальної напруги в суспільстві, загострення проблеми соціальної диференціації та розширення можливостей підвищення добробуту суспільства;

- трансформацію моделей економічного зростання й сталої розвитку в модель інклузивного розвитку, яка зорієнтована на високі та стабільні темпи економічного та соціального розвитку, високий рівень добробуту членів суспільства та територій незалежно від факторів, які формують ідентичність, що забезпечує зниження розшарування населення [4, с. 73].

Сутнісна природа соціального капіталу полягає у формуванні передумов налагодження взаємовідносин елементів суспільної системи й інституціонального середовища інтеграції їхніх зусиль у напрямі досягнення спільніх цілей та реалізації взаємозгоджених інтересів, що має визначальне значення для окреслення пріоритетів та механізмів структурного оновлення економіки.

Складність соціального капіталу зумовила широкий спектр підходів до розкриття його сутності в науковій літературі. Серед таких підходів можна виокремити його розгляд як: потенціалу взаємодії й взаємопомоги, який цілеспрямовано формується у процесі міжособистісних відносин [5]; сформованих неформальних норм, що сприяють співробітництву між двома і більше індивідуумами [6]; сукупності соціальних мереж, соціальних норм, довіри, які є передумовами координації й кооперації з метою об'єднання зусиль для одержання взаємної вигоди [7]; сил, які збільшують потенціал економічного розвитку суспільства шляхом створення й підтримання соціальних зв'язків та моделей соціальних організацій [8]; здатності індивідуумів розпоряджатися обмеженими ресурсами на основі свого членства в певній соціальній мережі або більш ширшій соціальній структурі; результату включення людини в соціальну структуру [9]; сукупності ресурсів, реальних і потенційних, що нагромаджуються у індивіда або групи завдяки наявності стійкої мережі інституціоналізованих відносин [10].

Багатоаспектність прояву та зростання значимості соціального капіталу у проведенні економічних перетворень зумовлює доцільність урахування під час вироблення механізмів його залучення до вирішення завдань структурного оновлення економіки як положень сучасних економічних теорій, так і сформованих трендів економічних трансформацій на наднаціональному, національному та локальному рівнях.

З огляду на витоки формування соціального капіталу, які значою мірою визначаються рівнем й інституціональним забезпеченням суспільного розвитку, теоретичне підґрунтя його впливу на структурне оновлення економіки варто розглядати через призму положень еволюційної економічної та інституціональної теорій.

Для окреслення концептуальних основ активізації чинників позитивних структурних трансформацій доцільним є врахування положень еволюційної економічної теорії, що спрямовані на: розкриття причинно-наслідкових зв'язків й залежностей у розвитку соціально-економічних систем; ідентифікацію чинників їх динамічних перетворень, зростання й удосконалення; простежування взаємозв'язку сучасних тенденцій структурування економіки з умовами її функціонування в попередні періоди та окреслення впливу сучасних умов структурних змін на їх майбутню траєкторію; визначення суперечностей та диспропорцій структури економічних систем різних рівнів; розуміння взаємозв'язку еволюційних структурних трансформацій і можливостей структурного прориву та виходу на новий щабель соціально-економічного розвитку.

Обґрунтування через призму еволюційної економічної теорії залежності напрямів та темпів структурування економіки від взаємозв'язку і взаємодії її елементів та ролі соціального капіталу у наданні конструктивності цим процесам складає теоретичне підґрунтя запровадження дієвих підходів до вирішення назрілих структурних проблем на системній основі. У цьому контексті еволюційний метод виступає інструментом дослідження зв'язків і відносин як базових детермінант прояву впливу соціального капіталу на структурні пропорції економіки, спрямованість її розвитку, забезпечення ефективного залучення і використання ресурсів.

Базуючись на діалектичній логіці, еволюційний метод розкриває можливості проникнення в глибину сутність соціально-економічних процесів [11, с. 54], виявлення особливостей прояву складних для оцінки чинників, яким є й соціальний капітал.

Для розуміння взаємозумовленості процесів формування соціального капіталу на різних рівнях економічної системи, вироблення механізмів активізації його розвитку в контексті комплексного вирішення структурних проблем доцільним є їх розгляд із використанням обґрунтованих еволюційною теорією взаємозв'язку й взаємодії макро- і мікроекономіки і формування на цих методологічних засадах структурної політики.

Соціальний капітал має ціннісно-орієнтовну, світоглядну природу й залежить від рівня розвитку людського капіталу, а тому акценти економічної еволюційної теорії на відправній ролі людини та значимості усвідомлення громадськістю ідей та завдань економічної політики для забезпечення ефективної реалізації останньої становлять теоретико-методологічний базис структурної модернізації економіки з орієнтацією на досягнення назрілих суспільно-політичних і соціальних цілей.

Взаємозв'язок структурної модернізації економіки й розвитку соціального капіталу простежується через теорію людського розвитку, яка, з одного боку, вказує на визначальну роль людини у формуванні соціальної взаємодії, пріоритетів структурної модернізації економіки, а з іншого – демонструє залежність розвитку людського капіталу та соціального потенціалу від становлення прогресивної, соціально і знаннєво-орієнтованої структури національної економічної системи.

Закладенню обґрутованих підходів до вироблення структурної політики з урахуванням можливих впливів соціального капіталу сприяють положення інституціональних теорій. Соціальний капітал є складним інститутом, що інтегровано охоплює соціальні норми, звичаї, цінності, традиції, довіру і на цій основі формує умови взаємодії учасників економічних відносин, надаючи імпульс структуруванню економіки. Як складовий елемент інституціонального середовища структурної модернізації економіки соціальний капітал слід розглядати через призму прояву його позитивних характеристик з урахуванням положень базових інституціональних теорій: теорії трансакційних витрат; теорії контрактів; теорії суспільного вибору. Так, теорія трансакційних витрат, виокремивши такі рамкові умови прийняття рішень економічними агентами, як трансакційні витрати, пов'язані з обсягами ресурсів і зусиллями для укладання й ефективної реалізації угод, окреслила pole можливого позитивного прояву впливу соціального капіталу щодо отримання ними низки переваг. Такі переваги забезпечуються соціальними взаємовідносинами, що уособлюють соціальний капітал [12, с. 27], і формують сприятливі передумови для здійснення економічної діяльності на основі ефективного використання різних видів ресурсів, а отже, здійснення структурного оновлення економіки виходячи із збалансування суспільних запитів та інтересів економічних агентів.

Значимість соціального капіталу для вироблення моделі економічної поведінки з використанням потенціалу договірних відносин підтверджують положення теорії контрактів. Реалізація цілей структурної політики на всіх рівнях економічної системи передбачає налагодження взаємодії між суб'єктами економічних відносин на контрактній (договірній) основі. Забезпечення ефективності договірної взаємодії, зорієнтованої на взаємне задоволення інтересів через дотримання зобов'язань, базується на таких складниках соціального капіталу, як відповідальність, довіра, репутація, які, відхиляючи опортуністичну поведінку, закладають стабільне підґрунтя позитивних трендів економічних структурних перетворень.

Взаємозумовленість процесів соціального й економічного розвитку, залежність напрямів і темпів структурних трансформацій економіки від рівня узгодженості соціальної й економічної ефективності, складність і специфіка вироблення механізмів спрямування структурування економічної системи на вирішення завдань суспільного розвитку знаходять пояснення в положеннях теорії суспільного вибору, яка, акцентуючи увагу на питаннях вироблення підходів до справедливого й узгодженого прийняття рішень у рамках розв'язання суспільних проблем, лобіювання суспільних інтересів під час вироблення політики владними інституціями, важливості розвитку суспільної свідомості для інтеграції зусиль, підтверджує значимість соціального капіталу у формуванні інституціональних основ ефективних

структурних перетворень економіки. З урахуванням цього соціальний капітал як базовий інститут слід розглядати у двох взаємопов'язаних аспектах: 1) вплив соціального капіталу на структурні пропорції економіки; 2) розвиток соціального капіталу як пріоритету структурної модернізації національної економічної системи.

Наведені положення становлять теоретичний базис установлення причинно-наслідкових залежностей під час діагностики структурних чинників, окреслення аспектів впливу соціального капіталу на формування інституціонального середовища структурування економіки, виокремлення й оцінки прояву його складників у контексті аналізу тенденцій структурних трансформацій, вироблення механізмів розвитку в рамках реалізації структурної політики.

Сутнісні характеристики соціального капіталу дають підстави для ідентифікації завдань, що можуть бути ефективно вирішенні за умови його розвитку в рамках інституціонального забезпечення вдосконалення структури національної економіки. Серед таких завдань можна виокремити:

- узгодження і зближення інтересів суспільства, владних інституцій, суб'єктів підприємництва, досягнення згоди стосовно цілей розвитку економіки та її структурних характеристик;
- переведення на якісно новий рівень відносин між суб'єктами реалізації структурної політики на основі розвитку партнерської взаємодії;
- забезпечення синтезу ініціативних підходів, що пропонуються учасниками економічних відносин у процесі вироблення механізмів реалізації структурної політики;
- проведення наскрізної структурної політики, яка б знаходила підтримку на всіх рівнях управління та підприємницьких структур;
- формування нової соціальної площини відносин, яка б в умовах глобальних соціальних трансформацій і кризових явищ спонукала до вирішення структурних проблем економіки в контексті захисту національних інтересів;
- оптимальне поєднання механізмів вертикального та горизонтального управління структурними перетвореннями;
- формування сприятливого підприємницького середовища, в якому бізнесові структури створюють інфраструктуру вирішення своїх проблем і лобіювання інтересів на засадах кооперації та партнерства;
- вироблення ефективних моделей ресурсного забезпечення реалізації цілей структурної політики, з огляду на те, що соціальний капітал дас змогу найбільш ефективно використовувати інші види капіталу [13, с. 149];
- формування середнього класу як основного носія соціального капіталу.

Попри поступове формування у суспільній свідомості розуміння зростаючої ролі у забезпеченії прогресивних економічних і соціальних перетворень соціального капіталу питання оцінки його розвитку й діагностики впливу залишається ще недостатньо розробленим у теоретичному та методологічному плані. Через охоплення ціннісних характеристик соціальний капітал не піддається однозначному вимірюванню й оцінці. За відсутності єдиних підходів до оцінки соціального капіталу [14, с. 7–11] під час дослідження його впливу на структурні пропорції доцільно брати до уваги такі два взаємозумовлені складники, як довіра і налагодження взаємодії між суб'єктами економічних відносин у рамках партнерських мереж.

Для формування сприятливого інституціонального середовища стратегічно спрямованих динамічних структурних трансформацій національної економіки важливим є розвиток інституту довіри в рамках якомога ширшого спектру відносин: між органами влади і бізнесом; між самими бізнесовими інституціями; між бізнесом і споживачами товарів та послуг; між органами влади різних рівнів.

Загострення кризових явищ глобального масштабу, пошук варіантів вироблення посткоронавірусної програми реконструкції світу, поглиблення внутрішньої системної кризи в Україні свідчать про необхідність посилення ролі держави у задаванні тону таких відносин, гарантуванні таких базові умов довіри, як чесність, відкритість, прозорість, ефективні комунікації. Рівень довіри до державних інститутів в Україні набуває вирішального значення для прориву в суспільному розвитку загалом і підпорядкуванню цьому процесу структурних перетворень економіки зокрема. Однак криза довіри до влади, яка останні роки стрімко поглибується, є великою, на жаль, ігнорованою перепоною застосування економічного потенціалу до розв'язання структурних проблем, що становлять загрозу національній безпеці. Так, результати соціологічного дослідження Центру Разумкова, проведеного у липні 2020 р., показали, що державному апарату (чиновникам) не довіряють 77,8% громадян, Верховній Раді України – 75,1%, уряду України – 72,0%, Президенту України – 49,0% [15], тоді як у листопаді 2019 р. дані показники відповідно становили 68,5%; 44,7%; 43,8%; 24,8% [16].

Передумови формування довіри до держави, а отже, її спроможність розвивати соціальний капітал, заливати потенціал й інтегрувати зусилля економічних агентів із метою структурного оновлення національної економіки, демонструють світові індикатори якості державного управління (Worldwide Governance Indicators) Світового банку.

Розрахунки Світовим банком індикаторів управління для України засвідчили низький рівень якості державного управління протягом останніх десяти років. Так, під час оцінки управління впродовж 2009–2019 рр. за шкалою від -2,5 до

+2,5 значення індикаторів знаходилися в межах від -2,02 до +0,06. Якщо для оцінки брати індекс зі шкалою від 0 до 100, то за результатами досліджень Світового банку впродовж 2009–2019 рр. в Україні значення індикаторів державного управління коливалися в діапазоні 50,24–5,71 рейтингової шкали (табл. 1) [17]. Це свідчить про те, що функціонування державних інститутів скоріше тяжіє до бар'єрів, аніж створення прийнятних інституційних умов функціонування суспільної системи у цілому та економіки зокрема.

За таких умов практично відсутнє ціннісно-нормативне підґрунтя налагодження взаємодії органів влади з підприємницьким сектором та громадськістю в питаннях вироблення та реалізації цілей структурної політики. Низька оцінка суспільними індикаторами надійності взаємин із владою є свідченням того, що вони не вбачають реалізацію своїх ділових інтересів у контексті налагодження публічно-приватної співпраці, не мають очікувань щодо участі в реалізації масштабних проектів на засадах державно-приватного партнерства і відносять її до зони підвищеного ризику.

Так, за інформацією Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, станом на початок 2020 р. в Україні на засадах державно-приватного партнерства було укладено лише 187 договірів, з яких реалізується тільки 52 (34 – договори концесії, 16 – договорів про спільну діяльність, 2 – інші договори), 135 договірів не реалізується (4 договори – закінчено термін дії, 18 договорів розірвано, 113 договорів не виконуються) [18]. За таких умов необхідні економічні процеси, які б мали стратегічну орієнтацію на інноваційно-технологічний структурний прорив, залишаються непідкріпленими в інституційному й ресурсному плані. Криза довіри поглибує економічні ризики і підсилює політичну, економічну, соціальну кризу.

Усунення глибоких структурних диспропорцій економіки України вимагає цілеорієнтованих ефективних механізмів інноваційно-технологічного структурування, вироблення і реалізація яких потребують застосування значних обсягів різного роду ресурсів та потенціалу економічних аген-

Таблиця 1

Показники ефективності державного управління в Україні

Індикатори	Роки	Оцінка управління від -2,5 до +2,5	Процентиль від 0 до 100
1. Урахування думки населення і підзвітність державних органів	2009	0,06	50,24
	2014	-0,14	43,35
	2019	0,06	48,28
2. Політична стабільність і відсутність насильства	2009	-0,31	34,12
	2014	-2,02	5,71
	2019	-1,52	8, 57
3. Ефективність роботи уряду	2009	-0,83	21,53
	2014	-0,41	39,90
	2019	-0,30	39,90
4. Якість законодавства	2009	-0,57	32,06
	2014	-0,63	29,33
	2019	-0,26	42,31
5. Верховенство закону	2009	-0,76	27,01
	2014	-0,79	23,08
	2019	-0,70	25,48
6. Боротьба з корупцією	2009	-1,04	15,79
	2014	-0,99	14,90
	2019	-0,71	26,44

Джерело: сформовано на основі [17]

тів – суб'єктів інноваційної діяльності на основі довірливих партнерських відносин. У цьому зв'язку довіра між суб'єктами підприємницької діяльності виступає основою їхніх прагнень і можливостей підвищувати свій інноваційно-технологічний рівень, забезпечуючи власними діями глибину структурну перебудову економіки.

Утвердження довіри між суб'єктами економічних відносин та її роль у формуванні трендів технологічної структурної модернізації економіки з урахуванням умов загального інституційного середовища дають змогу певною мірою простежити процеси створення мережевих структур, зокрема інноваційних кластерів, які базуються на ефективній взаємодії між учасниками інноваційної діяльності і сприяють формуванню інноваційних ядер – точок зростання, здатних притягувати інвестиції. У цьому зв'язку заслуговує на увагу показник розвитку кластерів, який визначається на основі опитування під час розрахунку Глобального інноваційного індексу (Global Innovation Index).

Так, якщо у 2017 р. Україна в Глобальному інноваційному індексі посіла 50-е місце, то за таким його формуючим показником, як розвиток кластерів, – 114-е [19]. Зайнявши у 2020 р. 45-ту позицію у цьому індексі, за показником розвитку кластерних утворень Україна займає 91-е місце [20].

Така ситуація є свідченням відсутності достатнього рівня довіри, який би надавав упевненості економічним агентам об'єднувати і вкладати свої ресурси у досягнення довгострокових, ризикових цілей інноваційного розвитку, підсилював прагнення до налагодження взаємодії, вибудування мережевих структур інституціями різних секторів і сфер, виходячи зі специфічних індивідуальних та колективних інтересів.

Вплив довіри як основного складника соціального капіталу на формування мережевих структур кластерного типу набуває особливої значимості в аспекті інституціоналізації структурування економіки, оскільки кластери можуть розглядатися як певний тип структурних елементів економіки і за динамічного розвитку окреслювати вектори трендів структурних перетворень.

Умовою структурної модернізації економіки є стратегічна орієнтація розвитку підприємницьких інституцій, підґрунтя якої становлять стабільні, довірливі відносини та ефективна взаємодія з партнерами, клієнтами, конкурентами, органами влади, громадськими організаціями. Створення таких передумов є вкрай важливим і дуже складним завданням.

Соціальний капітал не є мобільним чинником, його формування і розвиток є результатом значних зусиль усього суспільства із зачлененням значних обсягів ресурсів упродовж тривалого часу. Для включення соціального капіталу в процеси формування інституційного базису реалізації стратегічних пріоритетів структурної модернізації національної економіки питання його розвитку має стати однією із цілей структурної політики і розв'язуватися системно на засадах формування людиноцентричної моделі розвитку.

Основу нової якості соціального капіталу закладає людський капітал, який би достатньою мірою інтегрував знання, вміння, здатності для

формування відповідальної, освіченої особистості, відтворення потенціалу людини відповідно до вимог сучасного постіндустріального суспільства і на цьому підґрунті сприяв виробленню ефективних механізмів досягнення економічних цілей. А це, свою чергою, актуалізує необхідність пріоритетного розвитку освіти й культури, соціальної сфери загалом у контексті реалізації цілей структурної модернізації економіки.

Основним суб'єктом вироблення структурної політики на засадах сталості виступає держава, перед якою постають виклики формування ефективної структури національної економіки, спроможної забезпечити економічний базис гармонійного динамічного суспільного поступу. При цьому важливим є утвердження ціннісно-інституціональних основ досягнення суспільно-політичних цілей як підґрунтя вироблення механізмів зачленення та розвитку потенціалу соціального капіталу в контексті реалізації стратегічних і тактичних цілей структурного вдосконалення економіки.

В умовах посилення соціальної й економічної напруги в суспільстві, зумовленої епідемією COVID-19, з особливою гострою актуалізується завдання зменшення невизначеності, запровадження чітких, прозорих, належним чином обґрутованих, зрозумілих механізмів підтримки найбільш постраждалих секторів економіки, заручившись довірою громадськості та підприємницьких інституцій, і цим самим спрямувати вектор структурних перетворень у бажаному напрямі.

Висновки і пропозиції. Значимість і складність процесів структурної модернізації економіки в умовах поглиблення системної кризи зумовлюють необхідність формування сприятливого інституціонального середовища цілеспрямованих структурних перетворень із використанням значних можливостей інституту соціального капіталу. Активізація соціального капіталу в напрямі вирішення структурних проблем національної економіки потребує зосередження зусиль органів влади всіх рівнів на виробленні дієвих управлінських механізмів, спрямованих на: чітке визначення стратегічних цілей структурного удосконалення економіки і тактики їх досягнення; створення сприятливого середовища взаємодії владних інституцій і суб'єктів підприємницького сектору та підвищення на цій основі ділової активності й стратегічної спрямованості розвитку бізнесу; інтеграцію зусиль та запровадження нових форм співробітництва між економічними агентами та органами влади з використанням ефективних процедур розподілу ризиків та відповідальності в процесі реалізації цілей структурної модернізації; створення організаційно-комунікаційних умов для розширення можливостей прояву ініціативи всіма зацікавленими сторонами під час вироблення і реалізації структурної політики на засадах мережевого підходу; окреслення інституціональних основ запровадження консенсусної культури в процесі визначення цілей структурних перетворень та способів їх досягнення на різних управлінських рівнях; забезпечення соціальної спрямованості структурування економіки, пріоритетного розвитку видів діяльності соціальної сфери.

Список використаних джерел:

1. Васіна А.Ю. Структурне реформування національної економіки: методологічні й інституційні аспекти : монографія. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2017. 392 с.
2. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений / пер. с англ. К. Мартынова, Н. Эдельмана. Москва : Высшая школа економики, 2010. 256 с.

3. Буркінський Б.В., Горячук В.Ф. Соціальний капітал: сутність, джерела й структура, оцінка. *Економіка України*. 2013. № 1. С. 67.
4. Мантуров І.Г. Інклюзивний розвиток як основа протидії глобальним викликам сьогодення. *Економіка України*. 2018. № 10. С. 71–87.
5. Coleman, J.S. Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*. 1988. № 94. Р. 95–120.
6. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / пер. с англ. Москва : ACT ; Ермак. С. 52.
7. Paldam, Martin. Social Capital: One or Many? *Definition and Measurement. Journal of Economic Surveys*. 2000. Vol. 14. Issue 5. P. 629–654.
8. Turner J. The Formation of Social Capital. *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washinngton, 2000. P. 71.
9. Portes, Alejandro. Economic Sociology and the Sociology of Immigration: A Conceptual Overview. *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. Ed. by Alejandro Portes. New York : Russell Sage Foundation, 1995. P. 12–13.
10. Бурдье П. Формы капитала. *Экономическая социология*. 2002. Т. 3. № 5. С. 60–75.
11. Чухно А.А., Юхименко П.І., Леоненко П.М. Сучасні економічні теорії : підручник / за ред. А.А. Чухна. Київ : Знання, 2007. 878 с.
12. Пилипенко Ю.І., Алексеєнко Д.Д. Соціальний капітал як чинник економічного розвитку суспільства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2018. № 1(65). С. 27.
13. Kochuma I.Yo. Соціальний капітал як чинник підвищення ефективності використання економічного потенціалу. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2014. Вип. 40. С. 149.
14. Єлісєєва Л.В. Міжнародна практика оцінки соціального капіталу. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 33. С. 7–11.
15. Початок нового політичного року: довіра до соціальних інститутів (липень 2020 р.) URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-lypen-20> (дата звернення: 21.10.2020).
16. Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків (соціологія). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-vykonavchykha-prav> (дата звернення: 21.10.2020).
17. Worldwide Governance Indicators. URL: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Reports> (дата звернення: 23.10.2020).
18. Стан здійснення ДПП в Україні. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisneniaDppVUkraini> (дата звернення: 23.10.2020).
19. Global Innovation Index 2017. URL: <https://www.wipo.int/publications/ru/details.jsp?id=4193&plang=EN> (дата звернення: 23.10.2020).
20. Global Innovation Index 2020. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf (дата звернення: 23.10.2020).

References:

1. Vasina, A.Yu. (2017). *Strukturne reformuvannia natsionalnoi ekonomiky: Metodolohichni y instytutsiini aspekyt: Monohr.* [Structural reform of the national economy: Methodological and institutional aspects: Monograph]. Ekonomichna dumka TNEU.
2. North, D. (2010). *Ponimaniye protsesssa ekonomiceskikh izmeneniy* [Understanding the process of economic change] (K. Martynov & N. Edelman, Trans.). Publishing House of Higher School of Economics. (Original work published 2005).
3. Burkinskyi, B.V., & Horiachuk, V.F. (2013). Sotsialnyi kapital: Sutnist, dzerela y struktura, otsinka [Social capital: Essence, sources and structure, evaluation]. *Economy of Ukraine*, 1, 67–81.
4. Mantsurov, I.H. (2018). Inkliuzyvnyi rozvytok yak osnova protydii hlobalnym vyklykam sohodennia [Inclusive development as a basis for counteracting today's global challenges]. *Economy of Ukraine*, 10, 71–87.
5. Coleman, J.S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95–120.
6. Fukuyama, F. (2004). *Doveriye: Sotsial'nyye dobrodeteli i put' k protsvetaniyu* [Trust: The social virtues and the creation of prosperity] (D. Pavlova, V. Kirushchenko & M. Kolopotin, Trans.). Izdatel'stvo AST. (Original work published 1995).
7. Paldam, M. (2000). Social capital: One or many? Definition and measurement. *Journal of Economic Surveys*, 14(5), 629–654.
8. Turner, J. (2000). The formation of social capital. In P. Dasgupta & I. Serageldin (Eds.). *Social capital: A multifaceted perspective*, pp. 94–147. The World Bank.
9. Portes, A. (1995). Economic sociology and the sociology of immigration: A conceptual overview. In A. Portes (Ed.). *The economic sociology of immigration: Essays on networks, ethnicity, and entrepreneurship*, pp. 1–43. Russell Sage Foundation.
10. Bourdieu, P. (2002). Formy kapitala [Forms of Capital]. *Journal of Economic Sociology*, 3(5), 60–74.
11. Chukhno, A.A., Yukhymenko, P.I., & Leonenko, P.M. (2007). *Suchasni ekonomichni teorii: Pidruchnyk* [Modern economic theories: Textbook]. A.A. Chukhno (Ed.). Znannia.
12. Pylypenko, Yu.I., & Alekseenko, D.D. (2018). Sotsialnyi kapital yak chynnyk ekonomicchnoho rozvylku suspilstva [Social capital as a factor of economic development of society]. *Socio-Economic Research Bulletin*, 1(65), 24–34. [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(65\).2018.16-23](https://doi.org/10.33987/vsed.1(65).2018.16-23)
13. Kochuma, I.Yu. (2014). Sotsialnyi kapital yak chynnyk pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia ekonomicchnoho potentsialu [Social capital as a factor in improving the efficiency of economic potential]. *Problems and prospects of the banking system of Ukraine*, 40, 146–154.
14. Yelisieieva, L.V. (2018). Mizhnarodna praktyka otsinky sotsialnoho kapitalu [International practices of assessment of social capital]. *Black sea economic studies*, 33, 7–11.
15. *Pochatok novoho politychnoho roku: dovira do sotsialnykh instytutiv (lypen 2020 r.)*. Available at: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-lypen-20> (accessed 21 October 2020).
16. *Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini ta diialnosti vladyslaviv, riven doviry do sotsialnykh instytutiv ta politykiv (sotsiologiiia)*. Available at: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vladyslaviv-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv> (accessed 21 October 2020).
17. Kaufmann, D., & Kraay, A. (n.d.). *Worldwide Governance Indicators* [Data set]. World Bank. Retrieved from: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Reports> (accessed 23 October 2020).
18. Department of Investment and Innovation (2020, January 22). *Stan zdiisnenia DPP v Ukrainsi* [Status of PPP implementation in Ukraine]. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisneniaDppVUkraini> (accessed 23 October 2020).
19. Global Innovation Index – 2017. globalinnovationindex.org. Available at: <https://www.wipo.int/publications/ru/details.jsp?id=4193&plang=EN> (accessed 23 October 2020).
20. Global Innovation Index – 2020. globalinnovationindex.org. Available at: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf (accessed 23 October 2020).

Васина А. Ю.

Западноукраинский национальный университет

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В ОБЕСПЕЧЕНИИ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Резюме

Определена роль социального капитала в формировании институциональных условий структурной модернизации национальной экономики. Выделены причины, обуславливающие необходимость акцентирования внимания на развитии социального капитала как движущей силы структурной модернизации национальной экономики. Обоснованы теоретические основы влияния социального капитала на формирование институциональной среды структурирования экономики, оценки проявления его составляющих в контексте анализа тенденций структурных преобразований. Идентифицированы задачи, которые могут быть эффективно решены при условии развития социального капитала в рамках институционального обеспечения совершенствования структуры национальной экономики. Определены составляющие социального капитала, которые целесообразно учитывать при оценке его влияния на структурирование экономики, и осуществлен анализ их проявления. Приведены предложения по активизации социального капитала в направлении решения структурных проблем национальной экономики.

Ключевые слова: социальный капитал, структурная модернизация, национальная экономика, взаимодействие, институт доверия.

Vasina Alla

West Ukrainian National University

SOCIAL CAPITAL IN PROVIDING STRUCTURAL MODERNIZATION OF THE NATIONAL ECONOMY

Summary

The role of social capital in creating institutional conditions for structural modernization of the national economy is defined. The paper determines the reasons substantiating the necessity to focus attention on the development of social capital as a driving force of structural modernization of the national economy. It is stressed that the essence of social capital lies in the creation of the conditions necessary for establishing links between the elements of the social system and development of the institutional environment for consolidating efforts towards achieving common goals and mutual interests, which is crucial for outlining the priorities and mechanisms of structural economic renewal. The main approaches to revealing the essence of social capital are presented. The theoretical foundation of the social capital's influence on the structural renewal of the economy in light of the provisions of evolutionary economic and institutional theories is reviewed. The author substantiates the theoretical basis of the influence exerted by social capital on the creation of the institutional environment for structural division of the economy, manifestation of the components of which are assessed through the analysis of trends in structural transformations. The objectives that can be effectively achieved under the condition of social capital development within the framework of institutional support for improving the structure of the national economy are identified. It is advised to consider trust and interaction between economic entities within the framework of partner networks, as both are interdependent components of social capital, when studying its influence on the structural proportions of the economy. Emphasis is placed on the crucial importance trust in state institutions plays in ensuring a breakthrough in social development and subordination of the structural transformations of the economy to this process. The conditions necessary to foster confidence in the state, and accordingly its ability to develop social capital, attract resources and consolidate efforts of economic agents to reform the structure of the national economy are analysed. It is determined that the establishment of trust between the economic entities and its role in shaping the trends of technological structural modernization of the economy allow to some extent to trace the processes of creating network structures, in particular innovation clusters. The author offers suggestions on activating social capital towards solving structural problems of the national economy.

Keywords: social capital, structural modernization, national economy, interaction, institution of trust.

УДК 336.71:368(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-5>

Литвин О. В.

Ліщишин С. А.

Навчально-науковий інститут економічних та соціальних відносин
Університету банківської справи

СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу оцінки фінансово-економічної безпеки страхових компаній у сучасних умовах господарювання. Проаналізовано показники, що характеризують обсяги, концентрацію страхового ринку в період 2014–2019 рр. Досліджено внутрішні і зовнішні загрози діяльності, з якими стикаються страхові компанії в процесі своєї діяльності. Виділено основні причини низької фінансово-економічної безпеки страхових компаній в Україні. Проведено порівняльний аналіз макроекономічних індикаторів розвитку страхового ринку (проникнення страхування, щільність страхування, рівень страхових виплат та ін.) з їх оптимальними значеннями. Запропоновано основні напрями підвищення фінансово-економічної безпеки страхових компаній України з акцентом на важливість ролі централізованого регулятора страхового ринку.

Ключові слова: економічна безпека, фінансова безпека, страхування, страхові компанії, страховий ринок, загрози фінансовій безпеці.

Постановка проблеми. Страховий ринок є важливим джерелом довгострокових інвестицій, які можуть бути спрямовані в економіку країни, тому підвищення рівня фінансової безпеки страхового ринку сприятиме акумулюванню необхідних коштів та розвитку економіки у цілому. Okрім того, фінансова безпека страхового ринку сприяє створенню ефективної системи захисту населення, суб'єктів господарювання та держави.

Фінансово-економічна безпека повинна характеризуватися збалансованістю системи фінансових показників та інструментів, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, що дає змогу страховій організації своєчасно та в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання, а також забезпечує ефективний розвиток страхової компанії в поточному та наступних періодах. Однак діяльність вітчизняного страхового ринку постійно супроводжується інституціональними та організаційно-правовими змінами, соціально-економічною нестабільністю та недостатнім рівнем техніко-технологічного забезпечення, що значно дестабілізує їхню фінансову безпеку. До цього ж додається відсутність єдиного комплексного підходу щодо оцінювання та моніторингу фінансово-економічної безпеки страхових компаній у конкретний період діяльності, оскільки існуючі методики носять більш фрагментарний характер, а самі результати досліджень та аналітичні матеріали не є узагальненими та публічними для користувачів страхових послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань фінансової безпеки страхового ринку присвячено наукові праці В.М. Андрієнко, О.І. Бараповського, А.С. Боженко, Є.І. Бондаря, О.О. Гаманкової, М.М. Єрмошенко, О.Й. Жабинець, О.В. Кнейслер, Ю.В. Панкова, С.В. Сокол, В.М. Фурмана, Н.М. Яценко та інших учених, однак сучасний стан потребує регулярного оперативного моніторингу та аналізу страхового ринку в поєднанні із централізацією висвітлення інформації щодо стану фінансової безпеки страхових компаній.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В українській науковій літературі є достатньо комплексних та спеціальних досліджень, присвячених проблематиці економічної та фінансової безпеки страхових компаній. Актуальним залишається питання більш системного та

збалансованого за показниками підходу до визначення оцінки фінансової безпеки страхового ринку. Оскільки найбільшу роль відіграють централізовані органи контролю та нагляду за страховим ринком, а їхні дії прямо пропорційно впливають на безпеку фінансової діяльності страхових компаній, необхідно наголосити на необхідності впровадження загальноприйнятих централізованих шляхів та методів динамічного та відкритого моніторингу страхового ринку, що значно підвищить рівень довіри населення до даного сектору економіки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення шляхів підвищення фінансової безпеки для компаній із сектору страхування через дослідження рівня фінансово-економічної безпеки страхових компаній у сучасних умовах та аналіз відповідних базових показників за 2014–2019 рр.

Виклад основного матеріалу. Фінансова безпека у сфері страхування – це такий фінансовий стан, який характеризується здатністю забезпечувати захист фінансових інтересів усіх суб'єктів національної економіки у страхової сфері за умов стабільності системи фінансових показників та забезпечення своєчасних виплат за взятими зобов'язаннями [4, с. 6]. Відповідно, фінансова безпека залежатиме від багатьох об'єктивних та суб'єктивних, внутрішніх та зовнішніх чинників (рис. 1).

Внутрішні загрози фінансовій безпеці страхового ринку зазвичай пов'язані з недостатньо виваженою фінансово-економічною політикою страхових компаній, що призводить до неефективності в управлінні фінансами, а отже, до зниження фінансової надійності страховиків та безпеки їхньої діяльності. Також негативний вплив на фінансову безпеку страхового ринку спричиняє низка зовнішніх чинників.

Так, у досліджуваному періоді 2014–2019 рр. найбільшими загрозами фінансової безпеки для страхових компаній стали:

– зменшення ліквідності активів, особливо розміщених у банківських установах (за 2014–2018 рр. НБУ визнало неплатоспроможними понад 50% банків) та на фондовому ринку;

– втрата доступу до нерухомого майна, яке розташоване на тимчасово окупованих територіях України (АР Крим, Донецька та Луганська області);

Рис. 1. Внутрішні та зовнішні загрози фінансової безпеці страхового ринку України
Джерело: складено авторами на основі [2]

– істотне зростання витрат на забезпечення виконання страхових зобов’язань у зв’язку зі значною девальвацією національної валюти (встановлення політики плаваючого курсу валют із лютого 2015 р.).

Розглядаючи обсяг ринку страхових послуг, необхідно зазначити, що даний сектор економіки в Україні посідає одні з перших місць за рівнем капіталізації серед інших фінансових ринків. Загальна кількість страхових компаній станом 31.12.2014 становила 282, у тому числі страхові компанії life – 57 компаній, non-life – 325 компаній. Однак упродовж 2014–2018 рр. кількість страхових компаній обох секторів має тенденцію до зменшення (табл. 1).

Зі зміною основного регулятора ринку страхових послуг дана тенденція прослідковується й у 2019–2020 рр., тільки значно швидшими темпами. Так, станом на 31.12.2019 кількість страхових компаній становила 233, у тому числі страхові компанії life – 23, страхові компанії non-life – 210. За перше півріччя 2020 р. 18 страховиків було виключено з реєстру, сім з яких власноруч подали заяви на анулювання ліцензій. Як зазначається у звіті Департаменту нагляду за страховим ринком НБУ, значна частина страховиків виходить із ринку за власною ініціативою. Характерними ознаками страховиків, що виключаються, є

непрозора структура власності, відсутність у портфелі фізичних осіб та порушення основних нормативів [6, с. 3].

Станом на 31.12.2019 активи страхових компаній становили 63,87 млрд грн, що на 3 млрд більше за показник 2014 р. (табл. 2). Однак із початком очищенння ринку від страхових компаній, які не здатні виконувати нормативи фінансової стійкості та платоспроможності, введені регулятором у 2019 р., обсяги активів страхових компаній відповідно зменшилися і становили на 30.06.2020 61,89 млрд грн [7].

Аналізуючи обсяги сформованих резервів, можемо стверджувати, що страхові компанії з розширенням ринку нарощують даний показник, про що свідчить позитивна помірна динаміка за останні п’ять років (щорічно в середньому на 3 млрд грн) (табл. 2). Однозначно під час оцінювання фінансово-економічної безпеки страхових компаній даний показник є позитивним.

У структурі балансу прийнятні активи становили 76%, а страхові зобов’язання – 52%. При цьому частка вхідного перестрахування у валових страхових преміях зменшилася з 25% до 9%, а вихідного – із 33% до 20%.

Для оцінювання рівня безпеки страхового ринку України науковці пропонують розраховувати низку показників, серед яких: частка страхових премій у

Кількість страхових компаній в Україні в 2014–2020 рр. (станом на 31.12)

Кількість страхових компаній	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Станом на 30.06.2020
Загальна кількість	382	361	310	294	281	233	215
у т. ч. СК non-life	325	312	271	261	251	210	195
у т. ч. СК life	57	49	39	33	30	23	20

Джерело: розраховано авторами за даними [6; 7]

Таблиця 1

Таблиця 2

**Основні показники діяльності страхового ринку України у 2014–2020 рр.
(станом на 31.12), млрд грн**

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Темпи приросту, %	
							2019/2018	2019/2014
Обсяг сплачених статутних капіталів	9,70	9,91	12,66	12,83	12,64	11,07	-12,42	14,12
Загальні активи страховиків	60,73	70,26	56,08	57,38	63,49	63,87	0,60	5,17
Обсяги сформованих страхових резервів	15,83	18,38	20,94	22,86	26,98	29,56	9,56	86,73

Джерело: розраховано авторами за даними [7]

валовому внутрішньому продукті; розмір страхової премії на одну особу; частка довгострокового страхування у загальній сумі страхових премій; рівень страхових виплат; частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентам у загальному їх обсязі; частка премій нерезидентів у валовій премії; частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (окрім страхування життя) та ін.

Проведемо аналіз основних показників стану фінансової безпеки страхового ринку України за 2014–2019 рр. (табл. 3).

У 2019 р. частка валових страхових премій у відношенні до ВВП становила 1,5%, що на 0,1 відсоткових пункти більше порівняно з 2018 р. та на 0,2% менша показника 2014 р. Оскільки рекомендоване значення становить 8–12%, можемо стверджувати, що сектор страхування не впливає суттєво на розвиток економіки і не відіграє значної ролі у соціально-економічних відносинах України. Для прикладу, у Німеччині цей показник становить близько 7%, у Польщі – 3,5–4%, у Швейцарії – близько 10%. Саме тому нами вбачається значний потенціал до росту страхового ринку України в загальноекономічній структурі.

Розмір страхової премії на одну особу протягом 2014–2019 рр. коливався в межах 42,9–78,9 дол. США за рекомендованого значення 140 дол. США. Такі різкі зміни пов’язані з недостатньою усвідомленістю населення щодо необхідності послуг страхування, а також нестабільною політичною та економічною ситуацією, що впливалася та надалі впливає на фінансову стабільність та платоспроможність страхових компаній України. Відповідно, додаються значні коливання курсу національної грошової одиниці по відношенню до долара США (у 2015 р.), що впливає на платоспроможність населення країни. Розглядаючи європейський ринок, у Польщі розмір страхової премії на одну особу становить близько 370 дол. США, у Німеччині, Бельгії та Франції – близько 2 500–3 000 дол. США, а у Швейцарії – близько 6 000 дол. США, що у 12 разів більше за вітчизняний показник.

Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій у 2019 р. порівняно з 2014 р. збільшився тільки на 0,8 відсоткових пункти та становив 8,1%, що свідчить про користування переважно ризиковими і, як правило, обов’язковими видами страхування (non-life) та низьку усвідомленість населення стосовно довгострокового (у т. ч. накопичувального) страхування. Це однозначно негативно впливає на соціальний захист громадян країни, а показники, наведені в табл. 2, вказують на низьку фінансову безпеку самого ринку страхування в Україні.

За показником рівня страхових виплат досліджуваний ринок наближався до стану фінансової безпеки лише у 2018 р., у подальших періодах такому показнику до рекомендованого значення не вистачає близько 20%. У розвинутих європейських країнах даний параметр становить 60–80%. Негативним аспектом в Україні є неплатоспроможність багатьох страхових компаній, що, відповідно, знижує довіру населення до ринку страхування. Так зване псевдострахування (продаж фіктивного полісу або полісу із завідомо відсутніми подальшими зобов’язаннями щодо відшкодування через неплатоспроможність чи інших причин) значно знижує рівень фінансової безпеки страхового ринку.

За показником частки премій нерезидентів у валовій премії у всіх досліджуваних періодах такий індикатор знаходитьться у межах норми та набуває найбільшого значення в 2016 р. (11,3%). Іноземні перестрахові компанії історично вселяють в українців більшу довіру, яка співпадає з реальністю виплат за страховими випадками. Тому для вітчизняного ринку виконання даного нормативу є скоріше мінусом, оскільки перестрахування в Україні не є винятковим видом діяльності, що у поєднанні з іншими показниками значно знижує фінансову безпеку страхового сектору.

У додаток до табл. 3, на нашу думку, необхідно розглянути також концентрацію страхового ринку за страховими преміями (табл. 4). Даний показник указує на реальну необхідну місткість страхового ринку України.

За даними табл. 4 можна побачити, що 50 страхових компаній non-life із понад 195 на ринку

Таблиця 3

Система індикаторів стану безпеки страхового ринку України

Показники стану безпеки страхового ринку	Норматив	Період					
		2014	2015	2016	2017	2018	2019
Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	Не менше 8	1,7	1,2	1,7	1,8	1,4	1,5
Показник «цільності страхування» (страхування премії на 1 особу), дол. США	Не менше 140	78,9	44,2	58,3	65,4	42,9	54,3
Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	Не менше 30	7,3	5,1	5,9	6,7	8,4	8,1
Рівень валових страхових виплат, %	Не менше 30	18,9	13,2	25,1	24,3	26,1	22,4
Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам (по відношенню до валових премій), %	Не більше 25	4,7	3,3	11,3	7,8	6,1	6,2

Джерело: розраховано авторами за даними [5; 7]

Таблиця 4

Концентрація страхового ринку за страховими преміями станом на 30.06.2020

Концентрація за страховими преміями	Ринок non-life	Ринок non-life фізичних осіб	Ринок life
ТОП 3	18 %	22 %	57 %
ТОП 5	27 %	32 %	77 %
ТОП 10	43 %	54 %	97 %
ТОП 20	65 %	76 %	100 %
ТОП 50	90 %	95 %	-
ТОП 100	99 %	100 %	-
Всього по ринку	100 %	100 %	100 %

Джерело: складено за [6, с. 7]

збирають 90% усіх премій, при цьому 95% премій надходить від фізичних осіб. Аналогічну ситуацію прослідковуємо і з life-сектором – 97% премій збирають від українців тільки 10 із 20 страхових компаній. Це однозначно свідчить про необхідність перегляду структури ринку страхування новим регулятором, визначення доцільності такої значної кількості страхових компаній на ринку України з урахуванням низьких показників його фінансової безпеки.

Висновки і пропозиції. Страховий ринок України сьогодні характеризується низькою фінансово-економічною безпекою. Свідченням цього є низка показників, зокрема низький відсоток обсягу страхових премій у відношенні до ВВП, висока частка ризикового страхування та, відповідно, низька частка life-страхування, у три рази нижчий показник у цілому користування страховими послугами населенням країни, а також надлишкова концентрація страхових компаній з урахуванням, що найбільше використовується споживачами лише половина life-компаній та чверть компаній сектору non-life. За даними проведеного аналізу можна стверджувати, що зменшення кількості страхових компаній (за 2014–2019 рр. на 149 компаній) сприяло деякому підвищенню рівня фінансової безпеки страхового ринку України (позитивна динаміка показників у табл. 3).

Необхідно зазначити, що ринок страхування в Україні здатний активно розвиватися за умови наявності нормативно-правової бази, розробленої

на основі європейських й міжнародних стандартів та вдосконалення державного страхового нагляду.

Державна політика у страховому секторі, на нашу думку, повинна спрямовуватися на виконання таких завдань: проведення регуляторного моніторингу та поточного аналізу ринку страхових послуг із метою забезпечення фінансової безпеки; створення системи ідентифікації ризиків; посилення прозорості та відкритості у діяльності страховиків; забезпечення відповідного захисту споживачів страхових послуг (використовуючи зарубіжний досвід); підвищення платоспроможності та фінансової стійкості страхових компаній, зокрема за рахунок розмежування страхової та перестрахової діяльності.

Також для мінімізації ризиків, які можуть стати наслідком недостатньої стійкості, прозорості та конкурентоспроможності страхового сектору, необхідно відкоригувати організаційно-правову форму та структуру власності страхових компаній.

Подальші дослідження у цьому напрямі повинні бути зорієнтовані насамперед на розроблення єдиних методологічних підходів до розрахунку і забезпечення фінансової стійкості страховиків з урахуванням сучасних тенденцій розвитку вітчизняного ринку страхових послуг та запровадження обов'язкового рейтингування вітчизняних страховиків із боку держави з метою прозорого та загальнодоступного визначення відповідності рівня їхньої фінансової стійкості.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. № 60. URL: <http://www.expert-ua.info/document/archivepa/law5xwqoi/index.htm> (дата звернення: 31.10.2020).
2. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення: 31.10.2020).
3. Про затвердження Рекомендацій щодо аналізу діяльності страховиків : Rozпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 17.03.2005 № 3755. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3755486-05#Text> (дата звернення: 31.10.2020).
4. Єрмошенко А.М. Механізм забезпечення фінансової безпеки страхових організацій : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 ; Київ. nad. торг.-екон. ун-т. Київ, 2006. 19 с.
5. Державна служба статистики України. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 29.10.2020).
6. Огляд страхового ринку за 1 півріччя 2020 р. НБУ. Департамент нагляду за страховим ринком. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Огляд_страхового_ринку_наглядові_дії_pr_2020-09.pdf?v=4 (дата звернення: 11.11.2020).
7. Річні звіти Нацкомфінпослуг за 2014–2019 рр. URL: <https://nfp.gov.ua/ua/Richni-zvity-Natskomfinposluh.html> (дата звернення: 29.10.2020).

References:

1. On approval of the Methodology for calculating the level of economic security of Ukraine: Order of the Ministry of Economy of Ukraine of March 2, 2007 № 60. URL: <http://www.expert-ua.info/document/archivepa/law5xwqoi/index.htm> (accessed 31 October 2020).
2. On approval of Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine: order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine dated October 29, 2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (accessed 31 October 2020).
3. On approval of the Recommendations on the analysis of insurers' activity: Order of the State Commission for Regulation of Financial Services Markets of Ukraine dated March 17, 2005 № 3755. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3755486-05#Text> (accessed 31 October 2020).

4. Yermoshenko A.M. (2006). Mekhanizm zabezpechennia finansovoї bezpeky strakhovykh orhanizatsii [The mechanism of financial security of insurance organizations] (PhD Thesis), Kyiv: Kyiv. nat. trade and economy un-t.
5. State Statistics Service of Ukraine. Statistical information. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 29 October 2020).
6. Review of the insurance market for the 1st half of 2020 by the NBU. Insurance Market Supervision Department. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Огляд_страхового_ринку_наглядові_дії_pr_2020-09.pdf?v=4 (accessed 11 November 2020).
7. Annual reports of Natskomfinposlug 2014–2019. URL: <https://nfp.gov.ua/ua/Richni-zvity-Natskomfinposluh.html> (accessed 29 October 2020).

Литвин Е. В.

Лищишин С. А.

Учебно-научный институт экономических и социальных отношений

Университета банковского дела

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ УКРАИНЫ

Резюме

Статья посвящена анализу оценки финансово-экономической безопасности страховых компаний в современных условиях хозяйствования. Проанализированы показатели, характеризующие объемы, концентрацию страхового рынка в период 2014–2019 гг. Исследованы внутренние и внешние угрозы деятельности, с которыми сталкиваются страховые компании в процессе своей деятельности. Выделены основные причины низкой финансово-экономической безопасности страховых компаний в Украине. Проведен сравнительный анализ макроэкономических индикаторов развития страхового рынка (проникновение страхования, плотность страхования, уровень страховых выплат и др.) с их оптимальными значениями. Предложены основные направления повышения финансово-экономической безопасности страховых компаний Украины с акцентом на важность роли централизованного регулятора страхового рынка.

Ключевые слова: экономическая безопасность, финансовая безопасность, страхование, страховые компании, страховой рынок, угрозы финансовой безопасности.

Lytvyn Olena

Lishchyshyn Sofia

Educational and Scientific Institute of Economic and Social Relations

University of Banking

CURRENT STATE AND DIRECTIONS OF INCREASING FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF UKRAINIAN INSURANCE COMPANIES

Summary

The article is devoted to the analysis of the assessment of financial and economic security of insurance companies in modern business conditions. The indicators characterizing volumes and concentration of the insurance market in the period from 2014 till 2019 are analyzed. Internal and external threats of activity which insurance companies face during the activity are investigated. The main reasons for low financial and economic security of insurance companies in Ukraine are highlighted, including insufficient capitalization, non-compliance with basic standards, non-transparent ownership structure of insurers, and inseparability of the insurance market from the main insurance activities, which significantly reduces the financial stability of Ukrainian insurance companies. Positive indicators showed an increase in insurance reserves, but the increase in the share of reinsurance in foreign companies at this stage of development of the Ukrainian market is rather defined as a negative aspect in the activity. A comparative analysis of macroeconomic indicators of insurance market development (insurance penetration, insurance density, level of insurance payments, level of life insurance usage etc.) with their optimal values was conducted, after which a significant discrepancy with regulatory indicators was highlighted. In comparison with the indicators of the European market, significant deviations for the worse were identified, especially the lack of awareness of the population in the need to use insurance services, especially life insurance. The research work revealed insignificant improvements in the financial and economic security of insurance companies while reducing the number of insurance institutions themselves. The main directions for improving the financial and economic security of insurance companies in Ukraine were proposed, emphasizing the importance of the role of a centralized regulator of the insurance market, in particular, the need to create a public and transparent rating of insurance companies, use open current monitoring and bring the regulatory framework to European and international.

Keywords: economic security, financial security, insurance, insurance companies, insurance market, threats to financial security.

УДК 338.43.339.1:633.1(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-6>

Лутковська С. М.

Вінницький національний аграрний університет

Казьмір В. А.

«Могилів-Подільський технолого-економічний фаховий коледж

Вінницького національного аграрного університету»,

Вінницький національний аграрний університет

КРИТЕРІЙ ТА ІНДИКАТОРИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОNUВАННЯ РИНКУ ЗЕРНА

У статті обґрунтовано критерії та індикатори ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, з'ясовано принципи їх формування та етапи визначення. Проведеним дослідженням доведено, що для ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, вибору пріоритетних напрямів і стратегій його розвитку необхідно дотримуватись запропонованого алгоритму та етапів її здійснення. Узагальнення й апробація наявних методичних підходів дали змогу довести, що ідентифікація результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, вибудувана на підґрунті капсульного підходу з визначеннями критеріями та індикаторами, потребує креативності та експертних оцінок, які підсилють значущість та обґрунтованість економіко-математичного інструментарію, що дасть змогу ухвалювати релевантні рішення та систему оптимальних заходів.

Ключові слова: ринок зерна, організаційно-економічний механізм функціонування ринку зерна, зерновиробники, результативність, критерії, індикатори.

Постановка проблеми. Ринок зерна традиційно залишається основним джерелом генерування доходів сільськогосподарських товароворобників, реалізації експортного потенціалу аграрної сфери, забезпечення продовольчої безпеки країни. В умовах жорстких викликів та загроз, спровокованих пандемією COVID-19, високої невизначеності вітчизняного економічного ландшафту проблеми функціонування ринку зерна поглибились. Нині кардинально змінюється навіть роль самого організаційно-економічного механізму щодо успішного функціонування ринку зерна. Так, організаційно-економічний механізм функціонування ринку зерна характеризується наявністю сформованих логістичних ланцюгів, розподільчих товарних каналів та складною побудовою інфраструктурних інституцій, що суттєво впливають на економічні відносини та інтереси всіх учасників ринку, здійснення розширеного відтворення зерновиробників. Упродовж останніх років кризові потрясіння помітно впливають на прибутковість зерновиробників, на стан ринкової кон'юнктури, композицію відносин, формування збутових каналів, розподіл доданої вартості. Вказане продукує багатогранну, багаторівневу проблему щодо визначення критеріїв та індикаторів ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна з урахуванням його специфіки та економічних, ресурсних, комунікаційних, фінансових та інформаційних можливостей і обмежень. Означене визначає актуальність, необхідність, цільову спрямованість наведеної розробки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні теоретичні та прикладні питання щодо побудови, ролі, функцій, ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна розглядали такі вагомі вчені, як: І. Ансофф, Е. Альтман, І. Бланк, Л. Вдовенко, В. Геєць, Л. Гуцаленко, П. Друкер, Г. Калетнік, К. Ларіонова, В. Мазур, В. Плескач, Н. Правдюк, Т. Пуліна, І. Свіноус, Л. Ситник, А. Томпсон, О. Шпikuляк, А. Штангret, Л. Чорна та ін. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, недостатньо обґрунтованими залишаються проблеми визначення критеріїв та

індикаторів ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, принципів та етапів їх формування.

Метою статті є обґрунтування критеріїв та індикаторів ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, з'ясування принципів їх формування та етапів визначення.

Виклад основного матеріалу. Результативність функціонування зернового ринку залежить від стану зерновиробництва, виробничої, ринкової, допоміжної інфраструктури, якості логістичного складника, платоспроможності учасників ринку. Це підтверджує важливість сталого розвитку зерновиробників, зернопереробних підприємств, логістичних і транспортних ланцюгів. Формування організаційно-економічного механізму, який забезпечує результативне функціонування ринку зерна, є тривалим, багатогранним і складним процесом, на який впливають галузеві, регіональні, природно-кліматичні та інституційні особливості та інтереси й економічні відносини між учасниками ринку.

Ідентифікацію результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна доцільно здійснювати в різних площинах, таких як:

- індикатори виробництва зернових та зернобобових культур та їх реалізації;
- структурні зміни виробничої, ринкової й допоміжної інфраструктури та їх складників;
- якісні та кількісні характеристики субсистем організаційно-економічного механізму.

Зауважимо, що основний вплив на результативність організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна здійснюють структурні зміни виробничої, ринкової й допоміжної інфраструктури та якісні і кількісні характеристики субсистем організаційно-економічного механізму, оскільки індикатори виробництва зернових та зернобобових культур та їх реалізації можна вважати вже наслідком ухвалених рішень щодо нарощення прибутковості й конкурентних переваг зерновиробників.

Наявний невисокий рівень виробничої інфраструктури ринку зерна: низька якість зерносховищ, високі тарифи на первинну обробку, просушку й зберігання елеваторів, відсутність сучасних зер-

носовищ у середніх та дрібних зерновиробників, що зумовлює необхідність реалізації зерна за низькими цінами. Важливим напрямом підвищення результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна слід вважати розширення елеваторно-складських потужностей, будівництво силосних та бункерних сховищ, що підвищують ступінь механізації й автоматизації операційних процесів. Якісне зберігання зерна сільськогосподарськими товаровиробниками у надійних сховищах забезпечує певний рівень ринкової пропозиції на зернову продукцію та унеможливило монополізацію зернових запасів посередниками, мінімізує складнощі щодо ритмічності товарних потоків зерна, розширяє конкурентне поле, що позитивно впливає на трансформацію конкурентної поведінки та налагодження товарних ланцюгів. Наявність необхідних виробничих потужностей елеваторів та зерносховищ дозволяє формувати страхові резерви запасів зерна, що позитивно впливає на забезпечення продовольчої безпеки держави.

Вагому роль має й організація транспортних ланцюгів для залізничного, автомобільного та водного перевезення зерна до місця зберігання чи переробки. Ускладнюють ситуацію висока ціна залізничних перевезень зерна, дефіцит вагонів-хоперів, слабка потужність інфраструктури річкових і морських портів, що стоять на перешкоді експортних поставок зерна, особливо його надлишків у високоврожайні роки. Нині зерновиробники постійно стикаються із завищеними транспортними тарифами.

Складність субсистем організаційно-економічного механізму пояснюється побудовою, довжиною та особливостями логістичних ланцюгів функціонування ринку зерна та каналів його розподілу. Вказане зумовлює помітну диференційованість концентрації та норми прибутку капіталу учасників зернового ринку. Безумовно, вирішальним критерієм повноти й збалансованості реалізації економічних інтересів є результативність як інтегральна категорія, що відображає рівень досягнення мети діяльності усіх учасників зернового ринку. Зауважимо, що процес генерування результативності зерновиробника пов'язаний зі ступенем задоволення економічних інтересів різних посередників у розподільному ланцюжку.

Таким чином, ідентифікація результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна має бути багатоаспектною та залежить від поставленої мети, досягнутих результатів, балансу інтересів усіх учасників ринку. Тобто результативність організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна доцільно ідентифікувати на основі капсульного підходу з урахуванням його специфіки та економічних, ресурсних, комунікаційних, фінансових та інформаційних можливостей і обмежень у певному часовому горизонті. Відповідно до такої позиції варто формувати і критерії та індикатори ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна. Розгляд широкого кола наукових публікацій переконує, що не відпрацьовано єдиної позиції, що потрібно вважати результативною діяльністю, за якими критеріями та індикаторами можна її ідентифікувати. Так, у тлумачному словнику знаходимо, що «результативний – це той, який дає або приносить позитивний результат» [1, с. 1209]. Р. Дарміць переконує, що «результативність – категорія динамічна, оскільки динамічним є сам процес діяльності» [2]. М. Мескон обґрутовує, що «результативність –

це складне, багатоелементне, багатокритеріальне явище, яке характеризується низкою показників міри досягнення встановлених цілей суб'єкта господарювання та є «зовнішнім проявом» (негативний, позитивний) його діяльності» [3]. А. Тищенко зазначає, що «результативність – це не лише співвідношення між обсягом і затратами, але й така, що передбачає врахування додаткових параметрів – виконання обов'язків, адаптивність та розвиток. Результативність – це сукупний результат функціонування системи і накопичений потенціал для її подальшого розвитку» [7].

Вивчення ключових наукових положень вітчизняних та зарубіжних учених [5–8] дає змогу ідентифікувати результативність як комплексну категорію, яка відображає не лише дієвість затрат до отриманих результатів, а й додаткові можливості та переваги. Тобто результативним слід вважати такий організаційно-економічний механізм функціонування ринку зерна, який забезпечує збалансоване поєднання ефектів і потенційну спроможність економічної системи, її матеріально-речових, економічних, ресурсних, комунікаційних, фінансових і інформаційних можливостей та дозволяє отримати максимальний результат. Водночас результативність організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна досягається за мінімізації ресурсних витрат для забезпечення максимальних результатів.

Таким чином, результативність організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна варто розглядати як динамічну здатність формувати економічні, ресурсні, комунікаційні, фінансові й інформаційні можливості та сприятливі організаційні передумови для досягнення бажаної мети за збалансованості інтересів та взаємодії учасників ринку. Тому результативність організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна має ідентифікуватися переважно рівнем досягнення бажаної мети та збалансованістю інтересів та взаємодії учасників ринку. «Управлінські дії мають ґрунтуватися на точних розрахунках, на глибокому і всебічному економічному аналізі. Рішення мають бути вмотивованими, науково обґрутованими та оптимальними. Економічний аналіз передує управлінським рішенням і діям, визначає їх та є основою наукового управління виробництвом, забезпечуючи його ефективність» [8, с. 106]. Цьому повинна сприяти органічна єдність критеріїв та індикаторів ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна.

Основними завданнями ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна мають бути [5; 6]:

- оцінка тенденцій функціонування ринку зерна;
- оцінка забезпеченості інтересів усіх учасників ринку зерна;
- визначення ефективності субсистем організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна;
- виявлення загроз та ризиків функціонування ринку зерна;
- визначення ефективності інформаційної підтримки;
- побудова прогнозів функціонування і розвитку ринку зерна;
- якісна оцінка економічних, ресурсних, комунікаційних, фінансових і інформаційних можливостей і обмежень.

Врахувавши переваги й недоліки наявних підходів, вважаємо, що для ідентифікації результа-

тивності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна потрібно використовувати капсульний підхід, який враховує специфіку ринку зерна та економічні, ресурсні, комунікаційні, фінансові й інформаційні можливості та обмеження у певному часовому горизонті, а саму ідентифікацію здійснювати за такими етапами:

- визначення методів ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна та формування інформаційного масиву;
- обґрутування критеріїв та індикаторів ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна;
- оцінка інформаційної підтримки;
- якісна оцінка економічних, ресурсних, комунікаційних, фінансових і інформаційних можливостей і обмежень;
- проведення моніторингу та контролінгу.

Така послідовність здійснення ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна дозволяє виявити перешкоди на ранніх стадіях, що сприятиме їх нівелюванню та ухваленню відповідних заходів.

Авторський методичний підхід ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна передбачає використання низки методів, таких як [5; 6]: ситуаційний та SWOT-аналіз; функціональний і факторний аналіз витрат із використанням мультиплікативної моделі; економіко-математичне моделювання; економетричний та R/S-динамічний аналіз; балансові методи; трендовий, кореляційний, дискримінантний аналіз; експертні кампартентні оцінки.

Головним інформаційним джерелом щодо ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна в Україні є інформація Державної служби статистики України, публічні дані Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України та спеціально проведені дослідження.

Ключовими методичними принципами побудови системи критеріїв та індикаторів ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна з використанням багаторівневої комбінації, яка передбачає врахування його специфіки та економічних, ресурсних, комунікаційних, фінансових й інформаційних можливостей і обмежень, є: публічність і відкритість первинної інформації; однозначність трактування й розрахунку критеріїв та індикаторів; гнучкість та простота критеріїв та індикаторів; оптимальна чисельність критеріїв та індикаторів, уникнення дублювання; забезпечувати комплексність і об'єктивність ідентифікації; максимально окреслювати вплив усіх чинників на результативність організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна; виявляти ризики, загрози, резерви та можливості організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна; чітка ідентифікація контурів проблем організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна.

Зважаючи на означені принципи, для ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна слід використати такі критерії, як:

- мінімізація загальних витрат (дасть змогу витрачати менше різноманітних ресурсів та часу, що буде свідчити про результативність організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна);

– максимізація загального результату та ефективів за фіксованих витрат (дозволить генерувати додатковий економічний зиск та інші додаткові ефекти, що буде свідчити про результативність організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна).

Для ідентифікація результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна доцільно сформувати такі групи індикаторів:

1) базові (загальні) індикатори функціонування і розвитку ринку зерна;

2) індикатори, що дають змогу оцінити результативність організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна;

3) індикатори, що дають змогу охарактеризувати вплив результативності організаційно-економічного механізму на функціонування і розвиток ринку зерна.

Індикатори результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна можуть бути абсолютними й відносними, у натуральному та вартісному вимірі.

Ключовими абсолютними та відносними індикаторами результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна варто визначити: валове виробництво зерна; виробництво зернової продукції у розрізі окремих культур; виробництво зерна сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення; обсяги реалізації зернової продукції; урожайність зернових культур; виробництво та споживання зерна у розрахунку на 1 особу; рівень запасів зернових; обсяги експорту зернових; чистий дохід від реалізації зернової продукції; рівень використання ресурсів; собівартість реалізованої зернової продукції; рівень якості зернової продукції; валові витрати на виробництво зернової продукції; валовий прибуток від реалізації зернової продукції; рентабельність зернової продукції; задоволеність учасників ринку логістичними ланцюгами; рівень стабільноти та надійності комунікацій; якісні та кількісні параметри цифрових послуг; використання Інтернет-послуг; використання Інтернет-сервісів. Крім цього, доцільно аналізувати вищеозначені індикатори за такими індексами: індекси змін до попереднього періоду; індекси змін до базисного періоду.

Таким чином, аналіз вказаних індикаторів результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна дозволить оцінити базові умови та загальний рівень економічних взаємодій та соціальних відносин учасників ринку. Встановлено, що критичним для ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна є параметри трансакційних витрат. З використанням кореляційних моделей розраховано тісноту зв'язку між вибраними ключовими індикаторами та обсягами трансакційних витрат (табл. 1).

Аналіз розрахункових даних таблиці 1 демонструє, що обсяг трансакційних витрат на 95% залежить від коливання параметрів реалізації зернової продукції та на 99% – від коливання валових витрат, лише на 3,7% залежить від коливання якості зернової продукції та на 3,1% – від коливання рентабельності зернової продукції. Таким чином, ідентифікація результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна має ґрунтуватися на капсульному підході та передбачати відбір критеріїв та індикаторів, які можуть застосуватися до побудови загального інтегрального ідентифікатора. Відбір критеріїв та індикаторів ідентифікації результативності організаційно-економічного меха-

Таблиця 1

Виявлення взаємозв'язку ключових індикаторів зернового ринку та трансакційних витрат

Показник тісноти зв'язку	Ключові індикатори	Коефіцієнт кореляції (r)	Коефіцієнт детермінації (R ²)
Зв'язок міцний	Параметри реалізації зернової продукції	0,963	0,952
	Валові витрати	0,994	0,992
Зв'язок середній	Рівень використання ресурсів	0,411	0,237
	Рівень запасів зернових	0,587	0,535
	Рівень комунікацій	-0,585	0,457
Зв'язок низький	Урожайність зернових культур	0,125	0,088
	Рівень якості зернової продукції	0,154	0,037
	Рентабельність зернової продукції	-0,123	0,031

Джерело: розраховано на основі даних [4]

нізму функціонування ринку зерна зумовлюється його функціональними сферами та субсистемами, значущість і вагомість яких проявляється у взаємодії учасників ринку та гнучкої адаптації до коливань і деформацій конкурентних умов зернового ринку. Доцільно також розраховувати порогові (критичні) значення індикаторів для різних стратегій та сценаріїв функціонування ринку зерна з урахуванням його специфіки та економічних, ресурсних, комунікаційних, фінансових та інформаційних можливостей і обмежень, ризиків і загроз із використанням експертних оцінок, сценарного моделювання та прогнозування розвитку ситуації.

Проведеним дослідженням доведено, що для ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, вибору пріоритетних напрямів і стратегій його розвитку необхідно дотримуватись запропонованого алгоритму та етапів її здійснення. Узагальнення й апробація наявних методичних підходів дозволили довести, що ідентифікація результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, вибудувана на підґрунті капсульного підходу з визначеннями критеріями та індикаторами, потребує креативності та експертних оцінок, які підсилють значущість та обґрунтованість економіко-математичного інструментарію, що дозволить ухвалювати релевантні рішення та систему оптимальних заходів. До запропонованого підходу доцільно долучити побудову загального інтегрального ідентифікатора та розраховувати порогові (критичні) значення індикаторів для різних стратегій та сценаріїв функціонування ринку зерна з урахуванням його специфіки та економічних, ресурсних, комунікаційних, фінансових та інформаційних можливостей і обмежень, ризиків і загроз із використанням експертних оцінок, сценарного моделювання та прогнозування розвитку ситуації та балансу інтересів усіх учасників ринку зерна, недотримання якого може загальмувати розвиток зернового ринку та загрожувати продовольчій безпеці країни.

розвитку ситуації і балансу інтересів усіх учасників ринку зерна, недотримання якого може загальмувати розвиток зернового ринку та загрожувати продовольчій безпеці країни.

Висновки і пропозиції. У статті обґрунтовано критерії та індикатори ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, з'ясовано принципи їх формування та етапи визначення. Проведеним дослідженням доведено, що для ідентифікації результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, вибору пріоритетних напрямів і стратегій його розвитку необхідно дотримуватися запропонованого алгоритму та етапів її здійснення. Узагальнення й апробація наявних методичних підходів дозволили довести, що ідентифікація результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, вибудувана на підґрунті капсульного підходу з визначеннями критеріями та індикаторами, потребує креативності та експертних оцінок, які підсилють значущість та обґрунтованість економіко-математичного інструментарію, що дозволить ухвалювати релевантні рішення та систему оптимальних заходів. До запропонованого підходу доцільно долучити побудову загального інтегрального ідентифікатора та розраховувати порогові (критичні) значення індикаторів для різних стратегій та сценаріїв функціонування ринку зерна з урахуванням його специфіки та економічних, ресурсних, комунікаційних, фінансових та інформаційних можливостей і обмежень, ризиків і загроз із використанням експертних оцінок, сценарного моделювання та прогнозування розвитку ситуації та балансу інтересів усіх учасників ринку зерна, недотримання якого може загальмувати розвиток зернового ринку та загрожувати продовольчій безпеці країни.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови: голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.
2. Дарміць Р.З., Вацік Н.О. Взаємозв'язок результативності та економічної ефективності в системі менеджменту підприємства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.12. С. 153–161.
3. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоруї Ф. *Основы менеджмента* / пер. с англ. Москва : Дело, 2003. 702 с.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2020).
5. Правдюк Н.Л., Ярославський А.О. Формування організаційно-економічного механізму управління економічною безпекою зернопереробних підприємств. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2019. № 8. С. 77–85. (с. 82).
6. Сікало М.В. Ринок зерна як об'єкт державного регулювання. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 1(56). С. 1–8.
7. Тищенко А.Н., Кизим Н.А., Догадайло Я.В. *Экономическая результативность деятельности предприятий* : монография. Харков : ИНЖЕК, 2005. 144 с.
8. Шадрина Г.В. *Комплексный экономический анализ организаций*. Москва : Акадпроект, Фонд „Мир”, 2005. 288 с.

References:

1. Velikiy tlumachniy slovnik suchasnoyi ukrayinskoyi movi [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (2007): golov. red. V.T. Busel. Kyiv: Irpin: Perun. (in Ukrainian)
2. Darmits R.Z., Vatsik N.O. (2010). Vzaemozv'yazok rezul'tativnosti ta ekonomichnoi efektivnosti v sistemi menedzhmentu pidpriemstva [Relationship between efficiency and cost-effectiveness in the enterprise management system]. *Naukoviy visnik NLTU Ukrayini*, vol. 20.12, pp. 153–161.

3. Meskon M.H., Albert M., Hedouri F. (2003). *Osnovyi menedzhmenta* [Management Basics] / per. s angl. Moscow: Delo. (in Russian)
4. Oficijnyj sajt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 1 September 2020).
5. Pravdiuk N.L., Yaroslavskyi A.O. (2019). Formuvannia orhanizatsiino-ekonomicchnoho mekhanizmu upravlinnia ekonomicchnou bezpekoiu zernopererobnykh pidpryiemstv [Formation of organizational and economic mechanism for managing the economic security of grain processing enterprises]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment*, no. 8, pp. 77–85.
6. Sikalo M.V. (2017). Rynok zerna yak obiekt derzhavnoho rehuliuvannia [Grain market as an object of state regulation]. *Teoria ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, no. 1(56), pp. 1–8.
7. Tischenko A.N., Kizim N.A., Dogadaylo Ya.V. (2005). *Ekonomicheskaya rezul'tativnost deyatel'nosti predpriyatiy* [Economic performance of enterprises]: monogr. Kharkiv: INJEK. (in Ukrainian)
8. Shadrina G.V. (2005). *Kompleksnyiy ekonomicheskiy analiz organizatsii* [Comprehensive economic analysis of the organization]. Moscow: Akadproekt, Fond „Mir”. (in Russian)

Лутковская С. М.

Винницкий национальный аграрный университет

Казьмір В. А.

«Могилев-Подольский технолого-экономический профессиональный колледж

Винницкого национального аграрного университета»,

Винницкий национальный аграрный университет

КРИТЕРИИ И ИНДИКАТОРЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНКА ЗЕРНА

Резюме

В статье обоснованы критерии и индикаторы идентификации результативности организационно-экономического механизма функционирования рынка зерна, выяснены принципы их формирования и этапы определения. Проведенным исследованием доказано, что для идентификации результативности организационно-экономического механизма функционирования рынка зерна, выбора приоритетных направлений и стратегий его развития необходимо придерживаться предложенного алгоритма и этапов ее осуществления. Обобщение и апробация имеющихся методических подходов позволили доказать, что идентификация результативности организационно-экономического механизма функционирования рынка зерна, выстроенная на основе капсульного подхода с определенными критериями и индикаторами, требует креативности и экспертных оценок, усилит значимость и обоснованность экономико-математического инструментария, который позволит принимать релевантные решения и систему оптимальных мер.

Ключевые слова: рынок зерна, организационно-экономический механизм функционирования рынка зерна, зернопроизводители, результативность, критерии, индикаторы.

Lutkovska Svitlana

Vinnitsia National Agrarian University

Kazmyr Valentyna

Mohyliv-Podilskyi College of Technology and Economics,

Vinnitsia National Agrarian University

CRITERIA AND INDICATORS OF IDENTIFICATION OF PERFORMANCE OF ORGANIZATION AND ECONOMIC MECHANISM OF THE GRAIN MARKET FUNCTIONING

Summary

The article substantiates the criteria and indicators for identifying the effectiveness of the organizational and economic mechanism of the grain market, clarifies the principles of their formation and stages of determination. The study proved that to identify the effectiveness of the organizational and economic mechanism of the grain market, the choice of priority areas and strategies for its development, it is necessary to follow the proposed algorithm and stages of its implementation. Generalization and testing of existing methodological approaches allowed to prove that the identification of the effectiveness of the organizational and economic mechanism of the grain market, based on the capsule approach with certain criteria and indicators, requires creativity and expert assessments that will strengthen the importance and economy. Relevant solutions and a system of optimal measures. The key absolute and relative indicators of the effectiveness of the organizational and economic mechanism of the grain market are: gross grain production; production of grain products in terms of individual crops; grain production by agricultural enterprises and households; sales of grain products; grain yield; production and consumption of grain per 1 person; level of grain stocks; grain export volumes; net income from sales of grain products; level of resource use; cost of sold grain products; the level of quality of grain products; gross costs of grain production; gross profit from sales of grain products; profitability of grain products; satisfaction of market participants with logistics chains; level of stability and reliability of communications; qualitative and quantitative parameters of digital services; use of Internet services; use of Internet services. It is advisable to include in the proposed approach the construction of a common integrated identifier and calculate the threshold (critical) values of indicators for different strategies and scenarios of the grain market, taking into account its specifics and economic, resource, communication, financial and information opportunities and constraints, risks and threats. , scenario modeling and forecasting of the situation and balance of interests of all participants of the grain market, non-compliance with which may slow down the development of the grain market and threaten the food security of the country.

Keywords: grain market, organizational and economic mechanism of grain market functioning, grain producers, efficiency, criteria, indicators.

УДК 379.85

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-7>

Мілінчук О. В.

Ткачук А. Ю.

Державний університет «Житомирська політехніка»

ГАСТРОНОМІЧНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ

У статті розкрито сутність, соціальне та економічне значення гастрономічного туризму для розвитку окремої території. Зазначено потенціал української місцевої кухні, виокремлено традиційні продукти та рецепти. Узагальнено вплив кулінарних традицій інших народів на українську гастрономію. Визначено особливості приготування національної страви «борщ» на Київщині, Черкащині, Сумщині, Львівщині, Чернігівщині, Полтавщині, Житомирщині. Переярховано види національних напоїв, а також підкреслено давні традиції виноробства. Україна входить до п'ятірки країн Європи, де винний туризм має величезні перспективи розвитку і є всесезонним. Нині можна виділити два виноробних регіони – Закарпаття та Південний. Територією південної України розроблено турпродукт «Дорога вина та смаку Української Бессарабії», а на Закарпатті діє туристичний «Винний шлях». Окремим турпродуктом Закарпаття є «сирний маршрут». Перспективними напрямами розвитку «сирних турів», окрім основного овечого, козиного та коров'ячого молока, є організація турів на ферми буйволів. Тренд розвитку гастротуризму був сформований на Закарпатті та на Львівщині, де і проходить найбільша кількість гастрономічних фестивалів та свят. Перспективним є розвиток етнічного поліського регіону, який славиться стравами з картоплею, Херсонщиною з унікальними стравами із баклажанів та можливістю популяризації баштанних культур та інших регіонів. У статті узагальнено, що українська кухня сьогодні активно відроджується та є перспективною для формування широкого асортименту національних турпродуктів.

Ключові слова: гастрономічний туризм, туристичний продукт, винний туризм, сирний туризм, гастрофестиваль.

Постановка проблеми. В останні роки гастрономія стала необхідним елементом для знайомства з культурою та способом життя окремої туристичної дестинації. Гастрономія втілює в собі всі традиційні цінності, пов'язані з новими тенденціями в туризмі: повагу до культури та традицій, здоровий спосіб життя, автентичність, стійкість розвитку. Гастрономія – це можливість активізувати та урізноманітнити туризм, сприяти місцевому економічному розвитку шляхом застачення різних професійних секторів (виробників харчових продуктів, закладів харчування, майстер-класів від кухарів). Місцева кухня на основі місцевих продуктів дає змогу просувати певний регіон як справді унікальний, привабливий для тих мандрівників, які прагнуть відчути місцевість через смаки. Окремі етнічні регіони України вже використовують гастрономічний туризм для популяризації місцевості, проте їхній досвід першопрохідців із формування туристичних гастролокацій потребує глибшого наукового вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема дослідження розвитку гастрономічного туризму в Україні є досить вивченою серед українських учених. У дослідженнях Д. Басюк, М. Баштової, В. Бойко, Г. Волкової, О. Любіцевої, І. Нестерчук, Л. Прокопчук, Т. Сокол, Т. Шпараги, Ф. Шандора висвітлюється історико-культурний контекст розвитку цього виду туризму, особливості створення регіональних туристичних продуктів на основі національних кулінарних традицій. Okремі фахівці розглядають гастрономічний туризм як вид хобі-туризму (І. Школа), тематичного туризму (Т. Сокол, З. Каноністова), спеціалізованого туризму (В. Федорченко, І. Мініч). В. Антоненко, Д. Басюк, С. Саламатіна, Н. Алешугіна, П. Коваль у своїх працях доводять важливість розвитку цього виду діяльності в регіонах України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження розвитку гастрономічного туризму в Україні є безперервним теоретико-практичним процесом, у якому поєднується історія, сучасні кулінарні тренди та інструменти

економічного обґрунтування для їх упровадження в туристичний бізнес. Гастрономічні тури в Україні набули популярності, що актуалізує інтегроване вивчення їхнього сучасного стану та перспектив розвитку.

Постановка завдання. Стаття присвячена вивчення питань становлення вітчизняного гастрономічного туризму, зокрема як географічне розташування та пов'язані з ним етнічні кулінарні традиції, регіональні продукти вплинули на наявні гастрономічні маршрути, гастрономічні фестивалі та інші свята.

Виклад основного матеріалу. За останні роки гастротуризм став одним із найдинамічніших та найкреативніших сегментів туризму. Туристичні компанії усвідомлюють важливість гастрономії для того, щоб диверсифікувати туризм та стимулювати місцевий, регіональний і національний економічний розвиток. Статистичні дані свідчать, що 88,2% дестинацій вважають гастрономію стратегічним елементом у визначені свого іміджу та бренду. За оцінками Всесвітньої асоціації їжі та подорожей, гастрономічний туризм сприяє надходженню 150 млрд дол. щорічно [1]. Згідно зі Звітом ЮНВТО, більше третини туристичних витрат припадає на їжу [2]. Тому місцева кухня є аспектом, що має важливе значення для якості туристичного досвіду. Мандрівники зацікавлені походженням продукції. Вони визнають цінність гастрономії як засобу спілкування, як простору для обміну життям з іншими, для обміну досвідом. Гастрономія дає змогу туристам отримати доступ до культурної та історичної спадщини місця через споживання, дегустацію та придбання.

Таким чином, гастрономічний туризм – це подорож, метою якої є знайомство з особливостями місцевої кухні, кулінарними традиціями, що сприяють поліпшенню загального сприйняття місцевості. Практично будь-яка країна має потенціал для розвитку гастротуризму, адже у кожній є регіональні відмінності в місцевій кухні, свій неповторний набір страв і технологій їх приготування.

Туристи, які приїздять до України, безумовно, також бажають скуштувати традиційні місцеві страви. Тому одним із найважливіших аспектів розвитку туристичного сервісу є ознайомлення туристів з особливостями традиційного харчування та розвиток сфери обслуговування в цьому напрямі [3].

Національна українська кухня багата унікальними, оригінальними рецептами, яких не зустрінеш більше в жодній країні світу. Традиційні страви в Україні готовуються століттями, і в кожній місцевості існують свої, особливі рецепти приготування цих страв, що робить їх несхожими.

Дослідниками зафіксовано, що українська кухня налічує близько 4 тис. рецептів різноманітних страв із м'яса, риби, овочів, яєць, молочних продуктів. У меню обов'язково присутні страви з борошна: млинці, вареники, галушки, кльоцки тощо. Спираючись на багатолітню історію існування, українська кухня інтегрувала кулінарні традиції інших народів. Так, відчувається вплив польської кухні на подільську, турецької кухні на буковинську, угорської на гуцульську та російської на кухню Слобідської України [4].

Символічним українським продуктом є сало, а найбільш популярною стра-вою української кухні є борщ. Є понад 70 складених і описаних рецептів червоного борщу, найскладнішим та найдорожчим із яких вважається «Борщ київський». Бульйон для нього варять з яловичини, баранини та свинини, а окрім обов'язкових складників додають натуральній хлібний квас. У Черкаській області до нього обов'язково подають ароматні пампушки з часником. А на Сумщині борщ готовують зі свининою і на буряковому квасі. На Чернігівщині готовують борщ із грибними «вушками» і називають його «переяславським». Полтавчани борщ варять на основі курячого бульйону і обов'язково кладуть до нього традиційні для свого регіону галушки. На Житомирщині борщ має два різновиди: «поліський» із в'яленими в'юнами і грибами та «коростенський» – на сухофруктах. Є на карті України регіон, у якому взагалі немає свого борщу, – Закарпаття. Дуже рідко там варять борщ із самої лише картоплі та буряка, без капусти і називають його «львівським». Галичани в давнину готовували борщ дуже ріденьким, без картоплі, тільки з буряка, приправляючи засмажкою, а для кислоти додавали вишневий чи яблучний сік [5].

З давніх-давен українцям відомо багато рецептів алкогольних напоїв – самогон, медовуха, спотикач, колганівка, вишняк та популярна медова горілка з перцем. В Україні також здавна займалися виноробством. Слід зазначити, що Україна входить до п'ятірки країн Європи, де винний туризм має величезні перспективи розвитку і є всесезонним. Нині можна виділити два виноробних регіони – Закарпаття та Південний. До південного виноробного регіону відносять Одеську, Херсонську, Миколаївську області та частково Приазов'я. Тут поєднані великі підприємства – Одеський коньячний завод «Шустов», Одеський завод шампанських вин, «Таврія», «Нива», «Коблево», а також невеликі приватні господарства принципово нового устрою – центр культури вина «Шабо», «Колоніст», «Князя Трубецького» та інші. Закарпаття від більшості розвинених виноробних регіонів України відрізняється тим, що тут майже немає потужних заводів, проте є велика кількість міні-виробників вина. Територією Закарпаття розроблено «Винний шлях», що проходить по території Ужгородського, Мукачівського, Берегівського та Виноградівського районів [6].

Кожен окремий регіон України захоплює свою кулінарною унікальністю.

Полісся – батьківщина картопляних страв. Ці території славляться урожаем картоплі, що значною мірою впливає на раціон місцевої кухні. Найбільшою популярністю тут користуються деруни. З різними начинками і підливкою ці картопляні оладки стали брендом міста Коростень. Кожен вересень у Житомирській області відзначають День деруна – влаштовують великий фестиваль, де їх можна спробувати в найнесподіваних варіаціях [7].

Південь, де Дніпро впадає в Чорне море, – це край рибалок, а отже, і різноманітних рибних страв. Так-от, бички не лише подають в'яленими до пива, в Одесі з них готують биточки: тісто зміщується з подрібненою рибою і смажиться на олії. Набагато складніше приготувати рибу-фіш: потрібно акуратно зняти шкірку, почистити від кісток, подрібнити, нафарширувати та запекти [7]. Нині в Одеській області реалізується пілотний маршрут «Дорога вина та смаку Української Бессарабії», прокладений південно-західними районами області. Туристична дестинація дає змогу ознайомитися з кулінарними особливостями Бессарабського регіону. Подібні маршрути вже давно існують у Європі й користуються неабиякою популярністю у туристів. Існування такої дороги спрощує туристу відпочинок, адже в маршрутах враховано все: як доїхати, на чому дістатися, де оселитися, куди піти, де смачно поїсти і випити. Крім того, створення туристичної карти допоможе розвинути сільські території та пробудити інтерес до продуктів регіону [8].

Херсон славиться своїми овочами, а особливо баклажанами. Тут їх і смажать, і консервують, навіть роблять ікру [7]. Херсонщина вирощує 75% усіх баштанних культур в Україні. Херсонська область має свої регіональні особливості: кліматичні та ґрунтові умови є найбільш оптимальними для вирощування кавунів, тому вони є символом Херсонщини. Як зазначає виконавчий секретар громадської спілки «Асоціація виробників Херсонського кавуна» Юрій Палічев, «уже два роки триває робота над тим, аби херсонський кавун отримав «географічне зазначення» – назву, яка прив'язує унікальний товар до регіону та надає право на визнання в Євросоюзі» [9].

Закарпаття є багатонаціональним, тому у закарпатській кухні виявляються етнічні особливості національних меншин. Найбільшим попитом серед туристів користується bograch. Бограч – це гастрономічне диво угорського походження, страва мадярських (угорських) скотарів. Для приготування гуцульських страв найчастіше використовують кукурудзяне борошно, кукурудзяну крупу, картоплю, гриби. Душою гуцульської страви є банош, а також бринза – овечий сир [10]. Сир «Гуцульська овеча бриндзя» став першим українським гастропродуктом, який отримав свідоцтво про реєстрацію географічного зазначення. Його видало Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського розвитку України 11.11.2019 р. «Гуцульська овеча бриндзя» – це перше українське географічне зазначення, що відповідає всім європейським вимогам до реєстрації та має право на визнання в ЄС.

Закарпаття також славиться своїми традиціями сироваріння. Для популяризації такого виду туризму на Закарпатті відкрито «сирний маршрут», що має протяжність 100 км. Він пролягає декількома районами – Хустським, Рахівським,

Таблиця 1

Найвідоміші гастрономічні фестивалі України

Назва гастрономічного фестивалю	Місце проведення
1	2
«Галицька дефіляда»	м. Тернопіль
«Червоне вино»	м. Мукачево, Закарпатська область
«Конкурс різників свиней гентешів»	с. Геча, Закарпатська область
«Біле вино»	м. Берегово, Закарпатська область
Фестиваль вина та меду «Сонячний напій»	м. Ужгород
«Фестиваль ріплянки»	с. Колочава, Закарпатська область
Фестиваль чорниць «Верховинська яфина»	с. Гукливе, Закарпатська область
«Сливовий леквар»	с. Геча, Закарпатська область
«Гуцульська бринза»	м. Рахів, Закарпатська область
«БОРЩ'ЇВ»	м. Борщів, Тернопільська область
«Золотий гуляш»	с. Мужієво, Закарпатська область
Фестиваль молодого вина «Закарпатське Божоле»	м. Ужгород
Фестиваль хліба	хутір Обирок, Чернігівська область
«Український кавун – солодке диво»	м. Гола Пристань, Херсонська область
Свято полтавської галушки	м. Полтава
«Берлибашський бануш»	с. Костилівка, Рахівський район, Закарпатська область
Свято сала	м. Полтава
Фестиваль березового соку	с. Банилів-Підгірний, Сторожинецький район, Чернівецька область
Фестиваль полуниці	м. Ізюм, Харківська область
Свято шоколаду	м. Львів
Фестиваль голубців	с. Четfalва, Закарпатська область
Фестиваль тушкованого півня	с. Косонь, Закарпатська область
Фестиваль «Коропфест»	с. Коропець (Монастириський район, Тернопільська область)
Фестиваль дерунів	м. Коростень, Житомирська область

Джерело: складено на основі [13]

Міжгірським та Тячівським – і передбачає відвідування полонин, пасовищ, сироварень, ресторанів, а також фестивалів, що пропонують послуги дегустації традиційного закарпатського сиру. Серед лідерів сироваріння та сирного туризму в регіоні – Селиська сироварня у Нижньому Селиці неподалік м. Хуст, сироварня в с. Іза Хустського району ОСГ «Бараново», ФГ «Салдобош» в с. Стеблівка Хустського району (буйволяча ферма), монастирська сироварня в с. Ракошино Мукачівського району та ферма «Карпатський буйвлі» у м. Виноградів. Перспективними напрямами розвитку «сирних турів», окрім основного овечого, козиного та коров'ячого молока, є організація турів на ферми буйволів [11].

У Чернівецькій області варто спробувати домашню бринзу та традиційну кукурудзяну кашу – мамалigu [7].

Львів як туристична дестинація захоплює не лише неповторною атмосферою, а й чудовим смаком. Згідно зі статистикою, у 2019 р. місто Львів відвідало 2,7 мільйона туристів. Львівські кав'ярні та ресторани подекуди популяльніші за музей, а гастрономічні екскурсії оригінальними закладами набувають дедалі більшої популярності. Львів задав тон гастротуризму України, запропонувавши великий асортимент концептуальних закладів, які обігривають місцеві легенди й стереотипи, а також експериментують із локальною кухнею. Пивну культуру розвивають крафтові броварні та історична «Львівська пивоварня», де відкрили новий музейно-культурний комплекс «Львіварня». Крім майстерень, у яких регулярно проходять шоколадні майстер-класи, Львів знаменитий своїми штруделями. Смачні листкові рулети прийшли в українську кухню з Угорщини.

Їх готують як із солодкими, так і з солоними начинками, але найбільшою популярністю кориситься штрудель з яблуками [12].

Протягом останнього десятиліття в Україні було започатковано чимало гастрономічних фестивалів. З кожним роком такі «смачні» події залучають все більшу кількість туристів і є однією з найважливіших програм відпочинку. Українська кухня сьогодні активно відроджується. Вже потроху минає мода на закордонний фаст-фуд, тому національні українські страви сьогодні дуже цікаві як українцям, так і іноземцям [13].

Лідером за кількістю гастрономічних фестивалів в Україні є Закарпаття, проте гастрономічні свята останніми руками набули популярності у всіх областях країни (табл. 1).

Україна постійно фігурує у світових гастрономічних рейтингах. Останній, присвячений відкриттям у цій сфері, опублікувало британське видання Independent. Чільне місце посіли звичайні для українців страви – вареники, борщ, котлета по-київськи [14].

Висновки і пропозиції. Гастрономічний туризм позитивно впливає на економіку, зайнятість населення та місцеву спадщину, оскільки туристи прагнуть не лише піznати місцеву їжу, а й знати її походження та виробничі процеси, роблячи це виразом культурного туризму. Україна має великий потенціал для розвитку гастрономічного туризму, про це свідчить велика кількість тематичних фестивалів, спеціалізованих заходів із дегустацією місцевої продукції та навіть розроблення «смачних» шляхів. Організація гастрономічних турів дасть змогу залучити більшу кількість вітчизняних та іноземних туристів, що позитивно вплине на популяризацію нашого краю.

Список використаних джерел:

1. Всесвітня продовольча туристична асоціація. Дослідження. URL: <https://worldfoodtravel.org/food-tourism-research/> (дата звернення: 01.11.2020).
2. World Tourism Organization (UNWTO). Global Report on Food Tourism. URL: <https://www.unwto.org/europe/event/5th-unwto-world-forum-gastronomy-tourism-0> (дата звернення: 30.10.2020).
3. Корнілова В.В., Корнілова Н.В. Сучасні тенденції розвитку гастрономічного туризму. *Ефективна економіка*. 2018. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/37.pdf (дата звернення: 01.11.2020).
4. Басюк Д.І. Інноваційний розвиток гастрономічного туризму в Україні. *Наукові праці НУХТ*. 2012. № 45. С. 128–132.
5. 16 фактів про український борщ, яких ви точно не знали. То є Львів : веб-сайт. URL: <https://inlviv.in.ua/zhitnya/kuhnya/16-faktiv-pro-ukrayinskyj-borshh-yakuh-vy-tochno-ne-znaly> (дата звернення: 01.11.2020).
6. Басюк Д.І., Бадещенкова К.С. Дослідження ринку винного туризму в Україні. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer34/435.pdf> (дата звернення: 01.11.2020).
7. Гастрономічна карта України. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2142308-gastronomicna-karta-ukraini-infografika.html (дата звернення: 01.11.2020).
8. Дорога вина та смаку української Бессарабії. *Zruchno.Travel* : веб-сайт. URL: <https://zruchno.travel/Tours/Entry?lang=ua&extId=c487196a-d2a3-56ae-a558-5cfe35ce1310> (дата звернення: 01.11.2020).
9. Кавуновий край: як херсонський кавун стає всесвітньо відомим брендом. *BBC News Україна* : веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53837319> (дата звернення: 01.11.2020).
10. Годя І.М. Гастрономічний туризм Закарпаття: сучасний стан і перспективи. *Географія та туризм*. 2019. Випуск 45. С. 78–89.
11. 5 сироварень Закарпаття. *Turoperatop «Відвідай»* : веб-сайт. URL: <https://vidviday.ua/blog/5-syrovaren-zakarpattya/> (дата звернення: 01.11.2020).
12. Gastrotur по Україні: куди вирушити HB : веб-сайт. URL: <https://nv.ua/ukr/style/blogs/gastrotur-po-ukrajini-kudi-virushti-1096027.html> (дата звернення: 01.11.2020).
13. Гастрономічні фестивалі українців / Виставковий центр ЛІЕТ «Тури та туристичні продукти для львів'ян та гостей міста», 2016. URL: www.liet.lviv.ua/filemanager/files/file.php?file=237413 (дата звернення: 01.11.2020).
14. Last Chance Europe: the Best Foodie Destinations to Visit Before BREXIT. *Independent* : web-site. URL: <https://www.independent.co.uk/travel/europe/europe-best-foodie-destinations-brexit-restaurants-gastronomy-cuisine-a9133296.html> (дата звернення: 01.11.2020).

References:

1. World Food Travel Association. Food Tourism Research. Available at: <https://worldfoodtravel.org/food-tourism-research/> (accessed 01 November 2020).
2. World Tourism Organization (UNWTO). Global Report on Food Tourism. Available at: <https://www.unwto.org/europe/event/5th-unwto-world-forum-gastronomy-tourism-0> (accessed 30 October 2020).
3. Kornilova V.V., Kornilova N.V. (2018). Suchasni tendenciji rozvyytku ghastronomichnogho turyzmu [Modern Tendencies of Gastrotourism Development]. *Efektyvna ekonomika* [Effective Economics], vol. 2. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/37.pdf (accessed 01 November 2020).
4. Basjuk D.I. (2012). Innovacijnyj rozvytok ghastronomichnogho turyzmu v Ukrajini [Innovative Development of Gastro-tourism in Ukraine]. *Naukovi praci NUKHT* [Scientific Thesis of NUFIT], vol. 45, pp. 128–132.
5. 16 faktiv pro ukrajinsjkyj borshh, jakykh vy tochno ne znaly [16 Facts About Ukrainian Borshch You've Never Known]. *To je Lviv* [That's Lviv]: web-site. Available at: <https://inlviv.in.ua/zhitnya/kuhnya/16-faktiv-pro-ukrayinskyj-borshh-yakuh-vy-tochno-ne-znaly> (accessed 01 November 2020).
6. Basjuk D.I., Badeshhenkova K.S. (2014). Doslidzhennja rynku vynnogho turyzmu v Ukrajini [The Research on Wine Tourism Market Development]. Available at: <https://www.sworld.com.ua/konfer34/435.pdf> (accessed 01 November 2020).
7. Ghastronomichna karta Ukrajiny [Gastromap of Ukraine]. *Ukrinform*: web-site. Available at: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2142308-gastronomicna-karta-ukraini-infografika.html (accessed 01 November 2020).
8. Dorogha vyna ta smaku ukrajinsjkoji Bessarabiji [The Road of Wine and Taste in Ukrainian Bessaraby]. *Zruchno.Travel*: web-site. Available at: <https://zruchno.travel/Tours/Entry?lang=ua&extId=c487196a-d2a3-56ae-a558-5cfe35ce1310> (accessed 01 November 2020).
9. Kavunovyj kraj: jak khersonsjkyj kavun staje vsesvitnjo vidomym brendom [Water-melon Land: How Water-melon of Kherson Region Became World Famous]. *BBC News Ukraine*: web-site. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53837319> (accessed 01 November 2020).
10. Ghodja I.M. (2019). Ghastronomichnyj turyzm Zakarpattja: suchasnyj stan i perspektyvyv [GastroTourism in Carpathian Mountain Region: Current State and Prospects]. *Gheografija ta turyzm* [Geography and Tourism], vol. 45, pp. 78–89.
11. 5 syrovarenj Zakarpattja [5 Cheese Factories in TransCarpathian Region]. *Turoperator «Vidvidaj»* [Touroperator «Visitit»]: web-site. Available at: <https://vidviday.ua/blog/5-syrovaren-zakarpattya/> (accessed 01 November 2020).
12. Ghastrout po Ukrajini: kudy vyrushyty [Food Tour around Ukraine: Where to Go]. NV: web-site. Available at: <https://nv.ua/ukr/style/blogs/gastrotur-po-ukrajini-kudi-virushti-1096027.html> (accessed 01 November 2020).
13. Ghastronomichni festyvali ukrajinciv (2016) [Food Festivals of Ukrainians] / *Vystavkovyj centr LIET «Tury ta turystychni produkty dlja lviv'jan ta ghostej mista»* [Exhibition center LIET «Tours and Tourist Products for Lviv Residents and Guests of the City】. Available at: www.liet.lviv.ua/filemanager/files/file.php?file=237413 (accessed 01 November 2020).
14. Last Chance Europe: the Best Foodie Destinations to Visit Before BREXIT. *Independent*: web-site. Available at: <https://www.independent.co.uk/travel/europe/europe-best-foodie-destinations-brexit-restaurants-gastronomy-cuisine-a9133296.html> (accessed 01 November 2020).

Миличук О. В.

Ткачук А. Ю.

Государственный университет «Житомирская политехника»

ГАСТРОНОМИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ В УКРАИНЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ

Резюме

В статье раскрыта сущность, социальное и экономическое значение гастрономического туризма для развития отдельной территории. Указан потенциал украинской местной кухни, выделены традиционные продукты и рецепты. Проведен обзор влияния кулинарных традиций других народов на украинскую гастрономию. Определены особенности приготовления национального блюда «борщ» в Киевской, Черкасской, Сумской, Львовской, Черниговской, Полтавской, Житомирской областях. Перечислены виды национальных напитков, а также подчеркнуты давние традиции виноделия. Украина входит в пятерку стран Европы, где винный туризм имеет перспективы развития и является всесезонным. Сейчас можно выделить два винодельных региона – Закарпатье и Южноукраинский. По территории южной Украины разработан турпродукт «Дорога вина и вкуса Украинской Бессарабии», а на Закарпатье действует туристический «Винный путь». Уникальным турпродуктом Закарпатья является «сырный маршрут». Перспективными направлениями развития «сырных туров», кроме основного овечьего, козьего и коровьего молока, является организация туров на фермы буйволов. Тренд развития гастротуризма возник на Закарпатье и на Львовщине, где и проходит большинство гастрономических фестивалей и праздников. Перспективным является развитие этнического Полесья региона, который славится блюдами из картофеля, Херсонщины с уникальными блюдами из баклажанов и возможностью популяризации бахчевых культур, а также гастротуристическое развитие и других регионов. В статье резюмировано, что украинская кухня сегодня активно возрождается и является перспективной для формирования широкого ассортимента туристических продуктов.

Ключевые слова: гастрономический туризм, туристический продукт, винный туризм, сырный туризм, гастрофестиваль.

Milinchuk Olga

Tkachuk Anastasiia

Zhytomyr State Technological University

GASTRONOMY TOURISM IN UKRAINE: CURRENT STATE OF DEVELOPMENT

Summary

The theoretical aspects of the essence, of the social and economic significance of gastronomic tourism for the development of a particular area are described in the article. The potential of Ukrainian local cuisine is noted, traditional products and recipes are singled out. The influence of culinary traditions of other nations on Ukrainian gastronomy is generalized. Peculiarities of preparation of national dish «borshch» in Kyiv, Cherkasy, Sumy, Lviv, Chernihiv, Poltava and Zhytomyr regions are determined. The types of national drinks are listed as well as the ancient traditions of winemaking are emphasized. Ukraine is one of the five countries in Europe where wine tourism has great prospects for development and is all-season. Currently, two wine-growing regions can be distinguished – Transcarpathia and South of Ukraine (Odessa, Kherson, Mykolaiiv and Azov regions). The tourist product «The Road of Wine and Taste of Ukrainian Bessarabia» has been developed on the territory of southern Ukraine, and the tourist «Wine Way» operates in Transcarpathia. A unique tourist product of Transcarpathia is the «cheese route». Promising areas for the development of «cheese tours», in addition to basic sheep, goat and cow's milk, are the organization of tours to buffalo farms. It's important to develop the foodie maps, on-line guides for the popularization of existing Ukrainian gastronomic «routes» among travelers. The trend of gastronomic tourism development was formed in Transcarpathia and in Lviv, where the largest number of the gastronomic festivals and holidays takes place. Promising is the development of the ethnic Polissya region, which is famous for potato dishes, Kherson region with unique eggplant dishes and the opportunity to promote melons. Other ethnic regions with own culinary culture can be developed too. Ukraine's foodie scene is decidedly underrated. But lately the international food exports added Ukraine to the list of foodie tourist destinations. The article summarizes that Ukrainian cuisine today is being actively revived and is promising for the formation of a wide range of new national tourism products.

Keywords: gastronomic tourism, tourist product, wine tourism, cheese tourism, food festival.

УДК 330.341.42

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-8>

Соколова О. М.

Університет державної фіiscalної служби України

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО СЕКТОРАЛЬНОГО СТРУКТУРУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто наукові підходи до секторального структурування національної економіки. Здійснено аналіз теорій різних економічних шкіл до структурування національної економіки як наукове підґрунтя для вироблення ефективної економічної політики. Наголошено, що невтручання держави в регулювання економічних процесів призводить до деформації структури національної економіки. Розглянуто теорії суспільного відтворення та теорії, які базуються на дослідженнях чинників, під впливом яких формується структура економіки. Доведено, що найбільш розповсюджену характеристику структури національної економіки є трисекторна модель. Узагальнено сучасні секторальні теорії та охарактеризовано п'ятисекторну модель групування видів економічної діяльності. Висвітлено взаємозв'язок секторальної структури економіки зі стадіями економічного розвитку.

Ключові слова: національна економіка, структура економіки, види економічної діяльності, секторальна структура економіки, економічний розвиток.

Постановка проблеми. Запорукою динамічного розвитку національної економіки є її структура. Структура економіки будь-якої країни характеризує її стійкість, безпеку, ефективність і визначає її місце у світовій економічній системі. Відображення якісного рівня розвитку національної економіки здійснюється за допомогою висвітлення її секторальної структури за видами економічної діяльності. Саме тому підвищення якості прийняття управлінських рішень неможливе без поглиблена аналізу структури економіки та пропорцій між її складовими елементами.

Одним із можливих шляхів удосконалення механізмів прийняття управлінських рішень є обґрутування економічної політики на базі комплексних структурних досліджень, що відображають економічні процеси на рівні економіки у цілому. Це дасть можливість детально описати, як протікають економічні процеси, та оцінити ефективність проведеної економічної політики.

У структурі економіки України спостерігаються глибокі диспропорції, які були успадковані від попередньої економічної системи та набуті нові через відсутність чіткої стратегії розвитку. Про необхідність реалізації структурних реформ неодноразово заявляв уряд України. Отже, нагальним є глибоке осмислення наукових зasad структурування економіки під час формування ефективної структурної архітектоніки національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням різних аспектів національної економіки присвячено значну кількість наукових робіт вітчизняних і закордонних учених. Особливий внесок у дослідження структури економіка й економічної системи зробили такі українські вчені, як В. Базилевич, В. Бодров, Н. Гражевська, А. Ігнатюк, Л. Лазебник, А. Старостіна, А. Чухно та ін. Теоретичні питання структурування та структурних трансформацій національної економіки знайшли свій розвиток у роботах С. Єрохіна, М. Седлака, М. Прушківської, А. Ходжаян, Л. Шинкарук, Т. Шинкоренко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Секторальна структура національної економіки не є статичною, вона динамічна і постійно перебуває під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Водночас потребують подальшого поглиблена дослідження узагальнення

наукових підходів до структурування економіки як теоретико-методологічного базису реалізації державної структурної політики.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз теорій різних економічних шкіл до секторального структурування національної економіки як наукове підґрунтя для вироблення ефективної економічної політики.

Виклад основного матеріалу. У процесі еволюційного розвитку пропорції внутрішньої структури національної економіки визначають темпи економічного зростання, ефективність використання ресурсного потенціалу суспільства, результативність економічної політики держави у цілому. Структура національної економіки наділена властивостями своєрідного «каркасу», що дає їй змогу протистояти внутрішнім і зовнішнім шокам, утримуючи її у межах певної якості.

У найбільш загальному плані структура економіки – це відносно сталій порядок внутрішніх просторових зав'язків між окремими її елементами, який визначає її функціональне призначення та взаємодію із зовнішнім середовищем [2, с. 37]. Структуру економіки можна розглядати у вузькому і широкому значенні через поняття «галузь», «регіон», «сектор», «сфера національного господарства», «технологічні уклади», «інститути» тощо. Різні підходи до трактування структури економіки взаємопов'язані між собою, зумовлюють і припускають один одного. При цьому кожен із них відображає структуру економіки в певному аспекті.

Концептуальні основи структури економіки та її структурування формувалися як органічний складник розвитку економічної науки. Питання дослідження структурних характеристик розвитку економіки знаходимо у працях представників школи меркантилізму. Представники цієї школи шукали шляхи збагачення країни, а точніше ті сфери (види) економічної діяльності, які могли б стати швидким джерелом її збагачення. Таким видом економічної діяльності вони вважали міжнародну торгівлю за умов існування позитивного сальдо торговельного балансу, тобто експорт має перевищувати імпорт.

Так, міністр фінансів Франції Жан Кольбер, представник мануфактурного меркантилізму, обґрутувував положення, що збільшення кількості грошей у країні внаслідок експорту товарів

і обмеження імпорту спричинює зниження відсоткових ставок та спонукає розвиток власного виробництва. На думку Т. Мана, держава повинна проводити політику активного протекціонізму, тим самим сприяючи розвитку національної промисловості й торгівлі. Ідеї меркантилістів набули поширення в багатьох країнах, але у кожній мали свої особливості. Представники російської школи меркантилістів (В.М. Татищев, А.Л. Ордін-Нащокін) відстоювали положення щодо обмеження споживання закордонних товарів і стимулування створення мануфактур для перероблення сировини та експорту переважно готової продукції [1, с. 269–272]. Отже, представники школи меркантилістів вважали, що основним елементом побудови оптимальної структури національної економіки є активний торговельний баланс.

На противагу меркантилістам представники школи фізіократів розглядали структуру економіки з позиції суспільного виробництва. Вони робили акцент на агрегованих видах економічної діяльності – секторах та відстоювали значимість сільського господарства, вважаючи його єдиною продуктивною галуззю, в якій створюється новий продукт.

Ф. Кене, засновник школи фізіократів у Франції, висунув ідею про еквівалентність обміну, стверджуючи, що багатство суспільства створюється не у сфері обміну, а у сфері виробництва, переважно у сільському господарстві. Аналіз категорії «чистого продукту» став для Ф. Кене основовою під час дослідження процесу відтворення, який описав у своїй знаменитій «Економічній таблиці». «Економічна таблиця» – це перша спроба аналізу структури національної економіки як цілісної системи. За допомогою методів абстракції, дедукції та моделювання вчений виділив окремі сектори економіки національного рівня, показав взаємозв'язки між ними, як відбувається реалізація суспільного продукту й як формуються передумови безперервного процесу його відтворення. Головна ідея, яку Ф. Кене вирішував в «Економічній таблиці», – це намагання описати відтворюальну структуру національної економіки, виявлення основних пропорцій та необхідність їх дотримання задля забезпечення стійкого розвитку країни [4, с. 551].

Проте орієнтованість на один вид діяльності як визначальний для розвитку економіки приводила до виникнення кризових явищ, дисбалансів, що сповільнювало економічний розвиток країн.

Представники класичної політичної економії У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо зосередили увагу на аналізі економічних явищ і закономірностей розвитку всіх сфер суспільного виробництва та важливості кожної з них у національній економіці. Вони досліджували чинники, під впливом яких формується структура економіки через основні категорії: працю, капітал, вартість, прибуток, ціну та ін.

У. Петті, досліджуючи сферу матеріального виробництва, виділяє вартість у самостійну економічну категорію. Розглядаючи структуру національної економіки через прибуток, учений робить висновок, що країна має «значно більший виграні від виробництва, ніж від сільського господарства, і від торгівлі, ніж від виробництва» [5, с. 43].

А. Сміт у теорії абсолютних переваг показував, що з погляду загального ефекту для економіки її галузева структура повинна вибудовуватися залежно від ефективності витрат: товари повинні вироблятися там, де менші витрати на їх виробництво. Полемізуючи з панівною на той час теорією меркантилізму, А. Сміт показав, що добробут кра-

їні залежить не стільки від кількості накопиченого нею золота, скільки від її здатності виробляти кінцеві товари і послуги. Тому основне завдання полягає не у придбанні і накопиченні золота, а в розвитку виробництва за рахунок участі у поділі праці та його кооперації [11, с. 28–32].

Д. Рікардо під час обґруntування оптимальної спеціалізації країн у міжнародній торгівлі припустив, що спеціалізація у виробництві вигідна навіть країні, у якій немає абсолютнох переваг у процесі виробництва будь-якого товару, якщо у неї є порівняльні переваги, тобто вона витрачає менше ресурсів на виробництво одного товару по відношенню до аналогічних витрат на виробництво іншого товару. Досліджуючи прибуток на капітал, учений підкреслював, що в тій галузі, де попит на товари є вищим, аніж пропозиція, відбувається переміщення капіталу та праці, котре призводить до задоволення виробничих та споживчих потреб і встановлення рівноваги [10 с. 80–82]. Тобто структура економіки формується у результаті переміщення приватного капіталу на основі дії ринкового механізму без державного втручання.

Разом із тим у працях основоположників політичної економії не враховувався динамізм економічних систем та їх структурних характеристик. Значущим етапом стала теорія розширеного відтворення К. Маркса, яка була першою спробою динамічного опису структурних взаємодій між елементами економічної системи.

Операючи діалектичним методом, К. Маркс досліджує відтворюальну структуру економіки з погляду пропорцій суспільного виробництва. Учений вперше виділив два підрозділи суспільного виробництва: I підрозділ охоплює усі галузі, в яких виробляються засоби виробництва, II підрозділ включає у себе всі галузі, в яких виробляються предмети споживання, та сформулював умови, за яких відбувається просте й розширене відтворення [8, с. 402]. Здійснений К. Марксом аналіз внутрішньої сутності процесу відтворення був принципово новим в економічній науці, дав поштовх для подальшого розроблення теорії суспільного відтворення та заклав перші підвалини теорії структурних трансформацій.

Подальше розроблення теорії суспільного відтворення з урахуванням змін органічної будови капіталу зробив В.І. Ленін. Усередині першого підрозділу він виокремлює дві частини: виробництво засобів виробництва для I підрозділу і виробництво засобів виробництва для II підрозділу. Тобто матеріальне виробництво підрозділяється на I підрозділ, що виробляє засоби виробництва як для I, так і для II підрозділу, а II підрозділ створює предмети споживання для населення, зайнятого в обох сферах [6, с. 453].

Проблема співвідношення між різними підрозділами суспільного виробництва має велике значення для розвитку економіки. Порушення збалансованості навіть в одному підрозділі економіки, як правило, викликає диспропорції в економіці країни у цілому. Яскравим історичним прикладом реалізації цієї теорії є період індустріалізації, який мав місце в 20–30-х роках ХХ ст. в історії колишнього Радянського Союзу. Промисловість розвивалася досить високими темпами, але галузі II підрозділу – дуже повільно. Країна набирала могутньої індустріальної сили, але платила за це низьким рівнем задоволення потреб населення, гостротою багатьох невирішених соціальних проблем. У подальшому випереджальний розвиток сфери засобів виробництва і недостатність вироб-

ництва предметів споживання зумовили дисбаланси в структурі економіці СРСР, її республік, у тому числі України.

Подальший розвиток теорій структурних досліджень відбувався на тлі світових війн (Першої і Другої) і першої світової економічної кризи, що вимагало більшої участі держави в регулюванні економіки. Логічним розвитком структурних досліджень стало формулювання теоретичного уявлення про державне регулювання через формування відповідних інструментів економічної політики.

Провідна ідея теорії Дж.М. Кейнса – необхідність органічного поєднання ринкових механізмів і механізмів державного регулювання економіки. Ученій акцентував увагу на структурі кінцевого споживання, співвідношенні в ньому інвестицій і заощаджень. Дж.М. Кейнс уперше обґрунтував положення про необхідність державного регулювання інвестиційного процесу шляхом стимулювання ефективного попиту, який має місце тоді, коли загальний обсяг інвестицій дорівнює загальному обсягу заощаджень. На думку вченого, саме ефективний попит є основою формування структури національної економіки. При цьому визначальна роль у формуванні ефективного попиту належить попиту на інвестиційні товари. Останній на відміну від споживчого попиту відзначається високою волатильністю, тому держава повинна впливати на інвестиційні процеси за допомогою грошово-кредитної і податково-бюджетної політики [2, с. 71]. Отже, Дж.М. Кейнс вагому роль відводить державі у подоланні дисбалансів та формуванні оптимальної структури національної економіки, стимулюючи та координуючи напрями інвестиційної діяльності.

Теорія Дж.М. Кейнса мала своє продовження та була доповнена в концепціях його послідовників. Але акцент у дослідженнях був зміщений із теорії ефективного попиту на функціонування ринків факторів виробництва та розроблення однофакторних і багатофакторних моделей економічного зростання. Так, Р. Харрод і Е. Домар розробили однофакторні моделі економічного зростання [12, с. 146]. Це була перша спроба оформлення аналізу структури економіки в математичних моделях. Учені також обґрунтували доцільність стабільних темпів економічного зростання як вирішальної умови рівноваги економіки з позиції динаміки. Модель економічного зростання Р. Солоу дає змогу дослідити, як основні фактори виробництва – праця, капітал, технологічні зміни – впливають на динаміку обсягу виробництва, коли економічна система перебуває у рівноважному сталому стані.

Зростаюча потреба в адекватній оцінці структурних пропорцій та економічних взаємозв'язків зумовила розвиток відповідного методологічного забезпечення та методичного інструментарію. У 1923–1924 рр. у СРСР для контролю і планування виробництва, розподілу і споживання, а також вивчення міжгалузевих зав'язків була розроблена та апробована методологія балансу народного господарства. І хоча в подальшому ці роботи в Радянському Союзі були припинені, ідею підхопив В.В. Леонтьєв і творчо розвинув її у США, розробивши методологію міжгалузевого балансу.

У 1940-х роках під керівництвом Р. Стоуна була створена система національних рахунків, в якій усі показники господарської діяльності були зв'язані між собою. Приблизно у той же час В.В. Леонтьєвим були сформульовані основні вимоги під час формування національних таблиць

«витрати – випуск», які з'єднували в собі параметри виробництва і використання продукції, характеризуючи структуру кінцевого споживання й утворення доходів. У 1950-х роках таблиці Леонтьєва «витрати – випуск» були інтегровані в стандарт системи національних рахунків [7, с. 29].

Розвиток країн вносив значні корективи у господарські процеси, ускладнюючи зв'язки між структурними елементами економічної системи. Під час дослідження структурних закономірностей розвитку національної економіки широкого поширення набула теорія трьох секторів А. Фішера і К. Кларка (секторальна теорія, або теорія секторальних змін). Це одна з перших спроб систематизувати агреговані види господарської діяльності у певні сектори; розкрити відмінність кожного з виокремлених секторів та їх склад; показати співвідношення між секторами та їх взаємозалежність; визначити механізм еволюції структури економіки та значення кожного сектору в розвитку національної економіки. Трисекторний поділ економіки А. Фішера і К. Кларка оснований на галузевій класифікації [7, с. 89].

К. Кларк у роботі «Умови економічного прогресу» запропонував теоретичну концепцію «трьох секторів», згідно з якою економіка поділялася на три сектори: первинний, вторинний, третинний. Критеріями поділу економіки на сектори були: залежність від природних ресурсів, техніко-економічні особливості галузей, рівень продуктивності праці, кількість зайнятих у кожному секторі. Первинний сектор економіки включав галузі добувної промисловості та сільського господарства. До вторинного сектору належали галузі переробної промисловості та будівництво. Третинний сектор охоплював сферу послуг [14, с. 120–124]. Зазначимо, що тривалий час у західній статистиці використовувалася класифікація економічних секторів відповідно до теорії трьох секторів.

В основі теорії трьох секторів (структурних змін) лежить гіпотеза, згідно з якою в процесі історичного розвитку відбувається послідовний перехід від суспільства з переважанням в економіці первинного сектору до індустриального (вторинний сектор) і потім до суспільства з домінуванням третинного сектору – послуг. Ця теорія передбачала, що в процесі розвитку суспільства відбувається послідовна зміна ролі секторів, тобто має місце еволюція структури економіки. К. Кларк уважав, що індустриальний розвиток країни спонукає перетікання робочої сили з первинного сектору до вторинного, із вторинного до третинного за умови зростання продуктивності праці. Отже, відповідно до теорії трьох секторів, частка сільського господарства поступово знижується, частка промисловості спочатку росте, але в довгостроковому аспекті знижується, а частка сфери послуг постійно підвищується. Час і досвід підтвердили дієвість цієї теорії: розвиток національних економік супроводжується послідовними еволюційними структурними змінами, що виявляються у збільшенні/зменшенні частки окремих секторів економіки.

Так, первинний сектор займав найважливіше місце в економіках країн аж до початку промислової революції. Причиною переходу від економіки первинного сектору до економіки вторинного сектору (індустриального суспільства) було поліпшення техніки сільського господарства, видобувних галузей, що призвело до підвищення продуктивності праці. У зв'язку із цим з'явився надлишок робочої сили, який був задіяний у промисловості. Вторинний сектор панував приблизно із середини XIX ст.

і до 50-х років ХХ ст. Перехід до панування третинного сектору (постіндустріального суспільства) пов'язаний зі зростанням продуктивності праці в промисловості, у зв'язку з чим звільнялися ресурси для розвитку сфери послуг.

Теорію трьох секторів продовжив Ж. Фурастє. У роботі «Велика надія ХХІ століття» він вносить новий критерій для класифікації видів діяльності. Він заснований на продуктивності видів діяльності, яка є мірою технічного прогресу. До першого сектору він відніс галузі, в яких динаміка технічного прогресу є помірною, до другого – галузі з високою динамікою технічного процесу, до третього – галузі, в яких технічний прогрес є слабким або його взагалі немає. На думку Ж. Фурастє, розподіл робочої сили між трьома секторами проходить через такі етапи. Перший етап – доіндустріальне суспільство, в якому частка первинного сектору в зайнятості становить 70%, вторинного – 20%, третинного – 10%. Другий етап – індустріальне суспільство, де в структурі зайнятості первинний сектор становить 40%, вторинний – 40%, третинний – 20%. Третій етап – постіндустріальне суспільство, коли зайнятість у первинному секторі становить 10 %, у вторинному – 20%, у третинному – 70% [15]. На думку Ж. Фурастє, третинний сектор є своего роду мірою розвитку національної економіки та висуває припущення про можливе надмірне розширення сфери послуг завдяки технічному прогресу.

Учений покладав великі надії на третинний сектор, проте не всі його прогнози збулися. Так, Ж. Фурастє бачив можливість вирішення проблеми безробіття, оскільки, на його думку, третинний сектор не обмежений у розмірах, а робота у сфері послуг вимагатиме високого рівня освіти працівників. Проте даний сектор включає в себе і низькокваліфіковану працю. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. у третинному секторі домінувала не технократія, а переважно фінансовий сектор. У Німеччині частка вторинного сектора в структурі економіки знаходиться в межах 34–38% [18, с. 191] і не впала до передбаченого рівня.

Теорія трьох секторів Фішера-Кларка-Фурастє привернула увагу багатьох науковців, які продовжили розвивати цю модель. Зокрема, була зосереджена увага саме на особливостях третинного сектору та його деталізації. Так, учени П. Гат та Н. Фут запропонували свою класифікацію третинного сектору (сфера послуг): до третинного сектору були віднесені послуги індивідуального характеру та подібні до них; четвертинний сектор включав транспорт, торгівлю, зв'язок, фінансову та управлінську діяльність; охорона здоров'я, освіта, рекреаційні послуги належали до п'ятеринного сектору [16, с. 364–378]. Це була перша спроба створення теоретичних п'ятирівників моделей економіки.

Більш відомою та поширеною є п'ятирівникова модель групування видів економічної діяльності американського соціолога Д. Белла, яка теж ґрунтуються на додатковому поділі третинного сектору. До складу первинного сектору вчений включив видобувну галузь: сільське господарство, видобувну промисловість, рибальство. До складу вторинного – обробну промисловість. Сектор послуг Д. Белл поділив на три: третинний (транспортні та комунальні послуги), четвертинний (торгівля, фінанси, страхування, операції з нерухомістю), п'ятеринний (охорона здоров'я, освіта, відпочинок, дослідницька діяльність, державне управління, науково-дослідна діяльність) [3, с. 508].

Такий спосіб класифікації мав місце з огляду на послідовність, з якою види діяльності поєддали головне місце в господарських відносинах, а саме від сільського господарства та промисловості до домінанту економіки знань. Тобто залежно від технологічного рівня суспільства домінує «первинний» сектор національного господарства – сільське господарство, «вторинний» сектор – промисловість, «третинний» сектор – сфера послуг, що свідчить про те, що технологічний критерій є опорним у розумінні тієї рушійної сили переходу від домінанту «нижчих» до домінанту так званих «вищих» секторів [5, с. 44]. На нашу думку, п'ятирівникова модель Д. Белла відображає основний постулат концепції постіндустріального суспільства – знання відіграватимуть провідну роль у суспільному житті в майбутньому. Знання було виділено як самостійний елемент продуктивних сил, а наприкінці 90-х років ХХ ст. термін «економіка знань» одержав широке розповсюдження у провідних країнах світу.

Дж. Сінглманн висунув свій варіант поділу економіки на сектори. Його схема допускає велику ступінь диференціації галузей послуг, аніж трирівникова модель, і водночас зберігає простоту формулювання. Він розподілив 37 деталізованих галузей на шість секторів: видобувний, перетворювальний, розподільні послуги, виробничі послуги, соціальні послуги, персональні послуги. Проаналізувавши розподіл робочої сили за секторами у семи промислово розвинених країнах (США, Німеччина, Франція, Японія, Канада, Англія, Італія) за 1920–1970-ті роки, вчений виявив, що соціальні послуги постійно росли у цих країнах, чого не показала жодна інша галузь [17, с. 1226–1230]. Дж. Сінглманн зробив висновок, що зростання зайнятості в секторі соціальних послуг є показником переходу до економіки послуг.

На нашу думку, дослідження секторальних змін, більшість науковців зосереджувала увагу на змінах, які відбувалися переважно в рамках сфери послуг. Сучасні підходи до проведення секторального аналізу розвиваються в рамках однієї з теорій постіндустріального розвитку (економіка знань, інформаційна економіка тощо), незважаючи на те що дослідники виділяють різну кількість і різну наповнюваність галузей економіки послуг. Простежується загальна закономірність фрагментарності структурного аналізу, в якому відбувається ускладнення тільки сфери послуг, залишаючи вторинний сектор (промисловість) практично без уваги. Тобто відбувається випадання інноваційного складника матеріально-промислового виробництва зі структури національної економіки.

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз наукових підходів до секторального структурування національної економіки дав змогу виявити різні теорії до структурування національної економіки. Ф. Кене, К. Маркс, Дж. Кейнс у межах своїх теорій досліджували відтворювальні процеси в економіці та механізм виникнення пропорцій між складовими частинами суспільного виробництва. Дослідження У. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо базувалися на дослідженнях чинників, під впливом яких формується структура економіки. Спільним для цих теорій було фокусування вчених на окремих видах економічної діяльності та проголошенні їх пріоритетними для країни на певний період часу. А. Фішер, К. Кларк, Ж. Фурастє у своїх дослідженнях концентрували увагу на секторах, секторальних пропорціях та механізмі еволюції структури національної економіки. У подальшому теорія секторальної структури еволюціонувала від

поділу на три сектори до моделі, яка складається з п'яти і більше секторів (Д. Белл, Дж. Сінглманс). Знайти універсальну модель секторального структурування надзвичайно складно, оскільки під впливом науково-технічного прогресу виникають нові види економічної діяльності, які складно

групувати з традиційними галузями (секторами). Водночас ігнорування елементарних принципів і закономірностей структурування національної економіки призводить до глибоких структурних деформацій, які стримують економічний та соціальний розвиток країни.

Список використаних джерел:

1. Базилевич В.Д., Чухно А.А. Экономика цивилизаций в глобальном измерении : монография. Москва : ТЕИС, 2011. 768 с.
2. Гусев В.О., Соколова В.О. Управление структурными разрушениями и инновационно-инвестиционными процессами в экономике Украины : учебный пособник. Киев : НАДУ, 2011. 284 с.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Москва : Academia, 2004. 788 с.
4. Кенэ Ф. Физиократы: избранные экономические произведения. Москва : Эксмо, 2008. 1198 с.
5. Кривак А.П. Теоретичні принципи секторального структурування національної економіки. *Агросвіт*. 2010. № 13. С. 42–47.
6. Ленин В.И. Полное собрание сочинений : в 55 т. Москва : Издательство политической литературы. 1971. Т. 3 : Развитие капитализма в России. 792 с.
7. Лукин Е.В., Ускова Т.В. Проблемы структурной трансформации региональной экономики. *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*. 2018. № 6. Т. 11. С. 26–40.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Полное собрание сочинений. Москва : Государственное издательство экономической литературы, 1962. Т. 25. 552 с.
9. Прушківська Е.В. Еволюція концепцій структурування національної економіки. *Проблеми економіки*. 2013. № 2. С. 87–94.
10. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Москва : Политическая литература, 1955.
11. Смит А. Исследование природы и причин богатства народов. Москва : Социально-экономическая литература, 1962.
12. Харрод Р. К теории экономической динамики. Новые выводы экономической теории и их применение в экономической политике. Москва : Иностранный литература, 1959.
13. Bell D. The Coming of PostIndustrial Society. A Venture in Social Forecasting. New York, 1973. P. 508.
14. Clark C. The Conditions of Economic Progress. *The Economic Journal*. 1941. Vol. 51. № 201. P. 120–124.
15. Fourastie J. La progrès technique et révolution économique. Paris, 1958.
16. Foote N. Social Mobility and Economic Advancement. *American Economic Review*. 1953. P. 364–378.
17. Singelmann J. The Sectoral Transformation of the Labor Force in Seven Industrialized Countries, 1920–1970. *American Journal of Sociology*. 1978. № 5. P. 1226–1228.
18. Statistical Yearbook 2018 edition Sixty-first issue. New York : United Nations, 2018. P. 191.

References:

1. Bazilevich, V., Chukhno, A. (2011). Ekonomika tsivilizatsiy v globalnom izmerenii [The economy of civilizations in the global dimension]. Moscow: TEIS. (in Russian)
2. Gusev, V. Sokolova, O. (2011). Upravlinnia strukturnymi zrushenniamy ta innovatsijnoinvestytsijnymy protsesamy v ekonomitsi Ukrayni [Structural Shift Management and Innovation and Investment Processes in the Ukrainian Economy]. Kyiv: NADU. (in Ukrainian)
3. Bell, D. (2004). Griadushchee postindustrialnoe obshchestvo [The coming post-industrial society]. Opyt sotsialnogo prognozirovaniia. Moscow: Academia. (in Russian)
4. Kene, F. (1960). Fizyokraty: Izbrannye ekonomicheskie proizvedeniia [Selected economic work]. Moscow: Sotseskiz. (in Russian)
5. Kryvak, A. (2010). Teoretychni prynatsypy sektoralnogo strukturuvannia natsionalnoi ekonomiky [Theoretical principles of sectoral structuring of the national economy]. *Ahrosvit*, no. 13, pp. 42–47.
6. Lenyn V.Y. (1971). Razvitiie kapitalizma v Rossyyi [Development of capitalism in Russia]. Moscow: TEIS. (in Russian)
7. Lukin, E., Uskova, T. (2018). Problemy strukturnoj transformacii regional'noj ekonomiki. *Jekonomicheskie i social'nye peremeny: fakty, tendencii, prognoz*, no. 6. part 11, pp. 26–40.
8. Marks, K., Engheljs, F. (1962). Polnoe sobranye sochinenij [Complete collection of works]. Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo ekonomiceskoy literatury. (in Russian)
9. Prushkivska, E. (2013). Evolyutsiya kontseptsiy strukturuvannia natsionalnoi ekonomiky [Evolution of the concepts of the structuring of the national economy]. *Problemy ekonomiky*, no. 2, pp. 87–94.
10. Rikardo D. (1955). Nachala politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozhnenija [Principles of political economy and taxation]. Moscow: Politicheskaja literatura. (in Russian)
11. Smit, A. (1962). Issledovanie prirody i prichin bogatstva narodov [Study of the nature and causes of the wealth of nations]. Moscow: Sotsialno-ekonomiceskaja literatura. (in Russian)
12. Kharrod, R. (1959). K teorii ekonomiceskoy dinamiki. Novye vyvody ekonomiceskoy teorii i ih primenenie v ekonomiceskoy politike [The theory of economic dynamics. The new findings of economic theory and its application in economic policy]. Moscow: Inostrannaja literatura. (in Russian)
13. Bell, D. (1973). The Coming of PostIndustrial Society. A Venture in Social Forecasting. New York, p. 508.
14. Clark, C. (1941). The Conditions of Economic Progress. *The Economic Journal*, vol. 51, no. 201, pp. 120–124.
15. Fourastie, J. (1958). La progrès technique et révolution économique. Paris.
16. Foote, N. (1953). Social Mobility and Economic Advancement. *American Economic Review*, pp. 364–378.
17. Singelmann, J. (1978). The Sectoral Transformation of the Labor Force in Seven Industrialized Countries, 1920–1970. *American Journal of Sociology*, no. 5, p. 1226–1228.
18. Statistical Yearbook 2018 edition Sixty-first issue (2018). New York: United Nations, p. 191.

Соколова О. Н.

Университет государственной фискальной службы Украины

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К СЕКТОРАЛЬНОМУ СТРУКТУРИРОВАНИЮ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Резюме

В статье рассмотрены научные подходы к секторальному структурированию национальной экономики. Осуществлен анализ теорий структурирования экономики различных экономических школ как научно-методологическая основа для выработки эффективной экономической политики. Отмечено, что невмешательство государства в регулирование экономических процессов приводит к деформациям структуры национальной экономики. Рассмотрены теории общественного воспроизводства и теории, основанные на исследовании факторов, под воздействием которых формируется структура экономики. Доказано, что наиболее распространенной характеристикой структуры национальной экономики является трехсекторная модель. Рассмотрены современные секторальные теории и охарактеризована пятисекторная модель группировки видов экономической деятельности. Показана взаимосвязь секторальной структуры экономики со стадиями экономического развития.

Ключевые слова: национальная экономика, структура экономики, виды экономической деятельности, секторальная структура экономики, экономическое развитие.

Sokolova Olga

University of the State Fiscal Service of Ukraine

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE SECTORAL STRUCTURING OF THE NATIONAL ECONOMY

Summary

The article considers scientific approaches to the sectoral structuring of the national economy. The analysis of theories of different economic schools to the structuring of the national economy as a scientific basis for the development of effective economic policy. The views of representatives of the main economic schools: mercantilism, physiocrats, classical, neoclassical, Marxist, Keynesian, institutional. It is emphasized that non-interference of the state in the regulation of economic processes leads to deformations of the structure of the national economy. There are two stages in the evolution of scientific views of scientists on the structuring of the economy: the first - focusing on certain types of economic activity; the second is the focus on sectors of the economy. Theories of social reproduction are considered, in which the analysis of the structure of the economy is carried out from the point of view of revealing the basic proportions of reproduction of social production and the mechanism of origin of a certain structure. It is emphasized that these theories laid the first foundations of the theory of structural transformations. Theories based on the study of factors under the influence of which the structure of the economy is formed are highlighted. It is proved that the most common characteristic of the structure of the national economy is a three-sector model, in which the sectoral structure of the economy is represented by the separation of primary, secondary and tertiary sectors. Modern sectoral theories are summarized, covering the study of the structure of the economy based on the characteristics of the tertiary sector, its detailing, and characterizes a five-sector model of grouping economic activities. It is proved that the development of national economies is accompanied by successive evolutionary structural changes, which are manifested in the increase/decrease of the share of certain sectors of the economy. The relationship between the sectoral structure of the economy and the stages of economic development is highlighted. It was found that employment is the main characteristic of the sectoral structure in both quantitative and qualitative aspects. It is established that knowledge will play a leading role in public life in the future.

Keywords: national economy, structure of the economy, types of economic activity, sectoral structure of the economy, economic development.

РОЗДІЛ 4

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 338.48

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-9>

Батченко Л. В.

Гончар Л. О.

Лясківська В. М.

Київський національний університет культури і мистецтв

ОПТИМІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ПРИБУТКОМ ТА РЕНТАБЕЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано основні теоретико-методологічні аспекти управління прибутком та рентабельністю підприємств сфери туристичного бізнесу. Розглянуто економічну сутність управління прибутком та рентабельністю. Здійснено аналіз балансу підприємства туристичної галузі. Визначено основні напрями оптимізації управління прибутком і рентабельністю, серед яких – формування інформаційної бази, визначення цільової суми прибутку на плановий період, визначення основних пропорцій розподілу прибутку, забезпечення контролю, коригування за необхідності окремих управлінських рішень за результатами контролю управління прибутком і рентабельністю. Наведено механізм регулювання управління прибутком і рентабельністю, який дасть змогу спрямувати фінансового менеджера (або іншого відповідного спеціаліста) на кінцевий результат, на збільшення суми прибутку, підвищення ефективності функціонування бізнесу. Обґрунтовано структурно-логічну схему управління прибутком.

Ключові слова: туристичний бізнес, підприємство, прибуток, рентабельність, управління прибутком та рентабельністю, аналіз балансу, оптимізація управління.

Постановка проблеми. В умовах сучасного господарювання український підприємницький сектор туристичного бізнесу потребує адаптивності і гнучкості до існуючої поліваріантності теоретико-прикладних підходів щодо оптимізації системи управління. В умовах конкурентного середовища актуалізується роль постійного системного та якісного аналізу діяльності підприємств, оцінка ліквідності активів, зміцнення фінансової стабільності. Особливої актуальності проблема набуває в умовах сьогодення, коли в галузі туризму поряд із системною кризою спостерігається так званий період застою, пов'язаний із пандемією коронавірусу. Швидкий вихід із неї можливий не лише через переорієнтацію на внутрішній туризм, а й через оптимізацію управління прибутком та рентабельністю.

Відповідно, виникає необхідність в аудиті системи управління підприємством, яка нині не дає змоги для розвитку діяльності підприємств сфери туристичного бізнесу, а значить, потребує оновлення, більшої адаптивності та ефективності в умовах постійної мінливості на ринку туристичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна сутність поняття «управління прибутком» досліджувалася багатьма відомими вітчизняними та зарубіжними науковцями, серед яких особливої уваги заслуговують праці Н.С. Бондаренко, Т.А. Говорушко, Т.Є. Воронкової, С.Є. Николишиного тощо. Дослідження економічних аспектів розвитку підприємств туристичної галузі містяться у працях Л.В. Батченко, В.А. Русавської, Л.О. Гончар, Л.А. Бовш, В.К. Загарій та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізуючи значний обсяг праць з означеної проблеми, можна констатувати, що більшість із досліджень носять теоретико-методологічний характер і спрямовані на вирішення загально-теоретичних питань прибутковості і рентабельності економічної діяльності суб'єктів господарювання.

Однак, зважаючи та те, що ця проблема у своєму загальному вимірі носить більшою мірою прикладний характер і особливо актуалізується для підприємств туристичного бізнесу в кризових умовах їхнього теперішнього функціонування, виникає необхідність розгляду проблеми оптимізації управління прибутком і рентабельністю туристичних підприємств саме в прикладному аспекті.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних підходів та аналізування на їх основі ключових прикладних аспектів управління прибутком і рентабельністю підприємств сфери туристичного бізнесу з метою оптимізації системи управління прибутком та рентабельністю туристичних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про прибуток і рентабельність, необхідно відзначити, що дані показники є основою для аналізу всієї господарської діяльності підприємства, прийняття обґрунтованих управлінських рішень та визначення подальшого вектору розвитку будь-якого суб'єкта господарювання.

Отримання підприємством прибутку створює необхідні умови для покращення матеріально-технічного забезпечення, здійснення вкладів власних коштів в інвестиційні проекти, впровадження соціальних проектів, розширення видів економічної діяльності тощо. А по-друге, показники стабільності, конкурентоспроможності та фінансової незалежності формують прибутковість та рентабельність.

Ринкові суб'єкти господарювання, намагаючись досягнути високого рівня прибутковості, змушенні шукати ефективні шляхи розвитку, формувати конкурентні переваги, тобто оптимізувати управління прибутком та рентабельністю.

Трактування поняття «управління прибутком» досліджувалось багатьма відомими науковцями (табл. 1).

Таким чином, управління прибутком – це не лише шлях отримання більшого прибутку, а ще

Таблиця 1

Трактування поняття «управління прибутком» різними авторами

Автор	Трактування
Н.С. Бондаренко	Під управлінням прибутком підприємства розуміють побудову системи управління, що враховує тактичні та стратегічні аспекти управління, спрямована на підвищення кінцевих результатів діяльності суб'єкта господарювання, яку розглядають як сутність взаємопов'язаних елементів, кожний з яких виконує певну роботу, спільна дія яких забезпечує досягнення механізму отримання прибутку заданої величини [4].
Т.А. Говорушко	Розглядає процес управління прибутком підприємства як комплекс організаційно-управлінських заходів, методів та інструментів визначення і реалізації найбільш економічно ефективних управлінських рішень щодо формування, розподілу та використання фінансово-економічного результату діяльності підприємства для досягнення його цілей та мети створення [6, с. 117].
Т.Є. Воронкова	Вважає, що управління прибутком являє собою процес пошуку та прийняття управлінських рішень за всіма основними аспектами його формування, розподілу і використання на підприємстві [5, с. 42].
С.Є. Николишин	Визначає систему управління прибутком як сукупність взаємопов'язаних елементів, кожний з яких має функціональне призначення та спільна дія яких за певних умов забезпечує досягнення механізму отримання прибутку заданої величини. [7, с. 299–303].

Джерело: систематизовано і узагальнено авторами на основі [4–7]

й шлях формування, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів з метою підвищення ефективності суб'єкта господарювання в майбутньому.

Система управління прибутком нерозривно пов'язана з системою управління діяльністю підприємства в цілому. Аналіз фінансових результатів є важливою ланкою у процесі аналізу діяльності підприємства, оскільки фінансовий результат є показником, що узагальнює усі результати виробничо-господарської діяльності підприємства та визначає її ефективність. Зростання рівня рентабельності власного капіталу є свідченням збільшення його прибутковості, що є позитивним фактором особливо для залучення зовнішніх інвесторів.

Важливим елементом у системі управління підприємством, дієвим засобом виявлення внутрішніх невикористаних резервів, основою для вироблення оптимальних управлінських рішень щодо успішної діяльності в умовах ринку є аналіз показників його діяльності. За допомогою економічного аналізу досягається швидка адаптація до змін ринкової кон'юнктури, передбачення можливих змін поведінки клієнтів, уникнення невиправданого економічного ризику.

Більш детальне дослідження фінансового стану та результатів діяльності підприємства реалізується через процес аналізу балансу підприємства. Такий аналіз дoreчно здійснювати проводиться у двох напрямах – горизонтальному та вертикальному. Дослідження динаміки горизонтального аналізу та структури фінансових статей можна розглянути на прикладі ПП «Чемоданчик», які наведено в таблиці 2.

Проаналізувавши дані балансу ПП «Чемоданчик», можна зробити висновок, що у порівнянні з 2018 роком у 2019 році збільшився підсумок балансу за рахунок значного зростання залишку грошових коштів на поточному рахунку підприємства.

Розглянемо зміни підсумку активу балансу більш детально. Сума необоротних активів, які складаються з основних засобів підприємства, в 2019 році збільшилась на 95,60 тис. грн. тобто на 15,85% в порівнянні з 2018 роком, це відбулось за рахунок того, що на підприємстві було введено в експлуатацію основних засобів на 207,6 тис. грн. Ситуація пов'язана з розширенням матеріальної бази фірми, а амортизації, яка зменшує первісну вартість основних засобів, було нараховано на 112,00 тис. грн.

Сума оборотних активів ПП «Чемоданчик» збільшилися на 200,50 тис. грн., що пов'язано зі значним збільшенням суми грошових коштів та їх

еквівалентів на 86,30 тис. грн., що також може бути викликано нарощуванням обсягу наданих послуг.

У підсумку балансу грошові кошти за 2019 рік становили 25,34% – збільшення відбулося на 1,26%.

Разом із цим на підприємстві виникла товарна заборгованість та за розрахунками з бюджетом в сумі 6,10 тис. грн. та 131,20 тис. грн. відповідно.

Зниження відбулось лише за однією статтею активу балансу «Запаси» на 23,10 тис. грн., або на 30,80%. Питома вага відповідно знизилася на 4,03%. Більшу частину запасів підприємства становлять канцелярські приладдя, брошури, буклети та інші. Загалом питома вага оборотних активів у підсумку балансу становила 41,25% на кінець періоду і збільшилась на 8,77%.

У пасиві балансу важливе значення приділяють нерозподіленому прибутку (збитку). ПП «Чемоданчик» не лише отримало прибуток, але й збільшило його протягом звітного періоду на 401,6 тис. грн., або на 340,3%, що безумовно позитивно впливає на фінансовий стан підприємства. Частка прибутку в загальному підсумку балансу на кінець періоду становила 43,7% вона зросла на 30,5%, тобто відбулося зростання частки власних джерел формування майна протягом 2019 року.

Важливого значення під час аналізу набуває також зниження поточних зобов'язань ПП «Чемоданчик» у 2019 році на 113,0 тис. грн., або на 57,1%. Ця ситуація склалася у зв'язку з погашенням товарної кредиторської заборгованості у 2019 році на суму 105,0 тис. грн., зниженням поточних зобов'язань за розрахунками зі страхування на 0,4 тис. грн. та інших поточних зобов'язань на 7,9 тис. грн. Незначне збільшення відбулося лише за статтею «поточні зобов'язання за розрахунками з оплати праці» на 0,3 тис. грн. Якщо ж аналізувати валюту балансу в цілому, можна простежити її збільшення на 296,1 тис. грн., або на 33,2%.

Під час оцінки фінансового стану підприємства велика увага приділяється аналізу показників ліквідності та платоспроможності, що характеризують спроможність підприємства своєчасно і в повному обсязі здійснювати розрахунки за короткостроковими зобов'язаннями за рахунок власних обігових коштів. Оцінка ліквідності та платоспроможності підприємства проводиться таким чином:

– аналіз ліквідності балансу;

– оцінка відносних показників ліквідності та платоспроможності.

Аналіз ліквідності балансу полягає у порівнянні статей активу зі статтями пасиву. У бухгалтерському балансі в активі засоби підприємства групуються за ступенем зростання їх ліквідності,

Таблиця 2

Горизонтальний та вертикальний аналіз балансу ПП «Чемоданчик»

Стаття балансу	Рядок балансу	на 01.01.19 р.		на 01.01.20 р.		Відхилення		
		Сума	Пітома вага	Сума	Пітома вага	в абсолютних величинах	Темп зростання	у структурі
		тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
АКТИВ								
I. Необоротні активи								
Основні засоби:	1010	603,00	67,53	698,60	58,75	95,60	15,85	7,51
первинна вартість	1011	744,00	83,31	951,60	80,03	207,60	27,90	-3,29
знос	1012	141,00	15,79	253,00	21,28	112,00	79,43	5,49
Усього за розділом I	1095	603,00	67,53	698,60	58,75	95,60	15,85	-8,77
II. Оборотні активи								
Запаси	1100	75,00	8,40	51,90	4,36	-23,10	-30,80	-4,03
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги:	1125	-	-	6,10	0,51	6,10	-	0,51
Дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом	1135	-	-	131,20	11,03	131,20	-	11,03
Грошові кошти та їх еквіваленти	1165	215,00	24,08	301,30	25,34	86,30	40,14	1,26
Усього за розділом II	1195	290,00	32,47	490,50	41,25	200,50	69,14	8,77
Баланс	1300	893,00	100,00	1189,10	100,00	296,10	33,16	-
ПАСИВ								
I. Власний капітал								
Зареєстрований (пайовий) капітал	1400	570,0	63,8	570,0	47,9	-	-	-15,9
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420	118,0	13,2	519,6	43,7	401,6	340,3	30,5
Усього за розділом I	1495	688,0	77,0	1089,6	91,6	401,6	58,4	14,6
II. Довгострокові зобов'язання, цільове фінансування та забезпечення	1595	7,0	0,8	14,5	1,2	7,5	107,1	0,4
III. Поточні зобов'язання								
Поточна кредиторська заборгованість за:								
товари, роботи, послуги	1615	105,0	11,8	-	-	-105,0	-100,0	-11,8
розрахунками зі страхування	1625	2,0	0,2	1,6	0,1	-0,4	-20,0	-0,1
розрахунками з оплати праці	1630	2,0	0,2	2,3	0,2	0,3	15,0	-
Інші поточні зобов'язання	1690	89,0	10,0	81,1	6,8	-7,9	-8,9	-3,1
Усього за розділом III	1695	198,0	22,2	85,0	7,1	-113,0	-57,1	-15,0
Баланс	1900	893,0	100,0	1189,1	100,0	296,1	33,16	-

Джерело: розроблено авторами

в пасиві зобов'язання розміщені по мірі скорочення термінів (посилення, підвищення строковості) їх погашення.

Групування активів за ступенем ліквідності та зобов'язань за термінами погашення наведено на прикладі ПП «Чемоданчик» у таблиці 3.

За даними табл. 3 видно, що в 2019 році розмір активів та пасивів підприємства майже за всіма

групами значно збільшився, а короткострокові пасиви на початок і кінець 2019 року відсутні. Для визначення ліквідності балансу групи активів і пасивів зіставимо між собою, а отримані дані занесемо в таблицю 4.

Отримані показники порівнюємо з еталонним співвідношенням:

$$A1 \geq P1; A2 \geq P2; A3 \geq P3; A4 \leq P4. \quad (2.1)$$

Таблиця 3

Групування активів та зобов'язань підприємства

Групи	Сума рядків Балансу (ф. №1)	Сума, тис. грн.	
		01.01.2019 р.	01.01.2020 р.
Високоліквідні активи А1	P 1160 – P 1165	215,00	301,30
Швидко-ліквідні активи А2	P 1125 – P 1155, P 1190	-	137,30
Повільно-ліквідні активи А3	P 1100 – P 1110	75,00	51,90
Важко-ліквідні активи А4	P 1095	603,00	698,60
Разом Активи		893,00	1189,10
Найбільш термінові пасиви П1	P 1615 – P 1690	198,0	85,0
Короткострокові пасиви П2	P 1600, P 1610	-	-
Довгострокові пасиви П3	P 1595	7,0	14,5
Постійні пасиви П4	P 1495	688,0	1089,6
Разом Пасиви		893,00	1189,10

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 4
Співвідношення груп активів та пасивів
ПП «Чемоданчик»

На початок 2019 року			На кінець 2019 року		
A 1	>	П 1	A 1	>	П 1
A 2	=	П 2	A 2	>	П 2
A 3	>	П 3	A 3	>	П 3
A 4	<	П 4	A 4	<	П 4

Джерело: розроблено авторами

На основі даних табл. 4 бачимо, що на початок та кінець 2019 року баланс ПП «Чемоданчик» є абсолютно ліквідним.

Отже, підприємству вистачає власних грошових коштів на власних рахунках для покриття поточних зобов'язань, а необоротні активи сформовані повністю за рахунок власного капіталу.

Зіставлення груп активу і пасиву А1 – П1 та А2 – П2 дає змогу виявити так звану поточну ліквідність ПП «Чемоданчик», яка свідчить про його поточну платоспроможність.

Загалом процес управління прибутком підприємства має відбуватися в певній послідовності і забезпечувати реалізацію головної мети та осно-

вних завдань цього управління. З цією метою на рис. 1 запропонована структурно-логічна схема здійснення процесу управління прибутком підприємств сфери туристичного господарства.

Відповідно до представленої структурно-логічної схеми, політика управління формуванням прибутку підприємств сфери туристичного господарства повинна бути спрямована на максимізацію розміру позитивного фінансового результату через виконання комплексу завдань щодо забезпечення зростання обсягів наданих послуг, ефективного управління витратами, підвищення ефективності використання та оновлення матеріально-технічної бази, оптимізації складу та структури обігових коштів, підвищення системи управління підприємств сфери туристичного господарства.

Оптимізація управління процесами утворення та використання прибутку і рентабельністю значною мірою залежить від якості проведеного аналізу, реальності виявлених резервів збільшення прибутку та напрямів його використання, економічного обґрунтування шляхів формування і використання прибутку.

Відповідно, наступним шляхом управління прибутком і рентабельністю є планування.

Рис. 1. Структурна схема управління прибутком туристичного підприємства

Джерело: розроблено авторами

Рис. 2. Напрями управління прибутком і рентабельністю туристичного підприємства

Джерело: розроблено авторами

З метою покращення дієвості управління прибутком підприємства запропонуємо структурно-логічну схему управління прибутком (рис. 2).

Відповідно до наведених на рис. 2 напрямків управління прибутком і рентабельністю туристичного підприємства варто проаналізувати кожен із визначених восьми етапів. Зокрема, суть етапу формування інформаційної бази з метою управління прибутком. До зовнішньої інформаційної бази відносяться: законодавчо-нормативні акти, положення, інструкції, прийняті на загальноодержавному рівні, а також на рівні окремих міністерств та відомств. До внутрішньої бази належать: накази, розпорядження та інші довідкові дані, які розробляються та приймаються для кожного окремого підприємства туристичної галузі.

Визначення цільової суми прибутку на плановий період – полягає в проведенні попередніх розрахунків прибуткових показників, прогнозування прибутку з урахуванням факторів впливу та ризиків, які можуть бути визначені в плановому періоді.

Визначення основних пропорцій розподілу прибутку – передбачає прийняття політики розподілу прибутку, визначення основних напрямів його розподілу та обрахунок пропорційності розподілу прибутку.

Забезпечення контролю – передбачає визначення основних напрямів політики контролю, визначення функціональних обов'язків працівників підприємства, що будуть забезпечувати розроблення політики контролю, формування методики контролю, визначення основних показників, які будуть підлягати контролю.

Коригування за необхідністю окремих управлінських рішень за результатами контролю управління прибутком і рентабельністю передбачає

процес перевірки прийняття управлінських рішень апаратом управління підприємств туристичної галузі, за результатами попереднього етапу, щодо контролю управління прибутком та рентабельністю. Процес коригування також може здійснюватися на попередньому, поточному і наступному етапі управління прибутком і рентабельністю.

За проведеними дослідженнями для підвищення рівня прибутковості та рентабельності на підприємствах сфери туристичного господарства доцільно проводити заходи в такій послідовності:

– організаційні (удосконалення виробничої та організаційної структури управління, диверсифікація послуг, тощо);

– технічні (оновлення матеріальної бази, вдосконалення рекламної кампанії, запровадження інформаційної підтримки клієнтів тощо);

– економічні важелі та стимули (удосконалення тарифної системи, форми і системи оплати праці, прискорення обігу оборотних коштів тощо).

Якщо почати проводити зміни не в такому порядку, то позитивні зрушення у ефективності діяльності будуть малопомітними або відсутніми взагалі.

Сучасний стан розвитку економічних процесів передбачає розроблення та запровадження структурного підходу до процесу управління прибутком. Структура управління, яка застосовується зараз на підприємствах туристичної галузі, найчастіше не відповідає вимогам ринку та значним змінам, які відбуваються в законодавчо-нормативній базі та на зовнішньому ринку туристичних послуг. Зараз спостерігаються значні проблеми в інформаційному обміні. Інформація, яка формується зараз, є нечіткою або необґрунтованою, або десь навіть недостовірною, що не тільки призводить до виникнення певних помилок у прийнятті

управлінських рішень, а їй заважає проведенню автоматизації процесу управління прибутком.

Окрім того, зараз на більшості туристичних підприємств процесом управління та формування прибутком займається не окремий відділ або спеціаліст, а це роблять працівники бухгалтерії, економісти, менеджери або взагалі цей процес лягає на керівництво туристичної фірми, що призводить до того, що формування та розподіл прибутку здійснюється чисто формально, без відповідного інформаційного підґрунтя, з низьким рівнем обґрунтування даного процесу, що в свою чергу призводить до хибних результатів, а отже, скорочення прибутку та рівня рентабельності. Працівники не бажають проводити аналітичні розрахунки тому, що це не входить до їхніх функціональних обов'язків, або зазвичай на це не вистачає відповідного часу або окремі працівники не мають відповідно рівня знань, тому для того, щоб все ж таки керувати формуванням та розподілом прибутку, необхідно розробити дієвий механізм, який би можна було застосовувати на різних підприємствах і який могли б використовувати працівники апарату управління туристичних фірм.

Впровадження сучасного механізму дасть змогу спрямувати фінансового менеджера (або іншого відповідного спеціаліста) на кінцевий результат, на збільшення суми прибутку, підвищення ефективності функціонування бізнесу.

Під час розроблення механізму регулювання прибутком та рентабельністю важливим є:

- визначити організаційну структуру;

- розподілити обов'язки між працівниками відповідних підрозділів для виконання певних функцій;
- передбачити центри відповідальності;
- побудувати систему управління.

Організаційну структуру управління прибутком можливо представити у вигляді трьох основних ланок:

- фінансова ланка, що включає бухгалтерію, кредитний і розрахунково-аналітичний відділи;
- економічна ланка, що включає планово-економічний, маркетинговий відділи;
- операційна ланка, що включає відділ продаж, відділ розроблення і впровадження технічних інновацій.

Залежно від розміру підприємства туристичної галузі і складності розв'язуваних завдань деякі ланки можуть об'єднуватися або підрозділятися.

Висновки і пропозиції. Отже, проаналізувавши вищесказане, можна підсумувати, що прибуток підприємства повною мірою піддається управлінським діям, заснованим на певних принципах і наукових підходах. Це ще раз підкреслює, що для управління прибутком підприємства як економічним об'єктом, який має велике значення для підприємства і покликаний виконувати стимулюючу функцію в його діяльності, необхідно застосовувати дієві інструменти управління.

Значна роль прибутку в розвитку підприємства та забезпечені інтересів його власників і працівників визначає необхідність ефективного і безперервного управління ним.

Список використаних джерел:

1. Батченко Л.В., Дроздова Г.М., Дятлова В.В. Зовнішньоекономічна діяльність: теорія і практика сучасного менеджменту. Донецьк : Норд-Прес, 2005.
2. Бовш Л.А. Маркетинговий потенціал розвитку туристичного бізнесу в умовах європейської інтеграції. *Наукові праці МАУП*, 2016.
3. Бовш Л.А. Економіка підприємства. Київ : МАУП, 2010. 264 с.
4. Бондаренко Н.С., Тюленева Ю.В. Удосконалення управління прибутком на підприємстві : Збірник наукових праць молодих вчених факультету менеджменту та маркетингу КПІ ім. І. Сікорського «Актуальні проблеми економіки та управління». 2017. Вип. 11. URL: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/102586> (дата звернення: 20.01.2020).
5. Воронкова Т.Е., Безпал'ко Н.Ю. Шляхи підвищення прибутковості підприємства в умовах нестабільного середовища. *Інвестиції: практика та досвід*. Київ, 2016. № 19. С. 42–44.
6. Говорушко Т.А., Арич М.І. Теоретичні аспекти сутності управління фінансово-економічними результатами діяльності підприємства. *Економічний аналіз : збірник наукових праць*. 2012, № 11. С. 117–121.
7. Николишин С.Є. Прибуток підприємства та особливості управління ним. *Молодий вчений*. 2017. Вип. № 2. С. 299–303.
8. Сайти туристичного агентства TPG Чемоданчик. URL: <https://chemodanchik-kiev.business.site/> (дата звернення: 11.03.2020).

References:

1. Batchenko L.V., Drozdova H.M., Diatlova V.V. (2005). Zovnishnoekonomichna diialnist: teoriia i praktyka suchasnoho menedzhmentu [Foreign economic activity: theory and practice of modern management]. Donetsk: Nord-Press. (in Ukrainian)
2. Bovsh L.A. (2016). Marketyngovyj potencial rozv'yutku turystychnogo biznesu v umovah yevropejskoyi integraciyi [Marketing potential of tourism business development in the conditions of European integration]. *Naukovyi praci MAUP*. (in Ukrainian)
3. Bovsh L.A. (2010). Ekonomika pidpryyemstva [Business Economics]. Kyiv: MAUP. (in Ukrainian)
4. Bondarenko N.S., Tyuleneva U.V. (2017). Udoskonalenna upravlinnya prybutkom na pidpryyemstvi [Improvement of profit management at the enterprise]: *Zbirnyk naukovykh prats' molodykh echenykh fakul'tetu menedzhmentu ta marketytynu KPI im. I. Sikors'koho «Aktual'ni problemy ekonomiky ta upravlinnya»*, no. 11. URL: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/102586> (accessed 20 January 2020).
5. Voronkova T.E., Bezpal'ko N.U. (2016). Shlyakhy pidvyshchennya prybutkovosti pidpryyemstva v umovakh nestabil'noho seredovyyshchya [Ways to increase the profitability of the enterprise in an unstable environment]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience]. Kyiv, no. 19, pp. 42–44.
6. Hovorushko T.A., Arych M.I. (2012). Teoretychni aspekty sutnosti upravlinnia finansovo-ekonomichnymy rezultatamy diialnosti pidpryyemst [Theoretical aspects of the essence of management of financial and economic results of the enterprise]. *Ekonomichnyi analiz : zbirnyk naukovykh prats*, no. 11, pp. 117–121.
7. Nykolyshyn S.E. (2017). Prybutok pidpryyemstva ta osoblyvosti upravlinnya nym [Profit of the enterprise and features of its management]. *Molodyy uchenyy*, no. 2, pp. 299–303.
8. Sites of the travel agency TPG Suitcase. URL: <https://chemodanchik-kiev.business.site/> (accessed 11 March 2020).

Батченко Л. В.
Гончар Л. А.
Лясковская В. Н.

Киевский национальный университет культуры и искусств

ОПТИМИЗАЦІЯ УПРАВЛЕНИЯ ПРИБЫЛЬЮ И РЕНТАБЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА. ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ

Резюме

В статье проанализированы основные теоретико-методологические аспекты управления прибылью и рентабельностью предприятий сферы туристического бизнеса. Рассмотрена экономическая сущность управления прибылью и рентабельностью. Осуществлен анализ баланса предприятия туристической отрасли. Определены основные направления оптимизации управления прибылью и рентабельностью, среди которых – формирование информационной базы, определение целевой суммы прибыли на плановый период, определение основных пропорций распределения прибыли, обеспечение контроля, корректировки при необходимости отдельных управленческих решений по результатам контроля управления прибылью и рентабельностью. Представлен механизм регулирования управления прибылью и рентабельностью, который позволит направить финансового менеджера (или другого соответствующего специалиста) на конечный результат, на увеличение суммы прибыли, повышение эффективности функционирования бизнеса. Обоснована структурно-логическая схема управления прибылью.

Ключевые слова: туристический бизнес, предприятие, прибыль, рентабельность, управление прибылью и рентабельностью, анализ баланса, оптимизация управления.

Batchenko Liudmyla

Honchar Liliia

Liaskivska Victoria

Kyiv National University of Culture and Arts

OPTIMIZATION MANAGEMENT OF PROFIT AND PROFITABILITY OF THE ENTERPRISES OF THE TOURIST BUSINESS SPHERE. APPLIED ASPECTS

Summary

In today's economy, the Ukrainian business sector of the tourism business needs adaptability and flexibility to the existing multivariate theoretical and applied approaches to optimize the management system. In a competitive environment, the role of constant systematic and qualitative analysis of enterprises, assessment of asset liquidity, strengthening financial stability is relevant. The problem becomes especially relevant in today's conditions, when in the field of tourism, along with the systemic crisis, there is a so-called period of stagnation associated with the coronavirus pandemic. In turn, a quick exit from it is possible not only through the reorientation to domestic tourism, but also the optimization of profit management and profitability. Accordingly, there is a need for an audit of the enterprise management system, which currently does not allow for the development of tourism enterprises, and therefore needs updating, greater adaptability and efficiency in a constantly changing market for tourism services. Analyzing a significant amount of work on this problem, we can say that most of the studies are theoretical and methodological in nature and aimed at solving general theoretical issues of profitability and profitability of economic activity of economic entities. That is why the article analyzes the main theoretical and methodological aspects of profit management and profitability of enterprises in the tourism business. The economic essence of profit and profitability management is considered. The analysis of the balance of the enterprise of the tourist branch is carried out. The main areas of optimization of profit and profitability management are identified, including the formation of information base, determination of the target amount of profit for the planning period, determination of the main proportions of profit distribution, control, adjustment of individual management decisions based on profit and profitability control. The mechanism of profit and profitability management regulation is presented, which will allow directing the financial manager (or other relevant specialist) to the final result to increase the amount of profit, increase the efficiency of business operation. The structural and logical scheme of profit management is substantiated.

Keywords: tourism business, enterprise, profit, profitability, profit and profitability management, balance sheet analysis, management optimization.

УДК 658.8:378

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-10>**Буднік О. М.**

Поліський національний університет

КОМПЛІМЕНТАРНЕ ПОЄДНАННЯ КЛАСИЧНИХ ТА ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ ВИКЛАДАННЯ В СУЧASNІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

Головним пріоритетом сучасної вищої освіти є її спрямування до європейського освітнього простору, у зв'язку із цим поряд із класичними науковими прийомами значною мірою посилюється роль інноваційних та інтерактивних методів і методик навчання. Варіативність інновацій в освіті сприяє проведенню занять на якісно новому рівні, що формує у студентів навички критичного мислення, дає їм змогу навчитися збирати необхідну інформацію, систематизувати та аналізувати її, вирішувати складні завдання, розвивати логіку та стратегічне мислення, застосовувати та розкривати власний потенціал. Особливо актуальною під час викладання дисциплін маркетингового циклу є методика роботи у фокус-групах, застосування якої дає змогу студентам ефективно взаємодіяти і, як результат, формувати нові, цікаві й нестандартні пропозиції вирішення складних завдань.

Ключові слова: класичні наукові прийоми, інноваційні та інтерактивні методи викладання, критичне мислення, фокус-групи.

Постановка проблеми. Економічно сильна та розвинута держава потребує кваліфікованих фахівців, що володіють не лише теоретичними, а й практичними знаннями та мають навики вирішення основних проблем підприємства для розкриття його потенціалу і підвищення конкурентоспроможності. Сьогодні внаслідок відсутності достатньої кількості власних ресурсів фірми закуповують прогресивні технології, новітню техніку, обладнання, але вкрай гостро при цьому відчувають нестачу спеціалістів, здатних їх опанувати та застосувати. Отже, підготовка професіоналів різних сфер та секторів економіки є актуальним завданням сучасної професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання інноваційних технологій в освітньому просторі є дуже актуальним проблемою. Вагомі наукові здобутки з даного питання мають Н. Артикуца, Г. Багієв, К. Баханов, Х. Бахтіярова, Ю. Бистрова, П. Вудс, А. Гін, І. Горобець, Н. Грицак, В. Зіновчук, М. Кляп, Л. Козак, А. Коломієць, І. Лилик, Г. Маковська, О. Мирошниченко, В. Наумов, М. Окландер, Е. Пронський, П. Романова, О. Фатхутдинова, В. Циганок, Н. Чухрай тощо. Водночас застосування інновацій для формування високопрофесійного та конкурентоспроможного фахівця, адаптивного до швидкозмінних умов сьогодення, потребує проведення глибших досліджень у цій сфері.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування важливості поєднання традиційних (класичних) та новітніх методів викладання дисциплін маркетингового циклу в сучасному мейнстрімі.

Виклад основного матеріалу. Застосування в освітньому просторі навчальних моделей розвинутих країн вимагає від викладача не лише підвищення власного професійного рівня та постійного збільшення багажу знань, а й уміння донести інформацію до студента, тобто сучасний рівень викладання зумовлює потребу постійної адаптивності, гнучкості та саморозвитку педагога. Надважливим завданням викладача при цьому є вміння поєднувати теоретичні, базові основи дисципліни з практичним їх застосуванням, що сприятиме можливості якісно нового засвоєння отриманих знань, адже застосування новітніх підходів, методів та принципів викладання є принципово важливою компонентою сучасності. Нині

існує об'єктивна потреба формування прогресивно оновленого освітнього середовища, що передбачає підготовку спеціалістів, орієнтованих на реальні потреби ринку праці, зі сформованими у них *soft skills*, тобто здатністю до вивчення проблеми, її аналізу, продукування ефективних та креативних рішень, праці в колективі. Це сприятиме формуванню затребуваних спеціалістів нової формaciї.

Дещо дискусійною є думка Н. Грицак, яка зауважує, що інноваційне навчання виступає опозицією до традиційного навчання, оскільки передбачає зміну пріоритетів освіти [9, с. 188–199]. Уважаємо, що інноваційне і класичне (традиційне) навчання має бути компліментарно поєднаним та взаємодоповнюючим. Адже сучасний рівень суспільного розвитку вимагає від працівників вищих навчальних закладів перетворення навчального процесу на плідну та конструктивну співпрацю викладача і студентів, що дасть змогу студентству не лише опанувати дисципліну, а й досягти відповідного рівня саморозвитку. У зв'язку із цим слушною є наукова позиція І. Горобець та Г. Маковської, які наголошують, що сучасний викладач має намагатися співіснувати з новітніми формами, а не конкурувати, що збільшить його авторитет серед студентів і дасть йому можливість безупинно професійно зростати [8, с. 56–59]. До того ж колектив авторів на чолі з Х. Бахтіяровою відзначає, що надзвичайно важливим є особистісне становлення і виявлення внутрішніх резервів розвитку студента, молодої людини – представника тієї нової генерації, що невдовзі візьме на себе відповідальність за майбутнє країни і творитиме нову архітектоніку українського суспільства [10].

Як зауважують О. Марченко та Н. Сидоренко, освіта в сучасному глобалізованому світі – це складний процес формування особистості. Відповідно, усталені освітні парадигми зазнають змін, що потенційно зумовлює появу нових форм та видів навчальної діяльності [2]. В арсеналі сучасного викладача достатньо інноваційних методів організації навчального процесу та формування компетентностних характеристик майбутнього спеціаліста, які передбачають упровадження новацій освітньої діяльності в навчальний процес, що вбачається головною умовою під час формування професорсько-викладацького складу [21, с. 214–218]. Так, Ю. Бистрова пропонує інноваційну навчальну технологію та сучасні методи

викладання розглядати як сукупність оригінальних способів і прийомів спільнотої діяльності суб'єктів освітнього процесу, спрямованих на досягнення мети навчання, розвитку особистості та креативно-фахового здобуття знань і компетенцій відповідно до завдань підготовки професіоналів нового часу [6]. Важливо відзначити, що під час такого навчання студент вступає у діалог із викладачем, виконує творчі, проблемні завдання, відповідає на запитання, що розвивають аналітичне і критичне мислення, ставить запитання викладачеві та іншим учасникам, тобто активізується творча співпраця викладача зі студентами (разом вирішують проблеми, моделюють ситуації) [5]. У зв'язку із цим значно посилюється роль інтерактивного навчання, внаслідок якого відбувається взаємодія студентів, а викладач при цьому виступає організатором процесу навчання. Дослідження спеціалізованої літератури дає змогу виокремити головні ознаки інтерактиву (рис. 1).

Важливість використання інтерактивних технологій підготовки фахівців обґрунтовується тим, що студенти отримують змогу розв'язувати складні завдання і задачі на основі аналізу даних, вивчати протиріччя, висловлювати альтернативні думки, приймати виважені рішення, брати участь у дискусіях; моделювати ситуації, збагачувати власний досвід; учитися будувати конструктивні відносини в групі, визначати своє місце в ній, уникати конфліктів або розв'язувати їх, шукати

компроміси, прагнути до діалогу, знаходити спільне вирішення проблеми; розвивати навички проектної діяльності, самостійної роботи, виконувати творчі роботи, застосовувати власний потенціал та креативність. У результаті використання інтерактивних методів навчання дає змогу студентам сконцентруватися на виконанні бажаного завдання і спонукає їх до вирішення певної проблеми, на основі узагальнення набутих знань і власної логіки сформувати стратегічне бачення вирішення проблемних ситуацій. Ключові особливості навчання із застосуванням інтерактиву наведено на рис. 2.

У Поліському національному університеті під час викладання дисциплін маркетингового циклу найчастіше використовують метод роботи у фокус-групах. Центр соціальних та маркетингових досліджень SOCIS виділяє декілька видів фокус-групових дискусій (рис. 3).

На практиці під час застосування методики фокус-груп студенти поділяються на невеликі підгрупи (кількість студентів у яких варіюється). Кожна фокус-група отримує завдання вибрati відомий бренд та провести маркетингове дослідження відповідно до певного плану.

Для проведення повноцінного аналізу студенти проводять збір «вторинної» інформації з використанням спеціалізованої літератури та Інтернет-джерел і «первинної» інформації з розробленням власної анкети та проведеним соціометричного

Ознаки	Характеристика
<i>розширення пізнавальної активності</i>	кожен з учасників навчального процесу заохочений до активного пізнання через багатосторонню комунікацію, групову роботу та творчу взаємодію
<i>успiшинiсть</i>	унаслідок сформованої атмосфери доброзичливості і взаємопiдтримки кожен може активно дiяти
<i>рiзноманiтнiсть форматiв навчання</i>	робота над дослiдницькими проектами, використання основ дiлового спiлкування, творчi завдання, праця з документацiєю, використання рiзноманiтних джерел iнформацiї
<i>варiативнiсть форм роботи</i>	рiзнi форми опрацювання матерiалу змiнюють та доповнюють одна одну, що сприяє продукуванню власних iдей, їх обґрутуванню та презентацiї

Рис. 1. Основні ознаки інтерактиву

Джерело: узагальнено на основi [10]

Особливостi	Характеристика
<i>концептуальнiсть</i>	викладання та доведення матерiалу до студента має бути комплексним та системним
<i>ефективнiсть</i>	застосування певних методик має бути результативним, тобто передбачає проведення поетапної дiагностики з варiювання засобiв та методiв подання матерiалу та їх коригуванням задля досягнення високих результатiв
<i>вiдтворюванiсть</i>	можливiсть застосування запропонованої технологiї iншими викладачами або в iнших навчальних закладах
<i>коригованiсть</i>	передбачає не лише вiправлення помилок, а й творчий пошук оптимальних шляхiв розв'язання поставлених завдань

Рис. 2. Ключовi особливостi інтерактиву

Джерело: узагальнено на основi [19, с. 120]

Види	Характеристика
<i>десантні групи</i>	фокус-групи, що працюють із реальними ситуаціями, найбільш наближеними до стандартних життєвих обставин
<i>креативні групи</i>	відрізняються від звичайних фокус-груп тим, що в них основна увага приділяється використанню різноманітних технік, спрямованих на стимулювання творчого потенціалу учасників
<i>мозковий штурм</i>	є різновидом креативних фокус-груп і використовується для генерації ідей за рахунок використання низки технік, спрямованих на активацію творчого мислення
<i>peer-групи</i>	перехідна форма між індивідуальними та груповими методами якісних досліджень, суть яких полягає у глибинному інтерв'юванні 4-6 респондентів, що створює можливості для отримання детальної інформації від кожного учасника (використовують даний метод у разі, коли складно зібрати повну фокус-групу та за необхідності глибокого аналізу точки зору респондентів)
<i>номінальні групи</i>	використовуються у разі, коли потрібно нівелювати вплив думки більшості на точку зору окремих учасників, а також у ситуаціях, коли рівень конфлікту між ними настільки суттєвий, що перешкоджає груповому обговоренню (у таких групах респонденти відповідають на запитання, вони мають слухати відповіді інших респондентів, можуть доповнювати їх, але їм не дозволено безпосередньо взаємодіяти)
<i>конфліктні групи</i>	формуються з людей, у яких яскраво виражені протилежні погляди (споживачі певної марки та споживачі конкурючої марки), що провокує ситуацію, коли кожен учасник намагається переконати супротивника і часто супроводжується виникненням нових продуктивних ідей
<i>delphy-групи</i>	використовуються з метою отримання прогнозів, що базуються на колективній думці експертів, які висловлюють прогнози щодо розвитку певної події та обґрунтують свою точку зору (зазвичай дослідження складається з 3-4 циклів, адже узагальнені думки експертів передаються у вигляді резюме всім учасникам групи і кожен дає новий прогноз, що базується на отриманій інформації)

Рис. 3. Види фокус-групових дискусій

Джерело: узагальнено на основі [3]

опитування а) *споживачів* вибраного продукту та б) *експертів*. Опрацьований матеріал систематизується, аналізується, групується, на основі чого формуються результати. У ході проведення даного аналізу вивчається ринкова кон'юнктура, проводиться аналіз конкурентів підприємства, досліджується асортимент, аналізується система ціноутворення та особливості використання цінових знижок, приділяється окрема увага логістиці, детально вивчається комунікаційна діяльність. На завершення майбутні фахівці-маркетологи мають

розробити низку власних пропозицій щодо вдосконалення маркетингу вибраної торгової марки з обов'язковою їх презентацією. У ході презентації інші підгрупи задають питання або коментують пропозиції. Зазвичай робота у фокус-групах зі студентами відбувається в декілька етапів (рис. 4).

Досвід нашої роботи показує, що під час проведення таких занять часто необхідно використовувати індивідуальний підхід до підгруп, оскільки одні намагаються виконати завдання вчасно і швидко, інші витрачають більше часу на пошук

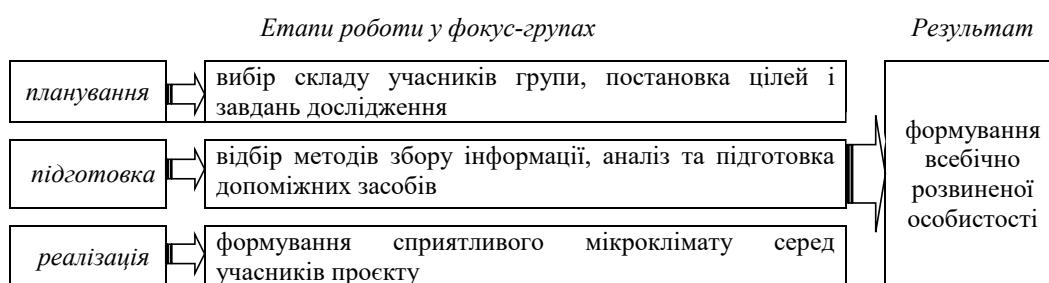

Рис. 4. Алгоритм роботи зі студентами

Джерело: розроблено на основі [10]

Створення ситуації успіху

авансування успішності результату	викладач висловлює тверду переконаність у тому, що студенти впораються з поставленим завданням
латентний інструктаж	послідовність виконання отриманих завдань
мотивація	обґруntовується користь, яку принесе виконання справи
персональна винятковість	наголос на важливості особистісних зусиль студентів
мобілізація активності	спонукає до виконання конкретних дій та завдань
результативність	презентація отриманих результатів

Рис. 5. Створення ситуації успіху під час роботи у фокус-групах

Джерело: узагальнено на основі [10]

та опрацювання інформації. При цьому їхні дослідження бувають подекуди кращими та глибшими [7, с. 278–280]. Варто наголосити на тому, що студенти, працюючи у фокус-групах, «розкривають» власний потенціал, генеруючи та продукуючи нові, цікаві, креативні та нестандартні ідеї.

Повною мірою поділяємо думку Г. Коржова про те, що краще застосовувати декілька методів опрацювання матеріалу, що дає змогу здійснювати перевірку достовірності результатів і підвищуює якість дослідження. Дослідник також наголошує на необхідності поєднання кількісних та якісних методів, що дасть змогу зібрати більш різноманітну та цікаву інформацію, а також представити досліджену явище з багатьох боків [11, с. 19–22].

Уважаємо, що, беззаперечно, існує потреба комбінування інтерактивних та інноваційних методів навчання з традиційними задля нівелювання ймовірності механічності сприйняття інтерактиву, що може привести до втрати зацікавленості студентів у вирішенні поставлених проблем.

Висновки і пропозиції. Таким чином, упровадження інноваційних технологій у сферу викладання слід розглядати як закономірне явище, вагомою перевагою якого є взаємодія всіх учасників освітнього процесу й посилення практичної підготовки майбутніх фахівців. Особливо актуальним це для випускників-маркетологів, що опинилися в умовах гострої конкуренції, адже роботодавець надає перевагу молодим спеціалістам із досвідом виконання професійних обов'язків у реальному бізнес-середовищі та з навичками колективної комунікації. Натомість викладання дисциплін маркетингового циклу на основі інтерактиву у форматі фокус-груп дає змогу підвищити рівень засвоєння курсу, здобути практичні знання та отримати навички міжособистісного спілкування. У перспективі компліментарне поєднання класичного та інтерактивного подання матеріалу зможе змінити позиції як викладача, так і студентів, оскільки вони отримають змогу стати рівноправними суб'єктами взаємодії в освітньому просторі.

Список використаних джерел:

1. Andrade Joro A.S., Duarte Adelaide P.S., Simoes Marta C.N. Education and health: welfare state composition and growth across country groups. *Eastern Journal of European Studies*. 2018. Vol. 9. Is. 2. P. 111–144.
2. Marchenko O., Sydorenko N. Higher education in the globalized world: modern trends in management, funding and quality assurance. *Economic Annals-XXI*. 2019. № 179(9–10). P. 53–65. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V179-05>
3. SOCIS – центр соціальних та маркетингових досліджень : вебсайт. URL: <https://socis.kiev.ua/ua> (дата звернення: 02.11.2020).
4. Zinovchuk V. The Matrix Methods and Models in Marketing Analysis and Planning. *Вісник Житомирського національного агробіологічного університету*. 2016. № 1(54). С. 20–29.
5. Артикуца Н.В. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2424/Artikutsa_Inov.pdf (дата звернення: 05.11.2020).
6. Бистрова Ю.В. Інноваційні методи навчання у вищій школі України *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1(4). URL: http://apir.org.ua/_wp-content/uploads/2015/04/Bystrova.pdf (дата звернення: 11.11.2020).
7. Буднік О.М. Методологічні аспекти викладання маркетингу у вищому навчальному закладі. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 16. С. 278–280.
8. Горобець І.А., Маковська Г.Я. Інноваційні технології у викладанні іноземної мови професійного спрямування. *Молодий вчений*. 2018. № 3.2 (55.2). С. 56–59.
9. Грицак Н. Інноваційні підходи до вивчення зарубіжної літератури у вищій школі. *Освітологічний дискурс*. 2018. № 1–2 (20–21). С. 188–199.
10. Інноваційні технології навчання : навчальний посібник / відп. ред. Х.Ш. Бахтіярова. Київ : НТУ, 2017. 172 с.
11. Коржов Г. Методи соціологічних досліджень. *Маркетинг в Україні*. 2020. № 4. С. 19–22.
12. Кравчина Т.В. Види інтерактивних методів навчання англійської мови для студентів технічних спеціальностей. *Відкрите освітнє e-середовище сучасного університету*. 2018. № 5. С. 140–145. URL: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2018.5.140145>
13. Кляя M. Інноваційні методи навчання у ВНЗ як інструмент інтернаціоналізації вищої освіти України. *Вища освіта України*. 2015. № 4. С. 45–53.
14. Козак Л.В. Дослідження інноваційних моделей навчання у вищій школі *Освітологічний дискурс*. 2014. № 1(5). С. 95–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2014_1_11 (дата звернення: 22.10.2020).
15. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. *Бібліотека з освітньої політики* / за заг. ред. О.В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.
16. Лилик І.В. Досвід впровадження інтерактивних методик викладання маркетингу. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32619251.pdf> (дата звернення: 16.10.2020).
17. Паламар С., Науменко М. Сторітлінг у професійній підготовці майбутніх педагогів: сучасні інструменти. *Відкрите освітнє e-середовище сучасного університету*. 2019. № 7. С. 48–55. URL: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2019.7.5>

18. Пронський Е.А. Інтерактивні методи вивчення маркетингу / наук. кер. Л.Ю. Сагер. *Економічні проблеми сталого розвитку* : матеріали міжн. наук.-практ. конф. ім. проф. О.Ф. Балацького. Суми : СумДУ, 2016. № 2. С. 69–71.
19. Романова П.А. Побудова навчальної технології: індивідуально-типологічний підхід. *Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі* : навчальний посібник / за ред. М.В. Артюшиної, О.М. Котишевої, Г.М. Романової. Київ : КНЕУ, 2007. 120 с.
20. Рясних Є., Савченко О. Маржинальний підхід до аналізу асортименту продукції підприємства. *Маркетинг в Україні*. 2018. № 6. С. 35–44.
21. Циганок В.М., Будник О.М., Гуля Ю.В. Теоретико-методологічні аспекти імплементації основ маркетингу в навчальний процес. *Вісник ЖДТУ*. 2014. № 2(68). С. 214–218.

References:

1. Andrade Joro A.S., Duarte Adelaide P.S., Simoes Marta C.N. (2018). Education and health: welfare state composition and growth across country groups. *Eastern Journal of European Studies*, vol. 9, iss. 2, pp. 111–144.
2. Marchenko, O., & Sydorenko, N. (2019). Higher education in the globalized world: modern trends in management, funding and quality assurance. *Economic Annals-XXI*, no. 179 (9-10), pp. 53–65. doi: <https://doi.org/10.21003/ea.V179-05>
3. SOCIS – tsentr sotsialnykh ta marketynhovych doslidzhen [Center for Social and Marketing Research]. Access mode: <https://socis.kiev.ua/ua> (accessed 2 November 2020).
4. Zinovchuk V. (2016). The Matrix Methods and Models in Marketing Analysis and Planning [The Matrix Methods and Models in Marketing Analysis and Planning]. *Visnyk Zhytomyrskoho natsionalnoho akademichnogo universytetu*, no. 1(54), pp. 20–29.
5. Artykutsa N.V. Innovatsiyni metodyky vykladannya dystsyplin u vyshchii yurydychniy osviti [Innovative methods of teaching disciplines in higher legal education]. Access mode: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2424/Artikutsa_Inov.pdf (accessed 5 November 2020).
6. Bystrova Yu.V. (2015). Innovatsiyni metody navchannya u vyshchii shkoli Ukrayiny Pravo ta innovatsiyno suspilstvo [Innovative teaching methods in the higher school of Ukraine Law and innovative society]: elektron. nauk. vyd., no. 1(4). Access mode: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/Bystrova.pdf> (accessed 11 November 2020).
7. Budnik O.M. (2017). Metodolohichni aspeky vykladannya marketynhu u vyshchomu navchalnomu zakladi [Methodological aspects of teaching marketing in higher education]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. Mykolayivskyy natsionalnyy universytet imeni V.O. Sukhomlynskoho, no. 16, pp. 278–280.
8. Horobets I.A., Makovska H.Ya. (2018). Innovatsiyni tekhnolohiyi u vykladanni inozemnoyi movy profesynoho spryamuvannya [Innovative technologies in teaching a foreign language for professional purposes]. *Molodyy vchenyy*, no. 3.2 (55.2), pp. 56–59.
9. Hrytsak N. (2018). Innovatsiyni pidkhody do vyvchennya zarubizhnoyi literatury u vyshchii shkoli [Innovative approaches to the study of foreign literature in high school]. *Osvitolohiphnyy dyskurs*, no. 1-2 (20-21), pp. 188–199.
10. Innovatsiyni tekhnolohiyi navchannya (2017) [Innovative learning technologies]: navch. posibn. dlya stud.vyshchykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv / vidp. red. Bakhtiyarova Kh.Sh. Kyiv: NTU, 172 p.
11. Korzhov G. (2020). Methods of sociological research. *Marketing in Ukraine*, no. 4, pp. 19–22.
12. Kravchina T.V. (2018). Types of interactive methods of teaching English for students of technical specialties. *Open educational e-environment of a modern university*. Electronic scientific professional publication, no. 5, pp. 140–145.
13. Klyap M. (2015). Innovatsiyni metody navchannya u VNZ yak instrument internatsionalizatsiyi vyshchoyi osvity Ukrayiny [Innovative teaching methods in higher education as a tool for internationalization of higher education in Ukraine]. *Vyshcha osvita Ukrayiny*, no. 4, pp. 45–53.
14. Kozak L.V. (2014). Doslidzhennya innovatsiynykh modeley navchannya u vyshchii shkoli [Research of innovative models of teaching in higher education]. *Osvitolohiphnyy dyskurs*, no. 1(5), pp. 95–107. Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2014_1_11 (accessed 22 October 2020).
15. Ovcharuk O.V. (2004) Kompetentnisnyy pidkhid u suchasnyi osviti: svitovyy dosvid ta ukrayinski perspektyvy [Competence approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives]. Kyiv: K.I.S. (in Ukrainian)
16. Lilyk I.V. Dosvid vprobadzhennya interaktyvnykh metodyk vykladannya marketynhu. [Experience in implementing interactive methods of teaching marketing]. Access mode: <https://core.ac.uk/download/pdf/32619251.pdf> (accessed 16.10.2020).
17. Palamar, S., & Naumenko, M. (2019). Storytelling in the professional training of future teachers: modern tools. *Open educational e-environment of a modern university*. Electronic scientific professional publication, no. 7, pp. 48–55. <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2019.7.5/>
18. Pronsky E.A. (2016). Interaktyvni metody vyvchennya marketynhu [Interactive methods of studying marketing] / E.A. Pronsky; Science. ker. L.Yu. Sager. *Economic problems of sustainable development*. Materialy mizhn. nauk.-prakt. konf. im. prof. Balatskoho O.F. Sumy: SumDU, no. 2, pp. 69–71.
19. Romanova P.A. (2007). Pobudova navchalnoyi tekhnolohiyi: individualno-typolohichnyy pidkhid [Construction of educational technology: individual-typological approach]. *Psykholo-ho-pedahohichni aspeky realizatsiyi suchasnykh metodiv navchannya u vyshchii shkoli*. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
20. Ryasnykh E., Savchenko O. (2018). Marzhynalnyi pidkhid do analizu asortimentu produktsii pidprijemstva [Marginal approach to the analysis of the product range of the enterprise]. *Marketing in Ukraine*, no. 6, pp. 35–44.
21. Tsyganok V.M., Budnik O.M., Gulya Yu.V. (2014). Teoretyko-metodolohichni aspeky implementatsiyi osnov marketynhu v navchalnyy protses [Theoretical and methodological aspects of the implementation of the basics of marketing in the educational process]. *Visnyk ZHDTU*, no. 2(68), pp. 214–218.

Будник О. Н.

Полесский национальный университет

КОМПЛИМЕНТАРНОЕ СОЕДИНЕНИЕ КЛАССИЧЕСКИХ И ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ПРЕПОДАВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Резюме

Основным приоритетом современного высшего образования является его направленность в сторону европейского образовательного пространства, в связи с чем вместе с классическими научными приемами существенно усиливается роль инновационных и интерактивных методов, а также методик обучения. Вариативность инноваций в образовании способствует проведению занятий на качественно новом уровне, что формирует у студентов навыки критического мышления, дает им возможность научиться собирать необходимую информацию, систематизировать и анализировать ее, решать сложные задания, развивать логику и стратегическое мышление, использовать и развивать собственный потенциал. Особенно актуальной при преподавании дисциплин маркетингового цикла является методика работы в фокус-группах, использование которой позволяет студентам эффективно взаимодействовать и, как результат, формировать новые, интересные и нестандартные предложения решения сложных задачий.

Ключевые слова: классические научные приемы, инновационные и интерактивные методы преподавания, критическое мышление, фокус-группы.

Budnik Olga

Polissya National University

THE COMPLIMENTARY COMBINATION OF CLASSICAL AND INNOVATIVE TEACHING METHODS IN THE MODERN PROFESSIONAL EDUCATION

Summary

The main priority of the modern higher education is its orientation to the European educational space, therefore, along with classical scientific methods, the innovative and interactive teaching methods and techniques role is greatly enhanced. The variability of innovations in the education contributes a qualitatively new level, which develops students' critical thinking skills, allows them to collect the necessary information, as well as systematize and analyze it, to solve complex problems and develop logic, strategic thinking, apply and discover their potential. The special attention is paid to the problem of the deep marketing knowledge getting. It is noted that Ukrainian companies nowadays need to purchase advanced technologies, the latest machinery and equipment, but, at the same time, they feel the lack of specialists who are able to apply them. Therefore, the various fields and economy sectors professionals training is an urgent task of modern education. It also emphasizes the necessity of the classical and innovative methods combination. The article covers methodological foundations of marketing new modern methods introduction. The possibilities and benefits of the focus groups are specified. The importance of the both classical and innovative approaches existence and combination is determined. The peculiarity in the focus groups working through the main tasks such as market's analysis, trade and price policy studying, enterprise logistics and communication policy research are considered. The necessity of the student's own vision of the problem situation solving is emphasized. It also outlined an extremely important role of the highly qualified specialists training because the modern employers prefer young professionals with the experience and possibilities in performing their duties and their collective communication skills in a real business environment. It reviewed that the complementary combination of the classical and interactive methods will change the positions of both teachers and students, as they will be able to become equal subjects of interaction in the educational space.

Keywords: the classical scientific methods, the innovative and interactive teaching methods, the critical thinking, the focus groups.

УДК 336.13.051(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-11>

Даценко Г. В.

Вінницький торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

ПЛАНУВАННЯ АУДИТОРСЬКОЇ ПЕРЕВІРКИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Стаття присвячена висвітленню питань планування аудиторської перевірки в забезпеченні ефективного розвитку промислових підприємств. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення проблемних аспектів та вимог до організації планування перевірки, що є підґрунтам для контролю якості внутрішнього аудиту. Досліджено етапність складання плану аудиторської перевірки у забезпеченні ефективного розвитку підприємства. Акцентовано увагу на розгляді програми аудиторської перевірки, що є продовженням плану перевірки підприємства та фактично його деталізацією. Доведено, що програма аудиторської перевірки підприємства дає змогу внутрішньому аудитору здійснити перевірку на високому рівні та провадити контроль керівником служби внутрішнього аудиту за сумлінним виконанням обов'язків зі здійснення перевірок його підлеглими.

Ключові слова: аудиторська перевірка, внутрішній аудит, програма, план, аудитор, підприємство.

Постановка проблеми. Забезпечення ефективного розвитку будь-якого промислового підприємства значною мірою залежить від якісного планування аудиторської перевірки. Складання плану є початковим етапом проведення аудиторської перевірки, у процесі якої встановлюються обсяги і терміни аудиту, розробляється програма перевірки, в якій відображені види та послідовність дій аудитора. Отже, актуальним є планування аудиторської перевірки в забезпеченні ефективного розвитку підприємства та підвищенні його конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з організацією та проведеним внутрішнього аудиту, в тому числі в частині планування аудиторської перевірки, активно досліджують у наукових працях такі вчені, як Н.С. Барбаш, І.Д. Ватуля, З.В. Гуцайлук, Н.А. Канцедал, В.В. Маліков, С.В. Мних, Л.В. Нападовська, М.О. Никонович, О.Г. Пономаренко, К.О. Утенкова та інші. Результати їхніх досліджень мають велике значення для розвитку теоретико-методологічних та науково-практичних аспектів внутрішнього аудиту.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на вагомий доробок науковців, все ж є ціла низка невирішених проблем, зокрема у сфері дослідження проблем планування аудиторської перевірки промислових підприємств, що потребує подальшого розроблення у зв'язку з постійним розвитком аудиторської діяльності.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження питань планування аудиторської перевірки у забезпеченні ефективного розвитку промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу. Організація та проведення внутрішнього аудиту є дієвим інструментом, який визначає подальший розвиток промислового підприємства. Серед проблемних аспектів у середовищі внутрішнього аудиту доцільно визначити такі, як [1]:

– недостатнє нормативно-правове забезпечення та неефективність чинної законодавчої бази;

– недостатня кількість або повна відсутність типових форм документів із внутрішнього аудиту;

– недостатня кількість кваліфікованих фахівців із внутрішнього аудиту та брак досвіду аудиторської діяльності;

– недостатнє інформаційне забезпечення та ступінь автоматизації процесу внутрішнього аудиту;

– недостатня кількість методичних, організаційних та методологічних розробок або повна їх відсутність.

Процес планування аудиторської перевірки передбачає дотримання таких принципів: комплексності (забезпечення взаємозв'язку всіх стадій роботи, від попереднього планування до складання плану та програми аудиту); безперервності (забезпечення взаємозв'язку стратегічного і тактичного планування аудиту); оптимальності (розроблення декількох варіантів плану і подальший вибір найбільш оптимального); мобілізації (застосування реальних і найбільш ефективних форм із використанням часу спеціалістів) [2, с. 67].

Крім того, планування аудиторської перевірки передбачає формування робочої документації з аудиту, наявність якої, з одного боку, забезпечує у разі необхідності захист аудитора щодо сумлінного виконання своїх обов'язків, а з іншого – документування процедур аудиторської перевірки є потужним підґрунтям для контролю якості внутрішнього аудиту.

У процесі дослідження питання планування аудиторської перевірки у забезпеченні ефективного розвитку підприємства передбачає визначення окремих вимог щодо його організації, а саме [3–6]:

– забезпечення перевірки у мінімальних обсягах інформаційними матеріалами, що об'єктивно відображають стан справ, із метою забезпечення зручної роботи як служби внутрішнього аудиту, так і працівників підрозділу, який перевіряється;

– організація перевірок відповідно до принципів організації внутрішнього аудиту, які забезпечать правильність та послідовність проведеної перевірки;

– здійснення внутрішньоаудиторських перевірок відповідно до річного плану аудиторських перевірок та завдань керівника із забезпечення законності дій внутрішніх аудиторів. Виходячи з того, що основним користувачем результатів діяльності системи внутрішнього аудиту є управлінський персонал, цілком логічно, що його робота покликана виконувати завдання управлінського персоналу з дотриманням нормативно-правових актів України та внутрішніх розпорядчих документів;

– забезпечення працівників системи внутрішнього аудиту чинними нормативними документами (в т.ч. довідковою літературою з предмета дослідження) для налагодження ефективної роботи служби внутрішнього аудиту;

– забезпечення правдивою інформацією, необхідною для проведення перевірки. В межах підприємства необхідно видати розпорядчий документ, який визначатиме відповідальність керівника структурного підрозділу, який підлягає перевірці, про надання недостовірної інформації щодо об'єкта перевірки;

– безпека комерційної таємниці підприємства шляхом притягнення внутрішнього аудитора до відповідальності у разі розголошення комерційної таємниці.

Отже, виходячи із проведених досліджень, підготовка до планування аудиторської перевірки на підприємстві є частиною складного за змістом напряму проведення внутрішнього аудиту.

Керівник служби внутрішнього аудиту особливо увагу має приділяти додатковому розгляду питань поточного або короткострокового планування аудиторської перевірки, що передбачає розроблення стратегічного довгострокового плану аудиторських завдань. Довгостроковий план має забезпечити проведення аудиторських робіт у всіх підрозділах і напрямах ведення господарської діяльності підприємства. У разі, якщо рівень ризику є високим, встановлюється необхідність проведення аудиторських перевірок раз на рік або навіть частіше. В інших підрозділах або напрямах ведення господарської діяльності буде досить проводити аудиторську перевірку один раз на два-три роки.

За умов відсутності довгострокового плану є ризик, що певні напрями діяльності підприємства залишаються не охопленими аудиторськими перевірками. Це пояснюється відсутністю зафіксованих умов для цих напрямів, що зумовлює потребу у проведенні поточних аудиторських завдань.

Крім того, стратегічний план аудиторської перевірки має містити майбутні завдання та цілі відповідно до стратегічного плану розвитку підприємства. Керівнику служби внутрішнього аудиту необхідно заздалегідь передбачати зміни потреб у ресурсах, які є важливими для реалізації майбутніх завдань та ініціатив.

Підготовка до планування аудиторської перевірки на підприємстві полягає у вивчені діяльності конкретного підрозділу, в результаті чого внутрішньому аудитору необхідно виявити ті ділянки, на яких можливі зловживання та порушення. Результат дослідження проблемних ділянок діяльності певного підрозділу буде основою для оцінки аудиторського ризику та причиною поглиблених його дослідження.

Під час оцінки ризику внутрішньому аудитору слід враховувати суттєвість окремих операцій, які здійснюються певним підрозділом та впливають на діяльність підприємства загалом.

Слід зазначити, що рівень суттєвості впливає на витрати проведення внутрішнього аудиту окремого підрозділу, трудових та матеріальних ресурсів: чим він вищий, тим більше затрат буде понесено на внутрішній аудит підприємства. У зв'язку з тим, що під час аудиторської перевірки застосовується вибірковий метод дослідження, аудитор знову ж таки стикається з таким поняттям, як ризик [6, с. 123].

Наступний етап планування аудиторської перевірки складається із двох напрямів: розроблення та затвердження плану перевірки, який полягає в описі характеру та обсягу запланованих до виконання у процесі перевірки робіт; розроблення і затвердження програми аудиторської перевірки підприємства (табл. 1), яка вважається розширенним продовженням плану аудиторської перевірки підприємства.

Варто пам'ятати, що план аудиторської перевірки підприємства не може бути стандартизований в межах одного підприємства або підрозділу, оскільки перед внутрішніми аудиторами кожного разу ставляться нові завдання, спрямовані на здійснення різних за складністю та характером перевірок. Продовженням плану перевірки є програма аудиторської перевірки підприємства, яка фактично є його деталізацією.

Програма аудиторської перевірки підприємства, з одного боку, дає змогу внутрішньому аудитору здійснити перевірку на високому рівні, а з іншого боку, керівнику служби внутрішнього аудиту – стежити за сумлінним виконанням обов'язків зі здійснення перевірок його підлеглими.

Розроблення і затвердження програми аудиторської перевірки підприємства передбачає формування переліку аудиторських процедур, які планується застосовувати під час здійснення перевірки, а також обсягів, термінів, підрозділу, який планується перевірити.

Перед внутрішніми аудиторами кожного разу формуються нові завдання, спрямовані на здійснення різних за складністю та характером перевірок виконавців конкретних процедур.

У програмі аудиторської перевірки загалом прийнято визначати такі питання, як: напрям аудиторської перевірки; цілі аудиторської перевірки; підстава для проведення аудиторської перевірки; об'єкт аудиторської перевірки; період, що охоплюється аудиторською перевіркою; термін проведення аудиторської перевірки; початкові обмеження щодо проведення аудиторської перевірки (часові, географічні та інші); питання, що підлягають дослідженню з урахуванням оцінки ризиків (операций, ділянки бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю підприємства тощо); обсяг аудиторських прийомів та процедур за кожним фактором ризику; послідовність і терміни виконання робіт; склад аудиторської групи; планові трудові витрати [7].

Слід зазначити, що програма аудиторської перевірки підприємства може дещо змінюватись у процесі здійснення перевірки, оскільки навіть за найдетальнішого планування досить важко передбачити абсолютно всі необхідні для здійснення процедури.

Під час складання плану аудиторської перевірки на підприємстві слід визначати обсяг процедур, оскільки від їх набору залежатиме тривалість перевірки внутрішніми аудиторами: без урахування цього фактору перевірка може продовжуватися невизначені термін, а інформація, отримана в результаті її здійснення, буде неактуальною.

Отже, попереднє планування надає можливість внутрішньому аудитору здійснити аудиторську перевірку на високому рівні, надати керівнику оперативну інформацію щодо діяльності підрозділу та розробити пропозиції удосконалення його діяльності. Слід зазначити, що зміни в план та програму аудиторської перевірки можуть вноситися в процесі здійснення перевірки. Така ситуація пояснюється тим, що під час перевірки можуть виникати питання щодо об'єктів, які не передбачені планом та програмою аудиторської перевірки підприємства, але їх необхідно дослідити, оскільки вони пов'язані з основним об'єктом перевірки [8, с. 124].

Слід зазначити, що у разі відсутності хоча б одного з етапів план аудиторської перевірки не матиме свого змістового наповнення, про що свідчать назви етапів складання плану внутрішнього аудиту.

Враховуючи весь процес планування аудиторської перевірки у забезпечені ефективного

Рис. 1. Етапність складання плану аудиторської перевірки у забезпеченні ефективного розвитку підприємства

Джерело: авторська розробка

розвитку підприємства, вважаємо за необхідне звернути особливу увагу на розроблення і затвердження плану перевірки, оскільки в ньому визначається особа, відповідальна за складання плану, з огляду на документування всіх процедур, які передбачається виконати в процесі здійснення

перевірки. Враховуючи те, що програма аудиторської перевірки є розширенням продовженням плану внутрішнього аудиту підприємства, цілком правильно, що її повинні складати члени аудиторської групи, призначенні для перевірки, які, маючи перед собою конкретне завдання, врахову-

ватимуть усі суттєві аспекти для здійснення перевірки та одержання максимального ефекту від її здійснення за короткий проміжок часу.

Особливу увагу під час планування аудиторської перевірки варто звернути на вирішення таких питань, як: формування та застосування керівництвом заходів для ефективного функціонування внутрішнього аудиту; ступінь додержання наказів і розпоряджень керівництва, а також інші аспекти діяльності підприємства, які необхідні для виконання аудиторської перевірки.

Висновки і пропозиції. Відповідно до отриманих результатів, планування аудиторської перевірки є важливим етапом внутрішнього аудиту,

організованого в інтересах керівництва підприємства з метою забезпечення ефективного його розвитку. Планування аудиторської перевірки дає змогу зосередити увагу аудиторів на «слабких місцях» об'єктів перевірки, що сприяє продуктивному використанню наявних ресурсів та підвищує цінність внутрішнього аудиту для підприємства.

Пошук нових методів роботи, використання сучасних технологій, інформаційного забезпечення, здатних здійснювати швидке виправлення помилок у діяльності та підвищенні конкурентоспроможності підприємства, мають стати тими перевагами, які сформують внутрішній аудит як ефективний інструмент управління підприємством.

Список використаних джерел:

1. Маліков В.В. Внутрішній аудит: аналіз проблематики та організація на підприємстві. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 147–152.
2. Ватуля І.Д., Канцедал Н.А., Пономаренко О.Г. Аудит. Практикум навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 304 с.
3. Каменська Т.О. Внутрішній аудит. Сучасний погляд : монографія. Київ : Інформ.-аналіт. агентство, 2010. 499 с.
4. Утенкова К.О. Внутрішній аудит в аграрних підприємствах : проблеми і перспективи розвитку. *Облік і фінанси АПК : науково-виробничий журнал*. 2010. № 2. С. 101–103.
5. Державний фінансовий аудит: методологія і організація : монографія / М.О. Никонович та ін.; за ред. Є.В. Мниха. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. 319 с.
6. Гуцайлюк З.В. Облік і контрол у ринковій економіці: елементи концепції : монографія. Тернопіль : Крок, 2013. 176 с.
7. Про затвердження Стандартів внутрішнього аудиту : Наказ Міністерства фінансів України від 04.10.2011 року № 1247. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1219-11> (дата звернення: 04.11.2020).
8. Нападовська Л.В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці : монографія. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2000. 224 с.

References:

1. Malikov V.V. (2015). Vnutrishnij audit: analiz problematyky ta orghanizacija na pidpryjemstvi [Internal audit: analysis of issues and organization at the enterprise]. *Problemy ekonomiky*, no. 2, pp. 147–152.
2. Vatulja I.D., Kancedal H.A., Ponomarenko O.Gh. (2007). *Audyt. Praktykum* [Audit. Workshop]. Kyiv: Centr uchbovoji literatury. (in Ukrainian)
3. Kamenska T.O. (2010). Vnutrishnij audit. Suchasnyj poglyjad [Internal audit. Modern look]. Kyiv: Inform.-analit. aghentstvo. (in Ukrainian)
4. Utenkova K.O. (2010). Vnutrishnij audit v agrarnykh pidpryjemstvakh : problemy i perspektyvy rozvytku [Internal audit in agricultural enterprises: problems and prospects for development]. *Oblik i finansy APK : naukovo-vyrobnychyj zhurnal*, no. 2, pp. 101–103.
5. Je.V. Mnykh (2009). *Derzhavnyj finansovyj audit: metodologija i orghanizacija* [Public financial audit: methodology and organization]. Kyiv: Kyiv. nac. torgh.-ekon. un-t. (in Ukrainian)
6. Ghucajluk Z.V. (2013). *Oblik i kontrol u rynkovoj ekonomici : elementy koncepciji* [Accounting and control in a market economy: concept elements]. Ternopilj: Krok. (in Ukrainian)
7. Pro zatverdzhennya Standartiv vnutrishnjogho audytu [On approval of Internal Auditing Standards]: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny vid 04.10.2011 roku no. 1247. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1219-11> (accessed 04 November 2020).
8. Napadovska L.V. (2000). *Vnutrishnjogospodarskyy kontrol v rynkovij ekonomici* [Internal control in a market economy]. Dnipropetrovsk: Nauka i osvita. (in Ukrainian)

Даценко А. В.

Вінницький торгово-економіческий інститут
Київського національного торгово-економіческого університета

ПЛАНИРОВАНИЕ АУДИТОРСКОЙ ПРОВЕРКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Резюме

Статья посвящена освещению вопросов планирования аудиторской проверки в обеспечении эффективного развития промышленных предприятий. Актуальность исследования обусловлена необходимостью изучения проблемных аспектов и требований к организации планирования проверки, что является основой для контроля качества внутреннего аудита. Исследована этапность составления плана аудиторской проверки в обеспечении эффективного развития предприятия. Акцентировано внимание на рассмотрении программы аудиторской проверки, что является продолжением плана проверки предприятия и фактически его детализацией. Доказано, что программа аудиторской проверки предприятия позволяет внутреннему аудитору провести проверку на высоком уровне и проводить контроль руководителем службы внутреннего аудита за добросовестным выполнением обязанностей по осуществлению проверок его подчиненными.

Ключевые слова: аудиторская проверка, внутренний аудит, программа, план, аудитор, предприятие.

Datsenko Hanna

Vinnytsia Trade and Economics Institute
Kyiv National Trade and Economic University

PLANNING OF AUDIT IN ENSURING EFFECTIVE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Summary

The article is devoted to the issues of audit planning in ensuring the effective development of industrial enterprises. The relevance of the study is due to the need to study the problematic aspects and requirements for the organization of audit planning, which is the basis for quality control of internal audit. Certain requirements for the organization of audit planning in ensuring the effective development of the enterprise are identified. The stages of drawing up an audit plan in ensuring the effective development of the enterprise are studied. It is proved that the result of the study of problem areas of a particular unit is the basis for assessing audit risk and the reason for their in-depth study. It is established that the audit plan of an enterprise cannot be standardized within one enterprise or division, as internal auditors are each time given new tasks aimed at carrying out audits of different complexity and nature. Emphasis is placed on considering the audit program, which is a continuation of the audit plan of the enterprise and in fact its detailing. It has been proven that the audit program of the enterprise allows the internal auditor to perform a high-level audit and to control the head of the internal audit service over the conscientious performance of duties of its subordinates. It is proved that special attention during the planning of the audit should be paid to the solution of such issues as the formation and application of management measures for the effective functioning of internal audit; the degree of compliance with the orders and instructions of management, as well as other aspects of the enterprise that are necessary to perform the audit. According to the obtained results, the planning of the audit is an important stage of the internal audit, organized in the interests of the enterprise's management in order to ensure its effective development. Audit planning allows auditors to focus on the "vulnerabilities" of audit objects, which promotes productive use available resources and increases the value of internal audit for the enterprise. The search for new methods of work, the use of modern technologies, information support, able to quickly correct errors in the activities and increase the competitiveness of the enterprise, should be the advantages that will form the internal audit as an effective tool for enterprise management.

Keywords: audit, internal audit, program, plan, auditor, enterprise.

УДК 338.45:658.788

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-12>

Макаренко С. М.

Херсонський державний університет

ФОРМУВАННЯ ЛОГІСТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Досліджено особливості трактування сутності терміна «логістична стратегія». Розглянуто можливість комбінованих видів експортування продукції з використанням морських сполучень та двадцятитонних автотранспортних засобів. Виявлено, що у разі необґрутованого визначення ємності ринку збути підприємство може отримати збитковий фінансовий результат не лише у зв'язку зі зростанням витрат на транспортування продукції й проходженням обов'язкових митних процедур, а й у зв'язку з необхідністю покриття витрат, понесених під час виробництва продукції. Обґрутовано, що ключовим завданням для топ-менеджменту промислових підприємств є формування логістичної стратегії у симбіозі з визначенням оптимальної виробничої стратегії з урахуванням можливих ризиків, що можуть виникнути як на ринку збути, так і під час здійснення виробничих процесів, складування і транспортування продукції.

Ключові слова: логістика, виробництво, оптимізація, управління ризиками, попит та пропозиція.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розповсюдження гострої респіраторної хвороби COVID-19 вітчизняні промислові підприємства повинні забезпечити формування обґрутованої логістичної стратегії управління вантажопотоком як основи для своєчасної доставки продукції потенційним споживачам з одночасною мінімізацією витрат на кожному етапі господарської діяльності. Логістична стратегія повинна сприяти максимізації ефективності процесів управління інформаційними, фінансовими та матеріальними потоками між постачальниками, підприємством та споживачами. Водночас в умовах постійної нестачі фінансових та висококваліфікованих трудових ресурсів формування логістичної стратегії здебільшого відбувається спонтанно, лише поверхнево враховуючи реальний стан справ в оточуючому зовнішньому середовищі, що призводить до прийняття неефективних управлінських рішень та додаткових фінансових втрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженю проблем, які пов'язані з розробленням стратегії розвитку підприємства, присвячено напрацювання Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, В.С. Савчук [1], Л.В. Білозорова [2], К.Ю. Вергала [4], Б. Грепона [13], С.Ю. Ілляшенка [6]. Дослідженням особливостей стратегічного управління логістичною діяльністю займалися А.М. Бутовий [3], А.В. Євдокимов [5], Д.Р. Кочубей [7], С.В. Крикавський [8], М.В. Талан [11], Д. Уотерс [12] та інші представники наукової спільноти.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на вагомі напрацювання, залишаються проблеми, що потребують додаткового наукового аналізу, особливо щодо формування логістичної стратегії як складової частини стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретично-методичних та прикладних засад формування логістичної стратегії промислового підприємства.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринку досконалої конкуренції суб'єкти господарювання всіх форм власності для нарощування економічного потенціалу повинні забезпечити формування обґрунтованої логістичної стратегії та застосування інноваційних підходів до планування і контролювання руху матеріальних, фінансових та інформаційних потоків від постачальника до виробника, усередині виробничого процесу і від виробника до споживача кінцевої продукції.

За поглядами автора [8], логістична стратегія – це довгостроковий, якісно визначений напрям розвитку логістики, що стосується форм і засобів її реалізації на підприємстві, міжфункціональної і міжорганізаційної координації та інтеграції. Логістична стратегія формується топ-менеджментом суб'єкта господарювання згідно із затвердженими корпоративними цілями.

Д. Уотерсом [12] наведено трактування логістичної стратегії, що включає усі довготермінові рішення, поєднані з логістичною діяльністю, та складається з усіх стратегічних рішень і планів щодо управління ланцюгом постачань, формує зв'язок між більш абстрактними стратегіями вищого рівня та детально проробленими операціями, що виконуються у ланцюзі постачань.

Також потрібно враховувати, що логістична стратегія є передусім інструментом реалізації головної стратегії підприємства – стратегії підвищення конкурентоспроможності. Модель логістичної стратегії підприємства повинна становити функціональну програму діяльності, яка була б запорукою зміцнення його конкурентоспроможності шляхом оптимізації витрат на кожному етапі логістичних операцій, забезпечення належного рівня якості та своєчасного транспортування виготовленої продукції. Зазначене дасть змогу зменшити обсяги витрат, пов'язаних із розподілом та збутом кінцевої продукції й забезпечить підвищення рівня конкурентоспроможності продукції та підприємства у цілому.

Сукупність вихідних умов замовлення потенційної групи споживачів і виділені вимоги є головними «фільтрами» для визначення переліку параметрів, на підставі яких здійснюється оцінка логістичних бізнес-процесів і синтез оптимальної структури ланцюга поставок. Структурна модель системи логістичних бізнес-процесів передбачає оптимізацію вибору субконтракторів із виробництва, складування, транспортування, інтеграції з бізнес-процесами контрактора, економії витрат на здійснення процесу субконтрактациї з урахуванням їх взаємозв'язку, взаємозалежності та наявних ризиків [11].

У сучасних умовах розвитку економіки одним зі складників подальшого розвитку промислових підприємств є прийняття участі у комбінованому, сегментованому чи інтермодальному перевезенні. Комбіновані перевезення ґрунтуються на поєднанні у процесі перевезень на взаємовигідних умовах різних видів транспорту. Розширення переліку послуг за рахунок здійснення мультимодальних перевезень може здійснюватися в декількох напрямах. По-перше, заслуговує на увагу поєднання автомобільного транспорту з річковим та морським [14]. Автомобільно-водні перевезення є найбільш ефективними тоді, коли значна частина маршруту здійснюється водним транспортом.

На прикладі провідного промислового підприємства Херсонської області ТОВ «Амалтея», що здійснює виробництво поліпропіленових мішків високої якості, було розглянуто можливість експортування продукції до Азербайджану. Проведені дослідження свідчать, що ринок зазначененої країни повноцінно незадоволений та відчуває потребу у поліпропіленових мішках «50 кг». Було встановлено, що гарантована додаткова надбавка, пов'язана з реалізацією продукції в Азербайджані, становитиме 0,7 євро у розрахунку на 1 кг, або 12 одиниць продукції (мішок поліпропіленовий «50 кг», білий, 95 см х 55 см).

Ураховуючи специфіку та обсяги господарської діяльності ТОВ «Амалтея», доцільно розглянути можливість комбінованих видів експортування продукції з використанням морських сполучень та дводцятитонних автотранспортних засобів. Габарити контейнерів на 40 футів, що використовуються під час водних перевезень, такі: довжина – 12,2 м, ширина – 2,4 м, висота – 2,6 м.

Загальна внутрішня довжина дводцятитонної фури становить 12,5 м, ширина – 2,45 м, висота – 2,55 м. Середня вартість перевезень продукції – 25,2 грн/км.

Під час визначення обґрунтованості експортування продукції до Азербайджану потрібно враховувати, що додаткові витрати під час перетину кордону становитимуть щонайменше 30% від загальної вартості партії; середня ціна реалізації одного поліпропіленового мішка «50 кг» в Україні становить 3,1 грн/од., у тому числі валовий прибуток – 0,62 грн/од.

Під час експортування продукції до м. Баку (Азербайджан) запропоновано здійснювати таку схему перевезень:

– ТОВ «Амалтея» (м. Херсон) – м. Скадовськ (100 км, дводцятитонна фура, загальна вага вантажу – 13,4 т (148,9 тис одиниць продукції));

– м. Скадовськ (Україна) – м. Батумі (Грузія) (800 км, водні перевезення – контейнер на 40 футів, загальна вага вантажу – 13,4 т (148,9 тис одиниць продукції));

– м. Батумі (Грузія) – м. Поті (Грузія) (76 км), – м. Баку (Азербайджан) (910 км), дводцятитонна фура, загальна вага – 13,4 т (148,9 тис одиниць продукції).

Витрати на складування та зберігання продукції у м. Баку (Азербайджан) становитимуть щонайменше 20 євро за 1 кв. м на місяць. Мінімальна площа складу повинна становити 7 кв. м на кожні 2 т продукції.

Також потрібно враховувати, що 1,4 т продукції буде реалізовано на маршруті перевезення та відразу після прибуття до м. Баку (Азербайджан) за результатами попередніх домовленостей.

Використовуючи метод найменших середніх витрат, було визначено оптимальний розмір партії для транспортування та реалізації продукції у м. Баку (Азербайджан) (табл. 1).

Проведені розрахунки свідчать, що мінімум середніх витрат у розрахунку на 1 т продукції досягається у разі, коли обсяг транспортної партії виявиться достатнім, щоб охопити потреби перших п'яти місяців. Тобто доцільно організувати транспортування 11,4 т продукції через кожні п'ять місяців. Додатковий прибуток від реалізації продукції становитиме 6,4 тис грн. Також потрібно враховувати, що ТОВ «Амалтея» на ринку поліпропіленових мішків Азербайджану є новим гравцем і для захоплення вільного сегменту ринку та формування постійної групи споживачів потрібен додатковий час.

Таблиця 1

Обчислення розмірів партій методом найменших середніх витрат

Місяці	Замовлена кількість, т	Витрати на транспортування, грн	Витрати на зберігання, грн	Загальні витрати, грн	Середні витрати, грн/т
-	1,4	74649,4	-	74649,4	53321,0
1	3,4	74649,4	4734,8	79384,2	23348,29
2	5,4	74649,4	14204,4	88853,8	16454,41
3	7,4	74649,4	28408,8	103058,2	13926,78
4	9,4	74649,4	47348	121997,4	12978,45
5	11,4	74649,4	71022	145671,4	12778,19
6	13,4	74649,4	99430,8	174080,2	12991,06

Топ-менеджменту ТОВ «Амалтея» під час формування логістичної стратегії також потрібно враховувати, що у разі необґрутованого визначення ємності ринку збути в потенційному регіоні підприємство може отримати збитки не лише у зв'язку зі зростанням витрат на транспортування продукції та проходженням обов'язкових митних процедур, а й у зв'язку з необхідністю покриття витрат, пов'язаних із виробництвом вищевказаної партії продукції.

Отже, ключовим завданням для топ-менеджменту промислових підприємств є формування логістичної стратегії у симбіозі з визначенням оптимальної виробничої стратегії з урахуванням можливих ризиків, що можуть виникнути як на ринку збути, так і під час здійснення виробничих процесів, складування та транспортування.

Для визначення оптимальної виробничої стратегії в умовах ризику найбільш часто використовуються такі критерії: Севіджа, Гурвіца, Байеса, Лапласа, Вальда. Ці критерії можна використовувати по черзі, причому після обчислення їх значень із кількох варіантів доводиться довільним чином виділяти деяке остаточне рішення, що дасть змогу краще врахувати усі внутрішні зв'язки, проблеми прийняття рішень і послабити вплив суб'єктивного чинника [9; 10].

На прикладі результатів господарської діяльності ТОВ «Амалтея» з виробництва та реалізації поліпропіленових мішків «50 кг» визначимо доцільність нарощування обсягів виробництва та оптимальну виробничу стратегію, за якої підприємство знайде компроміс між прогнозованим обсягом збути та ризикованістю ведення бізнесу. Розглянемо п'ять альтернатив щодо виробництва поліпропіленових мішків «50 кг» для їх подальшої реалізації в Азербайджані, а саме: 60,1 тис од. (5,4 т), 82,3 тис од. (7,4 т), 104,5 тис од. (9,4 т), 126,7 тис од. (11,4 т), 148,9 тис од. (13,4 т).

Як зазначалося, середня вартість реалізації одного поліпропіленового мішку «50 кг» в Україні становить 3,1 грн/од. Собівартість виготовлення – 2,48 грн/од., у тому числі: витрати на купівлю сировини й матеріалів – 1,86 грн/од., заробітна плата виробничих працівників з урахуванням єдиного соціального внеску до Пенсійного фонду України – 0,25 грн/од., паливо та енергія для технологічних потреб – 0,06 грн/од.

Функція розрахунку очікуваного валового прибутку залежно від обсягів реалізації та виробництва продукції матиме такий вигляд:

$$W_{ij} = 3,1 * X_i - 2,48 * S_j, \quad (1)$$

де W_{ij} – очікуваний обсяг валового прибутку, тис грн;

X_i – обсяг реалізованої продукції, од.;

S_j – обсяг виробленої продукції, од.

У табл. 2 відобразимо узагальнені результати щодо розміру можливого валового прибутку (збитків) за визначеного обсягу пропозиції та попиту.

Таблиця 2
Узагальнені результати щодо розміру можливого валового прибутку (збитків)

Пропозиція, тис од.	Попит, тис од.				
	60,1	82,3	104,5	126,7	148,9
60,1	37,26	37,26	37,26	37,26	37,26
82,3	-17,79	51,03	51,03	51,03	51,03
104,5	-72,85	-4,03	64,79	64,79	64,79
126,7	-127,91	-59,09	9,73	78,55	78,55
148,9	-182,96	-114,14	-45,32	23,50	92,32

Використовуючи критерій Лапласа (ймовірність настання подій є однаковою), було встановлено, що оптимальною виробничу програмою є виробництво та реалізація 82,3 тис од. продукції (7,4 т), очікуваний прибуток становитиме 37,27 тис грн.

Відповідно до критерію Вальда, виробнича програма повинна становити 60,1 тис од., очікуваний прибуток – 37,26 тис грн.

Для використання критерію Байеса було проведено опитування серед топ-менеджерів ТОВ «Амалтея» щодо прогнозованих обсягів збути та виявлено, що ймовірності виникнення попиту відповідно становитимуть 0,08; 0,11; 0,26; 0,5; 0,05. Таким чином, відповідно до критерію Байеса, оптимальною виробничу програмою є виробництво та реалізація 104,5 тис од. продукції (9,4 т), очікуваний прибуток – 46,2 тис грн.

Під час використання критерію Гурвіца потрібно враховувати ту обставину, що в умовах економічної кризи, спричиненої розповсюдженням гострої респіраторної хвороби COVID-19, здебільшого переважає пессимізм, тобто коефіцієнт оптимізму а, який визначається від 0 до 1 та показує ступінь схильності людини, що приймає рішення, до оптимізму або пессимізу, в 2020 р. на прикладі ТОВ «Амалтея» становитиме 0,4. Отже, відповідно до критерію Гурвіца, оптимальною виробничу програмою є виробництво та реалізація 60,1 тис од. продукції (5,4 т), очікуваний прибуток становитиме 37,26 тис грн.

Проведені розрахунки свідчать, що, відповідно до критеріїв Вальда та Гурвіца, оптимальним варіантом для ТОВ «Амалтея» є виробництво та реалізація 60,1 тис од., очікуваний прибуток становитиме 37,26 тис грн. Водночас у разі якщо топ-менеджмент підприємства володіє необхідними знаннями та навикиами, виробництво та реалізація 104,5 тис од. (9,4 т) дасть змогу отримати із заданими ймовірностями настання подій понад 46 тис грн прибутку.

Під час використання запропонованої стратегії щодо виробництва та транспортування до Азербайджану лише 9,4 т, або 104,5 тис од. поліпропіленових мішків «50 кг», ТОВ «Амалтея» отримає додатковий прибуток у розмірі 3,35 тис грн, що на 3,05 тис грн менше порівняно з виробництвом та транспортуванням 11,4 т (126,7 тис од.). При цьому за умови досягнення ринкової рівноваги між попитом та пропозицією й успішної реалізації усього запланованого обсягу продукції (11,4 т, або 126,7 тис од.) прибуток від реалізації вказаної партії продукції може зрости до 84,95 тис грн.

Висновки і пропозиції. Результати проведених досліджень свідчать, що у сучасних умовах ведення бізнесу та обмеженості джерел фінансування для розвитку ключовим завданням для керівництва вітчизняних промислових підприємств є формування логістичної стратегії у симбіозі з визначенням оптимальної виробничої

стратегії з урахуванням можливих ризиків, що можуть виникнути як на ринку збути, так і під час здійснення виробничих процесів, складування та транспортування.

На прикладі ТОВ «Амалтея» було виявлено, що оптимальний обсяг транспортної партії повинен становити 11,4 т, або 126,7 тис од., додатковий прибуток становитиме 6,4 тис грн. Водночас, ураховуючи, що ТОВ «Амалтея» є новим гравцем на ринку поліпропіленових мішків «50 кг» і відсутня постійна група споживачів, то з урахуванням витрат на виробництво продукції керівництву підприємства потрібно розглянути можливість виробництва та транспортування до Азербайджану лише 9,4 т, або 104,5 тис од. Зазначене дасть змогу мінімізувати можливі фінансові втрати і зменшить обсяг додаткового прибутку лише на 3,35 тис грн порівняно з виробництвом та транспортуванням 11,4 т (126,7 тис од.).

Список використаних джерел:

1. Антонюк І.Л., Поручник А.М., Савчук В.С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія. Київ : КНЕУ, 2003. 394 с.
2. Білозор Л.В. Методологічні підходи щодо формування інноваційної продукції. *Економіка АПК*. 2012. № 9. С. 88–93.
3. Бутов А.М. Перспективи використання логістичних стратегій для забезпечення конкурентоспроможності підприємства. *Економічний аналіз*. 2013. Т. 14. № 2. С. 124–131.
4. Вергал К.Ю. Теоретико-методологічні основи розробки стратегії інноваційного розвитку підприємства. *Управління розвитком*. 2008. № 19. С. 27–28.
5. Євдокимов А.В., Чорток Ю.В., Родимченко А.О. Логістичні стратегії та логістичні процеси на торговельних підприємствах. *Сталий розвиток економіки*. 2012. Вип. 1(11). С. 246–249.
6. Ілляшенко С.Ю. Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу : монографія. Суми : Університетська книга, 2008. 615 с.
7. Кохубей Д. Розробка логістичних стратегій торговельних підприємств. *Товари і ринки*. 2010. № 1. С. 9–17.
8. Крикавський Є.В. Логістика. Основи теорії : підручник ; 2-е вид., доп. і перероб. Львів : Інтелект-Захід, 2006. С. 156.
9. Макаренко С.М., Олійник Н.М. Бізнес-планування : навчально-методичний посібник. Херсон : ТОВ «ВКФ «СТАР» ЛТД», 2017. 224 с
10. Визначення професійних компетентностей фахівців як складової формування оптимальної стратегії розвитку трудових ресурсів / С.М. Макаренко та ін. *Економічний простір*. 2017. № 127. С. 150–161.
11. Талан М.В. Моделювання логістичних стратегій торговельних підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика*. 2008. № 633. С. 696–701.
12. Уотерс Д. Логистика. Управление цепью поставок / пер. с англ. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 503 с.
13. Grepon Bruno, Emmanuel Duquet. Innovation: mesunes, redements et concurrence. *Econ et statist*. 2004. № 275–276.
14. Tyukhtenko N.A., Makarenko S.M., Oliinyk N.M. Increasing competitiveness of the enterprise by improving logistic strategy of distribution of production and supply of raw materials. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 2(14). Ч. 2. С. 56–63.

References:

1. Antoniuk, L.L., Poruchnyk, A.M., & Savchuk, V.S. (2003). Innovatsii: Teoriia, mekhanizm rozrobky ta komertsializatsii : monohrafia [Innovations: Theory, mechanism of development and commercialization]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
2. Bilozor, L.V. (2012). Metodolohichni pidkhody shchodo formuvannia innovatsiinoi produktisii [Methodological approaches to the formation of innovative products]. *Ekonomika APK*, no. 9, pp. 88–93.
3. Butov A.M. (2013). Prospects of the use of logistic strategies are for providing of competitiveness of enterprise. *Ekonomichnyj analiz: zb. nauk. prats'*. Ternopil'. Tom 14, no. 2, pp. 124–131.
4. Verhal K.Yu. (2008). Teoretyko-metodolohichni osnovy rozrobky stratehii innovatsiinoho rozvytku pidpryiemstva [Theoretical and methodological bases of development of strategy of innovative development of the enterprise]. *Upravlinnia rozvytkom*, no. 19, pp. 27–28.
5. Yevdokymov A.V., Chortok Yu.V. & Rodymchenko A.O. (2012). Logistic strategies and logistic processes are on point-of-sale enterprises. *Stalyj rozvytok ekonomiky: Vseukrains'kyj naukovo-vyrobnychyj zhurnal*, no. 1(11), pp. 246–249.
6. Illiashenko, S.Yu. (2008). Marketynh innovatsii i innovatsii v marketynhu: monohrafia [Marketing innovation and innovation in marketing]. Sumy: VTD «Universytetska knyha». (in Ukrainian)
7. Kochubej D. (2010). Development of logistic strategies of point-of-sale enterprises. *Tovary i rynky*, no. 1, pp. 9–17.
8. Krykav's'kyj Ye.V. (2006). Logistic. Bases of theory. [Lohistyka. Osnovy teorii: pidruch.]. 2nd ed. L'viv: Intelekt-Zakhid. (in Ukrainian)
9. Makarenko S.M. & Oliinyk N.M. (2017). Biznes-planuvannia: navchal'no-metodychnyj posibnyk dlja studentiv spetsial'nosti 073 "Menedzhment". Kherson: TOV «VKF «STAR» LTD». (in Ukrainian)
10. Makarenko S.M., Abeldiaieva T.A., Kazakova T.S., & Oliinyk N.M. (2017). Vyznachennia profesiynykh kompetentnostei fakhivtsiv yak skladovoformuvannia optymalnoi stratehii rozvytku trudovykh resursiv [Determination of professional competencies of professionals as a complex formation of the optimal strategy of labor resources]. *Ekonomichnyi prostir: Zbirnyk naukovych prats*. Dnipro: PDABA, no. 127, pp. 150–161.
11. Talan M.V. (2008). Design of logistic strategies of point-of-sale enterprises. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'viv's'ka politehnika» "Lohistyka"*, no. 633, pp. 696–701.
12. Uoters D. (2003). Logistic. Management the chain of deliveries [Lohistyka. Upravlenye tsep'iu postavok]. Moscow: YUNYTY-DANA. (in Russian).
13. Grepon Bruno, Emmanuel Duquet (2004). Innovation: mesunes, redements et concurrence. *Econ et statist*, no. 275–276. (in USA)
14. Tyukhtenko N.A., Makarenko S.M., Oliinyk N.M. (2018). Increasing competitiveness of the enterprise by improving logistic strategy of distribution of production and supply of raw materials. *Naukovyi visnyk Polissia*, no. 2(14), pp. 56–63.

Макаренко С. Н.

Херсонський державний університет

ФОРМИРОВАНИЕ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Резюме

Исследованы особенности трактовки сущности термина «логистическая стратегия». Рассмотрена возможность комбинированных видов экспорта продукции с использованием морских сообщений и двадцатитонных автотранспортных средств. Выявлено, что в случае необоснованного определения емкости рынка сбыта предприятие может получить убыточный финансовый результат не только в связи с ростом затрат на транспортировку продукции и прохождением обязательных таможенных процедур, но и в связи с необходимостью покрытия расходов, понесенных при производстве продукции. Обосновано, что ключевой задачей для топ-менеджмента промышленных предприятий является формирование логистической стратегии в симбиозе с определением оптимальной производственной стратегии с учетом возможных рисков, которые могут возникнуть как на рынке сбыта, так и при осуществлении производственных процессов, складирования и транспортировке продукции.

Ключевые слова: логистика, производство, оптимизация, управление рисками, спрос и предложение.

Makarenko Serhii

Kherson State University

FORMATION OF THE LOGISTIC STRATEGY OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE

Summary

In the article provides definition of the essence of the term «logistics strategy». Analyzed the features of the main types of logistics strategies, given their application. It has been discovered the methodological aspects of business process modelling must meet the requirements of strategic management, taking into account the specific features of each enterprise and being based on the principles of project management, such as teamwork, systematic approach, process approach, quality management system, balanced scorecard and the principle of continuous improvement. The success of innovation management depends on the ability to create stimulating internal and external framework conditions for innovation. It has been discovered that today many methods and indicators for the costs effectiveness evaluation in the business structures logistic systems are developed. At the same time, the existing developments in this sphere are primarily directed on the diagnostics of such costs by the processes of logistic and supplying management, within which there are generally allocated the processes of ordering, procurement, transportation and storage. Meanwhile, the intensification of competition, the complication of production processes and other circumstances necessitate a thorough diagnostics of logistical and supplying costs of business entities from other positions important for theory and practice. The results of the conducted research indicate that improvement of the logistics strategy of distribution of products and supply of raw materials is one of the most important components of increasing the competitiveness of enterprises of all forms of ownership. To minimize the costs of transporting and storing raw materials, materials and finished products it is expedient to arrange combined transport using automobile and water (river and sea) transport. The expediency of using the method of "average expenses" in determining the optimal logistic strategy of product distribution and supply of raw materials is substantiated, which will allow to find not only the optimum point between the volumes of transportation and warehousing costs, but also, despite distance, to maximize the amount of additional income from sales of products for border compared with domestic sales channels.

Keywords: logistics, production, optimization, risk management, supply and demand.

РОЗДІЛ 5

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАНЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 657.6.012.16

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-13>

Рогачевський О. П.

Навчально-виробничий комплекс інноваційних технологій
навчання, інформатизації та безперервної освіти
Одеського національного медичного університету

Панчева Ю. С.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Масленніков О. Є.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ПОДАТКУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті досліджено стратегічні аспекти екологічного податку в національній економіці. Доведено, що чим вище рівень невизначеності, викликаний нестабільністю в суспільстві, тим більше значення стратегічного планування, а одним з основних інструментів регулювання соціально-економічного зростання суб'єктів господарювання є податки та збори. Проаналізовано сучасні проблеми, пов'язані з екологічним податком в Україні, та основні соціально-економічні аспекти, які впливають на надходження від цього виду податку та на дисципліну сплати податку. Запропоновано напрями удосконалення системи екологічного оподаткування, за допомогою впровадження яких з'являється можливість підвищити ефективність та дієвість екологічного податку. Основною невирішеною частиною проблеми дослідження є відсутність одної концепції щодо оптимізації екологічного податку в національній економіці.

Ключові слова: екологічний податок, природокористування, природні ресурси, національна економіка, оподаткування, охорона здоров'я.

Постановка проблеми. Дієвим інструментом запровадження природоохоронної політики у національному середовищі є екологічний податок, а удосконалення екологічного оподаткування можна здійснити лише шляхом розроблення та впровадження ефективного соціально-економічного механізму природокористування, невід'ємною частиною якого є встановлення економічно обґрунтovаних податків за забруднення навколишнього природного середовища, що істотно впливає на здоров'я нації. Дослідження стратегічних аспектів сучасного стану екологічного оподаткування та виокремлення ефективних напрямів удосконалення екологічного податку підкреслює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковій літературі існує значний спектр підходів до сутності та ролі екологічного податку у соціально-економічному розвитку суспільства. Так, у працях М. Мусієнка, І. Варламової, І. Бистрякова, Н. Рибачка та інших науковців розкрито теоретичні засади екологічного оподаткування в Україні.

Однак в останній декілька років через посилення еколого-деструктивних процесів в економіці підвищена увага приділяється перспективам розвитку екологічного оподаткування. Вчені активно досліджують основні проблеми та напрями удосконалення цього податкового інструменту.

Сучасний погляд на природо-ресурсне оподаткування викладено у низці праць таких учених, як Н. Дутова, Ю. Швець, Л. Григорович, В. Мандрик, У. Новак, І. Шевченко, Я. Самусевич [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових праць свідчить про недостатність грунтовне дослідження та комплексне оцінювання стратегічних аспектів екологічного податку.

Мета статті. Головною метою роботи є розкриття стратегічних аспектів екологічного податку в економіці України, а також визначення та розроблення основних напрямів його удосконалення та подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Зі змісту підприємницької діяльності випливає природне прагнення господарюючих суб'єктів до соціально-економічного зростання, а в умовах нестабільного зовнішнього середовища, невизначеності умов господарювання ефективність роботи багато в чому залежить від стану планування господарської одиниці, тому чим вище рівень невизначеності, викликаний нестабільністю в суспільстві, тим більше значення стратегічного планування, а одним з основних інструментів регулювання соціально-економічного зростання суб'єктів господарювання є податки та збори.

В умовах посилення антропогенного впливу на природу пріоритети суспільства зміщуються у напрямі розуміння того, що майбутнє людської цивілізації залежить уже не від науково-технічного розвитку, а насамперед від раціонального природокористування та зниження впливу техногенних чинників на довкілля, тому суспільно необхідними стають витрати саме на попередження та компенсацію наслідків нераціонального використання природних ресурсів та забруднення планети.

Нині в Україні найбільше техногенне навантаження на навколишнє середовище створює саме господарський комплекс щодо викидів шкідливих речовин та розміщення побутових або промислових відходів. Природокористування відбувається неекономно, а саме вилучається ресурсів значно більше, ніж споживається, а також більша частина природних ресурсів у процесі добутку та переробки знищується.

Конструктивним варіантом вирішення цієї проблеми стало втручання держави у цей процес через впровадження такого методу впливу, як екологічне оподаткування, яке мало забезпечити соціально-екологічно-економічну безпеку. Однак тривалий час в Україні ефективність цього податку була низькою через символічний характер ставок та неможливість стимулювання щодо раціонального споживання природних ресурсів та зменшення шкідливого впливу промислових підприємств. Це призвело до поступового погіршення екологічної ситуації.

В Україні екологічне питання досі є відкритим. Так, витрати на охорону навколошнього природного середовища передбирають на низькому рівні, становлячи 1,1% від загального ВВП, а рівень екологічного забруднення хоча й має позитивну динаміку, проте все ще є зависоким: на кінець 2019 року загальний обсяг викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря склав 2 508 тис. тонн; найбільший обсяг викидів на одну особу склали викиди оксиду вуглецю, а саме 48,1 кг/особу [1].

Така статистика змушує шукати нові шляхи покращення екологічного стану України. Одним з таких напрямів є екологічний податок та його повне оновлення.

В Україні цей податок пройшов складний шлях становлення, оскільки регулярно змінювався та уточнявся (зміна назви, об'єкта оподаткування, ставки, цільового використання, порядку та органів його стягування тощо). Сьогодні ми маємо чітке законодавче закріплene визначення екологічного податку та його основних елементів.

Екологічний податок – це загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 року [2, с. 14].

З вищезазначеного випливає, що цей податок має різні ставки, які залежать безпосередньо від виду негативного впливу на навколошнє середовище.

Нині ми маємо ситуацію, коли ставки екологічного податку інтенсивно підвищуються з кожним роком, а надходження до бюджету зростають. Однак їх частина у ВВП країни досі залишається несуттєвою та має негативну динаміку (табл. 1).

Синтетична інформація, наведена в табл. 1, свідчить про те, що система екологічного оподаткування в Україні є неефективною і не задоволяє усі потреби держави у розрізі збереження екологічного середовища. Незважаючи на те, що надходження від цього податку зростають, частка у структурі ВВП країни є дуже низькою та має негативну тенденцію.

Незадовільний стан цих показників перш за все безпосередньо пов'язаний з низькою проблемних ситуацій, які на цьому етапі розвитку існують як у суспільстві загалом, так і у системі оподаткування України зокрема.

Негативний антропогенний вплив на екологію невід'ємно пов'язаний з економічним станом нашої країни. Основними соціально-економічними проблемами України у розрізі екологічного оподаткування є такі [4, с. 34]:

- низька податкова та екологічна відповідальність суспільства, що супроводжується схильністю до ухилення від сплати різних податків;

- високий ступінь тінізації економіки, що приводить до ситуації, коли руйнівний вплив підприємств на навколошнє середовище не компенсується;

- недовіра суспільства до державних структур в аспекті цільового використання надходжень від екологічного податку;

- відсутність налагодженої системи переробки відходів, через що підприємства не в змозі зменшити негативний вплив на екологію;

- низький рівень інноваційного розвитку в Україні, внаслідок чого використовуються обладнання, які завдають значної шкоди навколошньому середовищу, який дуже важко компенсувати надходженнями від екологічного податку.

Не менш важливими є такі проблеми, які випливають із самої сутності екологічного податку в Україні [5, с. 582]:

- постійна зміна ставок цього виду податку, через що держава не в змозі забезпечити повне фінансування природоохоронних заходів;

- недоцільне використання коштів, що надходять до бюджету від стягування екологічного податку, про що свідчить те, що видатки бюджету на природоохоронні заходи навіть перевищують суми екологічних податкових платежів;

- нестабільність пропорцій розподілу надходжень між бюджетами різних рівнів;

- складність та трудомісткість механізму стягування екологічного податку;

- відсутність важелів стимулювання платників цього податку щодо зменшення негативного впливу на екологію та пільг за природоохоронну діяльність.

Зазначені негативні сторони економічної складової частини України провокують проблеми як з екологією, так і з оподаткуванням у екологічній сфері.

Таким чином, виникає необхідність реформування та вдосконалення екологічного податку в Україні задля підвищення соціально-економічної відповідальності господарських суб'єктів та раціонального розподілу надходжень від цього податку до бюджетів усіх рівнів, особливо територіальних громад, що даст змогу зменшити та компенсувати негативний вплив господарюючих суб'єктів на навколошнє середовище, що впливає на здоров'я нації. Модернізація екологічного податку забезпечить покращення стану системи охорони здоров'я в Україні.

Окрім низької фіiscalної ефективності, удосконалення системи екологічного оподаткування вимагають міжнародні зобов'язання, згідно з якими Україна має сприяти реалізації та сталому розвитку «зеленої» економіки.

Динаміка співвідношення надходження від екологічного податку та ВВП України за 2014–2019 роки

Показник	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
ВВП, млрд. грн.	1 586,9	1 988,5	2 385,4	2 983,9	3 560,6	3 974,6
Надходження від екологічного податку, млрд. грн.	4,8	2,7	2,8	4,7	4,9	5,3
Частка екологічного податку у ВВП, %	0,3	0,13	0,12	0,16	0,14	0,13

Джерело: сформовано авторами на основі даних джерел [1; 3, с. 41]

Таблиця 1

Отже, доцільним є впровадження таких модернізуючих складових частин у систему екологічного оподаткування:

- розроблення системи стимулювання для суб'єктів господарювання використовувати у своїй діяльності ресурсоберігаючі технології та технології з високим рівнем безпеки;
- впровадження податкових пільг для підприємств, які займаються фінансуванням природоохоронної діяльності;
- впровадження суттєвого покарання за ухилення від сплати екологічного податку;
- закріплення чітко визначеного цільового використання надходжень від екологічного податку, яке було б спрямовано на вжиття природоохоронних заходів та наукові дослідження щодо забезпечення сталого екологічного розвитку країни;
- створення екологічного фонду, а запровадження цього фонду дасть змогу утворити едину систему, яка об'єднає платників податків як основних утворювачів надходжень від використання навколошнього природного середовища й уряд країни, який визначатиме пріоритетні напрями діяльності цього фонду;
- гармонізація української системи екологічного оподаткування відповідно до аналогічної системи країн ЄС.

Погодимося з тим, що названі шляхи дадуть змогу створити рівні умови для справляння податків та зборів, спрощення механізму їх адміністрування, сприятимуть зниженню адміністративного тиску на бізнес-середовище [7, с. 125].

Однак слід зауважити, що впровадження зазначених удосконалень матиме місце та буде ефектив-

ним лише за умови реформування економіки України, що забезпечить прозорість фінансової системи країни. В іншому випадку модернізація екологічного оподаткування за цими напрямами справлятиме негативний вплив не лише на екологічну та податкову сфери, але й на всю економічну ситуацію в країні, призводячи до кризового становища.

Висновки і пропозиції. Сучасний стан екологічного оподаткування в Україні є неефективним з точки зору його питомої ваги у ВВП та цільового використання. Це пов'язано з низкою причин як у сфері оподаткування конкретним податком, так і в соціально-економічній сфері країни. Хоча сьогодні ставки екологічного податку невпинно зростають, податкова система все ще потребує певних економічних та законодавчих перетворень задля забезпечення дієвості податкової політики у процесі екологізації. Лише завдяки реформуванню економіки та вдосконаленню діючого екологічного оподаткування та інших важливих інструментів екологічного регулювання в Україні з'явиться можливість досягнути узгодження різномірних інтересів щодо виробництва й споживання природокористування, запровадити ефективну регульовану екологічно-економічну поведінку господарюючих суб'єктів, як де-юре, так і де-факто. Метою подальших наукових досліджень у цій сфері є виявлення джерел реалізації фіскальної функції цього податку та впровадження таких стимулів, які б заохочували суб'єктів екологічного оподаткування додержуватися податкової дисципліни та сприятати екологічній податок не як покарання, якого можна уникнути, а як інструмент компенсування свого негативного впливу на навколошнє середовище.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 28.10.2020).
2. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 року. Дата оновлення: 14 жовтня 2020 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 28.10.2020).
3. Мишенін Є., Ярова І. Системна оцінка результативності екологічного оподаткування у контексті соціально-економічної безпеки просторового розвитку. *Екологічна безпека*. 2019. № 1. С. 38–45.
4. Канонішена-Коваленко К. Екологічний податок від А до Я : навчальний посібник. Київ : Фундація «Відкрите суспільство», 2017. 108 с.
5. Самусевич Я., Солодуха М., Теницька І. Перспективи реформування системи екологічного оподаткування в Україні з урахуванням досвіду ЄС. *Економіка природокористування та охорони навколошнього середовища*. 2018. № 25. С. 579–585.
6. Гобир І. Удосконалення екологічного оподаткування вітчизняних підприємств. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 29. С. 42–46.
7. Коваленко А., Бабміндра Д. Проблематика екологічного оподаткування промислових підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. № 23. С. 122–126.

References:

1. Derzhavnyi Service Statystyky Ukrayiny [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 28 October 2020).
2. Podatkovyi kodeks Ukrayiny [Tax Code of Ukraine] (02.12.2010 r. no. 2755-VI). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (accessed 28 October 2020).
3. Mishenin Ye., Yarova I. (2019). Systemna otsinka rezul'tatyvnosti ekolohichnoho opodatkuvannia u konteksti sotsialno-ekoloho-ekonomichnoi bezpeky prostorovoho rozvytku [Systematic assessment of the effectiveness of environmental taxation in the context of socio-ecological and economic security of spatial development]. *Ekolohichna Bezpeka – Ecological safety*, no. 1, pp. 38–45.
4. Kanonishena-Kovalenko K. (2017). Ekolohichnyi podatok vid A do Ya [Ecological tax from A to Z]. Tutorial. Kyiv: Fundatsiya “Vidkryte Suspilstvo”. (in Ukrainian)
5. Samusevych Ya., Solodukha M., Tenetska I. (2018). Perspektyvy reformuvannia systemy ekolohichnoho opodatkuvannia v Ukrayini z urakhuvanniam dosvidu YeS [Prospects for reforming the environmental taxation system in Ukraine, taking into account the experience of the EU]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia ta okhorony navkolyshnogo seredovyyshcha – Economics of nature management and environmental protection*, no. 25, pp. 579–585.
6. Hobyr I. (2018). Udoskonallennia ekolohichnoho opodatkuvannia vitchyzniyanikh pidpryiemstv [Improving environmental taxation of domestic enterprises]. *Prychornomorski ekonomicni studii – Black Sea economic research*, no. 29, pp. 42–46.
7. Kovalenko A., Babmindrda D. (2019). Problematyka ekolohichnoho opodatkuvannia promyslovych pidpryiemstv [Problems of ecological taxation of industrial enterprises]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, no. 23, pp. 122–126.

Рогачевский А. П.

Учебно-производственный комплекс
инновационных технологий обучения, информатизации
и непрерывного образования
Одесский национальный медицинский университет

Панчева Ю. С.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Масленников А. Е.
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО НАЛОГА В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Резюме

В статье исследованы стратегические аспекты экологического налога в национальной экономике. Доказано, что чем выше уровень неопределенности, вызванный нестабильностью в обществе, тем больше значение стратегического планирования, а одним из основных инструментов регулирования социально-экономического роста субъектов хозяйствования являются налоги и сборы. Проанализированы современные проблемы, связанные с экологическим налогом в Украине, и основные социально-экономические аспекты, влияющие на поступления от этого вида налога и на дисциплину уплаты налога. Предложены направления совершенствования системы экологического налогообложения, с помощью которых появляется возможность повысить эффективность и действенность экологического налога. Основной нерешенной частью проблемы исследования является отсутствие единой концепции по оптимизации экологического налога в национальной экономике.

Ключевые слова: экологический налог, природопользование, природные ресурсы, национальная экономика, налогообложение, здравоохранение.

Rogachevskyi Alexander

Center of Innovation Learning Technology,
IT and Postgraduate Education
Odessa National Medical University

Pancheva Julia

Odessa I. I. Mechnikov National University
Maslennikov Oleksii

Odessa I. I. Mechnikov National University

STRATEGIC ASPECTS OF THE ECOLOGICAL TAX IN THE NATIONAL ECONOMY

Summary

The article examines the strategic aspects of the environmental tax in the national economy. It is proved that the higher the level of uncertainty caused by instability in society, the more important strategic planning becomes, and one of the main tools for regulating the socio-economic growth of economic entities is taxes and fees. The current problems related to the environmental tax in Ukraine and the main socio-economic aspects that affect the revenue from this type of tax and the discipline of tax payment are analyzed. The directions of improvement of the system of ecological taxation by means of which introduction there is an opportunity to increase efficiency and effectiveness of the ecological tax are offered. The main unresolved part of the research problem is the lack of a single concept for optimizing the environmental tax in the national economy. Environmental tax – a national mandatory payment, which is based on the actual volume of emissions into the atmosphere, discharges of pollutants into water bodies, waste disposal, the actual amount of radioactive waste temporarily stored by their producers, the actual amount of generated radioactive waste and volume of radioactive waste. Currently, the system of environmental taxation in Ukraine is inefficient and does not meet all the needs of the state in terms of environmental protection. Despite the fact that revenues from this tax are growing, the share in the structure of the country's GDP is very low and has a negative trend. Today there are problems that are an obstacle to the effective application of the environmental tax in the national economy. First of all, it concerns the economic and social sphere of the country. Therefore, it is necessary to fully reform and improve the environmental tax in Ukraine in order to increase the social responsibility of economic entities and the rational distribution of revenues from this tax to the budget, which will reduce and compensate for the negative impact of economic entities on the environment. The current state of environmental taxation in Ukraine is inefficient in terms of its share in GDP and targeted use. This is due to a number of reasons, both in the field of specific taxation and in the socio-economic sphere of the country. Although environmental tax rates are rising steadily today, the tax system still needs some economic and legislative changes to ensure that tax policies are effective in the greening process. Only through economic reform and improvement of the current environmental taxation and other important instruments of environmental regulation, Ukraine will be able to achieve harmonization of different levels of interests in the production and consumption of nature and introduce effective regulated environmental and economic behavior of economic entities, both de jure and de facto. The purpose of further research in this area is to identify sources of fiscal function of this tax and the introduction of incentives that would encourage environmental taxpayers to adhere to tax discipline and perceive the environmental tax not as an avoidable punishment, but as a tool to compensate for their negative impact on the environment.

Keywords: environmental tax, nature management, natural resources, national economy, taxation.

РОЗДІЛ 6

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.5:316.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-14>

Хома І. Б.

Скіп Р. А.

Національний університет «Львівська політехніка»

АНАЛІЗ БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ, ЧИННИКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

У статті проведено аналіз такого економічного явища, як безробіття. Ця проблема наявна в Україні протягом усього періоду її незалежності, у різні проміжки часу вона поставала по-різному гостро. Також наведено причини безробіття в Україні. Здійснено дослідження зміни таких категорій, як економічно активне/неактивне, безробітнє та зайняте населення. Особливу увагу зосереджено на змінах, які відбулися після двох економічних криз в Україні, та проведено порівняння цих змін. Рівень безробіття розглянуто як по всій країні, так і по її окремих регіонах. Дослідження рівня безробіття по областях дає можливість зрозуміти те, у якій області необхідно підвищувати зайнятість, а це можливо лише, зокрема, за умови підвищення інвестиційної привабливості. Також у статті вивчено питання щодо навантаження безробітніх на одну вакансію загалом та за видами економічної діяльності; середнього розміру заробітної плати та рівня оплати праці за видами економічної діяльності. Окрім того, рівень безробіття було розглянуто за статтю та місцем проживання і за віковими групами. Розкриття такої інформації дає можливість зрозуміти, чи присутнє явище дискримінації за гендерною ознакою під час влаштування осіб на роботу та щодо оплати праці; проведено порівняння зайнятості у міській місцевості із сільською та визначено, у якому віці населення більш активне і у якому віці рівень безробіття є найменшим. Ця інформація є важливою для того, щоби краще розуміти, яких заходів слід вжити для подолання цього економічного явища. Щоб вирішити питання безробіття, необхідно визначити насамперед причини його виникнення та запропонувати у подальшому шляхи вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: безробіття, рівень безробіття, ринок праці, зайнятість, економічно активне населення.

Постановка проблеми. Станом на сьогодні питання ефективного функціонування ринку праці є актуальним для кожної країни, для України це теж не є винятком. У кожній високорозвиненій країні фахівці працюють над вирішенням цього питання, хоч і ліквідувати безробіття повністю неможливо, проте його можна скоротити, що позитивно вплине на розвиток економіки, не лише регіональної, але й світової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання безробіття є досить популярним для вивчення серед багатьох науковців. Зокрема, досліджували це економічне явище такі українські науковці, як: А. Борищук, Л. Лук'янова, С. Слюсар, С. Харчук та інші [1–4]. Кожен із цих авторів вважає необхідним вирішити питання за допомогою втручання держави, наприклад, А. Борищук зазначає, що необхідно державі сприяти розвитку малого та середнього бізнесу, удосконалити пенсійну систему. Л. Лук'янова вважає, що Україна має орієнтуватися на досвід розвинутих країн, перейняти від них методи вирішення питання безробіття, врахувавши національну ментальність.

Видлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Причини безробіття протягом останніх років залишаються, як правило, одними і тими самими. Проте у 2020 році виник новий фактор – пандемія Covid-19. Попирання коронавірусної хвороби суттєво вплинуло на економіку кожної країни, зокрема й України.

Мета статті. Проаналізувати динаміку показників безробіття в Україні, дослідити його причини, визначити напрями зниження рівня безробіття на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні одним із важомих чинників розвитку економіки будь-якої країни світу є людський ресурс, тому питання ефективного функціонування ринку праці, важливою ознакою якого є рівень безробіття в країні, не втрачає своєї актуальності. Проблема безробіття – це одна з найбільш гострих проблем в економіці України.

Безробіття – благофонктарне явище, яке впливає на всі сфери суспільного життя і позначається на добробуті населення. Воно викликане як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Саме з безробіттям пов'язані такі деструктивні явища, як спад виробництва, бідність населення, соціальна напруга, криміналізація тощо [5].

Першочерговими причинами безробіття є несприятливий інвестиційний клімат для ведення малого і середнього бізнесу в Україні та невідповідність системи і структури освіти змінам на ринку праці.

Як відомо, за економічною активністю населення поділяється на чотири групи: економічно активне населення, безробітні, зайняті та економічно неактивне населення. Економічно активне населення (робоча сила) – це населення обох статей віком 15–70 років, яке впродовж певного періоду забезпечувало пропозицію робочої сили на ринку праці для виробництва товарів та послуг. Економічно активне населення визначається як сума зайнятого та безробітного населення [6].

Безробітними (за методологією МОП) вважаються особи, які одночасно задовольняють трьом умовам: не мають прибуткового заняття; упродовж останніх чотирьох тижнів активно шукають роботу або намагаються організувати власну справу; упродовж найближчих двох тижнів були готові приступити до роботи. До категорії безро-

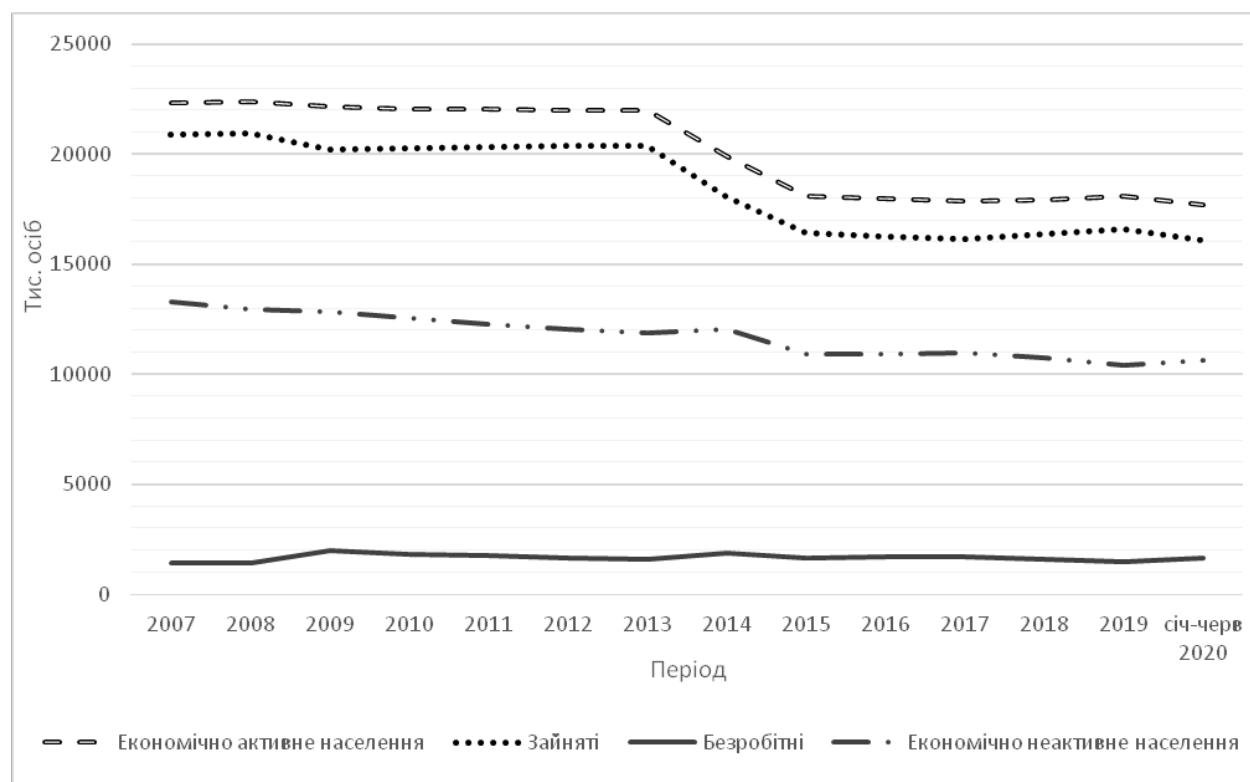

Рис. 1. Динаміка населення за економічною активністю у віці 15–70 років з 2007 р. до I кварталу 2020 р.
(з 2014 р. – без урахування окупованих територій Криму, Севастополя, частини Донбасу)

Джерело: складено автором на основі [6–9]

бітних також відносять осіб, які не приступають до роботи протягом найближчих 14 днів. Зайнятими вважають осіб, які працюють упродовж тижня хоча б одну годину за наймом за винагороду в грошовому чи натуральному вираженні, індивідуально (самостійно), в окремих громадян або на власному (сімейному) підприємстві [6].

Економічно неактивне населення – це особи, які не входять до складу робочої сили, тобто населення, яке не відноситься ні до зайнятого, ні до безробітного.

Розглянемо динаміку населення за економічною активністю у віці 15–70 років з 2007 року до I кварталу 2020 року, що наведено на рис. 1.

Насамперед необхідно звернути увагу на криву зайнятого населення. З рис. 1 видно, що протягом 2013–2014 рр. показник різко скоротився, темп спаду становив 9,4%, у номінальному вираженні це 2 059 700 осіб. По-перше, це тому, що з 2014 року відсутні статистичні дані з будь-якою інформацією щодо окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу). По-друге, зміни відбувалися внаслідок економіко-політичної кризи 2014 року в Україні. Варто звернути увагу на те, що у 2008–2009 рр. теж була економічна криза, але вона не так сильно вплинула на зайнятість населення. Якщо говорити про зайнятість населення протягом останніх років, то варто відзначити, що з 2017–2019 рр. показник зростав і спостерігалась позитивна динаміка, а це означає, що в цей період почали відновлюватися всі економічні процеси після економіко-політичної кризи 2014 року. Слід вважати, що якби не пандемія коронавірусу, то ця динаміка простежувалася би і до сьогодні. Проте таку ситуацію і її вплив важко було спрогнозувати, зараз можемо оцінити її

наслідки, з рис. 1 бачимо, що у першому кварталі 2020 року кількість зайнятого населення помітно скоротилася, а саме на 3,2%.

Щодо безробітних осіб, то їх число збільшувалось у 2009 та 2014 роках на 37,5% та 17,2% відповідно, протягом 2007–2013 рр. (окрім 2009 року) кількість населення, що належить до цієї категорії, зменшується. У 2015 році кількість безробітних зменшилася на 192,9 тис. осіб, або на 10,4%. У 2016–2017 рр. спостерігаємо незначне зростання цього показника (у межах одного відсотка). Проте вже у 2018 році кількість безробітних осіб суттєво скоротилася, а саме на 7%, у 2019 ще на 5,75% порівняно з попереднім періодом, тобто зміни були позитивними, і вже почала відстежуватися позитивна тенденція. Проте за перший квартал 2020 року кількість безробітних зросла на 9,6%, таку зміну було неможливо спрогнозувати, вона була спричинена поширенням коронавірусної хвороби, запровадженням карантину та низки обмежень. Внаслідок цього деякі підприємства були змушені повністю припинити свою діяльність, а з тих суб'єктів господарювання, які продовжили працювати, багато скоротили обсяги виготовлення продукції, тому такі зміни призвели до скорочення кількості зайнятих працівників і збільшення безробіття.

Проаналізувавши криву, яка показує кількість економічно неактивного населення, бачимо, що з кожним роком його число зменшується, і це позитивно для економіки, тому що ці особи або знаходять місце праці і покращують своє фінансове та соціальне становище, або у пошуках роботи і на шляху до покращення умов проживання. У період 2007–2013 років кожного року число осіб, які входили до цієї категорії, зменшувалося на близько

2%, порівняно з попереднім роком у 2014 році спостерігалося збільшення економічно неактивного населення на 1,4%, що пов'язано з економіко-політичною кризою та соціальними умовами. Вже у наступному, 2015 році кількість економічно неактивних осіб скоротилася на 9,1% порівняно з попереднім роком. У 2016–2017 рр. рівень досліджуваного показника збільшився на близько 0,1%. У 2018 та 2019 роках цей показник зменшується більше, ніж на 2%, але вже у першому кварталі 2020 року збільшується на 1,9%, причина такої зміни з вищеприведеною аналізу вже відома.

Розглянемо рівень безробіття в Україні за часовий період 2007–2020 рр. (див. табл. 1).

Таблиця 1
Рівень безробіття в Україні
за період 2007–2020 рр.

2007	6,9%	2012	8,1%	2017	9,9%
2008	6,9%	2013	7,7%	2018	9,1%
2009	9,6%	2014	9,7%	2019	8,6%
2010	8,8%	2015	9,5%	I квартал 2020	8,9%
2011	8,6%	2016	9,7%	II квартал 2020	9,6%

Джерело: складено авторами на основі [10]

Отже, рівень безробіття в Україні з 2007 – II квартал 2020 року коливався у межах 6,9–9,9%. Найменший рівень було зафіксовано у 2007 та 2008 роках, а найбільший у 2017 році. До того ж природний рівень безробіття становить 4–5% від загальної кількості робочої сили. Найнижчий рівень безробіття (за підсумками 2019 року) спостерігався у Харківській області (5,0%), м. Києві (5,8%), Одеській та Кіївській областях (по 5,9%), а найвищий – у Луганській (13,7%), Донецькій (13,6%), Кіровоградській (11,0%), Полтавській та Волинській областях (відповідно, по 10,6%). Варто зазначити, що у 2020 році збільшення рівня безробіття пов'язано з пандемією Covid-19 і запровадженням низки обмежень, які стосуються роботи малого та середнього бізнесу, в рамках карантину [8]. З початку дії карантину статус безробітного отримали 444,4 тис. українців, загалом станом на 31 серпня 2020 року кількість безробітних становила 477,7 тис. громадян – це на 73 % більше, ніж станом на цю ж дату минулого року. До 3,1 млн українців, або 17% від робочої сили на піку карантину знаходились у стані прихованого безробіття – зайнятість цих людей була зменшена або вони були відправлені у неоплачувану відпустку [11].

Щодо навантаження безробітних на одну ваканцію, то станом на 1 жовтня 2020 року його значення становило 6, таке ж значення було зафіксовано станом на 1 січня 2020 року, але варто додати, що

протягом цього періоду зростала і кількість безробітних і кількість вакансій. Якщо говорити про вид економічної діяльності, то найбільше навантаження на одну вакансію (24 особи) у фінансової та страховій діяльності станом на 1 жовтня 2020 року, а станом на 1 січня 2020 року найбільше навантаження на одну вакансію (43 особи) було зафіксоване у сільському, лісовому та рибному господарствах [12].

Середній розмір заробітної плати штатних працівників в Україні у грудні 2019 року порівняно з відповідним місяцем попереднього року зріс на 16% та становив 12,3 тис. гривень. При цьому існують суттєві региональні диспропорції в оплаті праці. Заробітну плату у розмірі вищу за середню по країні отримували лише працівники у м. Києві (18,9 тис. грн.), Кіївській (13,3 тис. грн.), Донецькій (13,2 тис. грн.), Миколаївській (12,8 тис. грн.) областях. В інших регіонах країни заробітна плата коливалася від 9 тис. до 12 тис. гривень. Серед видів економічної діяльності найвищою заробітна плата була у фінансовій та страховій діяльності (22,2 тис. грн.), у сфері державного управління та оборони (20,4 тис. грн.), у сфері інформації та телекомунікацій (19,6 тис. грн.). Найнижчою – у тимчасовому розміщенні та організації харчування, в охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги, у сільському, лісовому та рибному господарстві (7–9 тис. грн.). За видами промисловості найвища заробітна плата пропонувалася у виробництві основних фармацевтичних продуктів і препаратів (21,4 тис. грн.), постачання електроенергії, газу, пари (20,2 тис. грн.) та у добувній промисловості (16,2 тис. грн.), найнижчою – у текстильному виробництві, виробництві одягу, виробів зі шкіри та інших матеріалів (7,8 тис. грн.). У середньому по промисловості заробітна плата становила 13,7 тис. грн. Заробітна плата в Україні залишається значно нижчою, ніж у сусідніх країнах, та є фактором трудової міграції наших співвітчизників за кордон [8].

Розглянемо рівень безробіття за місцевістю проживання, віковою категорією та за гендерною ознакою (див. табл. 2).

Проаналізувавши табл. 2, бачимо, що у 2019 році рівень безробіття вищий серед чоловіків (8,5%), ніж серед жінок (7,9%). Це є досить цікаве явище, адже по логіці мала бути обернена ситуація, оскільки у зайнятості жінок є низка обмежень, наприклад, не всі жінки можуть виконувати важку фізичну роботу. Також історично та ментально склалося так, що, як правило, переважно жінки займаються безоплатною роботою у домашніх господарствах, а не чоловіки. З табл. 2 можемо припустити, що сьогодні під час працевла-

Рівень безробіття населення (за методологією МОП)
за статтю та місцем проживання, за віковими групами у 2019 році,
у % до кількості економічно активного населення відповідної вікової групи

	Усього у віці 15–70 років	За віковими групами						
		15–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–59	60–70
Усе населення	8,2	15,4	8,4	7,3	7,5	8,4	8,0	0,1
Жінки	7,9	15,3	7,8	6,3	8,0	8,6	7,2	0,1
Чоловіки	8,5	15,5	8,8	8,1	7,0	8,2	8,8	0,2
Міська місцевість	8,0	15,1	8,0	6,8	7,3	8,7	7,7	0,2
Сільська місцевість	8,7	15,9	9,1	8,6	8,2	7,6	8,5	-

Джерело: складено авторами на основі [8]

* дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Таблиця 2

штування менше значення має стати працівника, але це не означає, що відсутня гендерна дискримінація щодо оплати праці. Розмір середньомісячної оплати праці жінок у 2019 році був на 23% нижчий, ніж у чоловіків.

Якщо аналізувати рівень безробіття по віковій категорії, то у віці 15–24 років найвищий рівень безробіття населення, і він становить 15,4%. По-перше, це пов'язано з тим, що роботодавці не часто працевлаштовують неповнолітніх осіб на роботу, це пов'язано з небажанням нести підвищено відповідальність за цих осіб. По-друге, для неповнолітніх працівників передбачені деякі пільги, наприклад, скорочений робочий день, але це не має впливати на заробітну плату, тобто працівник, якому менше 18 років, і повнолітній працівник отримують однакову заробітну плату, при тому, що неповнолітній працює меншу кількість годин. По-третє, для неповнолітніх осіб є низка обмежень, наприклад, їх не можна заливати до важких робіт, до робіт зі шкідливими і небезпечними умовами праці тощо. Оскільки у віковій категорії 15–24 років не лише неповнолітні, а й особи з 18–24 років, то варто розглянути і їхні причини безробіття. У віці 18–24 років знаходиться населення, яке ще є студентами або тільки закінчили навчальний заклад, проблема цих людей під час працевлаштування – це відсутність трудового стажу, який хоче бачити роботодавець для працевлаштування. Для вирішення цієї проблеми необхідно, щоб підприємства були зацікавлені у прийомі молодих спеціалістів на роботу, можливо, варто зменшити ставку ЄСВ по кожному працівнику, який працевлаштує особу після закінчення освітнього закладу.

Щодо безробіття за територіальною ознакою, то рівень безробіття у сільській місцевості вищий на 0,7 в. п., ніж у міській, така тенденція простежується протягом останніх п'яти років. Однією з основних причин є те, що у процесі реформування аграрного сектору багато колективних господарств розпалися, а нові на їхньому місці не сформувалися. Внаслідок цього у сільській місцевості і відбуваються досить масштабні міграційні процеси. Це питання теж можна вирішити за допомогою держави, необхідно заохочувати селян до створення фермерських господарств і надати для цього сприятливі умови, наприклад, зменшити податкове навантаження, ввести грошову допомогу, спеціальну програму кредитування з мінімальними відсотками тощо.

Розглянемо рівень безробіття за аналогічною класифікацією, але за перший квартал 2020 року, що наведено у табл. 3, та порівняємо результати.

З табл. 3 видно, що рівень безробіття за усіма категоріями зріс, найбільше це стосується сіль-

ської місцевості, саме там рівень безробіття з 8,7% зрос до 10,2%. Якщо оцінювати зміни за гендерною ознакою, то рівень безробіття серед чоловіків збільшився на 0,9 в.п., а серед жінок – на 0,5 в.п. порівняно з 2019 роком. Більше безробітніх осіб стало у віці 15–24 роки та 35–39 роки, а саме на 2,9 та 2,8 в.п. Причиною таких негативних змін є пандемія Covid-19.

Для того, щоб розуміти, як можна вирішити питання безробіття в Україні, необхідно детально дослідити причини незайнятості безробітніх, ця інформація наведена у табл. 4.

З табл. 4 бачимо, що протягом 2010–2019 рр. найбільше безробітні через звільнення за власним бажання та за згодою сторін (у 2018 році – 39,5%). Наступними важливими причинами безробіття є вивільнення з економічних причин (у 2019 році – 21,5%) та не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів, у 2019 році число останніх становило 139 844 осіб, у попередніх роках це значення було значно більшим, наприклад, у 2015 р. – 271 371, 2016 – 216 799, 2017 – 207 156, 2018 – 154 703. З наведених значень спостерігаємо, що з кожним роком число безробітніх з причини не працевлаштування після закінчення навчальних закладів зменшується, і у 2019 році темп спаду становив – 9,6%. Простежується позитивна тенденція, і можна припустити, що роботодавці стали більш лояльнішими до молодих спеціалістів, менше уваги звертають на трудовий стаж. Проте також варто зауважити, що, наймаючи працівника одразу після закінчення навчального закладу, роботодавець, як правило, пропонує йому мінімальну заробітну плату, це теж є однією з причин того, що молоді люди не працюють за здобутою спеціальністю, а шукають заробіток в інших галузях економіки, наприклад, сфера обслуговування є дуже популярною серед людей віком 17–25 років.

Висновки і пропозиції. Проблема безробіття – одна з основних і найважливіших проблем, які існують в економіці України. Це питання терміново необхідно вирішувати, тому що цей процес гальмує розвиток всієї економіки. У цю проблему повинна втрутитись держава, оскільки до вирішення питань із безробіттям потрібно підходити комплексним методом, тому уряд України повинен подбати про створення сприятливих умов для інвестування в економіку нашої країни, внаслідок цього будуть з'являтися нові робочі місця. Також необхідно зробити так, щоб українці були зацікавлені офіційно працевлаштовуватись і не приховували своїх доходів, а це можна зробити через реформування пенсійної системи, адже середній розмір пенсії (3082,98 грн. станом на 01.01.2020),

Таблиця 3

**Рівень безробіття населення (за методологією МОП)
за статтю та місцем проживання, за віковими групами у першому кварталі 2020 року,
у % до кількості економічно активного населення відповідної вікової групи**

	Усього у віці 15–70 років	За віковими групами					
		15–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–59
Усе населення	9,2	18,3	8,7	7,9	10,3	9,1	8,7
Жінки	9,0	18,1	7,8	7,4	10,6	9,4	8,3
Чоловіки	9,4	18,4	9,4	8,2	10,0	8,8	9,1
Міська місцевість	8,8	17,1	7,1	7,2	10,0	9,4	8,4
Сільська місцевість	10,2	19,9	11,9	9,3	11,1	8,3	9,4

Джерело: складено автором на основі [9]

* дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Таблиця 4

Безробітні (за методологією МОП) за причинами незайнятості (у віці 15–70 років)

Причини незайнятості	Рік									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Усього безробітних, тис.	1785,6	1732,7	1657,2	1576,5	1847,6	1654,7	1678,2	1698,0	1578,6	1487,7
За причинами незайнятості, відсотків										
вивільнені з економічних причин	32,7	27,4	23,4	21,2	22,3	27,8	22,4	23,2	20,7	21,5
звільнені за власним бажанням, за угодою сторін	26,8	29,7	33,7	34	31,8	28,9	33	34,5	38	39,6
звільнені у зв'язку зі закінченням строку контракту або договору найму	10,4	9,5	8,5	8,5	7,8	7,5	9,4	8,2	9,5	8,9
Не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів	16	18,5	17	17,3	16,7	16,4	15,6	12,2	9,8	9,4
робота має сезонний характер	6,3	7,1	9,1	8,6	9,3	9,9	9,7	10,1	9,4	9,6
Не зайняті через виконання домашніх (сімейних) обов'язків тощо	2,3	2,3	2,5	3,7	4,6	3,7	3,2	4,9	4,7	3,3
звільнені за станом здоров'я, оформлення пенсій	0,9	0,9	1,5	1,2	1,4	0,9	1,8	2	1,1	3,4
демобілізовані з військової строкової служби	1,3	1,3	1,4	1	0,3	0,3	0,7	0,7	0,9	0,8
інші причини	3,3	3,3	2,9	4,5	5,8	4,6	4,2	4,2	5,9	3,5

Джерело: складено автором на основі [6–8]

на жаль, не мотиває молодих людей до праці. Варто послабити податкове навантаження на малий та середній бізнес, щоб у нього були ресурси для розвитку, розширення діяльності, і тоді теж з'явиться попит на робочу силу. Прогнозувати рівень безробіття натепер складно, зважаючи на пандемію і низку обмежень, які діють для підпри-

ємств у межах карантину. Вважаємо, що рівень безробіття сильно залежить від перебігу захворювань, статистика щодо нових випадків виявлення коронавірусної хвороби за останній час погіршується, отже, будуть посилюватись карантинні обмеження. Тому, як наслідок, рівень безробіття продовжить зростати.

Список використаних джерел:

1. Борищук А.О., Семенова К.Д. Аналіз рівня безробіття в Україні. *Статистика – інструмент соціально-економічних досліджень: збірник наукових студентських праць*. 2017. Вип. 3. Ч. 1. С. 29–34.
2. Лук'яннова Л.Б. Безробіття як соціально-економічна проблема України та шляхи її розв'язання. *Науковий вісник мелітопольського державного педагогічного університету*. 2016. № 2. С. 147–152.
3. Слюсар С.Т. Аналіз рівня безробіття в Україні: проблеми і шляхи його подолання. *Міжнародний науково-виробничий журнал «Економіка АПК»*. 2018. № 5. С. 85–92.
4. Харчук С.А., Пенькна І.С. Безробіття як одне з глобальних проблем світу та напрями його подолання. *Наукове фахове видання України з економічних питань «Економіка та держава»*. 2016. № 7. С. 71–76.
5. І.Й. Малий, І.Ф. Радіонова, Т.Ф. Куценко, Н.В. Федірко та ін. Макроекономіка: базовий курс : навч. посіб. Київ : КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, 2016. 46 с.
6. Статистичний щорічник України за 2011 рік : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2012. С. 348–357.
7. Статистичний щорічник України за 2015 рік : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2016. С. 45–58.
8. Статистичний щорічник України за 2019 рік : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2020. С. 47–57.
9. Основні макроекономічні показники соціально-економічного розвитку України за січень-серпень 2020 року / Державна служба статистики України. Київ, 2020. С. 6.
10. Індекс. *Офіційний сайт Міністерства фінансів України*. URL: <https://index.minfin.com.ua> (дата звернення: 07.11.2020).
11. Калачова Г.В. Безробітніх стає більше, в реальності – все ще гірше: чи має Україна план. *Інтернет – видання «Економічна правда»*. 2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/05/20/660709/> (дата звернення: 07.11.2020).
12. Статистична інформація. *Офіційний сайт Державної служби зайнятості України*. URL: <https://www.dcz.gov.ua> (дата звернення: 07.11.2020).

References:

1. Boryshhuk A.O. (2017). Analiz rivnja bezrobittja v Ukrajini [Analysis of the unemployment rate in Ukraine]. *Statistics is a tool of socio-economic research: a collection of scientific student works*, vol. 3, no. 1, pp. 29–34.
2. Lukjanova L. (2016). Bezrobittja jak socialno-ekonomichna problema Ukrajiny ta shljakhy jiji rozw'jazannja [Unemployment as a socio-economic problem of Ukraine and ways to solve it]. *Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University*, no. 2, pp. 147–152.
3. Sljusar S.T. (2018). Analiz rivnja bezrobittja v Ukrajini: problemy i shljakhy jogho podolannja [Analysis of the unemployment rate in Ukraine: problems and ways to overcome it]. *International Research and Production Journal "Agricultural Economics"*, no. 5, pp. 85–92.
4. Kharchuk S.A., Penjkna I.S. (2016). Bezrobittja jak odne z ghlobalnykh problem svitu ta naprjamy jogho podolannja. [Unemployment as one of the global problems of the world and ways to overcome it]. *Scientific professional publication of Ukraine on economic issues "Economy and State"*, no. 7, pp. 71–76.
5. Malyj I.J., Radionova I.F., Kucenko T.F., Fedirko N.V. ta in. (2016). Makroekonomika: bazovyj kurs [Macroeconomics: basic course]. Kyiv: KNEU named after Vadym Hetman. (in Ukrainian)
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny (2012). Statystychnyj shhorichnyk Ukrajiny za 2011 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2011]. Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo.

7. Derzhavna sluzhba statystyky (2016). Statystichnyj shhorichnyk Ukrayiny za 2015 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2015]. Kyiv: Informatsiino-analitychnye ahentstvo.
8. Derzhavna sluzhba statystyky (2020). Statystichnyj shhorichnyk Ukrayiny za 2019 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2019]. Kyiv: Informatsiino-analitychnye ahentstvo.
9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny (2020). Osnovni makroekonomichnii pokaznyky socialjno-ekonomichnogho rozvityku Ukrayiny za sichenj-serpenj 2020 roku [The main macroeconomic indicators of socio-economic development of Ukraine for January – August 2020]. Kyiv: Informatsiino-analitychnye ahentstvo.
10. Ministry of Finance of Ukraine (2020). Indeksy [Indices]. Available at: <https://index.mfin.com.ua> (accessed 7 November 2020).
11. Kalachova Gh.V. (2020). Bezrobitykh staje biljshe, v realnosti – vse shhe ghirshe: chy maje Ukrayina plan [There are more unemployed people, in reality it is even worse: does Ukraine have a plan]. *Internet-vydannya «Ekonomichna pravda»* [Internet – the publication "Economic Truth"]. Available at: <https://www.epravda.com.ua> (accessed 7 November 2020).
12. State Employment Service of Ukraine (2020). Statystichna informaciya [Statistical information]. Available at: <https://www.dcz.gov.ua> (accessed 7 November 2020).

Хома І. Б.

Скіп Р. А.

Національний університет «Львівська політехніка»

АНАЛИЗ БЕЗРАБОТИЦЫ В УКРАИНЕ: ПРИЧИНЫ, ФАКТОРЫ И ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Резюме

В статье проведен анализ такого экономического явления, как безработица. Эта проблема есть в Украине в течение всего периода ее независимости, в разные промежутки времени она появлялась по-разному остро. Также приведены причины безработицы в Украине. Проведено исследование изменения таких категорий, как экономически активное/неактивное, безработное и занятое население. Особое внимание сосредоточено на изменениях, которые произошли после двух экономических кризисов в Украине, и проведено сравнение этих изменений. Уровень безработицы рассмотрен как по всей стране, так и по ее отдельным регионам. Исследование уровня безработицы по областям дает возможность понять, в какой области необходимо повышать занятость, а это возможно только, в частности, при повышении инвестиционной привлекательности. Также в статье изучен вопрос по погрузке безработных на одну вакансию в целом и по видам экономической деятельности; среднего размера заработной платы и уровня оплаты труда по видам экономической деятельности. Кроме того, уровень безработицы был рассмотрен по полу и месту проживания и по возрастным группам. Раскрытие такой информации дает возможность понять, присутствует ли явление дискриминации по гендерному признаку при приеме лиц на работу и по оплате труда; проведено сравнение занятости в городской местности с сельской и определено, в каком возрасте населения более активное и в каком возрасте уровень безработицы является наименьшим. Эта информация важна для того, чтобы лучше понимать, какие меры следует принять для преодоления этого экономического явления. Чтобы решить вопрос безработицы, необходимо определить прежде всего причины его возникновения и предложить в дальнейшем пути решения этой проблемы.

Ключевые слова: безработица, уровень безработицы, рынок труда, занятость, экономически активное население.

Khoma Iryna

Skip Roksolana

Lviv Polytechnic National University

ANALYSIS OF UNEMPLOYMENT IN UKRAINE: CAUSES, FACTORS AND WAYS TO OVERCOME

Summary

The article analyzes such an economic phenomenon as unemployment. In the modern era, employment has become one of the most acute socio-economic problems that concern the state, society and individuals. And with each new decade, its severity not only does not weaken, but, conversely, increases, due to a number of serious reasons. Today, unemployment is one of the main global problems of today. In the context of Ukraine's transition to a market economy and the crisis that has befallen Ukraine in recent years, the problem of unemployment has become one of the main problems of the domestic economy. This problem has existed in Ukraine throughout the period of its independence, at different times it has been acutely acute. The article also presents the causes of unemployment in Ukraine. A study of changes in such categories as economically active / inactive, unemployed and employed population. Particular attention was paid to the changes that took place after the two economic crises in Ukraine and a comparison of these changes was made. The level of unemployment in Ukraine, as well as in its individual regions is considered. The study of the unemployment rate by region makes it possible to understand in which region it is necessary to increase employment, and this is possible, for example, provided that investment attractiveness increases. The issue of loading the unemployed per vacancy in general and by types of economic activity was also studied; average wages and wages by type of economic activity. In addition, the unemployment rate was examined by sex and place of residence, by age groups, the disclosure of such information makes it possible to understand whether there is a phenomenon of discrimination on the basis of gender in employment and wages, compare employment in urban and rural areas, determine at what age the population is more active and at what age the unemployment rate is the lowest. This information is very important in order to better understand what measures should be taken to overcome unemployment. On the other hand, in order to understand how the issue of unemployment can be solved, it is necessary to determine the causes of this phenomenon, in the article they also consider and suggest solutions.

Keywords: unemployment, unemployment rate, labor market, employment, economically active population.

УДК 330.342

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-15>

Шевченко О. О.

Кравців В. В.

Оробинський С. В.

Донбаська державна машинобудівна академія

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ: ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ ТА ІННОВАЦІЙНИХ ЗАСАДІ

Статтю присвячено дослідженням теоретико-методологічних засад механізму формування та реалізації державної політики у сфері зайнятості населення в Україні, концептуальних основ вибору національної моделі економічного розвитку господарської системи в контексті соціального складника державної політики. Запропоновано напрями розвитку системи надання у сфері зайнятості населення послуг, спрямованих на запобігання виникненню безробіття та підвищення конкурентоспроможності громадян на ринку праці. Виділено тенденції розвитку складників сучасної економіки та суспільства на інноваційних засадах, які зумовлюють трансформацію структури зайнятих громадян. Досліджено пріоритети та моделі соціальної політики держави та напрями їх змін у сучасних умовах. Узагальнено досвід функціонування моделей соціального захисту з метою виявлення можливостей його застосування для національної господарської системи. Запропоновано наукову концепцію господарського розвитку в умовах сучасної трансформації національної економіки з урахуванням впливу соціальних ризиків та інноваційних засад трансформації політики соціального захисту у сфері зайнятості населення.

Ключові слова: державна соціальна політика, соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні ризики, зайнятість населення, інноваційні засади, національна господарська система, трансформація, реформування, інклузивність.

Постановка проблеми. У сфері зайнятості населення України важливою є побудова національної моделі формування та реалізації державної політики, спрямованої на надання якісних управлінських послуг громадянам, яка враховуватиме світові практики. Для імплементації сучасних і досконалих механізмів системи соціального захисту виникає потреба у характеристиці її узагальненні досвіду зарубіжних країн, виокремленні адекватних до вимог часу інструментів, які можна використати у вітчизняному просторі соціального захисту з найефективнішою та найбільш повною їх віддачею. Національна система соціального захисту населення і дотепер залишається фрагментованою за цільовим спрямуванням, обмеженою у наявних ресурсах, характеризується низькою ефективністю функціонування інститутів, що зумовлює її слабкість, недосконалість (відсталість від європейських соціальних стандартів) та потребує побудови комплексного механізму соціального захисту та наукової концепції в контексті соціальної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні основи державної соціальної політики у сфері зайнятості, рационального використання трудових ресурсів пов'язані з прізвищами всесвітньо відомих учених А. Сміта [1], Д. Рікардо [2], Д. Белла [3], А. Маршалла [4], М. Лоренца [5], Т. Веблена [6], Дж. Кейнса [7] та ін., які по-різному трактували роль держави та її інститутів у процесах регулювання зайнятості населення. Питання реалізації державної політики зайнятості в Україні досліджують В.І. Андріяш [8], В.Д. Бакуменко [9], О.Л. Валевський [11], Е.М. Лібанова [16] та ін.

Слід відзначити важливу роль зазначених вітчизняних і зарубіжних учених у формуванні теорії та методології вироблення державної політики зайнятості, розробленні підходів до організації діяльності органів публічної влади у цій сфері. Але у нових соціально-економічних умовах реалізація державної політики у сфері зайнятості населення в Україні, гарантій держави щодо прав громадян на працю та соціальний захист від без-

робіття вимагає застосування новітніх підходів. Віддаючи належне результатам наукових пошуків вітчизняних і зарубіжних учених у цій царині, варто зазначити, що значна частка проблем теоретичного і методологічного характеру його функціонування та розвитку в умовах ринкової економіки залишається відкритою, а здобутки науковців у дослідженні цієї проблеми є недостатньо повними і комплексними. Таким чином, системне дослідження теоретико-методологічних і практичних питань соціального захисту населення та механізмів модернізації вітчизняної системи соціального захисту в сучасних умовах є дуже важливим як у теоретичному, так і в практичному плані.

Кризова ситуація в економіці України, військові дії на Сході, відсутність дієвих механізмів захисту прав власності, зростання міграції населення спричинили виникнення багатьох соціальних і групових конфліктів, погіршення правопорядку, появу додаткових ризиків, що позначаються на якості життя населення країни, а подолання їх наслідків вимагає значних ресурсів. Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні гостро ставить питання про кардинальне реформування чинної системи соціального забезпечення. Несвоєчасне реагування на негативний вплив соціальних ризиків призвело до загострення таких проблем, як погіршення рівня її якості життя населення, загроза депопуляції нації тощо. Кризові явища в економічному розвитку зумовили дефіцит бюджетів фондів соціального страхування. Відповідно, виявлення чинників ризиків і розроблення напрямів мінімізації їх негативного впливу на якість життя населення є вкрай нагальною й актуальною проблемою.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретико-методологічне обґрунтування механізму мінімізації соціальних ризиків у сфері зайнятості населення на засадах інноваційної трансформації політики соціального захисту в системі пріоритетів державної соціальної політики в Україні в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Із розвитком суспільства проблема соціального ризику набула особливого значення. Сьогодні гостро постало про-

блема реформування й об'єднання існуючих методів і моделей протидії соціальним ризикам в єдину систему, яка б охоплювала усі сфери соціальної діяльності суспільства, мала б сучасні інструменти управління соціальними ризиками і була б побудована на науково визначених методологічних засадах. Заходи щодо мінімізації негативного впливу соціальних ризиків частково вирішуються у межах чинної системи соціального захисту населення України. По суті, її методи захисту є методами мінімізації негативного впливу соціальних ризиків. Однак аналітична оцінка наукових праць дала змогу визначити низку її недосконалостей, а саме: захист спрямований лише на мінімізацію впливу ризику «втрати доходу», тоді як ризики «якості життя» та ін. не охоплюються і не враховуються цією системою; методи менеджменту соціальних ризиків обмежені лише моделями соціальної допомоги, соціального забезпечення і соціального страхування, тоді як ці моделі не охоплюють ризики соціальної політики і поведінкові ризики; сучасні методи ризикології і ризик-менеджменту занадто повільно використовуються у соціальному захисті населення України; мають місце розпорашеність і неузгодженість заходів захисту. Okрім того, була відзначена різноплановість самого поняття «управління ризиками». Недосконалість чинної системи мінімізації негативного впливу соціальних ризиків (тобто системи соціального захисту у сфері зайнятості населення) та необхідність посилення її дійовості гостро ставлять питання про її реформування. Незважаючи на розмаїття наукових теорій, сучасна макроекономіка повною мірою не спирається на жодну з них, визнаючи можливість вибору механізмів державного регулювання з урахуванням соціальних, економічних, геополітичних та інших чинників кожною країною. А пропоновані наукові концепції у цій сфері відзначаються комбінованим, інтегрованим характером. Дотепер ще не сформовано і, відповідно, не впроваджено ефективну модель розвитку економіки, що повною мірою відбивала б її національні інтереси і стала макроекономічною теоретичною базою ефективної державної економічної політики. Отже, українська економічна модель сьогодні не є завершеною [18, с. 57].

У вітчизняному науковому полі проблематика визначення ролі держави у регулюванні сфері зайнятості населення протягом останніх десятиліть привертала особливу увагу. Okремі вітчизняні вчені [10, с. 51] обґруntовували необхідність упровадження широкомасштабного державного регулювання в сучасних українських реаліях, поділяючи бачення стосовно головних недоліків ринкового механізму (ринкові ціни не відображають соціальні втрати виробництва; люди можуть залишитися без роботи й заробітку), яку відстоював ще в 1990-х роках американський економіст Дж. Сакс. Українським законодавством державне регулювання зайнятості розглядається як формування і реалізація державної політики у сфері зайнятості населення з метою створення умов для забезпечення повної та продуктивної вільно вибраної зайнятості і соціального захисту в разі настання безробіття [12]. З економічного погляду реалізація державної політики у сфері зайнятості населення здійснюється через заходи активної та пасивної політики у сфері зайнятості населення. Реалізація пасивної політики у сфері зайнятості населення не має на меті підвищення рівня зайнятості населення, зменшення професійно-кваліфікаційного дисбалансу на ринку праці і відбува-

ється через реєстрацію та облік безробітних осіб, виплату їм грошової допомоги. Натомість заходи активної політики у сфері зайнятості населення спрямовані на збільшення попиту на робочу силу, підвищення її конкурентоспроможності, а також поліпшення пропозиції роботи та якості робочих місць. До них відносять надання інформаційних та профорієнтаційних послуг, організацію професійного навчання, допомогу у працевлаштуванні, сприяння самозайнятості та підприємницькій діяльності громадян, відкриттю власної справи, створення додаткових робочих місць, організацію громадських робіт та ін. Необхідність розширення як національного, так і наднаціонального міждержавного регулювання відносин у сфері зайнятості населення зумовлена виникненням нових і нетипових форм трудових відносин («запозичена праця», дистанційна зайнятість, часткова зайнятість, робота вдома, аутсорсинг, аутстаффінг, фріланс, працівники-мігранти та ін.). Потреба перегляду застарілих правових норм та окремих положень міжнародно-правових актів у сфері зайнятості населення, їх адаптації до сучасних умов, посилення уваги до реалізації міжнародних трудових норм актуальні через необхідність захисту економік окремих країн від впливу глобальних криз [19]. Результатом нових підходів до визнання ролі соціального захисту населення у розвитку економічних систем стало його визначення як продуктивного фактора, здатного підвищувати ефективність цієї системи. На тлі динамічних інтеграційних процесів усе більшої актуальності набуває проблема сумісності глобалізації та соціальної держави з її інститутами соціального захисту населення в постіндустріальних країнах. Суть цієї проблеми полягає у посиленні суперечності між принципами безперешкодного переміщення капіталів, товарів, робочої сили між країнами глобалізованого світу та здійсненням національними урядами за допомогою механізмів соціального захисту своєрідного протекціонізму щодо населення цих країн. Реакцією на цю реальну проблему соціального захисту населення постіндустріальних країн із боку науковців є пошук нової моделі соціальної держави, яка б відповідала нинішнім умовам соціально-економічного розвитку світової спільноти. Більшість науковців визнає, що глобалізація супроводжується неоднозначним впливом на модель соціальної держави. Так, Г. Еспін-Андерсон уважає, що національну соціальну політику за нинішніх умов уже неможливо розглядати поза контекстом глобальних процесів і тенденцій. Останні ж складно сприймати як оптимістичні для соціальної сфери та її ефективного державного регулювання [3; 18, с. 57]. Серед точок зору щодо ролі соціальної держави більш конструктивним та наближеним до реалій сьогодення є твердження, згідно з яким держава продовжує володіти усією повнотою влади на суверенній території. Однак на її функціонування все більший вплив мають такі інституційні чинники, як розгортання конкуренції на світових ринках, норми міжнародного права та міжнародні організації. Відбувається трансформація та пристосування держави до нових умов, унаслідок чого змінююватимуться й адаптовуватимуться до нових умов її функції щодо забезпечення добробуту. Погоджуючись із цією позицією, слід наголосити, що в самій моделі соціальної держави міститься низка суперечностей, які загострилися в умовах глобалізації. Невпинна еволюція господарської системи, зокрема її соці-

ально-економічного складника, зумовлює необхідність постійного напрацювання комплексу завдань, пріоритетів та інструментів економічної політики держави. Дієвість (ефективність) цієї політики впливає на стан конкурентних переваг в умовах глобалізаційних викликів сучасності. Підкреслимо, що характерною ознакою сучасного етапу глобального розвитку слід визначити зниження ефективності державної політики через ускладнення прогнозування економічного розвитку та деформацію основних реакцій національної господарської системи на регуляторні впливи. Нині діючі моделі соціального захисту населення Західної Європи виникли наприкінці XIX ст. У подальшому їх інститути розвивалися в руслі намагань примирити корисливо-гейстичні та гуманістичні риси в поведінці людини з державним соціальним захистом, активною діяльністю профспілок, регулюванням економіки, поєднанням державної та комунальної власності та соціалістичними ідеями. Таким чином, ураховуючи вищевикладене, постає питання щодо розроблення модернізованої національної моделі з диференційованою стратегією функціонування національної господарської системи та її соціального складника, в основу якої вважаємо доцільним покласти принцип інклузив-

ного зростання (тобто вибір альтернатив розвитку господарської системи на підставі національних цілей подолання нерівності та поліпшення якості життя людини) (рис. 1).

Модернізація стала одним з основних трендів сучасного розвитку господарських систем, але так і не створила позитивного потенціалу оновлення та виходу з кризи національної господарської системи. окремі дослідники вважають за необхідне поставити наголос не на модернізації, а на реконструкції. Оскільки зміст реконструктивного економічного розвитку включає у себе соціальну спрямованість змін, то він досягається як в умовах економічного зростання, так і на стадії спаду (рецесії). У найбільш широкому визначенні поняття інклузивного розвитку означає такий розвиток національних економік у світогосподарських зв'язках, який дає можливість включити в нього і розкрити внутрішній потенціал усіх елементів, усіх суб'єктів соціально-економічної системи країни та забезпечити її збалансованість.

Уважаємо, що системна інклузивність потрібна національній господарській системі [19, с. 5]. Це дасть змогу виявити природні, соціальні та культурні переваги системи, забезпечити збалансований стійкий розвиток та підвищити добробут і якість

Рис. 1. Наукова концепція господарського розвитку в умовах сучасної трансформації національної економіки

Джерело: авторська розробка

життя громадян в суспільстві шляхом корінної перебудови структури економіки і розгортання її внутрішніх потенцій у рефлексивній взаємодії господарської системи із зовнішнім середовищем.

Висновки і пропозиції. Сьогодні теорія управління соціальними ризиками недостатньо сформувалася і містить переважно загальні рекомендації щодо організації ризик-менеджменту, прогнозування, аналізу та оптимізації ризиків. Насправді питання управління соціальними ризиками є більш глибинними, ніж це випливає з існуючих теорій. В управлінні ризиками слід осмислювати суперечність між невизначеністю первинної інформації і необхідністю щоразу приймати цілком однозначні рішення. Тобто необхідно визначати науково-методологічні засади цілісної системи соціального захисту від негативного впливу соціальних ризиків. Аналіз і систематизація сутнісних складників основних категорій соціальної політики доповнюють її теоретичну основу і разом із цим створюють практичну базу для органів влади у процесі підготовки та реалізації управлінських рішень. Чітке формулювання основних категорій соціальної політики дасть змогу уникнути багатьох ризиків у відносинах суб'єктів формування і реалі-

зації економічної політики та різних верств населення. У контексті соціального захисту соціальну політику слід розглядати не лише за видами соціальних ризиків, а й за сферами діяльності і рівнями їх виникнення. Аналіз за сферами діяльності дає змогу сконцентрувати увагу і ресурси у відповідних галузях економіки, а за рівнями суб'єктів уможливлює розроблення заходів економічної політики і прийняття відповідних рішень за умови відповідальності за їх якість.

Таким чином, ураховуючи вищевикладене, постає питання щодо розроблення модернізованої національної моделі з диференційованою стратегією функціонування національної господарської системи, в основу якої вважаємо доцільним покласти принцип соціального інклузивного зростання (тобто вибір альтернатив розвитку господарської системи на підставі національних цілей подолання нерівності та поліпшення якості життя людини). За таких умов сформуються основні компоненти соціально орієнтованої економіки як економічний базис результивативної та соціально справедливої системи соціального захисту населення з урахуванням соціальних ризиків та інноваційних зasad трансформації державної політики.

Список використаних джерел:

1. Say J.-B. A Treatise on Political Economy or the Production, Distribution, and Consumption of Wealth, 1821.
2. Ancient Rome and modern America. A comparative study of morals and manners, New York, G. P. Putnam's Sons, 1914.
3. Bell D. The Coming Post industrial Society: A Venture in social forecasting. NY : Basic Books, 1973.
4. Classical Keynesianism, Monetarism and the Price Level, 1961.
5. Die politische Okonomie vom Standpunkte der geschichtlichen Methode, 1853.
6. Institution, contracts and organisations : perspectives from new institution economics / ed. by Claude Menard. Cheltenham : Edgar Elgar Publishing, 2000. 460 p.
7. Keynes Monetary Theory A Different Interpretation, 1988.
8. Андріяш В.І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_9_6 (дата звернення: 15.10.2020).
9. Бакуменко В.Д. Методологічний підхід до аналізу процесів соціалізації в соціальних системах. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Управління»*. 2012. Вип. 3. С. 6–15.
10. Боримчук М.Ю. Основні напрямки аналізу ефективності служб зайнятості європейських країн. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2014. № 2, С. 51–54.
11. Валевський О.Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія. Київ : НІСД, 2001. 242 с.
12. Види послуг, які надає роботодавцям Державна служба зайнятості. *Офіційний web-сайт Державної служби зайнятості*. URL: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=10798741&cat_id=57692 (дата звернення: 17.08.2020).
13. Воротін В.Є. Соціальний захист населення як об'єкт державного регулювання та управління в Україні. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2014. Вип. 2. С. 14–21.
14. Гнибіденко І.Ф. Зайнятість як соціальна складова економічного розвитку держави. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2008. № 1. С. 7–9.
15. Джинчарадзе Н.Г., Савченко Н.В. Економіка замкненого циклу: вплив на сферу зайнятості : наукова доповідь / за заг. ред. Р.В. Войтович. Київ : ППК ДСЗУ, 2018. 24 с.
16. Лібанова Е.М. Проблеми розвитку ринку праці в контексті соціальної політики України, загроз та викликів ХХІ століття. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2012. № 2. С. 41–46.
17. Лісогор Л.С. Європейський досвід прогнозування потреби у робочій силі в контексті формування інноваційних перспектив трансформації зайнятості в Україні. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2016. № 1. С. 17–20.
18. Шевченко О.О., Кершев В.А., Лашина І.С. Концепція соціального захисту населення: парадигмальні засади змін. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Економіка і управління»*. 2020. Т. 31(70). № 4. С. 57–62.
19. Shevchenko O. Development of the national economic system: architecture and inclusive issues. New trends in the economic systems management in the context of modern global challenges: collective monograph. VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia, 2020. 309 p.

References:

1. A Treatise on Political Economy or the Production, Distribution, and Consumption of Wealth / J.-B. Say, 1821.
2. Ancient Rome and modern America. A comparative study of morals and manners, New York, G. P. Putnam's Sons, 1914.
3. Bell D. The Coming Post industrial Society: A Venture in social forecasting / D. Bell. NY: Basic Books, 1973.
4. Classical Keynesianism, Monetarism and the Price Level, 1961.
5. Die politische Okonomie vom Standpunkte der geschichtlichen Methode, 1853.
6. Institution, contracts and organisations : perspectives from new institution economics / ed. by Claude Menard. Cheltenham : Edgar Elgar Publishing, 2000. 460 p.
7. Keynes Monetary Theory A Different Interpretation, 1988.
8. Andriyash V.I. (2013). Derzhavna politika: konceptual'ni aspekti viznachennya [Public policy: conceptual aspects of definition]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalenna ta rozvitok*, no. 9. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_9_6 (accessed 15.10.2020).

9. Bakumenko V.D. (2012). Metodologichnij pidhid do analizu procesiv socializaciї v social'nih sistemah [Methodological approach to the analysis of socialization processes in social systems]. *Nauk. visn. Akad. municip. upr. Seriya: Upravlinnya*, vol. 3, pp. 6–15.
10. Borimchuk M.Yu. (2014). Osnovni napryami analizu efektivnosti sluzhb zajnyatosti evropejs'kih kraїn [Main directions of analysis of the efficiency of employment services of European countries]. *Rinok praci ta zajnyatist' naselelennya*, no. 2, pp. 51–54.
11. Valev's'kij O.L. (2001) Derzhavna politika v Ukrayini: metodologiya analizu, strategiya, mekhanizmi vprovadzhennya: [monografiya]. [Public policy in Ukraine: methodology of analysis, strategy, implementation mechanisms]. Kyiv: NISD, 2001. 242 p.
12. Vidi poslug, yaki nadae robotodaveyam derzhavna sluzhba zajnyatosti: Informaciya z oficijnogo web-sajtu derzhavnoї sluzhbi zajnyatosti. Available at: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=10798741&cat_id=57692 (accessed 17.08.2020).
13. Vorotin V.E. (2014). Social'nij zahist naselelennya yak ob'ekt derzhavnogo reguluvannya ta upravlinnya v Ukrayini [Social protection of the population as an object of state regulation and management in Ukraine]. *Teoretichni ta prikladni pitannya ekonomiki*, vol. 2, pp. 14–21.
14. Gnibidenko I.F. (2008). Zajnyatist' yak social'na skladova ekonomichnogo rozvitku derzhavi [Employment as a social component of economic development of the state]. *Rinok praci ta zajnyatist' naselelennya*, no. 1, pp. 7–9.
15. Ekonomika zamknennogo ciklu: vpliv na sferu zajnyatosti: nauk. dop. [Closed-loop economics: impact on employment] / [Dzhincharadze N.G., Savchenko N.V.] ; za zag. red. R.V. Vojtovich. Kyiv: IPK DSZU, 2018. 24 p.
16. Libanova E.M. (2012). Problemi rozvitku rinku praci v konteksti social'noї politiki Ukrayini, zagroz ta viklikiv XXI stolittya [Problems of labor market development in the context of social policy of Ukraine, threats and challenges of the XXI century]. *Rinok praci ta zajnyatist' naselelennya*, no. 2, pp. 41–46.
17. Lisogor L.S. (2016). Evropejs'kij dosvid prognozuvannya potrebi u robochij sili v konteksti formuvannya innovacijnih perspektiv transformacii zajnyatosti v Ukrayini [European experience in forecasting the need for labor in the context of formulating innovative prospects for employment transformation in Ukraine]. *Rinok praci ta zajnyatist' naselelennya*, no. 1, pp. 17–20.
18. Shevchenko O.O., Kershev V.A., Lashina I.S. (2020). Konsepciya social'nogo zahistu naselelennya: paradigmal'ni zasadi zmin. [The concept of social protection: paradigmatic principles of change]. *Vcheni zapiski Tavrijs'kogo nac. un-tu imeni V.I. Vernads'kogo. Seriya «Ekonomika i upravlinnya»*, tom 31(70), no. 4, pp. 57–62.
19. Shevchenko O. (2020). Development of the national economic system: architecture and inclusive issues // New trends in the economic systems management in the context of modern global challenges: collective monograph. VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia, 309 p.

Шевченко Е. А.

Кравців В. В.

Оробинський С. В.

Донбаська громадська машиностроєльна академія

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИТЫ В СФЕРЕ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ: ВЛІЯННЯ СОЦІАЛЬНИХ РИСКОВ И ИННОВАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ

Резюме

Стаття посвящена исследованию теоретико-методологических основ механизма формирования и реализации государственной политики в сфере занятости населения в Украине, концептуальных основ выбора национальной модели экономического развития хозяйственной системы в контексте социальной составляющей государственной политики. Предложены направления развития системы предоставления в сфере занятости населения услуг, направленных на предотвращение возникновения безработицы и повышение конкурентоспособности граждан на рынке труда. Выделены тенденции развития составляющих современной экономики и общества на инновационной основе, которые обуславливают трансформацию структуры занятых граждан. Исследованы приоритеты и модели социальной политики государства и направления их изменения в современных условиях. Обобщен опыт функционирования моделей социальной защиты с целью выявления возможностей его применения для национальной хозяйственной системы. Предложена научная концепция хозяйственного развития в условиях современной трансформации национальной экономики с учетом влияния социальных рисков и инновационных принципов трансформации политики социальной защиты в сфере занятости населения.

Ключевые слова: государственная социальная политика, социальная защита, социальное обеспечение, социальные риски, занятость населения, инновационные принципы, национальная хозяйственная система, трансформация, реформирование, инклюзивность.

Shevchenko Olena
Kravtsiv Valeriya
Orobynskiy Sergiy
Donbass State Engineering Academy

TRANSFORMATION OF SOCIAL PROTECTION POLICY IN THE FIELD OF PUBLIC EMPLOYMENT: THE IMPACT OF SOCIAL RISKS AND INNOVATIVE PRINCIPLES

Summary

Analytical assessment of the current national system of social protection has shown the urgent need to reform it in terms of the orientation of the system is not counteracted to the risk of loss of income, while the risks of quality of life, social policy risks, behavioral risks and others. It does not cover and does not take into account the limitation of social risk management methods only to models of social assistance, social security and social insurance, while these models of protection do not cover social policy risks and behavioral risks, insufficient use of modern risk methods and risk management in social protection Ukraine, the need to combine various protection measures and build a comprehensive system of social protection on modern approaches. The article is devoted to the study of theoretical and methodological principles of the mechanism of formation and implementation of state employment policy in Ukraine (minimization of social risks in employment in the post-conflict period), conceptual basis for choosing a national model of economic development in the context of social policy. socio-economic model of national economy, the effectiveness of socially oriented state policy, the institutional environment of the modern economic system, the genesis of the modern model of the global economy) and methodological approaches to determining the needs and basic determinants of formation, development of social protection in specific historical conditions , as a form of manifestation of the level of socialization of the global economy; proposed directions for the development of the system of providing services in the field of employment aimed at preventing unemployment and increasing the competitiveness of citizens in the labor market; the tendencies of development of components of modern economy and society on innovative bases which cause transformation of structure of the employed citizens are allocated; the priorities and models of the state social policy and the directions of their changes in modern conditions are studied; generalized the experience of functioning of models of social protection in order to identify opportunities for its application to the national economic system; the scientific concept of economic development in the conditions of modern transformation of national economy taking into account influence of social risks and innovative bases of transformation of policy of social protection in the sphere of employment of the population is offered.

Keywords: state social policy, social protection, social security, social risks, employment, innovative principles, national economic system, transformation, reform, inclusiveness.

РОЗДІЛ 7

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 656.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-16>

Горбачова О. М.

Сухопер Я. І.

Національний авіаційний університет

ОЦІНКА ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА АВІАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Велика кількість істотних розробок у сфері аналізу, наукового передбачення та оцінки роботи неплатоспроможних компаній дає можливість визначити присутність побоювань у подальшій тривалій роботі неплатоспроможних організацій. Необхідне виявлення її оцінка показників та критеріїв ймовірності краху неплатоспроможних суб'єктів господарювання. Статтю присвячено аналізу та оцінці ймовірності банкрутства на прикладі Державного підприємства обслуговування повітряного руху України («Украерорух») за період 2017–2019 років. Розраховано коефіцієнти з різними моделями оцінки ймовірності банкрутства, які дають можливість здійснити аналіз функціонування та розвитку суб'єкта господарювання. Також у статті порівнюються різні методики та моделі зарубіжних і вітчизняних учених для оцінки ймовірності банкрутства авіаційного підприємства на ринку.

Ключові слова: оцінка, банкрутство, ймовірність, моделі банкрутства, зона ризику.

Постановка проблеми. На сучасному етапі дуже часто з'являється необхідність здійснити оцінку фінансового стану підприємств та більш ретельного вивчення ймовірності банкрутства через нестабільну ситуацію з економікою країни. Для забезпечення ефективної роботи компанії на ринку необхідне економічно грамотне управління. Фінансова стійкість є основою гарантування конкурентоспроможності організації та чи не головною умовою її стабільного стану та стрімкого розвитку за сучасних умов.

На зростання економіки України має істотний вплив банкрутство вже наявних суб'єктів господарської діяльності, адже це зменшує доходи до державного бюджету. Щоб уникнути розорення підприємства, вчені розробили різні моделі оцінки ймовірності майбутньої неплатоспроможності суб'єктів підприємництва. Вже з'явилася велика кількість істотних розробок у сфері аналізу, наукового передбачення та оцінки роботи неплатоспроможних компаній, що дає можливість визначити присутність побоювань у подальшій тривалій роботі неплатоспроможних організацій. Необхідне виявлення її оцінка показників та критеріїв ймовірності краху неплатоспроможних суб'єктів господарювання.

Оцінка та перевірка банкрутства компанії має на увазі вчасне виявлення її неплатоспроможності, фінансової залежності, збитковості та низької ділової активності, через це в класичному методі перевірки ймовірності банкрутства застосовують коефіцієнти прибутковості, ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності. Певні методи, які не включають цих компонентів, не в повному обсязі спроможні оцінити результати діяльності компаній.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджувана тема завжди цікавила науковців. Відомі дослідження фінансової стійкості таких учених, як: Л.А. Лахтіонова, В.В. Ковалев, Р.С. Сайфулін, Г.В. Савицька, А.Д. Шеремет, С.Н. Селезньова та інші.

Досліджували, аналізували та проводили діагностику кризового стану підприємств багато відомих учених. Питання щодо розроблення методів і моделей кризових явищ підіймали такі зарубіжні науковці, як Е. Альтман, Г. Спрінгейт, У. Бівер, Дж. Таффлер

та Г. Тішоу, Р. Ліс, Конан і Гольдер та багато інших. Серед вітчизняних учених зарубіжними методами оцінки ймовірності банкрутства підприємства займалися такі дослідники, як О.О. Терещенко, О.І. Продіус, О.М. Барановська, І.М. Боярко та інші.

Мета статті – на основі різноманітних вітчизняних та зарубіжних методик і моделей визначити ймовірність банкрутства Державного підприємства обслуговування повітряного руху України («УКРАЕРОРУХ»), розрахувати та проаналізувати за період 2017–2019 років показники фінансової стійкості та прибутковості компанії, виявити основні переваги і недоліки моделей прогнозування банкрутства.

Виклад основного матеріалу. Світова практика за останній час уже накопичила значний досвід аналізу фінансової стійкості та загального стану компанії, а також її схильності до банкрутства. Для того, щоб це проаналізувати, кожному первинному коефіцієнту фінансового аналізу присвоюють відповідно деякий фінансовий показник. Як правило, мінімальним показником фінансової стійкості та задовільного стану компанії виступає оцінка ймовірності банкрутства. Найрозвлюсюдженішими методами є такі моделі економетрики, як: оцінка ймовірності банкрутства на основі Z-рахунку Альтмана, модель Спрінгейта, модель Р. Ліса, модель Таффлера та модель Фулмера.

Але необхідно підкреслити, що ці методи створювалися на базі фінансового стану іноземних компаній, тому не пристосовані до фінансової ситуації, що склалася на українських суб'єктах господарської діяльності. Для вітчизняних компаній більш відповідними виступають моделі О.О. Терещенко та російська R-модель.

Одним із найпопулярніших методів в Україні є прогнозування банкрутства компанії за моделлю О.О. Терещенко, яка ще називається універсальною дискримінантною функцією, на базі фінансових коефіцієнтів вибіркового комплексу українських компаній і комплексна оцінка фінансового стану суб'єкта підприємництва на базі застосування матричних моделей. Ці моделі прогнозування дають шанс відкрити різні

нахили у динаміці фінансового стану на прикладі ДП «Украерорух» за 2017–2019 рр. (табл. 1).

Слід відзначити основні плюси дискримінантного методу О.О. Терещенка: модель є досить легкою, підходить до використання та створена завдяки застосуванню внутрішніх статистичних даних; береться до уваги світова практика на сучасному етапі; завдяки експлуатації різних перетворень та різновидів основного методу до компаній різних видів діяльності вирішуються проблеми граничного значення коефіцієнтів; беруться до уваги особливості компаній за галузями та сферою діяльності. Але все ж ця модель не є ідеальною і має свої мінуси: відсутнія детальна систематизація фінансової стійкості (є лише категорія задовільного чи незадовільного фінансового стану); розлогий інтервал невизначеності, який змушує робити додаткову оцінку для засвідчення фінансової стійкості та стабільного фінансового стану; мізерне теоретичне пояснення граничних точок для окремих фінансових орієнтирів, що спричиняє неточності у карбуванні нормативних значень фінансових коефіцієнтів.

На базі коефіцієнтів у таблиці 2 бачимо, що інтегральний показник ступеня ризику банкрутства за моделлю Альтмана протягом 2017–2019 рр. є високим, тому ступінь ймовірності банкрутства за моделлю Альтмана ДП «Украерорух» низький.

Але, крім істотної популярності моделі Альтмана та цілої низки її плюсів, науковці виокремлюють і недоліки. Незважаючи на порівняну простоту методики Альтмана для прогнозування кризового стану компанії, застосування моделі в тій формі, що є, не дає можливості отримати об'єктивну оцінку в сучасних умовах України. Вадою є також те, що модель Альтмана розроблена, спираючись на дані 50-х років попереднього століття, і є неактуальною, тому, зважаючи на важливі зміни у ступені розвитку економіки, потрібна їх регулярна перевірка на нових вибірках даних для отримання точніших результатів, які слугують основою для прийняття управлінських рішень.

У таблиці 3 розрахована ймовірність банкрутства ДП «Украерорух» за моделлю Спрінгейта протягом 2017–2019 рр.

Основними недоліками є те, що: під час здійсненні розрахунків не бралися до уваги умови економічного розвитку в іноземних країнах, таких як Канада і США; потрібні поправки на національну валюту, що перешкоджає безперебійності; суми показників в оригінальних методах представлени канадськими і американськими доларами. Через постійні зміни курсів відхилення все одно залишаються, навіть у разі перерахунку на долари. Оцінка ймовірності банкрутства ДП «Украерорух» здійснюється за допомогою моделі Спрінгейта у табл. 3. Важається, що точність прогнозування банкрутства за цією моделлю становить 92%, проте з часом цей показник зменшується. Якщо $Z < 0,862$, то підприємство є потенційним банкрутом.

Отже, за моделлю Спрінгейта підприємство останні 2 роки є потенційним банкрутом, і ситуація погіршується. Станом на 2017 рік підприємство ДП «Украерорух» мало прибуток і було фінансово стійким, ймовірність банкрутства була дуже низькою, а починаючи з 2018 року підприємство результатом своєї діяльності має збиток та у 2019 році є потенційним банкрутом.

Те саме спостерігаємо і за моделлю Романа Ліса (табл. 4). Основною перевагою моделі є безпосередньо простота розрахунку. Але, звичайно ж, не без недоліків: модель розроблювалась під західні умови розвитку країн.

Критичним значенням є 0,037, а це означає, що у 2019 році підприємство є потенційним банкрутом.

Також для порівняння застосуємо модель Таффлера, щоб здійснити повний прогноз ймовірного краху компанії ДП «Украерорух» за останні 3 роки (табл. 5).

Оскільки величина інтегрального показника у 2017–2018 рр. більша за 0,3, це говорить про те, що у підприємства непогані довгострокові перспективи, а у 2019 році – менша за 0,2, отже, банкрутство є більш ніж вірогідним.

Таблиця 1

Оцінка ймовірності банкрутства за універсальною дискримінантною функцією ДП «Украерорух» за 2017–2019 рр.

	2017	2018	2019
X1 – cash-flow / зобов'язання	8,31	5,69	0,21
X2 – валюта балансу / зобов'язання	17,32	14,21	12,52
X3 – прибуток / валюта балансу	0,1	0,04	-0,19
X4 – прибуток / виручка від реалізації	0,21	0,08	-0,32
X5 – виробничі запаси / виручка від реалізації	0,04	0,01	0,01
X6 – оборотність основного капіталу	0,47	0,53	0,61
Z	15,96	10,53	-2,12

Джерело: сформовано авторами на основі [6; 7; 8]

Таблиця 2

Оцінка ймовірності банкрутства за моделлю Е. Альтмана ДП «Украерорух» за 2017–2019 рр.

	2017	2018	2019
A – робочий капітал / загальна вартість активів	0,38	0,36	0,21
B – чистий прибуток / загальна вартість активів	0,1	-0,02	-0,19
C – чистий дохід / загальна вартість активів	0,47	0,53	0,61
D – ринкова капіталізація компанії (ринкова вартість акцій) / сумма заборгованості	16,32	13,19	11,52
E – обсяг продажу / загальна вартість активів	0,47	0,53	0,61
Z (інтегральний показник рівня загрози банкрутства)	12,41	10,6	9,52
Ймовірність банкрутства	Дуже низька	Дуже низька	Дуже низька

Джерело: сформовано авторами на основі [3; 4; 6]

Таблиця 3

Оцінка ймовірності банкрутства за моделлю Спрінгейта ДП «Украерорух» за 2017–2019 рр.

	2017	2018	2019
A – робочий капітал / загальна вартість активів	0,38	0,36	0,21
B – прибуток до сплати податків та процентів / загальна вартість активів	0,1	-0,02	-0,19
C – прибуток до сплати податків / короткострокова заборгованість	3,37	-0,23	-4,05
D – обсяг продажу / загальна вартість активів	0,47	0,53	0,61
Z	3,1106	0,3696	-2,796

Джерело: сформовано авторами на основі [6; 9; 10]

Таблиця 4

Оцінка ймовірності банкрутства за моделлю Р. Ліса ДП «Украерорух» за 2017–2019 рр.

	2017	2018	2019
X1 – відношення обігового капіталу до суми активів	0,32	0,35	0,13
X2 – відношення операційного прибутку до суми пасивів	0,13	0,04	-0,24
X3 – відношення нерозподіленого прибутку до суми пасивів	-	-	-
X4 – відношення власного капіталу до позикового	16,32	13,2	11,52
Z	0,048	0,039	-0,002

Джерело: сформовано авторами на основі [4; 6]

Таблиця 5

Оцінка ймовірності банкрутства за моделлю Таффлера ДП «Украерорух» за 2017–2019 рр.

	2017	2018	2019
X1 – відношення операційного прибутку до короткострокових зобов'язань	3,42	0,99	-4,3
X2 – відношення обігових активів до суми зобов'язань підприємства	5,56	5,01	1,63
X3 – відношення короткострокових зобов'язань до суми активів	0,04	0,036	0,06
X4 – відношення виручки від реалізації до суми активів	0,47	0,53	0,61
Z	2,62	1,27	-1,96

Джерело: сформовано авторами на основі [4; 6]

Висновки і пропозиції. Отже, хоча тема оцінки ймовірності банкрутства є важливою в сучасних реаліях, в аналітиків майже відсутні засоби та механізми з прогнозуванням банкрутства, кожен із методів не дає розуміння реального стану речей, а інколи і зовсім його не відтворює.

Сучасний світ налічує безліч моделей, які оцінюють ймовірність банкрутства, зі своїми плюсами та мінусами у використанні на практиці. Неможливо виокремити єдиний правильний спосіб для оцінки вірогідності банкрутства, через те без змін та пристосування розглянутих методів їх ефективне застосування в Україні майже неможливе, що окреслює потребу в розробленні та використанні інтегрованих методів, науково обґрунтованих і тих, що використовуються на практиці, за умов програмування економічної системи ринкового спрямування.

Необхідно швидко вжити заходів для оздоровлення компанії та покращення її фінансової стійкості. Для цього насамперед потрібно:

– розробити стратегію для стабілізації стану підприємства та усунення дестабілізуючих факторів;

– пожвавлення інвестиційної діяльності на базі певних інновацій та їх розвитку;

– більше працювати над витратною політикою;

– вивчати попит на продукцію, що випускає підприємство, для того, щоб у подальшому розширити ринки збути;

– своєчасно перевіряти стан дебіторської заборгованості;

– застосування лізингу для вдосконалення системи використання джерел грошових коштів;

– аналізувати, чи є фінансово стійкими партнери підприємства;

– контролювати належне виконання платіжної дисципліни суб'екта підприємницької діяльності;

– розробити чітку та зрозумілу схему, за якою використовуватимуться запаси;

– аналізувати зовнішні та внутрішні чинники, які можуть впливати на роботу компанії;

– здійснити технічне переоснащення, оновити всі основні засоби підприємства для підвищення ефективності роботи компанії тощо.

Список використаних джерел:

1. Андрющак Є.М. Діагностика банкрутства українських підприємств. *Фінанси України*. 2004. № 9. С. 118–124.
2. Артеменко В.Г., Беллендир М.В. Фінансовий аналіз : учеб. пособие. Москва : Изд-во «Дело и Сервис», 2012. 365 с.
3. Островська Г., Кvasovskyy O. Аналіз практики використання зарубіжних методик (моделей) прогнозування ймовірності банкрутства підприємств. *Галицький економічний вісник*. 2011. № 2(31). С. 99–111. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/1374/2/GEB_2011_v31_No2G_Ostrovskaya_A_KvasovskyyAnalysis_of_the_practice_of_using_99.pdf (дата звернення: 26.10.2020).
4. Зарубіжні моделі прогнозування банкрутства підприємств. URL: http://stud.com.ua/44327/menedzhment/zarubizhni_modeli_prognozuvannya_bankrutstva_pidpriyemstv (дата звернення: 27.10.2020).
5. Кизим М.О., Забродський В.А., Зінченко В.А., Копчак Ю.С. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства : монографія. Х. : Вид. дім «ІНЖЕК», 2013. 144 с.
6. Офіційний сайт Державного підприємства обслуговування повітряного руху України (ДП «Украерорух»). URL: <http://uksatse.ua/> (дата звернення: 07.11.2020).
7. Терещенко О.О. Дискримінантна модель інтегральної оцінки фінансового стану підприємства. *Економіка України*. № 8. 2003. С. 38–44.

8. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : Навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2000. 412 с.
9. Шапурова О.О. Моделі оцінки банкрутства та кризового стану підприємств. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2009/17.pdf (дата звернення: 26.10.2020).
10. Ященко В. Методи аналізу ймовірності настання банкрутства на підприємстві. URL: <http://naub.oa.edu.ua/> (дата звернення: 06.11.2020).

References:

1. Andrushchak E.M. (2004). Diagnosis of bankruptcy of Ukrainian enterprises. *Finance of Ukraine*, vol. 9, pp. 118–124.
2. Artemenko V.G., Bellendir M.V. (2012). Financial Analysis. Moscow: Delo i Servis Publishing House, vol. 2, pp. 365.
3. G. Ostrovskaya, O. Kvasovsky (2011). Analysis of the practice of using foreign methods (models) of forecasting the probability of bankruptcy of enterprises. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, vol. 2, no. 31, pp. 99–111. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/1374/2/GEB_2011_v31_No2G_Ostrovskaya_A_KvasovskyyAnalysis_of_the_practice_of_using_99.pdf (accessed 26 October 2020).
4. Foreign models of bankruptcy forecasting of enterprises. URL: http://stud.com.ua/44327/menedzhment/zarubizhni_modieli_prognozuvannya_bankrutzta_pidpriemstv (accessed 27 October 2020).
5. Kyzym M.O., Zabrodsky V.A., Zinchenko V.A., Kopchak Yu.S. (2011). Otsinka i diahnostyka finansovoi stiikosti pidpryiemstva [Estimation and diagnostics of financial stability of the enterprise]. Kharkiv: INZHEK House. (in Ukrainian)
6. Official site of the State Enterprise of Air Traffic Services of Ukraine ("UkSATSE"). URL: <http://uksatse.ua/> (accessed 7 November 2020).
7. Tereshchenko O.O. (2003). Dyskryminantna model intehralnoi otsinky finansovoho stanu pidpryiemstva [Discriminant model of integrated assessment of the financial condition of the enterprise]. *Economy of Ukraine*, vol. 8, pp. 38–44.
8. Tereshchenko O.O. (2000). Finansova sanatsiia ta bankrutzvo pidpryiemstv [Financial rehabilitation and bankruptcy of enterprises]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
9. Shapurova O.O. (2009). Models for assessing bankruptcy and crisis of enterprises. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2009/17.pdf (accessed 26 October 2020).
10. Yashchenko V. Methods of analysis of the probability of bankruptcy at the enterprise. URL: <http://naub.oa.edu.ua/> (accessed 6 November 2020).

Горбачова О. Н.

Сухопер Я. И.

Национальный авиационный университет

ОЦЕНКА ВЕРОЯТНОСТИ БАНКРОТСТВА АВИАЦИОННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Резюме

На современном этапе очень часто появляется необходимость осуществления оценки финансового состояния предприятий и более тщательного изучения вероятности банкротства из-за нестабильной ситуации с экономикой страны. На рост экономики Украины имеет существенное влияние банкротство уже имеющихся субъектов хозяйственной деятельности, ведь это уменьшает доходы в государственный бюджет. Чтобы избежать разорения предприятия, ученые разработали различные модели оценки вероятности будущей неплатежеспособности субъектов предпринимательства. Статья посвящена анализу и оценке вероятности банкротства на примере Государственного предприятия обслуживания воздушного движения Украины («Украэрорух») за период 2017–2019 годов. Рассчитаны коэффициенты по различным моделям оценки вероятности банкротства, которые предоставляют возможность осуществить анализ функционирования и развития предприятия. Также в статье сравниваются различные методики и модели зарубежных и отечественных ученых для оценки вероятности банкротства авиационного предприятия на рынке.

Ключевые слова: оценка, банкротство, вероятность, модели банкротства, зона риска.

Horbachova Oksana

Sukhoper Yana

National Aviation University

ASSESSMENT OF THE PROBABILITY OF BANKRUPTCY OF AN AIRCRAFT ENTERPRISE

Summary

At the present stage, it is often necessary to assess the financial condition of enterprises and a more thorough study of their probability of bankruptcy due to the unstable situation with the country's economy. To ensure the efficient operation of a company in the market, economically competent management is necessary. Financial stability is the basis for ensuring the competitiveness of an organization and is almost the main condition for its stable state and rapid development in modern conditions. The bankruptcy of existing business entities has a significant impact on the growth of the Ukrainian economy, because it reduces revenues to the state budget. To avoid the ruin of an enterprise, scientists have developed various models for assessing the likelihood of future insolvency of business entities. A large number of significant developments in the field of analysis, scientific foresight and assessment of the work of insolvent companies have already appeared, which makes it possible to determine the presence of fears in the further long-term work of insolvent organizations, namely, the identification and assessment of indicators and criteria for the likelihood of collapse of insolvent business entities. Assessment and verification of the bankruptcy of a company implies the timely identification of its insolvency, financial dependence, unprofitability and low business activity, therefore, in the classical method of verifying the probability of bankruptcy, the coefficients of profitability, liquidity, financial stability, and business activity are used. Certain methods that do not include these components are not fully capable of assessing the performance of companies. The article is devoted to the analysis and assessment of the likelihood of bankruptcy on the example of the aviation enterprise State Air Traffic Service Enterprise of Ukraine ("UkSATSE") for the period 2017–2019. The coefficients are calculated for various models for assessing the probability of bankruptcy, which provide an opportunity to analyze the functioning and development of an enterprise. This article also compares various methods and models of foreign and domestic scientists to assess the likelihood of bankruptcy of an aviation enterprise on the market.

Keywords: assessment, bankruptcy, probability, bankruptcy models, risk zone.

УДК 336.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-17>

Знаменський В. І.

Національна академія статистики, обліку та аудиту

ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ДОХОДАМИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ ТА МЕТОДИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сутність доходів державного бюджету, основні складники планування державного бюджету та його функції, описано наявні підходи до оцінки ефективності таких надходжень, а також розглянуто основні напрями прогнозу доходів державного бюджету. Проведено аналіз структури та динаміки доходів державного бюджету, наведено порівняння планових та фактичних показників надходжень та наведено три основних сценарії розвитку економіки. Проаналізовано основні методи планування доходів державного бюджету та доцільність їх застосування. У підсумку здійснено оцінку ефективності наявного підходу до управління доходами державного бюджету, виділено проблеми управління доходами державного бюджету та систематизовано їх за окремими категоріями. Наведені методи удосконалення управління доходами державного бюджету України із врахуванням досвіду зарубіжних країн.

Ключові слова: бюджет, державний бюджет, доходи державного бюджету, надходження, управління доходами, ефективність управління, податкові надходження, неподаткові надходження.

Постановка проблеми. Оцінка ефективності управління доходами державного бюджету є особливо актуальним у процесі проведення децентралізації, адже нині структура надходжень до бюджетів різних рівнів реорганізується, тому викримлення єдиного ефективного підходу до управління є ключовим завданням для України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питання управління доходами державного бюджету займалися багато вчених, серед яких: Т.Г. Бондарук [1; 2; 3; 8; 15; 16; 17; 18], І.С. Бондарук [3; 15; 16; 17; 18], О.А. Вінницька [1; 2], Л.В. Лисяк [7], І.О. Луніна [8; 9], Ю.В. Сибірянська [14] та багато інших, але питання залишається не до кінця розкритим та потребує подальших досліджень.

Мета статті. Метою статті є дослідження теоретичних аспектів управління доходами державного бюджету та надання практичних рекомендацій щодо їх вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління доходами державного бюджету є однією із найскладніших процедур в бюджетному процесі. Складність цієї категорії полягає в тому, що науковці, описуючи поняття управління державного бюджету, в основному мають на увазі управління податковими надходженнями, але такі надходження є лише частиною державного бюджету, саме тому поняття «управління доходами державного бюджету» є недостатньо дослідженим, що в свою чергу не дозволяє забезпечити методологічну основу для подальшого дослідження [4, с. 78].

Тому насамперед спробуємо визначити сутність цього поняття. На нашу думку, найбільш близьким є визначення Ю.В. Сибірянської, яка у своїх роботах зазначає, що управління доходами бюджету – це сукупність форм і методів організації системи доходів бюджету і формування бюджетних ресурсів із метою забезпечення своєчасності і повноти надходжень до бюджету [14, с. 6].

Далі авторка виділяє три основні складові частини такого виду планування, а саме:

- 1) планування та прогнозування надходжень;
- 2) здійснення процесу адміністрування доходів;
- 3) контроль за виконанням доходів бюджету

Відповідно до цих складників можемо виділити і функції управління доходами, які реалізуються на кожному етапі [14, с. 11].

1-й етап. Функція планування та прогнозування.

2-й етап. Функція організації та координації (окремо можна виділити функцію мотивації).

3-й етап. Функція контролю.

Функція планування та прогнозування передбачає розроблення конкретних планів управління доходами, впровадження або невиконання яких має виявити слабкі місця в управлінні та полегшити пошук невикористаних резервів. У цьому разі планування повинно здійснюватися на основі ефективних методів прогнозування, тобто на основі тих методів, які враховують постійну мінливість зовнішнього середовища [10, с. 15].

Безпосереднє здійснення наповнення бюджету відбувається завдяки організації та координації діяльності суб'єктів процесу управління, але ефективність за допомогою нового бюджету може бути досягнута лише за належного рівня мотивації та контролю.

Тож прогноз доходів державного бюджету є важливим інструментом управління державними доходами, що дає змогу підвищити роль бюджетної політики держави у реалізації соціально-економічних цілей уряду. Основні напрями прогнозу доходів державного бюджету розглянемо на рис. 1.

Отже, управління бюджетними доходами – це складний управлінський процес, ефективність якого можлива за умови координації, безперервного та взаємодоповнюючого поєднання та реалізації певних функцій.

Для того, щоб оцінити ефективність управління доходами державного бюджету, перш за все потрібно розглянути та проаналізувати структуру та динаміку таких надходжень, тому на рис. 2 розглянемо динаміку надходжень державного бюджету.

Як бачимо із цього рисунка, доходи державного бюджету стабільно зростали, проте відзначимо незначний спад у 2013 році. Така динаміка є очевидною, адже саме на цей період припадає початок Революції Гідності, а згодом і окупації території Криму та частини Донбасу, що в свою чергу спровокувало зниження державних надходжень. Далі у 2014 році доходи почали зростати після кризового 2013 року, але це зростання підкріплювалось не стільки ростом економіки, скільки девальвацією національної валюти, і номінально ми бачимо різке зростання, але якщо оцінювати

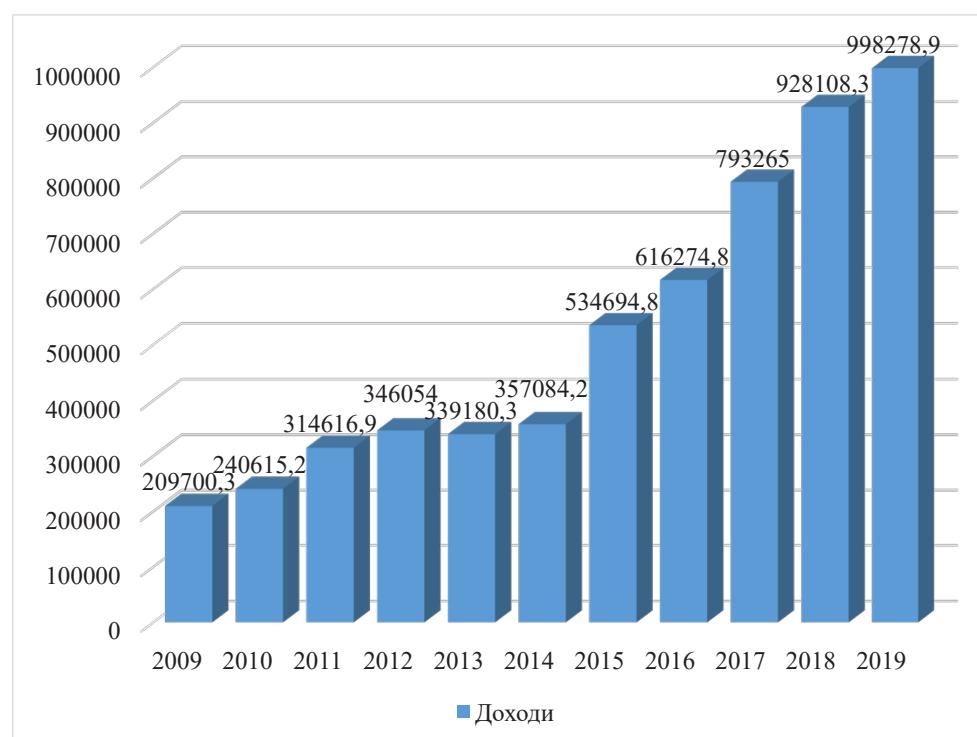
Рис. 1. Основні напрями прогнозу доходів державного бюджету

Джерело: складено автором на основі [11]

цей показник у доларах, то темп зростання буде значно нижчим.

Не менш важливим є дослідження структури надходжень, саме тому в таблиці 1 розглянемо таку структуру та проаналізуємо її.

Аналізуючи структуру доходів державного бюджету, можна сказати, що близько 80% доходів державного бюджету припадає на податкові надходження, разом із тим варто зауважити, що у структурі поступово зростає частка неподатко-

Рис. 2. Динаміка доходів Державного бюджету України протягом 2009–2019 pp. (млн. грн.)

Джерело: складено автором на основі [12]

Таблиця 1

Структура доходів Державного бюджету України протягом 2017–2019 рр.

Стаття	2017 (млн. грн)	Структура, %	2018 (млн. грн)	Структура, %	2019 (млн. грн)	Структура, %
Податкові надходження	627153,7	79,06	753815,6	81,22	799776	80,12
Неподаткові надходження	128402,3	16,19	164676,5	17,74	186684,2	18,70
Доходи від операцій з капіталом	286,9	0,04	657,5	0,07	183	0,02
Кошти від закордонних країн і міжнародних організацій	1607,4	0,20	1464,8	0,16	1139,9	0,11
Цільові фонди	29847,1	3,76	187,5	0,02	1770,8	0,18
Офіційні трансферти	5967,7	0,75	7306,3	0,79	8725	0,87
Всього	793265,1	100,00	928108,2	100,00	998278,9	100,00

Джерело: складено автором на основі [12]

Таблиця 2

Динаміка планових та фактичних показників виконання Державного бюджету України за доходами протягом 2017–2019 рр. (млн грн)

Рік		Загальний фонд (сальдо)	Спеціальний фонд (всього)	у т.ч. власні надходження бюджетних установ	Державний бюджет (сальдо)
2017	План	702 024,1	91 318,7	39 873,7	793 342,8
	Фактично	698 405,3	94 460,9	35 129,4	792 866,2
2018	План	70 720,8	8 952,3	3 844,8	79 673,1
	Фактично	72 777,4	12 100,0	7 493,6	84 877,4
2019	План	908 391,4	125 103,9	51 903,9	1 033 495,3
	Фактично	879 833,3	118 398,1	46 081,8	998 231,4
Відхилення	2017	-3 618,8	3 142,2	-4 744,3	-476,6
	2018	2 056,5	3 147,7	3 648,8	5 204,3
	2019	-28 558,0	-6 705,8	-5 822,2	-35 263,8

Джерело: складено автором на основі [13]

вих надходжень із 16,19 у 2017 році до 18,70% у 2019 році. Натомість доходи від операцій з капіталом скоротилися як в абсолютному значенні, так і у структурі, як і кошти від закордонних країн і міжнародних організацій.

Цільові фонди суттєво скоротились у 2018 році і становили 0,02%, але у 2019-му дещо зросли і становили 0,18%. Офіційні трансфери у структурі не зазнали суттєвих коливань і займали менше 1%.

Під час управління податковими надходжениями бюджету функції контролю та мотивації суб'єктів системи управління доходами бюджету реалізуються на низькому рівні.

Далі, щоб оцінити ефективність наявного методу планування доходів, у таблиці 2 наведемо порівняння планових та фактичних показників доходів державного бюджету України.

Як бачимо із наведеної таблиці, у 2017 році фактичні показники були дещо нижчі, ніж планові. Вже у 2018 році ситуація покращилася, і фактичні показники по всіх статтях буливищі, ніж планові, що для дохідної частини є позитивним моментом. Але у 2019 році ситуація знову погіршилась, і фактичні недоотримання суттєво відрізнялися від планових, загалом було недоотримано 35 263,8 млн грн.

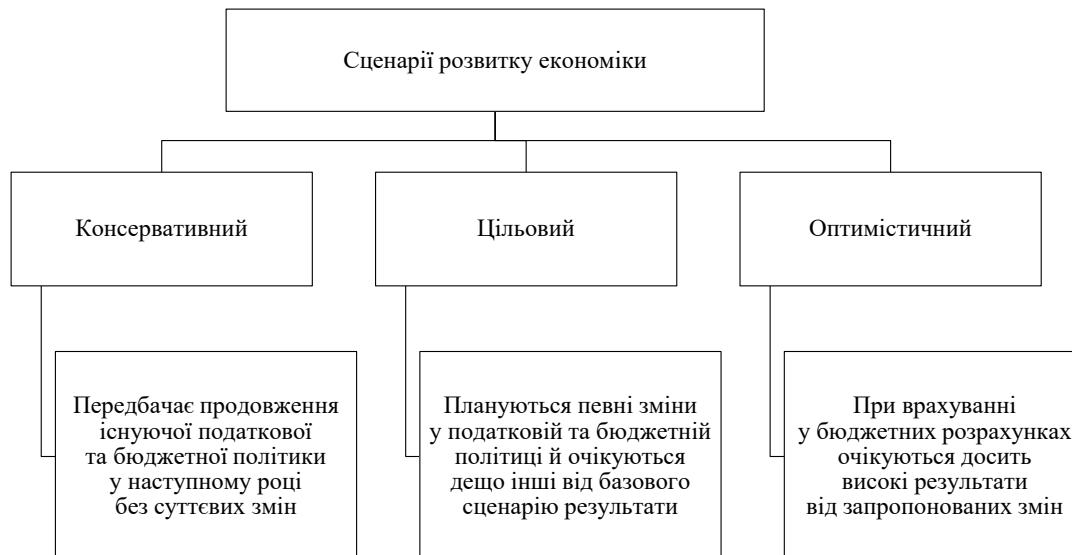

Рис. 3. Три головні сценарії розвитку економіки

Джерело: складено автором на основі [6]

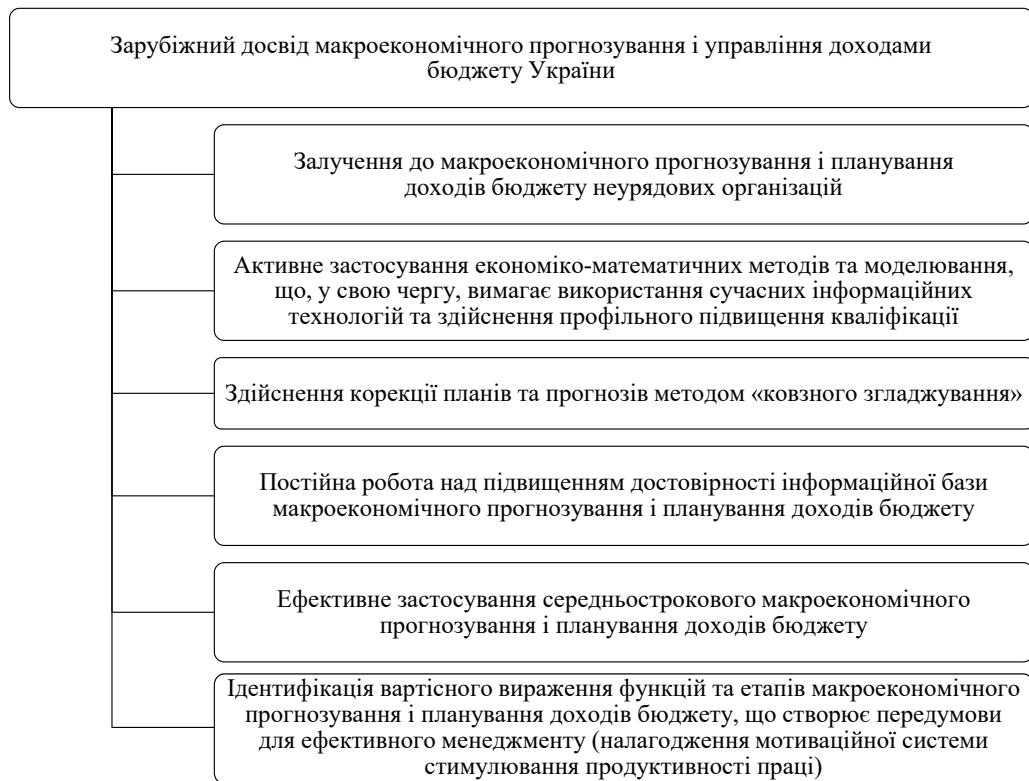
Рис. 4. Методи планування показників державного бюджету

Джерело: складено автором на основі [6]

Рис. 5. Систематизація проблем макроекономічного прогнозування та управління доходами Державного бюджету України

Джерело: складено автором на основі [7]

Рис. 6. Зарубіжний досвід макроекономічного прогнозування і управління доходами бюджету України

Джерело: складено автором на основі [3; 7]

Загалом така тенденція дохідної частини бюджету свідчить про неефективний механізм управління доходами державного бюджету. Варто також зауважити, що формування державного бюджету може відбуватися за трьома основними сценаріями, розглянемо їх детальніше на рис. 3.

Аналізуючи існуючий механізм управління дохідною частиною бюджету, можемо сказати, що в Україні останнім часом застосовують консервативний сценарій, і істотних змін на найближчі кілька років не планується.

Але, окрім сценаріїв розвитку, окремо можна розглянути методи планування показників, які також суттєво впливають на ефективність дохідної частини. На практиці можуть застосовуватися різні методи планування показників державного бюджету, як-от: прямого розрахунку, нормативний, аналітичний, екстраполяції [2, с. 8].

Вибір того чи іншого методу забезпечує відповідний рівень планової роботи (рис. 4).

Варто розуміти, що від того, наскільки ефективно буде проводитися розрахунок дохідної частини бюджету, залежить видаткова частина. Якщо вибрана методика розрахунку буде некоректною і бюджет недоотримає необхідну суму, то відповідно будуть скорочуватися видатки або рости дефіцити [1, с. 61].

Як бачимо, наявна нині методика не є ефективною, адже фактичні показники є значно нижчими за планові, тому ми можемо говорити про неефективну методику управління доходами державного бюджету. Тому доцільно передусім розібраться із причинами такого стану. Систематизуємо наявні проблеми та наведемо у вигляді рис. 5.

Незважаючи на існування багатьох контролюючих органів, контрольна функція також викону-

ється дуже слабо, передусім це пов'язано з високим рівнем корупції та незлагодженою роботою усіх органів, тому варто скоротити їх кількість та на законодавчому рівні чітко прописати сферу відповідальності кожного органа.

Оскільки на сучасному етапі розвитку економіки незалежної України загалом і бюджетної системи зокрема важливим питанням є розвиток та вдосконалення формування Державного бюджету за доходами, пріоритетом у цій галузі є використання світового досвіду формування бюджету та пошук можливостей для його реалізації в Україні, але не просто копіювання, а адаптація до реалій вітчизняної економіки. Зарубіжний досвід макроекономічного прогнозування і управління доходами бюджету розглянемо на рис. 6.

Висновки і пропозиції. Отже, дослідивши управління ефективністю дохідної частини бюджету України, можна сказати, що управління бюджетними доходами – це складний управлінський процес, ефективність якого можлива за умови координації, безперервного та взаємодоповнюючого поєднання та реалізації певних функцій. Однак управління доходами державного бюджету України в останні роки було неефективним, про що свідчить недостатня ефективність запланованих показників, значні втрати бюджету від надання податкових пільг, неефективне управління податковим боргом, низький рівень організації праці суб'єктів адміністративного процесу, а також високий рівень недовіри платників податків до наявної податкової системи, що негативно впливає на формування доходів державного бюджету, а зрештою і на ефективність їх використання та досягнення цілей національного розвитку України. Тому доцільно удосконалити наявний управлінський механізм та забезпечити його реалізацію.

Список використаних джерел:

1. Бондарук Т.Г., Вінницька О.А. Оцінка стану децентралізації місцевих бюджетів України. *Економіка України*. 2018. № 7(680). С. 59–75.
2. Бондарук Т.Г., Вінницька О.А., Дубина М.В. Теоретичні аспекти бюджетної децентралізації в контексті реформ державного управління в Україні. *Світ фінансів*. 2018. № 2(55). С. 7–18.
3. Бондарук Т.Г., Бондарук І.С., Вінницька О.А. Зарубіжний досвід розвитку бюджетної децентралізації. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2018. № 3. С. 83–95.
4. Бюджетна система / Н.І. Климаш, К.В. Багацька, Н.І. Дем'яненко та ін. : навчальний посібник. Львів : «Магнолія 2006», 2014. 296 с.
5. Дорошенко О.О. Особливості формування дохідної частини бюджету України. *Ефективна економіка*. 2015. № 10. URL: www.economy.nauka.com.ua/pdf/10_2015/66.pdf (дата звернення: 01.10.2020).
6. Кислиця О.Я. Проблеми планування бюджетних доходів. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 8. С. 270–275.
7. Лисяк Л.В. Практика фінансових реформ та розвиток бюджетної політики в Україні. *Науковий вісник ЧДІЕУ*. 2011. № 1(9). С. 149–154.
8. Луніна І.О., Бондарук Т.Г. Еволюція теорії та наукова концепція публічних фінансів. *Фінанси України*. 2019. № 8. С. 26–44.
9. Луніна І.О. Шляхи мінімізації впливу фінансової кризи на бюджет України. *Фінанси України*. 2008. № 12. С. 22–32.
10. Лютий І.О. Теоретико-методологічні засади бюджетної політики держав. *Фінанси України*. 2009. № 12. С. 13–20.
11. Міщенко Л.О. Оцінка сучасного стану та прогнозування показників місцевих бюджетів в Україні. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6768> (дата звернення: 01.10.2020).
12. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (дата звернення: 01.10.2020).
13. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua> (дата звернення: 01.10.2020).
14. Сибірянська Ю.В. Управління доходами бюджету та напрямки його вдосконалення в Україні : автореф. дис. канд. екон. наук. Київ, 2009. 20 с.
15. Bondaruk T.G., Bondaruk I.S. State regulation of financial support of municipal authority under decentralisation conditions. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 4(13). Ч. 1.
16. Bondaruk T.G., Bondaruk O.S., Bondaruk I.S. Conceptual basis of mechanism of ensuring budget security. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 3(11). Ч. 1. С. 21–28.
17. Bondaruk T.H., Bondaruk I.S., Dubyna M.V. Conceptual approaches to the financial stability of local budgets management. *Економічні горизонти*. 2019. № 2(9).
18. Bondaruk T.H., Bondaruk I.S., Dubyna M.V. Financial sustainability as a factor of forming fiscal space of local budgets. *Економічні горизонти*. 2020. № 2(13). С. 4–16.

References:

1. Bondaruk T.G., Vinnytska O.A. (2018). Assessment of decentralization of local budgets of Ukraine. *Economy of Ukraine*, no. 7(680), pp. 59–75.
2. Bondaruk T.G., Vinnytska O.A., Dubyna M.V. (2018). Theoretical aspects of budget decentralization in the context of public administration reforms in Ukraine, no. 2(55), pp. 7–18.
3. Bondaruk T.G., Bondaruk I.S., Vinnytska O.A. (2018). Foreign experience in the development of budget decentralization. *Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Auditing*, no. 3, pp. 83–95.
4. Klimash H.I., Rich K.V., Demyanenko N.I. (2014). Budget system. textbook way. Lviv: «Magnolia 2006», pp. 296.
5. Doroshenko O.O. (2015). Peculiarities of forming the revenue part of the budget of Ukraine. *Effective economy*, no. 10. URL: www.economy.nauka.com.ua/pdf/10_2015/66.pdf (accessed 01 October 2020).
6. Kyslytsia O.Y. (2011). Problems of budget revenue planning. *Actual problems of economy*, no. 8, pp. 270–275.
7. Lisyak L.V. (2011). Practice of financial reforms and development of budget policy in Ukraine. *Scientific Bulletin of CHDEU*, no. 1(9), pp. 149–154.
8. Lunina I.O., Bondaruk T.G. (2019). Evolution of the theory and scientific concept of public finance. *Finance of Ukraine*, no. 8, pp. 26–44.
9. Lunina I.O. (2008). Ways to minimize the impact of the financial crisis on the budget of Ukraine. *Finance of Ukraine*, no. 12, pp. 22–32.
10. Lyutyy I.O. (2009). Theoretical and methodological principles of budget policy of states. *Finance of Ukraine*, no. 12, pp. 13–20.
11. Mishchenko L.O. (2018). Assessment of the current state and forecasting of local budgets in Ukraine. *Efficient economy*, no. 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6768> (accessed 01 October 2020).
12. Official site of the State Treasury Service of Ukraine. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (accessed 01 October 2020).
13. Official site of the Ministry of Finance of Ukraine. URL: <https://mof.gov.ua> (accessed 01 October 2020).
14. Sibiryanska Y.V. (2009). Management of budget revenues and directions of its improvement in Ukraine. Kyiv, pp. 20.
15. Bondaruk T.G., Bondaruk I.S. (2017). State regulation of financial support of municipal authority under decentralization conditions. *Scientific Bulletin of Polissya*, no. 4(18), vol. 1.
16. Bondaruk T.G., Bondaruk O.S., Bondaruk I.S. (2017). Conceptual basis of mechanism of ensuring budget security. *Scientific Bulletin of Polissya*, no. 3(11), vol. 1, pp. 21–28.
17. Bondaruk T.H., Bondaruk I.S., Dubyna M.V. (2019). Conceptual approaches to the financial stability of local budgets management. *Economic horizons*, no. 2(9).
18. Bondaruk T.H., Bondaruk I.S., Dubyna M.V. (2020). Financial sustainability as a factor of forming fiscal space of local budgets. *Economic horizons*, no. 2(13), pp. 4–16.

Знаменский В. И.

Национальная академия статистики, учета и аудита

ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ ДОХОДАМИ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА И МЕТОДЫ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Резюме

В статье раскрыта сущность доходов государственного бюджета, основные составляющие планирования государственного бюджета и его функции, описаны существующие подходы к оценке эффективности таких поступлений, а также рассмотрены основные направления прогноза доходов государственного бюджета. Проведен анализ структуры и динамики доходов государственного бюджета, приведено сравнение плановых и фактических показателей поступлений и представлены три основных сценария развития экономики. Проанализированы основные методы планирования доходов государственного бюджета и целесообразность их применения. В итоге осуществлена оценка эффективности существующего подхода к управлению доходами государственного бюджета, выделены существующие проблемы управления доходами государственного бюджета и систематизированы по отдельным категориям. Приведены методы совершенствования управления доходами государственного бюджета Украины с учетом опыта зарубежных стран.

Ключевые слова: бюджет, государственный бюджет, доходы государственного бюджета, поступления, управление доходами, эффективность управления, налоговые поступления, неналоговые поступления.

Znamenskyi Vitalii

National Academy of Statistics, Accounting and Audit

EFFICIENCY OF MANAGEMENT OF STATE BUDGET REVENUES AND METHODS OF ITS IMPROVEMENT IN UKRAINE

Summary

The article examines the essence of state budget revenues, the main components of state budget planning. The functions of revenue management at each stage of planning the incomes of the state budget of Ukraine are highlighted, namely the function of planning and forecasting at the first stage, organization and coordination at the second, as well as control at the third stage. The existing approaches to assessing the effectiveness of the state budget revenues are described, and the main directions of forecasting the state budget revenues of Ukraine are considered. The analysis of the structure and dynamics of the state budget revenues for the last three years is carried out, the data obtained are analyzed and a table is given for comparing the planned and actual indicators of the state budget revenues of Ukraine. Three main scenarios for the development of the Ukrainian economy are considered: more conservative, target, optimistic. The existing scenario of economic development and its effectiveness, as well as the conditions and the possibility of introducing other scenarios for the Ukrainian economy are considered. The main four main methods of planning state budget revenues are analyzed: normative, direct account, analytical, extrapolation, their main characteristics and impact on the efficiency of state budget revenues management. As a result, the effectiveness of the existing approach to the management of the state budget revenues was assessed, the existing problems of the state budget revenues management were identified and systematized into separate categories, namely the problems of institutional support, financial support and legal support. The foreign experience of macroeconomic forecasting and management of budget revenues of Ukraine and the possibility of its adaptation to the economic model of Ukraine are considered. Methods for improving the management of state budget revenues of Ukraine, taking into account the experience of foreign countries. In the end, a conclusion is made about the level of efficiency of state budget revenue management, and methods of its improvement in Ukraine are proposed.

Keywords: budget, state budget, state budget revenues, receipts, revenue management, management efficiency, tax receipts, non-tax receipts.

УДК 336.226

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-18>

Кміть В. М.
Щирба О. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СПРАВЛЯННЯ ПДВ ТА ОБРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОДАТКОВІЙ ПРАКТИЦІ

У статті розглянуто економічну сутність, історію виникнення податку на додану вартість (ПДВ), а також роки його запровадження в зарубіжних країнах. Досліджено науково-теоретичні основи формування та функціонування ПДВ, його основні переваги та недоліки. Проведено аналіз фіiscalної ефективності ПДВ в Україні протягом 2015–2019 рр. Визначено вплив ПДВ на формування державних бюджетів країн на початкових етапах його введення. Досліджено різницю основних і пільгових ставок ПДВ в зарубіжних країнах. Також розглянуто зарубіжний досвід справляння ПДВ і причини масового його запровадження у європейських країнах. Обґрунтовано доцільність застосування зарубіжного досвіду у національній податковій практиці. Розроблено рекомендації щодо вирішення наявних проблем оподаткування ПДВ в Україні та запропоновані шляхи підвищення ефективності ПДВ.

Ключові слова: податок на додану вартість (ПДВ), державний бюджет, ставки податку, платники податків, справляння податку, податкова практика.

Постановка проблеми. Сукупність загальнодержавних і місцевих податків та зборів, які спрямуються в установленому законодавством порядку, є складовою частиною податкової системи. Одним із основних непрямих податків, які стягаються на території України, є податок на додану вартість (далі – ПДВ), який забезпечує стабільність грошових надходжень до Державного бюджету.

На сучасному етапі ПДВ є донором Державного бюджету України та однією з найважливіших складових частин податкових систем 42 держав, з яких 17 європейських країн-членів Організації економічного співробітництва і розвитку. На частку цього податку припадає близько 14% податкових надходжень бюджетів країн і 5,5% валового внутрішнього продукту. Тому можна сказати, що ПДВ є одним із найважливіших податкових інструментів регулювання системи державних фінансів та розвитку національної економіки країни загалом. Проте щодо доцільності цього податку давно ведеться дискусія, в тому числі йдеться і про його скасування в Україні. Зважаючи на це, виникає об'єктивна необхідність аналізу зарубіжного досвіду справляння ПДВ та обґрунтування його застосування у національній податковій практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Питанням, пов'язаним із функціонуванням ПДВ та його роллю у формуванні фінансових ресурсів держави, присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких: Е.С. Братушка, С.Л. Брю, В.П. Вишневський, О.Д. Данілов, Кемпбелл, Е.В. Кононець, В.М. Кміть, А.І. Крисоватий, Л.М. Кондратюк, І.О. Луніна, В.М. Мельник, К.Р. Макконнелл, М.А. Науменко, О.І. Оксенюк, А.М. Соколовська, А. Сміт, В.М. Тищенко, Н.Б. Фролова, Ф.О. Ярошенко та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Нині вкрай актуальним є удосконалення механізму функціонування ПДВ, зокрема в частині його справляння, оскільки саме через недоліки в цьому процесі часто йдеться про скасування ПДВ в Україні або ж заміну на податок з обороту.

Мета статті. Метою дослідження є вивчення зарубіжного досвіду справляння ПДВ задля розроблення рекомендацій щодо ліквідації наявних недоліків та підвищення рівня фіiscalної ефективності податку.

Виклад основного матеріалу. Податок – це обов'язковий платіж, що стягується безумовно до відповідного бюджету з фізичних та юридичних осіб і регулюється законодавством [1]. Коли саме виник цей податок, достеменно невідомо. Багато хто вважає, що родоначальником ПДВ був німецький бізнесмен Вільгельм фон Сіменс у 1918 році, інші ж – що американський економіст Томас С. Адамс у своїх працях в проміжку 1910–1921 рр.

У 1954 році француз Моріс Лоре вперше розробив концепцію податку на додану вартість, обґрунтував його переваги та створив принципову схему стягнення цього податку [2]. Методом випробування ПДВ був введений в африканській державі Кот-д'Івуар, яка до 1960 року була французькою колонією.

Першою країною, яка повноцінно ввела ПДВ, стала Данія у 1967 році. Того ж року Європейське економічне співтовариство (далі – ЄСЕ), яке було створене у 1957 році і мало за мету гармонізувати податкові системи країн-членів на користь створення спільного ринку, проголосило податок на додану вартість головним непрямим податком Європи. Таким чином, ЄСЕ зобов'язало всіх держав-членів ввести ПДВ у свої податкові системи до 1972 року. Це стало поштовхом до того, щоб країни, які навіть не були членами ЄСЕ, також внесли зміни до своїх податкових систем і замінили або ж доповнили податок з обороту податком на додану вартість [3, с. 254].

Завдяки Шостій директиві Ради ЄС, яка була створена у 1977 р., було остаточно затверджено базу сучасної євросистеми обкладення ПДВ, а останні уточнення в її механізмі відбулись в 1991 р. завдяки Десятій директиві [4].

Впродовж 1987–1997 рр. ПДВ був введений в багатьох країнах Східної Європи, деяких країнах СНД, а також Азії [4].

Велика географія розповсюдження ПДВ свідчить про його життєздатність та відповідність вимогам ринкової економіки.

Дані таблиці 1 підтверджують також важливість податку на додану вартість у формуванні бюджетів країн.

Попри те, що ПДВ – порівняно «молодий» податок, його надходження стали вагомою частиною наповнення бюджетів багатьох країн, в тому числі й України.

Далі пропонуємо акцентувати увагу на перевагах та недоліках ПДВ (табл. 2).

Таблиця 1

Вплив ПДВ на формування бюджетів країн на етапах впровадження

Період введення (роки)	Країна	Частка у податкових надходженнях	Частка у ВВП	Назва податку
1960–1970	Франція	15%	5,3%	Taxe sur la Valeur Ajoutée
	Німеччина	19%	7,4%	Mehrwertsteuer/Umsatzsteuer
	Нідерланди	18%	6,9%	Belasting over de toegevoegde waarde
	Швеція	20%	9,3%	Mervärdesskatt
	Данія	20%	9,9%	Merværdiafgift
	Норвегія	18%	7,7%	Merverdiavgift
1970–1980	Австрія	18%	8,0%	Umsatzsteuer
	Люксембург	18%	6,8%	Taxe sur la Valeur Ajoutée
	Бельгія	15%	7,1%	Belasting over de toegevoegde waarde
	Великобританія	20%	7,4%	Value Added Tax
	Ірландія	21%	6,0%	Cáin Bhreislúachá
	Італія	13%	6,1%	Imposta sul Valore Aggiunto
1980–1990	Греція	21%	7,2%	Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
	Португалія	26%	8,5%	Imposto sobre o Valor Acrecentado
	Іспанія	16%	5,4%	Impuesto sobre el valor añadido
1990–20	Швейцарія	12%	3,5%	Imposta sul valore aggiunto
	Україна	19%	9,9%	Податок на додану вартість

Джерело: складено на основі [4; 5]

Таблиця 2

Переваги та недоліки ПДВ

Переваги	Недоліки
Стримує кризу надвиробництва і прискореного витіснення з ринку слабких виробників	Стримує розвиток виробництва
Має економічні та організаційно-технічні переваги щодо стягнення, простоти нарахування	Стримує інфляцію
Нейтральний щодо платників, переміщення товарів і послуг, розміщення ресурсів	Негативно впливає на високотехнічні та наукомісткі виробництва
Має механізм взаємної звірки платниками податкового зобов'язання та податкового кредиту	Має масовий регресивний характер
Дає змогу отримувати кон'юнктурний прибуток, стримувати невіправдане зростання цін	Дозволяє ухилятися від оплати в умовах недосконалого податкового обліку

Джерело: складено на основі [2; 4]

Про доцільність застосування ПДВ в Україні свідчить проведений аналіз його фіiscalної ефективності. У таблиці 3 наведені розрахунки основних показників фіiscalної ефективності ПДВ.

Як бачимо з таблиці 3, ПДВ відіграє ключову роль у формуванні Державного бюджету України. Оскільки ПДВ є частиною ВВП та включений до ціни товарів, він є найбільшим податковим джерелом доходів Державного бюджету, а оскільки цей податок сплачується до бюджету при першій з подій під час реалізації товарів (робіт, послуг), то він також виступає регулятором бюджетних надходжень.

ПДВ вважається найбільш досконалою формою непрямого оподаткування і відіграє важливу роль у системі державних фінансів більш ніж у 140 країнах світу. ПДВ називають ще часто «європейським податком», оскільки започаткований він був саме в Європі, проте сьогодні межі поширення податку значно збільшились, він введений і в Азії, і на близькому Сході. Варто також зазначити, що чимало країн Європи вводять ПДВ задля вступу до Європейського Союзу, оскільки це одна з головних умов його членства. Причиною такої умови є те, що кожна країна-учасниця ЄС пере-

Таблиця 3
Динаміка показників фіiscalної ефективності податку на додану вартість в Україні за 2015–2019 роки

Показник	2015	2016	2017	2018	2019
Фактичні надходження ПДВ	177 101	223 281	306 372	369 228	378 687
Доходи Держбюджету	534 695	616 275	793 265	928 108	998 279
ВВП	1 979 458	2 383 182	2 982 920	3 558 706	3 974 564
Кінцеві споживчі витрати домогосподарств	1 331 526	1 569 702	1 977 640	2 438 778	2 954 221
Ефективна ставка, %	13,30	14,22	15,49	15,14	12,82
Продуктивність ПДВ, %	66,50	71,12	77,46	75,70	64,09
Фіiscalна значущість ПДВ, у % до ВВП	8,95	9,37	10,27	10,38	9,53
Фіiscalна значимість ПДВ, у % до доходів Держбюджету :	33,12	36,23	38,62	39,78	37,93
з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг), %	19,96	22,63	22,71	22,71	24,12
з ввезених на територію України товарів, %	25,95	28,92	31,04	31,26	29,03

Джерело: складено на основі [6–9]

Таблиця 4

Роки впровадження ПДВ в країнах Європи

Країна	Рік	Країна	Рік	Країна	Рік	Країна	Рік
Данія	1967	Бельгія	1971	Греція	1987	Чехія	1993
Німеччина	1968	Ірландія	1972	Естонія	1991	Болгарія	1994
Франція	1968	Австрія	1973	Кіпр	1992	Литва	1994
Нідерланди	1969	Італія	1973	Польща	1993	Фінляндія	1994
Швеція	1969	Іспанія	1986	Румунія	1993	Латвія	1995
Люксембург	1970	Португалія	1986	Словаччина	1993	Мальта	1995

Джерело: складено на основі [3]

Таблиця 5

Ставки податку на додану вартість у зарубіжних країнах

Країна	Базова ставка	Інші ставки, що застосовуються	Країна	Базова ставка	Інші ставки, що застосовуються
Австрія	20	10, 0	Мадейра	22	12, 5
Бельгія	21	0, 6, 12	Мальта	18	7, 5, 0
Білорусь	20	10, 25	Монако	19,6	10, 5,5
Болгарія	20	9	Нідерланди	21	9, 0
Великобританія	20	5, 0	Німеччина	19	7
Греція	23	13, 6,5	Нова Зеландія	15	0
Данія	25	-	ОАЕ	5	0
Естонія	20	9, 0	Польща	23	8, 5
Ірландія	23	13,5, 9, 4,8, 0	Португалія	23	13, 6
Ісландія	25,5	7, 0	Словаччина	20	10
Іспанія	21	10, 4	Тайланд	7	0
Італія	21	4, 5, 10, 38	Туреччина	18	8, 1
Китай	17	13, 3	Угорщина	27	18, 5,0
Кіпр	19	9, 5	Фінляндія	24	14, 10,0
Корея	10	0	Франція	20	5,5, 10, 22, 2,1
Латвія	21	12, 0	Чехія	20	10
Ліхтенштейн	8	2,5, 3,8	Швеція	25	12
Люксембург	17	14, 8, 3, 0	Шотландія	20	5, 0
Маврикій	15	-	Мадейра	22	12, 5

Джерело: складено на основі [10]

раховує 1% надходжень від податку в «європейський» бюджет.

У таблиці 4 наведені роки впровадження ПДВ в деяких країнах Європи.

Широке використання ПДВ зумовило появу різноманітних ставок його оподаткування (табл. 5).

З країн-учасниць ЄС найнижча ставка ПДВ спостерігається у Люксембурзі – 17%, а найвища – в Угорщині – 27%. Такі коливання свідчать про незавершений етап уніфікації (зведення до єдиної форми, системи, єдиних нормативів) оподаткування країн ЄС (рис. 1).

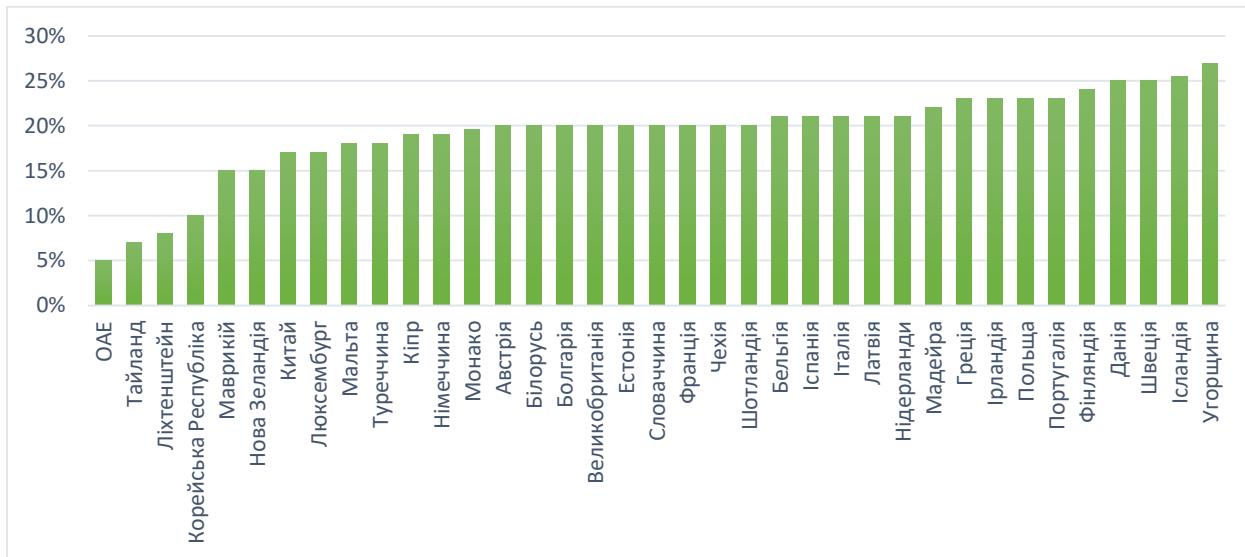

Рис. 1. Ставки податку на додану вартість у зарубіжних країнах

Джерело: складено на основі (табл. 5)

Держави, що не входять до складу Європейського Союзу, в основному використовують ПДВ за нижчими ставками. Найнижчою ставкою податку є в Об'єднаних Арабських Еміратах (ОАЕ) – 5%. ПДВ там було введено зовсім недавно – у 2018 році [10].

Далі розглянемо особливості функціонування ПДВ в окремих країнах світу.

Так, у **Франції**, окрім основної ставки ПДВ (20%), застосовують ще чотири ставки: 22% – алкоголь, тютюн, автомобілі, предмети розкоші; 10% – квитки на масові заходи; 5,5% – продукти харчування, медикаменти, книги; 2,1% – інші конкретні продажі та послуги. Не платять ПДВ: медичні працівники; вчителі і викладачі; ті, хто займається благодійною діяльністю (документально підтвердженої); страхові компанії; гральні заклади. Також існує можливість вибору режиму оподаткування залежно від торговельного обороту юридичної особи. Передбачена також спрощена система оподаткування (подання декларації з ПДВ один раз на рік, сплата податку щоквартально, спрощена система бухгалтерського обліку). Звільненняться від сплати ПДВ: всі операції, пов’язані з експортом, банківська і фінансова діяльність, послуги приватних лікарів і викладачів, сільське господарство і рибальство, деякі послуги державних установ (здійснюють адміністративні, соціальні, культурні і спортивні функції), мікромалі підприємства [10].

У **Німеччині** ПДВ становить 28% держбюджету і поєдає друге місце після прибуткового податку серед податків. Пільгова ставка 7% поширюється на продукти харчування (крім спиртних напоїв, послуг кафе і ресторанів), супільний транспорт, засоби інформації (книги, газети, журнали),твори мистецтва, сільськогосподарську продукцію [11].

ПДВ не обкладаються експортні поставки, послуги, що надаються певним професійним групам (наприклад, лікарі), фінансові послуги (наприклад, надання кредитів), здавання в оренду нерухомості на довгостроковій основі, культурні послуги, що надаються громадськості (наприклад, державні театри, музеї, зоопарки тощо), послуги деяких установ, що забезпечують отримання загальної освіти або професійної підготовки [10].

Як правило, всі німецькі підприємці зобов’язані вставати на облік по ПДВ. Поріг для реєстрації – оборот розміром 17 500 євро в попередньому році і передбачуваний оборот у розмірі 50 000 євро в поточному календарному році. Нерезиденти, які здійснюють оподатковувані поставки товарів і послуг в Німеччині, також зобов’язані стати на облік по ПДВ [11].

У **Великобританії** знижена ставка становить 5%. За цією ставкою податком обкладаються деякі будівельні роботи та енергозберігаючі продукти. За ставкою 0% оподатковується експорт товарів з Великобританії, а також поставки деяких товарів і послуг (наприклад, книг, продуктів харчування, дитячого одягу) [10].

ПДВ стягується з більшості товарів і послуг, що надаються англійськими компаніями, які перебувають на обліку з ПДВ. ПДВ також стягується з товарів і послуг, імпортованих із країн, які не входять до складу ЄС, і які ввозяться до Великобританії з інших країн ЄС. Товар обкладається ПДВ, коли компанія продає іншій компанії або клієнту. У разі, якщо компанія, яка перебуває на обліку з ПДВ, купує товари або послуги, вона може подати на повернення сплаченого ПДВ [10].

Звільненняться від ПДВ послуги страхування, освітні послуги, фінансові послуги, а також охо-

рони здоров’я та соціальні послуги. Зареєстровані для оплати ПДВ компанії з річним оподатковуваним оборотом, що не перевищує € 150 000, можуть спростити облік ПДВ, використовуючи схему «фіксованої ставки». Відповідно до цієї схеми компанії враховують ПДВ з обороту, а не за кожною окремою угодою [11].

Продаж, оренда та здача в оренду комерційної землі та будівель також звільнені від ПДВ. При цьому є можливість відмовитися від права звільнення і призначити стандартну ставку ПДВ. Це дозволяє подати на повернення ПДВ [11].

У **Нідерландах** ПДВ, відомий на голландській мові як Belasting over de Toegevoegde Waarde або BTW, сплачується за постачання товарів та послуг, що надаються в Нідерландах, а також за імпорт товарів та «внутрішньоєвропейське» придбання товарів [11].

Знижена ставка ПДВ 9% застосовується до певних найнеобхідніших потреб, до певних енергозберігаючих заходів з утеплення будинків та (з 2020 року) до деяких електронних публікацій [10].

Спеціальна ставка ПДВ 0% застосовується головним чином до поставок, експорту, імпорту, що зберігається на митних складах, у межах ЄС, послуг, що надаються у зв’язку з вищезазначеним, та деяких інших послуг [10].

У Нідерландах немає порогу для постановки на облік з ПДВ.

Залежно від суми ПДВ до сплати декларації подаються щомісяця, щокварталу або щорічно. Декларацію з ПДВ необхідно подавати навіть у тому разі, коли ПДВ не було отримано або сплачено. Так звані «нульові декларації» також обов’язкові і для «сплячих компаній». У разі несвоєчасного подання «нульової декларації» податкові органи розраховують оподатковувану суму і накладають штрафи, крім того, дозвіл подавати декларацію щоквартально або щорічно може бути переведено на щомісячну основу [11].

Наступні внутрішні операції звільнені від сплати ПДВ [10]: поставка нерухомого майна через два роки після введення його в користування та оренду. Однак, якщо використання орендодавцем нерухомого майна становить 90% або більше для цілей, що підлягають відрахуванню з ПДВ, орендодавець та орендар можуть вибрati ПДВ із орендної плати, і в цьому разі орендодавець може вирахувати ПДВ, нарахований за майно; медичні, культурні, соціальні та освітні послуги; послуги, що надаються банками та іншими фінансовими установами у зв’язку з платжними операціями та наданням кредитних можливостей; страхові операції; операції з акціями.

В **Угорщині** ставка ПДВ є найвищою, проте використовується також знижена ставка у розмірі 18%, яка застосовується до деяких продуктів (до певного молока, деяких молочних продуктів, продуктів, виготовлених із круп, борошна та крохмалю). Ставка ПДВ у розмірі 18% також застосовується до послуг комерційного розміщення та послуг, що дозволяють відвідувати музичні та танцювальні заходи [10].

Знижена ставка ПДВ у розмірі 5% доступна для нового житлового майна, певних фармацевтичних продуктів, аудіокниг, друкованих книг, газет, служб централізованого теплопостачання, певних видів діяльності в реальному часі, певних продуктів тваринницького сектору, свіжого молока, послуг доступу до Інтернету, послуг місцевої їжі (тобто страв та безалкогольних напоїв, що готуються в барах та ресторанах), риби

для споживання та їстівних продуктів і м'ясних субпродуктів домашніх свиней [10].

Деякі послуги звільняються від сплати ПДВ: медичні, культурні, спортивні та освітні послуги, що надаються як державні послуги. Пільга з ПДВ також доступна для фінансових та страхових послуг. Поставки товарів, послуг та експорту всередині Співтовариства також розглядаються як звільнені операції. Відшкодування ПДВ доступне лише для пов'язаного з бізнесом елемента покупок, які були здійснені частково для некомерційних цілей. Якщо у платника податків є від'ємне сальдо ПДВ у ПДВ-періоді, суму можна повернути за умови, якщо залишок ПДВ досягає або перевищує абсолютно величину 1 млн HUF (угорського форинту) для щомісячних подавачів, 250 000 HUF для щоквартальних заявників або 50 000 HUF для річних подавачів [10].

Як правило, кінцевий строк для повернення відшкодування ПДВ становить 75 днів, незалежно від суми. Однак, якщо всі вхідні рахунки-фактури, щодо яких ПДВ був вирахуваний у декларації з ПДВ, будуть врегульовані (повністю сплачені постачальникам) до настання строку подання відповідної декларації з ПДВ, може застосовуватися 45-денний строк. Пільговий термін застосовується до платників податків, яких угорський податковий орган кваліфікує як «надійного платника податків» [10].

Закон про ПДВ дозволяє всім компаніям, які створили свою діяльність в Угорщині та кваліфікуються як пов'язані підприємства, створювати групу з ПДВ. Суть групи ПДВ полягає в тому, що її учасники в своїх операціях діють під одним номером ПДВ (тобто вони виставляють рахунки під загальним номером ПДВ і подають одну, спільну податкову декларацію), а поставки продуктів та послуг між членами не кваліфікуються як господарські операції з погляду ПДВ [11].

У США ПДВ відсутній, адже там вважають, що податок на споживання стримує економічну ефективність і забезпечують лише невелику частку надходжень до бюджетів. Як виняток, з 1973 року ПДВ було запроваджено у штаті Мічиган [10].

Висновки і пропозиції. Отже, ПДВ в середньому становить близько 14% доходів бюджету зарубіжних країн. Проте частка ПДВ в податкових надходженнях в групі цих держав доволі різна, наприклад, у Нідерландах ПДВ забезпечує 24%, в Україні – близько 40%, а у Франції аж 45%. Таку різницю можна пояснити застосуванням різних ставок ПДВ, відмінністю в механізмі управління й адміністрування, пільгами.

Неодноразово в Україні лунали пропозиції замінити ПДВ на податок з обороту або ж навіть взагалі його скасувати. Проте такі рішення є недоречними та нелогічними, оскільки наявність ПДВ – головна умова Євросоюзу, зважаючи на те, що фіscalна особливість ПДВ характеризується наявністю широкої бази оподаткування. На цей податок мають менший вплив кон'юнктурні коли-

вання цін на сировину, матеріали та енергоносії. Ця особливість відрізняє ПДВ від інших податків та підтверджується досить стабільною динамікою частки податку у доходах бюджету. Фіiscalна ефективність цього податку – визначальна причина його необхідності для України. Для того, щоб ПДВ зміг виконувати не лише фіiscalну, а й регулюючу, розподільчу та стимулюючу функції, необхідно враховувати податкову гармонізацію та домагатися фіiscalної привабливості для іноземних інвестицій.

Оцінюючи зарубіжний досвід справляння ПДВ, можна дати певні рекомендації щодо вирішення наявних проблем в Україні. Насамперед необхідно вдосконалувати податкову систему нашої держави. Яскравим прикладом може стати Японія, яка в своїй практиці використовує «м'яку», проте досить ефективну податкову систему. Три головні принципи такої системи – повага до законослухняного платника податків, простота податкової системи та довіра до платника податків, що переважає над прагненням до покарання (простота, демократичність і досконалість під час перевірок). За такої податкової системи ухилення від сплати податків практично неможливе. Проте для того, щоб перейти до такої податкової системи в Україні, спершу слід вдосконалити податкове законодавство, щоби знизити рівень тіньової економіки.

Далі необхідно полегшити процедуру адміністрування ПДВ шляхом зменшення первинної документації. На основі досвіду Нідерландів та Бельгії, де декларація з ПДВ розміщена всього на одній сторінці, форми звітності податку на додану вартість слід також спростити [12, с. 315].

У 2017 році Україна підписала Угоду про Асоціацію з ЄС [13], відповідно до якої мінімальне значення ставки ПДВ в державах-членах ЄС повинно становити 15%. У зв'язку з цим для подальшої євроінтеграції Україні необхідно поступово зменшити базову ставку ПДВ, яка становить 20%, до 15%. Це сприятиме змененню цін на товари і послуги, і, як наслідок, відбудеться збільшення обсягів виробництва та реалізації продукції суб'єктами господарювання.

Для того, аби Державний бюджет не зазнав великих втрат від зменшення податкового навантаження, необхідно скоротити кількість неефективних пільг, а натомість, доцільним буде введення диференційованих ставок на товари (роботи, послуги) широко вжитку та першої необхідності, як це введено в більшості зарубіжних країн.

Таким чином, вивчення досвіду зарубіжних країн у частині справляння ПДВ свідчить про доцільність його застосування у національній податковій практиці, однак така адаптація має враховувати особливості соціально-економічної та політичної ситуації в державі. Подальше реформування податкової системи України загалом та в частині справляння ПДВ має враховувати стандарти ЄС, аби гарантувати у майбутньому участь України як повноправного члена співтовариства.

Список використаних джерел:

- Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> (дата звернення: 12.11.2020).
- Навіцо потрібний ПДВ. URL: <https://uteka.ua/ua/pu/blication/commerce-12-nalogi-i-otchetnost-10-zachem-nuzhen-nds> (дата звернення: 12.11.2020).
- Помулєва В.М. Шляхи підвищення ефективності соціально-регулюючого механізму ПДВ. *Сталий розвиток економіки*. 2014. Вип. 1(23). С. 253–260.
- Оксенюк О.І. Фіiscalна ефективність податку на додану вартість в економіці України : дис. канд. ек. наук : 08.00.08. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2015. 220 с.
- Податок на додану вартість. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Податок_на_додану_вартість (дата звернення: 12.11.2020).

6. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> (дата звернення: 12.11.2020).
7. Доходи держбюджету України / Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/income/> (дата звернення: 12.11.2020).
8. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 12.11.2020).
9. Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/> (дата звернення: 12.11.2020).
10. Податкові системи зарубіжних країн. URL: <https://gsl.org/ru/taxes/tax-zones> (дата звернення: 12.11.2020).
11. Worldwide Tax Summaries. URL: <https://taxsummaries.pwc.com> (дата звернення: 12.11.2020).
12. Кміть В.М., Шугайло Д.О. Зарубіжний досвід справляння ПДВ і доцільність його застосування в Україні. *Приазовський економічний вісник*. Випуск 5. 2017. С. 311–316.
13. Угода про асоціацію. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu> (дата звернення: 12.11.2020).

References:

1. Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine of December 2, 2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> (accessed 12 November 2020).
2. Why do you need VAT. URL: <https://uteka.ua/en/publication/commerce-12-nalogi-i-otchetnost-10-zachem-nuzhen-nds> (accessed 12 November 2020).
3. Pomuleva V.M. (2014). Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti sotsialno-rehuliuiuchoho mekhanizmu PDV [Ways to increase the efficiency of the social regulatory mechanism of VAT]. *Sustainable economic development*, vol. 1(23), pp. 253–260.
4. Oksenyuk O.I. (2015). Fiskalna efektyvnist podatku na dodanu vartist v ekonomitsi Ukrayny [Fiscal efficiency of value added tax in the economy of Ukraine] (PhD Thesis), Lviv: Ivan Franko National University of Lviv.
5. Value added tax. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Flow-flow_to_added_value (accessed 12 November 2020).
6. Official site of the State Treasury Service of Ukraine. URL: <https://www.treasury.gov.ua/en/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> (accessed 12 November 2020).
7. State budget revenues of Ukraine / Ministry of Finance. URL: <https://index.minfin.com.ua/en/finance/budget/gov/income/> (accessed 12 November 2020).
8. Gross domestic product (GDP) in Ukraine. URL: <https://index.minfin.com.ua/en/economy/gdp/> (accessed 12 November 2020).
9. Final consumer expenditures of households / State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/> (accessed 12 November 2020).
10. Tax systems of foreign countries. URL: <https://gsl.org/ru/taxes/tax-zones> (accessed 12 November 2020).
11. Worldwide Tax Summaries. URL: <https://taxsummaries.pwc.com> (accessed 12 November 2020).
12. Kmit V., Shugailo D. (2017). Foreign experience of VAT collection and expediency of its application in Ukraine. *Priazovsky Economic Bulletin*, issue 5, pp. 311–316.
13. Association Agreement. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu> (accessed 12 November 2020).

Кміть В. М.

Щирба О. В.

Львівський національний університет імені Івана Франко

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ НДС И ОБОСНОВАНИЯ ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В НАЦИОНАЛЬНОЙ НАЛОГОВОЙ ПРАКТИКЕ

Резюме

В статье рассмотрена экономическая сущность, история возникновения налога на добавленную стоимость (НДС), а также годы его введения в зарубежных странах. Исследованы научно-теоретические основы формирования и функционирования НДС, его основные преимущества и недостатки. Проведен анализ фискальной эффективности НДС в Украине в 2015–2019 гг. Определено влияние НДС на формирование государственных бюджетов стран на начальных этапах его введения. Исследована разница основных и льготных ставок НДС в зарубежных странах. Также рассмотрен зарубежный опыт управления НДС и причины массового его внедрения в европейских странах. Обоснована целесообразность применения зарубежного опыта в национальной налоговой практике. Разработаны рекомендации по решению существующих проблем налогообложения НДС в Украине и предложены пути повышения эффективности НДС.

Ключевые слова: налог на добавленную стоимость (НДС), история возникновения, ставки налога, зарубежный опыт, преимущества и недостатки.

Kmit Vira
Shchyryba Oksana
Ivan Franko National University of Lviv

FOREIGN EXPERIENCE OF PRODUCTION OF VAT AND GROUND OF EXPEDIENCY OF HIS APPLICATION IS IN NATIONAL TAX PRACTICE

Summary

The article considers the economic essence and history of value added tax, as well as the years of its introduction in foreign countries. Yes, it turned out that Denmark was the first country to fully introduce VAT. Scientific and theoretical bases of VAT formation and functioning have been studied. The main advantages and disadvantages of the functioning of the value added tax in Ukraine are also identified. An analysis of the fiscal efficiency of VAT in Ukraine during 2015–2019. The influence of VAT on the formation of state budgets of countries at the initial stages of its implementation is determined. The reasons for the mass introduction of VAT in European countries are studied. The difference between the basic and preferential VAT rate in foreign countries is studied and their variation is analyzed. The lowest tax rate is in the United Arab Emirates. The tax benefits used by countries in the administration of value added tax are considered. Foreign experience of VAT collection and the main conditions of its operation are considered. The share of VAT in tax revenues of different countries is analyzed, which indicates the vocation of this tax to perform a budget-generating function, providing a significant share in the structure of state budget revenues. The functioning of VAT in such countries as France, Germany, Great Britain, the Netherlands and Hungary has been studied in detail. It was also determined that the United States is not a supporter of VAT, and it is introduced there in only one state as an exception. It was found that in foreign countries, export transactions, as well as medical and educational services are generally exempt from this tax. It has been determined that the abolition of VAT will be the wrong step, and it is more appropriate to apply the foreign experience of some countries in tax collection and administration in national tax practice. Recommendations for solving the existing problems of VAT taxation in Ukraine have been developed and ways to increase the fiscal efficiency of VAT have been proposed. In particular, it is proposed that further reform of Ukraine's tax system as a whole and in terms of VAT collection take into account EU standards in order to guarantee Ukraine's future participation as a full member of the community.

Keywords: tax value-added (VAT), history of origin, rate of tax, foreign experience, advantages and defects.

УДК 336

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-19>

Муравський О. А.

Шевчук Д. В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто весь період функціонування банківської системи України, який поділено на вісім етапів із подальшим їх описом. Викримлено проблеми, які були притаманні комерційним банкам України на різних етапах розвитку банківської системи. Описано специфічні риси функціонування комерційних банків у розрізі окремих періодів. Проведено аналіз динаміки активів банківської системи України її пасивів та динаміки зміни кількості комерційних банків з урахуванням частки, яку займає іноземний капітал. Здійснено узагальнення проблем та викликів, які мали місце під час становлення і розвитку банківської системи України, а також здійснено аналіз її сучасного стану. Досліджено особливості структури та описано перспективи розвитку української банківської системи.

Ключові слова: банківська система, становлення, етапи розвитку, комерційні банки, фінансові ресурси.

Постановка проблеми. Сьогодні банки України діють в умовах переходу банківської системи до європейських стандартів, а тому важливо дослідити основні етапи становлення і розвитку сукупності банківських установ та поліпшення їхньої діяльності. Нині на ринку банківських послуг існує підвищений ризик ринкового середовища, що встановлює підвищені вимоги до забезпечення та підтримки фінансової стійкості банківських установ, оптимального використання наявних фінансових і нефінансових ресурсів, оцінки та контролю ризиків, комплексного розроблення системно важливих заходів організації банківської діяльності. Отже, актуальним є дослідження етапів формування та проблем сучасного розвитку банківської системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченю та дослідженю особливостей розвитку банківської системи України присвячено роботи

багатьох вітчизняних науковців. Так, особливості становлення та розвитку банківської системи в Україні розглядала І. Грановська [1], проблеми реформування, минуле, світовий досвід банківської системи України досліджував О. Колодізев [2], історичні аспекти розвитку банківської системи України розглядала І. Д'яконова [3], особливості розвитку та сучасного стану банківської системи України в контексті державної монетарної політики вивчав І. Грубінка [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Глобалізаційні процеси, які мали тенденцію до посилення останніми роками, так чи інакше впливають і на Українську державу та її банківську систему. Виходячи із цього, необхідним є встановлення рівня впливу банків з іноземним капіталом на банківську систему України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження етапів становлення, виявлення та

узагальнення проблем розвитку банківської системи України.

Виклад основного матеріалу. Українська банківська система протягом усього часу проявляла тенденції до інтенсивного розвитку. Основними напрямами функціонування банківської системи України були і залишаються такі завдання: перш за все, забезпечення безперервного обороту грошового капіталу в економіці держави; нагромадження тимчасово вільних ресурсів (заощаджень) за допомогою встановлення оптимальних умов для їх залучення задля подальшого перерозподілу на благо економічного зростання; забезпечення можливості доступу до фінансування приватним особам, державі, юридичним особам (підприємствам і організаціям).

Етапи становлення та проблематику розвитку банківської системи України доцільно розглядати через розчленування окремих проміжків часу її функціонування на окремі періоди.

Основні характеристики етапів становлення та розвитку української банківської системи представлено в табл. 1.

Банківський сектор країни відіграє важому роль у розвитку та функціонуванні економіки. Він є основним посередником на ринку фінансових ресурсів та пов'язує між собою різні ланки господарської діяльності. Банківська система України є досить молодою, але вже встигла пережити чотири серйозні кризи: 1998 р., 2004 р., 2008 р. та 2013–2015 рр. Основними каталізаторами цих криз є зовнішні чинники, зокрема світові фінан-

сові кризи. Проте не слід забувати про внутрішні об'єктивні причини, які роблять банки більш уразливими, а також про особливості функціонування вітчизняної банківської системи [7, с. 97].

Розглянемо та проаналізуємо детальніше етапи становлення банківської системи України.

Почнемо з **першого етапу**, який мав місце на початку незалежності, а саме припадав на період з 1991 по 1992 р. Створення української банківської системи співпадає з початком функціонування Національного банку України згідно з Указом Верховної Ради України від 20 березня 1991 р. «Про порядок введення в дію Закону України «Про банки і банківську діяльність». Цей Закон закріплював створення дворівневої банківської системи та Національного банку України, на якого була покладена роль центрального банку України. Національний банк України був створений на основі Українського республіканського банку Держбанку СРСР. Одним із перших заходів Національного банку України було введення у січні 1992 р. у готіковий обіг тимчасової валюти – українського карбованця – купонів, які могли використовуватися багато разів. Але функціонування безготікового обороту, через який проводилася більша частина розрахунків між підприємствами й установами, здійснювалося за допомогою рубля – грошової одиниці колишнього СРСР. Натомість уже у листопаді 1992 р. функціонування рубля у грошовому обігу України повністю припиняється, і єдиним законним засобом платежу в готіковому і безготіковому обігу

Таблиця 1

Основні риси етапів становлення української банківської системи

Етап	Характеристика етапів становлення української банківської системи
1-й етап (1991–1992 рр.)	Розпочалася перереєстрація Національним банком України комерційних банків, які були зареєстровані ще за часів СРСР Держбанком СРСР. Відбувається процес акціонування державних банків та трансформації державних спеціалізованих банків на комерційні.
2-й етап (1992–1993 рр.)	Починають свою діяльність банки «нової хвилі»: «Аval», «Інко», «Відродження», «Трансбанк», «ПриватБанк». Також цей період запам'ятався утворенням низки дрібних, невеликих банків, які завдяки інфляційним процесам отримували достойний прибуток.
3-й етап (1994–1996 рр.)	Національний банк України запровадив чітку систему регулювання банківської діяльності. У цей період сповільнилися інфляційні процеси, що стало однією з причин появи на українському ринку банківських послуг філій іноземних банків (станом на 1996 р. кількість іноземних банків налічувала 14 установ).
4-й етап (1996–2000 рр.)	Відповідно до Указу Президента України Леоніда Кучми та статей 99 і 102 Конституції України, протягом 2–16 вересня 1996 р. в Україні була проведена грошова реформа. В обіг уведено національну валюту України гривню та її соту частку – копійку. Таким чином, відбувається стабілізація банківської системи, посилення контролю над діяльністю банків.
5-й етап (2000–2008 рр.)	На цьому етапі українська банківська система отримала нові закони: «Про банки і банківську діяльність» та «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг». Цей період був успішний для банківської системи: чисті активи українських банків зросли майже у 6 разів, капітал – у 14 разів. Для цього етапу також характерні падіння дохідності банківських операцій, укрупнення та консолідація капіталу банків.
6-й етап (2008–2014 рр.)	Початок світової економічної кризи, яка потягнула за собою девальвацію та інфляцію національної валюти, політичну нестабільність. Банківська система зіткнулася із загрозою втрати ліквідності великими банками, що спричинило б руйнування всієї банківської системи. Заяви окремих експертів у ЗМІ викликали депозитну кризу: громадяни масово почали вимагати повернення своїх вкладів. Світова криза обмежила доступ банків до зовнішніх фінансових джерел, що не могло не позначитися на фінансовій стійкості банків та їхній ліквідності.
7-й етап (2014–2016 рр.)	Початок нової кризи, яка потягнула за собою різкий стрибок інфляції і девальвації національної валюти. У період 2014–2016 рр. Національний банк України здійснював політику очищення банківської системи від проблемних банківських установ. Через дану політику регулятора досить значна кількість банківських установ припинила свою діяльність. Так званий «банкопад» сприяв зоздоровленню банківської системи, однак водночас мав істотні наслідки: починаючи з 2014 р. було ліквідовано близько 40 банків. Скорочення масштабів кредитування вітчизняного бізнесу і населення з боку банків – резидентів України набуло значного поширення у 2015 р. Почалося поступове впровадження міжнародних стандартів банківської діяльності «Базель – III».
8-й етап (2017 р. – сьогодення)	Банківська система низькими темпами відновлюється після кризи 2014 р. Рівень банкротств на ринку наразі мінімальний за останні роки. Показники надійності банківської системи суттєво поліпшилися, а ризики втрати ліквідності та інсайдерського кредитування взяті під контроль. Але, незважаючи на вищесказане, темпи росту кредитної активності населення та суб'єктів господарювання залишають бажати кращого через повільні темпи зростання реальної економіки, жорстку монетарну політику, яку проводить Національний банк України, та недосконалість вітчизняної судової системи.

Джерело: побудовано авторами на основі [1; 3; 5; 6]

стає український карбованець. У результаті Україна вийшла з кола країн рублевої зони, які використовували рубль як грошову одиницю, і заклала вагомі правові основи для створення власної грошової системи [3, с. 13].

Однією з основних проблем того часу було те, що з проголошенням незалежності України всі фінансові ресурси залишилися в столиці СРСР – Москві, що негативно вплинуло на подальші темпи розвитку вітчизняної банківської системи [8, с. 53]. Незважаючи на даний факт, кількість зареєстрованих банківських установ на кінець 1991 р. становила 77, а протягом 1992 р. збільшилася на 56 банківських установ. Таким чином, у 1992 р. кількість банківських установ становила 133 [3, с. 12].

Другий етап становлення банківської системи України, який тривав із кінця 1992 р. по 1993 р., запам'ятався утворенням банківських установ з приватним капіталом. У цей період було реформовано систему планування банківської діяльності, яка передбачала, перш за все, побудову прогнозів щодо можливих напрямів розвитку попиту і пропозиції на ринку банківських послуг. Іншою частиною реформи став початок формування планів на довгострокову перспективу з урахуванням зовнішніх чинників, які могли вплинути на банківську діяльність.

Негативним чинником у процесі розвитку банківської системи стала галопуюча інфляція, яка в 1993 р. перевищила 10 000% [9, с. 54]. Через це банківська система була переповнена значною кількістю невеликих банківських установ, основною метою діяльності яких було отримання високих прибутків за рахунок значного рівня інфляції в економіці.

Третій етап становлення банківської системи тривав із 1994 по 1996 р. і запам'ятався банкрутством 77 банківських установ. Окрім того, ще близько 60 банків були на межі банкрутства [10, с. 48]. Інфляційні процеси у цьому періоді мали тенденцію до зниження завдяки програмі антиінфляційних дій, які були введені державою в 1994 р., що сприяло відкриттю філій іноземних банківських установ у нашій державі. Незважаючи на це, у період із 1994 по 1995 р. рівень неповернутих кредитів у відсотковому співвідношенні до суми всіх кредитних вкладень становив у 1994 р. – 28,3%; у 1995 р. – 22,8%. Цей рівень в абсолютному значенні значно перевищував сукупний розмір капіталу вітчизняної банківської системи [7, с. 313].

Для захисту прав вкладників і кредиторів комерційного банку та підвищення стабільності банківської системи у цілому Національним банком України було прийнято рішення про введення в дію Положення «Про порядок формування страхових фондів комерційними банками». Під час прийняття цього Положення за основу був взятий Базельський договір щодо банківського регулювання.

Початок **четвертого етапу**, який тривав із кінця 1996 по 2000 р., характеризувався значним поліпшенням економічних процесів на різних рівнях, що стало причиною проведення грошової реформи, яка передбачала: заміну українського карбованця (тимчасової валюти) на гривню (повноцінну, постійну валюту); виправлення негативних наслідків, які були викликані інфляцією карбованця; змінення масштабу цін та ін.

За період проведення цієї реформи банківською системою вилучено близько 97% випущених раніше карбованців. Із 2 по 16 вересня 1996 р. в обігу оберталися і гривні, і карбованці.

Грошова реформа сприяла закріпленню фінансової стабільності, прискоренню розрахунків, залученню готівки до банківської системи, забезпеченню стабільності курсу національної валюти щодо іноземних валют. Важливим позитивним результатом грошової реформи стало те, що вдалося утримати стабільність на грошовому, споживчу та валютному ринках [3, с. 16].

Починаючи з 1998 р. Україна зіштовхнулася з фінансовою кризою, яка не обійшла стороною і вітчизняну банківську систему. Однією з основних причин цієї кризи став дефолт, який мав місце в Росії. Деякі експерти оцінюють девальвацію гривні внаслідок кризи більше ніж на третину. Окрім того, значним виявилось і зменшення прибутковості активів комерційних банків, скорочення розміру вкладів більше ніж на 400 млн грн. Інші ж експерти висловлюють думку про те, що втрати капіталу становили близько 964 млрд дол. США, або 46,1% [3, с. 15].

Початок **п'ятого етапу**, який тривав із 2000 по 2008 р., запам'ятався оновленням Закону України «Про банки і банківську діяльність».

У цей період рівень глобалізації значно зрос, про що свідчить підвищення числа банків, капітал яких має іноземне походження. Окрім того, варто зазначити, що за перші п'ять років п'ятого етапу (2000–2005 рр.) було ліквідовано 32 банківські установи, а створено 24. Число активних операцій банків зросло у понад п'ять разів, вкладів громадян – у п'ять разів, а капіталу – лише у 4,1 рази. При цьому показники зростання банківської системи у декілька разів перевищують такі якісні характеристики, як рівень капіталізації, рентабельність, фінансова стійкість [12, с. 101].

В останні роки даного періоду спостерігалося зростання рівня споживчого кредитування населення. Мережа Інтернет стає основним напрямом просування банківських послуг. Національний банк України підвищує рівень якості своєї регуляторної політики для комерційних банків.

Шостий етап становлення банківської системи України починається приблизно з кінця 2008 р. Саме на цей час припала світова фінансова криза, яка не обійшла стороною й Україну. Експерти вважали, що дана криза мала більш серйозні і глибокі наслідки порівняно з іншими країнами світу. Так, у результаті кризи падіння ВВП України становило 15%, скорочення обсягу промислового виробництва – 21,9%, а девальвація гривні – 83% [13, с. 6].

Не залишилася останньою вітчизняна банківська система, яка зіштовхнулася з такими негативними наслідками внаслідок кризи, як: значний приріст неповернутих кредитів; негативні результати діяльності більшої частини банківських установ; різке зменшення депозитного портфелю; криза ліквідності певних банків.

До особливих рис розвитку банківської системи України в період дії світової фінансово-економічної кризи належать: орієнтація системи менеджменту банків на зменшення частки проблемних кредитів; упровадження Національним банком України заходів щодо підтримки банківської стабільності та захисту прав вкладників; значне зменшення обсягів депозитів населення [14, с. 103].

Одразу після кризи почалося плавне відновлення вітчизняної банківської системи. Так, приріст кредитів за 2010–2013 рр. становив 6%, депозитів – 19%. Фінансові показники банківського сектору в ці роки були помірні. Так, прибутковість банківської системи відновилася лише в 2012 р., але показник рентабельності капіталу

залишався дуже низьким – 3% у 2012 р. і 0,8% – у 2013 р. [15].

Сьомий етап становлення банківської системи починається з 2014 р. Якраз на цей період припадає і нова криза, яка характеризується значною девальвацією національної валюти. Так, зниження офіційного курсу гривні у 2014 р. становило 97,3%. Порівняно зі знеціненням гривні в минулі кризові періоди минулорічна девальвація була найбільшою [16, с. 26]. Така ситуація зі знеціненням викликала необхідність створення суттєвих резервів для покриття ризиків кредитного портфеля. Так, за 2013–2014 рр. розміри банківських резервів зросли майже в два рази – до 235 млрд грн. Така ситуація стала причиною значних збитків у 2014 р., а саме 53 млрд грн, а рентабельність капіталу становила -30,46% [15].

Упродовж цього періоду, а саме 2014–2016 рр., Національний банк України займався ліквідацією проблемних банків, які могли становити загрозу усій банківській системі. Таким чином, досить значні частині банківських установ довелося припинити свою діяльність. Так, станом на кінець періоду 41 проблемну банківську установу було ліквідовано, що сприяло оздоровленню та підвищенню стійкості банківської системи загалом.

Восьмий, останній на даний момент, етап становлення банківської системи України починається з 2017 р. і триває донині. Починаючи з 2017 р. темпи так званого «банкопаду» суттєво сповільнілися, що свідчило про оздоровлення банківської системи. Також зросла частка прибуткових банків – до 76%. Власний капітал банківської системи (як «подушка безпеки» банків та їхніх клієнтів) за 2017 р. зріс на 40 млрд грн, до 164 млрд грн (за 2016 р. відповідне зростання становило лише 20 млрд грн). Регулятивний капітал банківської системи за 2017 р. також зріс на 6 млрд грн після суттєвого скорочення у 2016 р. Зокрема, статутний фонд націоналізованого ПАТ «ПриватБанк» протягом 2017 р. був збільшений на 155,4 млрд грн, АТ «Ощадбанк» – на 8,9 млрд грн, АТ «Укрексімбанк» – на 7,7 млрд грн [17, с. 22–23].

У 2019 р. банківська система отримала значний прибуток – близько 60 млрд грн. Це втричі більше,

ніж у 2018 р. Основними факторами отримання таких прибутків були низькі відрахування в резерви, які за рік знизилися з 24 до 12 млрд грн, висока операційна ефективність банківських установ.

Прибуток банківського сектору у I кварталі 2020 р. зріс на 23,8% р/р і становив 16,0 млрд грн. Близько 65% прибутку сектору сформував «ПриватБанк». Водночас за березень сектор отримав лише 97 млн грн прибутку через різке зростання обсягів відрахувань до резервів. Кількість збиткових банків зросла з шести за 2019 р. до 14 установ за I квартал 2020 р. Їхній сукупний збиток становив 2,7 млрд грн. Серед 14 установ, що зазнали збитків, вісім банків були операційно збитковими, решта отримали збитки через доформування резервів під активні операції [18, с. 2].

Опишемо сьогоднішній етап розвитку банківської системи для оцінки її сучасного стану. Кількість банківських установ, які діють на території України, представлено на рис. 1.

Отже, за даними діаграми, період із 2011 по 2014 р. охарактеризувався тим, що кількість банків протягом цього періоду майже не зазнавала змін, що свідчить про невтручання головного регулятора – Національного банку України в банківський сектор. Починаючи з 2015 р. кількість банків почала зменшуватися у зв'язку з активною діяльністю Національного банку України щодо недопущення наявності неефективних комерційних банків. Якщо брати до уваги кінець аналізованого періоду, то можна побачити, що частка іноземних банків мала тенденцію до зростання і станом на 1 січня 2020 р. становила 46,67%, що на 15,42 відсоткових пунктах більше порівняно з початком аналізованого періоду. Питома вага банків зі 100%-м іноземним капіталом зросла на 19,31 відсоткових пунктах, до 30,67%, але в абсолютному вираженні кількість банківських установ зі 100%-м іноземним капіталом зросла лише на три установи. Причиною цього є суттєве зменшення українських банків, оськільки саме вони здебільшого підпадали під ліквідацію [19, с. 141].

Окрім того, велике значення мають пасиви банківської системи, динаміку яких за 2008–2020 рр. представлено на рис. 2.

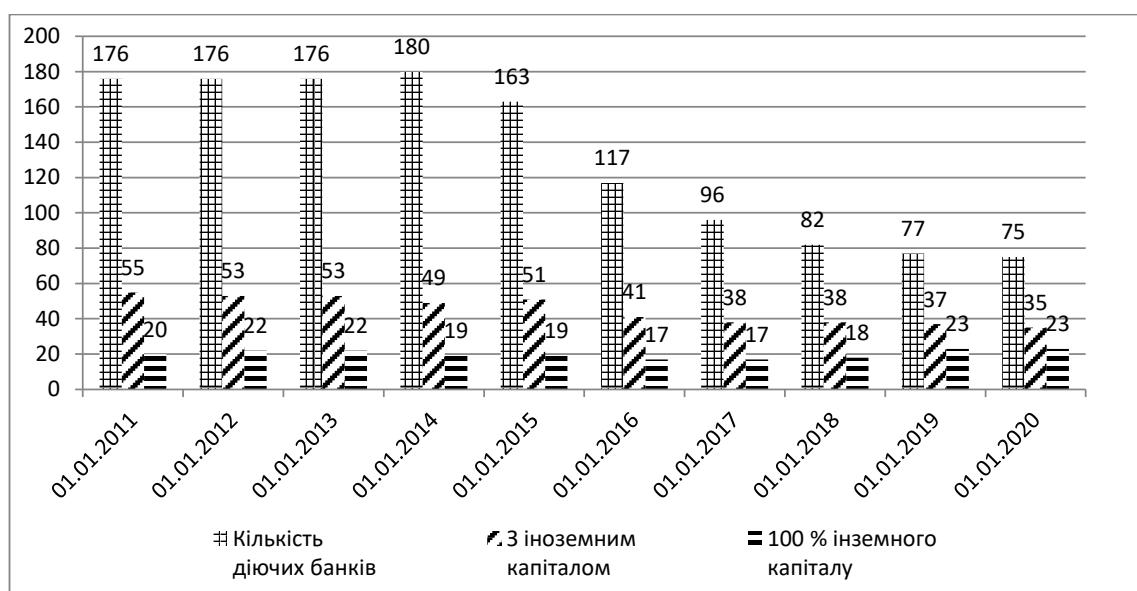

Рис. 1. Динаміка кількості банків в Україні за 2011–2020 рр., одиниць

Джерело: побудовано авторами на основі [6]

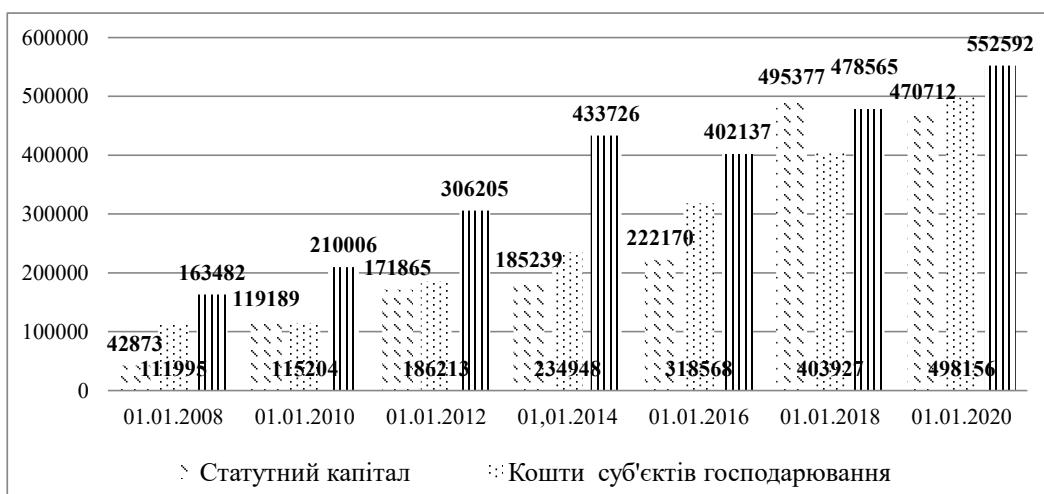

Рис. 2. Динаміка пасивів банківської системи України, млн грн

Джерело: побудовано авторами на основі [20]

Рис. 3. Динаміка активів банківської системи України, млн грн

Джерело: побудовано авторами на основі [21]

Отже, як видно з даних діаграми, пасиви банківської системи мають стійку тенденцію до зростання, що пояснюється багатьма чинниками, основними з яких є інфляційні процеси, які мали місце в Україні під час фінансових криз. Окрім того, високі відсоткові ставки по депозитах сприяли залученню більших обсягів депозитів від фізичних осіб, що чітко демонструє вище наведена діаграма, за винятком незначного просідання в 2016 р. Причиною цього була криза, яка почалася в 2014 р. і розвинулася в 2015–2016 рр.

Також доцільно було б переглянути й активи банківської системи, динаміку яких за 2008–2020 рр. представлено на рис. 3.

Дані, які вказані на діаграмі, свідчать про зростання обсягу наданих кредитів, але варто враховувати, що починаючи з 2015 р. частка непрацюючих кредитів зросла більше ніж у два рази, що зменшує загальний прибуток, який могла б отримати банківська система. Це пояснюється тим, що протягом 2015–2017 рр. відбулися такі зміни:

- проведена НБУ оцінка якості активів банків (AQR), що спонукало банки визнати багато кредитів непрацюючими;

- запровадження більш жорсткого визначення терміна «непрацюючий кредит (NPL)» відповідно

до міжнародних практик (Постанова Правління НБУ № 351);

- визнання непрацюючих кредитів «ПриватБанком» після націоналізації.

Висновки і пропозиції. Отже, банківська система України пройшла значний шлях у процесі свого становлення починаючи з 1991 р. і завершуючи сьогоденням.

За період свого існування вона пережила чотири значні кризи: у 90-х роках, у 2004 р., у 2008 р., у 2014–2015 рр., що не могло не вплинути на її становище. Нині для банківської системи характерні такі особливості: зменшення відсоткових ставок; збільшення рівня статутного капіталу; впровадження нових нормативів ліквідності згідно з «Базель – III» та ін. Однією з основних проблем залишається висока частка неповернутих кредитів, що стримує розвиток банківської системи у цілому. Однозначно, банківська система потребує подальшого розвитку і реформування, яке повинно здійснюватися з урахуванням сучасних тенденцій, які характерні для кінця 10-х років ХХІ ст. Без реформування банківська система стане неефективною і не зможе виконувати свої основні функції повною мірою, що, свою чергою, сповільнить розвиток економіки і зменшенню добробуту громадян у цілому.

Список використаних джерел:

1. Грановська І.В. Особливості становлення та розвитку банківської системи в Україні. *Економічний вісник університету*. 2011. № 17(2). С. 111–116.
2. Колодієв О. Становлення банківської системи України: минуле, світовий досвід, проблеми реформування. *Банківська справа*. 2000. № 2. С. 26–31.
3. Д'яконова І.І. Історичні аспекти розвитку банківської системи України. *Економіка промисловості*. 2008. № 2(41). С. 10–18.
4. Грубінка І.І. Особливості розвитку та сучасного стану банківської системи України в контексті державної монетарної політики. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2017. № 10. С. 579–582.
5. Кулицький С. Банківська система України: сучасний стан і тенденції розвитку. Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3784:bankivska-sistema-ukrajini-suchasnij-stan-i-tendentsiji-rozvitu-2&catid=71&Itemid=382 (дата звернення: 22.10.2020).
6. Кількість банків в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/count/> (дата звернення: 23.10.2020).
7. Рилова К.О. Менеджмент проблемних банків у процесі стабілізації банківської системи України (на прикладі санаційного банку). *Магістеріум. Економічні студії*. 2014. Вип. 56. С. 97–101.
8. Сугоняко О. Банки України: економіка і практика. *Банківська справа*. 1996. № 4. С. 49–55.
9. Матвієнко П.В. Становлення банківської системи незалежної України. *Економіка та держава*. 2007. № 5. С. 53–57.
10. Римар М.В., Тушніцький А.Р. Банківська система України: процес становлення і проблеми розвитку. *Проблеми економіки та управління*. 2010. № 684. С. 47–51.
11. Кузнецова А.В. Вплив глобалізації на розвиток банківської системи України : монографія. Одеса : Атлант, 2011. 517 с.
12. Карчева Г.Т. Особливості становлення та розвитку банківської системи України. *Економіка і прогнозування*. 2005. № 2.
13. Геєць В. Формування і розвиток фінансової кризи 2008–2009 років в Україні. *Економіка України*. 2010. № 4. С. 5–15.
14. Дудченко В.Ю. Етапи формування та сучасні проблеми розвитку банківської системи України. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2014. Вип. 40. С. 99–109.
15. Основні показники діяльності банків. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1> (дата звернення: 26.10.2020).
16. Береславська О.І. Девальвація гривні та спричинені нею виклики для України. *Вісник Національного банку України*. 2015. № 2. С. 26–33.
17. Безпековий вимір фінансової політики забезпечення економічного зростання в Україні / Л.Г Шемаєва та ін. ; за ред. Я.А. Жаліла. Київ : НІСД, 2018. 132 с.
18. Огляд банківського сектору 05.2020. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2020-5.pdf?v=4 (дата звернення: 27.10.2020).
19. Муравський О.А., Шевчук Д.В. Сучасний стан банківської системи України. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2020. Т. 25. Вип. 2(81). С. 140–145.
20. Пасиви комерційних банків України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/passive/> (дата звернення: 02.11.2020).
21. Активи комерційних банків України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/active/> (дата звернення: 02.11.2020).

References:

1. Hranovska I.V. (2011). Osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku bankivskoi systemy v Ukrainsi. *Ekonomichnyi visnyk universytetu: zbirnyk naukovykh prats*, no. 17(2).
2. Kolodiziev O. (2000). Stanovlennia bankivskoi systemy Ukrainsi: mynule, svitovy dosvid, problemy reformuvannia. *Bankivska sprava*, no. 2, pp. 26–31.
3. Diakonova I.I. (2008). Istоричні аспекти розвитку bankivskoi systemy Ukrainsi. *Ekonomika promyslovosti*, no. 2, pp. 10–18.
4. Hrubinka I.I. (2017). Osoblyvosti rozvytku ta suchasnoho stanu bankivskoi systemy Ukrainsi v konteksti derzhavnoi monetarnoi polityky. *Visnyk sotsialno-ekonomicnykh doslidzhen*, no. 10, pp. 579–582.
5. Kulytskyi S. Bankivska sistema Ukrainsi: suchasnyi stan i tendentsii rozvytku. *Tsentral doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV*. Available at: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3784:bankivska-sistema-ukrajini-suchasnij-stan-i-tendentsiji-rozvitu-2&catid=71&Itemid=382 (accessed 22 October 2020).
6. Kilkist bankiv v Ukrainsi. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/count/> (accessed 23 October 2020).
7. Rylova K.O. (2014). Menedzhment problemnykh bankiv u protses stabilizatsii bankivskoi systemy Ukrainsi (na prykladi sanatsiinoho banku). *Magisterium. Ekonomichni studii*, vol. 56, pp. 97–101.
8. Suhoniako O. (1996). Banky Ukrainsi: ekonomika i praktyka. *Bankivska sprava*, no. 4, pp. 49–55.
9. Matvienko P.V. (2007). Stanovlennia bankivskoi systemy nezalezhnoi Ukrainsi. *Ekonomika ta derzhava*, no. 5, pp. 53–57.
10. Rymar M.V., Tushnytskyi A.R. (2010). Tushnytskyi Bankivska sistema Ukrainsi: protses stanovlennia i problemy rozvytku. *Problemy ekonomiky ta upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats*, no. 684, pp. 47–51.
11. Kuznietsova A.V. (2011). Vplyv hlobalizatsii na rozvytok bankivskoi systemy Ukrainsi: monohrafia. Odesa: Vyadvnytstvo «Atlant». (in Ukrainian)
12. Karcheva H.T. (2005). Osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku bankivskoi systemy Ukrainsi. *Ekonomika i prohnozuvannia*, no. 2.
13. Heiets V. (2010). Formuvannia i rozvytok finansovoї kryzy 2008–2009 rokiv v Ukrainsi. *Ekonomika Ukrainsi*, no. 4, pp. 5–15.
14. Dudchenko V.Iu. (2014). Etapy formuvannia ta suchasni problemy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainsi. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainsi: zb. nauk. prats*. Sumy: UABS NBU, vol. 40, pp. 99–109.
15. Osnovni pokaznyky diialnosti. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1> (accessed 26 October 2020).
16. Bereslavskva, O.I. (2015). Devalvatsia hryvnii ta sprychyneni neiu vyklyky dlia Ukrainsi. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainsi*, no. 2, pp. 26–33.
17. Zhalilo Ya.A. (ed.) (2018). Bezpekovyi vymir finansovoї polityky zabezpechennia ekonomicchnoho zrostannia v Ukrainsi [Security dimension of financial policy to ensure economic growth in Ukraine]. Kyiv: NISD. (in Ukrainian)
18. Ohliad bankivskoho sektoru 05.2020. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2020-5.pdf?v=4 (accessed 27 October 2020).
19. Muravskyi O.A., Shevchuk D.V. (2020). Suchasnyi stan bankivskoi systemy Ukrainsi. *Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova*, T. 25, vol. 2(81), pp. 140–145.
20. Pasivy komertsiiynykh bankiv Ukrainsi. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/passive/> (accessed 02 November 2020).
21. Aktivyy komertsiiynykh bankiv Ukrainsi. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/active/> (accessed 02 November 2020).

Муравський А. А.

Шевчук Д. В.

Національний університет біоресурсів і природопользовання України

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Резюме

В статье рассмотрен весь период функционирования банковской системы Украины, который разделен на этапы становления с последующим их описанием, выделены проблемы, которые были присущи коммерческим банкам Украины на разных этапах развития банковской системы. Описаны специфические черты функционирования коммерческих банков в разрезе отдельных периодов. Проведен анализ динамики активов банковской системы Украины, ее пассивов и динамики изменения количества коммерческих банков с учетом доли, которую занимает иностранный капитал. Обобщены проблемы и вызовы, которые имели место в период становления и развития банковской системы Украины, а также проведен анализ ее современного состояния. Исследованы особенности структуры и описаны перспективы развития украинской банковской системы.

Ключевые слова: банковская система, становление, этапы развития, коммерческие банки, финансовые ресурсы.

Muravskyi Oleksii

Shevchuk Dmytro

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE

Summary

This article was written by two authors and reveals the entire period of operation of the banking system, which takes almost thirty years, namely twenty-nine years, which begins with the moment the Ukrainian state gains independence from the Union of Soviet Socialist Republics in one thousand nine hundred and ninety-first year and lasts to this day, namely the middle of the two thousand twentieth year. The authors divided this period into eight stages of formation of the banking system of Ukraine with the following description of this periods, which is presented in the form of a table. The authors highlighted the problems that were inherent in commercial banks of Ukraine at different stages of development of the banking system of Ukraine. Specific features that characterized the functioning of commercial banks in Ukraine in terms of individual periods are described. The authors analyzed the dynamics of assets of the banking system of Ukraine for twelve years, from two thousand eight year to two thousand twentieth year with graphical display of data on the chart, liabilities of the banking system of Ukraine with graphical display of data on the chart for twelve years, from two thousand eight year to two thousand twentieth year, and the dynamics of change in the number of commercial banks with graphical display of data on the chart for ten years, from two thousand tenth year to two thousand twentieth year, operating in Ukraine, taking into account the percentage of foreign capital in the structure of capital of banking institutions. The authors summarized the problems associated with the functioning of the banking system of Ukraine and the challenges that occurred during the formation and development of the banking system of Ukraine, as well as analyzed its current state in terms of assets, liabilities for twelve years, from two thousand eight year to two thousand twentieth year, and the number of banking institutions graphically displaying the data on the chart for the last decade. The article reveals the features of the structure and describes the prospects for the development of the Ukrainian banking system.

Keywords: banking system, formation, stages of development, commercial banks, financial resources.

УДК 336.145:352.07:63

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-20>

Титарчук І. М.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ФІНАНСУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ПРОГРАМ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

У статті розглянуто роль та значення центральних органів виконавчої влади, дотичних до аграрної сфери: Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру та Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Проаналізовано рівень їх фінансування відповідно до функцій та цільового призначення цих організацій. Визначено слабкі місця у фінансуванні програм, закріплених за центральними органами виконавчої влади в аграрній сфері, а також сформовано пропозиції з уdosконалення планування бюджетних програм та використання фінансових ресурсів на їх виконання. Проведено аналіз основних бюджетних програм та визначено їх практичну значущість і вплив на розвиток аграрної сфери з використанням методів статистичного, аналітичного та візуального аналізу. За допомогою методу аналізу документальної інформації опрацьовано основні законодавчі, медіа- та Інтернет-ресурси з даної тематики.

Ключові слова: бюджетні програми, центральні органи виконавчої влади (ЦОВВ), ключові результативні показники, бюджетне планування, аграрний сектор.

Постановка проблеми. В умовах турбулентності економіки, трансформації підпорядкованості внаслідок реорганізації та постійних змін обсягів

фінансування ефективна діяльність центральних органів виконавчої влади (ЦОВВ), відповідальних за аграрний напрям, є важливим чинником його

стабільності й розвитку. А необхідність функціонування цих органів є очевидною та не викликає заперечень. Потреба запровадження ефективнішої системи державного управління, особливо в сучасних умовах, перебуває на порядку денного провідних країн світу. Україна не повинна залишатися осторонь. Підвищення відповідності роботи державних структур демократичним стандартам Євросоюзу, удосконалення моделі фінансування центральних органів виконавчої влади аграрного напрямку та чіткий розподіл функцій між відомствами дадуть змогу усунути дублювання обов'язків, зменшити управлінські витрати та бюрократизм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить багато досліджень приділяють увагу організаційно-правовим аспектам функціонування центральних органів виконавчої влади. Ми поділяємо думку про те, що галузевий принцип поділу ЦОВВ «...дає змогу створити професійний спеціалізований управлінський апарат у тих сферах суспільного життя, які уряд уважає постійним об'єктом правового регулювання; дає можливість згрупувати розрізнені інститути в єдину систему в рамках однієї управлінської сфери. Міністерства планують і організують роботу відповідної галузі управління, керують роботою підпорядкованих підприємств, установ, організацій, здійснюють контроль над діяльністю всіх суб'єктів права у підвідомчій галузі» [1]. Разом із тим погоджуємося з твердженням про багатофункціональність органів виконавчої влади та виникнення конфліктів між цими інституціями через недостатній розподіл функцій у системі та відсутність чіткого зв'язку між ними [2].

Водночас хотіли б наголосити, що важливим складником ефективної діяльності органів влади є прив'язка їхніх показників результативності до напрямів та обсягів фінансування. Саме ці складники розглянуто нами детально у статті.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз фінансування програм, закріплених за Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру та Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, та формування пропозицій щодо вдосконалення планування їхніх бюджетних програм і використання фінансових ресурсів для досягнення поставлених цілей.

Виклад основного матеріалу. Аграрний сектор економіки України є важливою галуззю економіки, яка потребує координації та підтримки через певні державні органи. Основним органом, що визначає політику у цьому секторі, є Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. У його підпорядкуванні знаходиться Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру [3] та Державна

служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів [4]. До 2019 р. ці органи знаходилися у підпорядкуванні Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр) [5] є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів. Ця служба була створена у 2015 р. і перші два роки підпорядковувалася Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Потрібно відзначити, що до 2015 р. подібні функції виконувало Державне агентство земельних ресурсів України, яке було підпорядковано Мінагрополітиці. Починаючи з 2017 р. Держгеокадастр було передано у підпорядкування Мінагрополітики. У 2018 р. Держгеокадастр був відповідальним виконавцем чотирьох бюджетних програм. Їх загальний обсяг фінансування становив понад 1,8 млрд грн (табл. 1). З 2019 р. цей орган підпорядкований Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства.

Основною статтею видатків бюджетних програм Держгеокадастру є оплата праці. Водночас потрібно відзначити певне зростання частки видатків розвитку: 2014 р. – 2,8% усіх видатків (наведено дані бюджетних програм Державного агентства земельних ресурсів України), 2018 р. – 21,5% (рис. 1).

Водночас аудитом Рахункової палати за 2017 р. встановлено, що із 63 результативних показників за трьома бюджетними програмами, що були предметом аудиту, виконано лише 46 (73,0%), не виконано 17 (27%) [6].

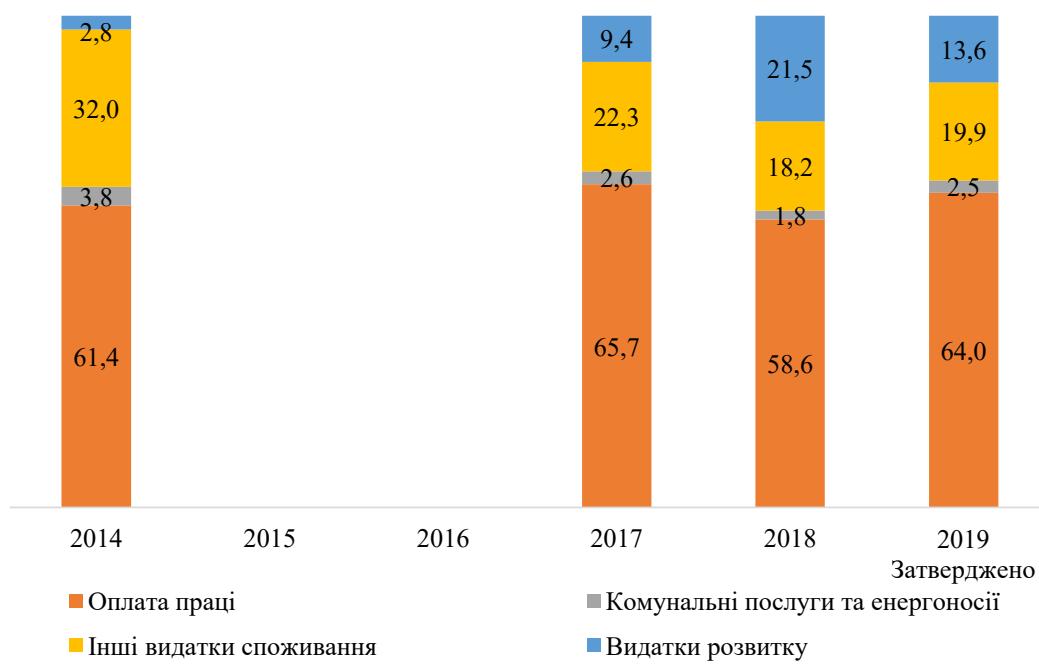
За даними 2018 р., бюджетна програма «Керівництво та управління у сфері геодезії, картографії та кадастру» є найбільшою за обсягом серед усіх програм Держгеокадастру. Її обсяг фінансування становив понад 1,4 млрд грн, це майже 100% річного плану. Порівняно з показниками 2014 р. (даними Державного агентства земельних ресурсів України) обсяг цієї програми збільшився втричі. На таке зростання мало вплив підвищення мінімальної заробітної плати та посадових окладів, а також трансформаційні процеси, які відбувалися під час формування нової служби. Обсяг видатків, затверджений на 2019 р., практично відповідає рівню попереднього року. Водночас за розрахунками Держгеокадастру загальна потреба у фінансуванні становить не менше 2,0 млрд грн, а невиділення додаткових коштів на цю про-

Таблиця 1

Структура бюджетних програм, які виконувалися Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру у 2018 р., млн грн

Найменування	Затверджено на початок року	Затверджено зі змінами	Факт
Керівництво та управління у сфері геодезії, картографії та кадастру	1 444,5	1 447,2	1 444,0
Проведення земельної реформи	452,8	341,1	303,0
Загальнодержавні топографо-геодезичні та картографічні роботи, демаркація та делімітація державного кордону	5,0	116,7	115,3
Розвиток електронного урядування у сфері геодезії, картографії та кадастру	0,0	1,0	1,0
Всього	1 902,3	1 906,1	1 863,3

Джерело: складено за [12–14]

Рис. 1. Економічна структура видатків бюджетних програм, які виконувалися Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру за 2014–2019 pp., %

Джерело: складено за [12–14]

граму призведе до збільшення плинності кадрів у системі Держгеокадастру та виникнення кредиторської заборгованості за комунальні послуги. Okрім того, це не дасть змоги повною мірою здійснювати контролюючі функції у сфері державного контролю над використанням та охороною земель, що, відповідно, призведе до недоотримання надходжень до бюджетів усіх рівнів.

Другою за обсягом фінансування є бюджетна програма «Проведення земельної реформи». У 2017 р. на цю програму було спрямовано 104,7 млн грн, а в 2018 р. – 303,0 млн грн. Водночас план, затверджений на початок 2018 р., становив 452,8 млн грн. Протягом року відбулося коригування, і заплановану суму видатків було зменшено. При цьому фактичне виконання було на рівні 88,8% від уточненого плану. Таким чином, увесь запланований обсяг ресурсу не було використано.

За кошти цієї програми здійснюється фінансування за такими напрямами:

- ведення та функціонування в тому числі адміністрування (здійснення заходів щодо створення та супроводження програмного забезпечення, технічне і технологічне забезпечення, збереження та захист відомостей) Державного земельного кадастру;

- проведення загальнонаціональної оцінки земель;

- проведення інвентаризації земель сільськогосподарського призначення державної власності в межах об'єднаних територіальних громад;

- перетворення матеріалів Державного фонду документації із землеустрою в електронний (цифровий) вигляд;

- проведення інвентаризації земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення та інвентаризації природно-заповідного фонду, прибережних захисних смуг.

На 2019 р. суму програми зменшено до 243,3 млн грн, що у понад два рази менше за потребу, розраховану Держгеокадастром. Додат-

кові кошти мали бути спрямовані на прискорення робіт з інвентаризації земель. Проведення цих робіт дало б змогу збільшити доходи бюджетів усіх рівнів за рахунок зростання надходжень від плати за землю в результаті актуалізації відомостей про суб'єктів земельних відносин та земельні ділянки, які підлягають оподаткуванню.

На бюджетну програму «Загальнодержавні топографо-геодезичні та картографічні роботи, демаркація та делімітація державного кордону» у 2018 р. було спрямовано 115,3 млн грн, що більше ніж у 10 разів перевищує обсяги фінансування попереднього року. При цьому план на початок року становив лише 5,0 млн грн, отже, основні коригування програми були здійснені в середині року. Однак і на 2019 р. обсяг фінансування цієї програми затверджено у сумі 5,0 млн грн. При цьому потреба, розрахована Держгеокадастром, становила 171,5 млн грн. Водночас проведення всіх цих робіт визначено законодавчими актами і має виконуватися.

Наприкінці 2018 р. у Держгеокадастру з'явилася нова бюджетна програма «Розвиток електронного урядування у сфері геодезії, картографії та кадастру». Її фінансування становило 1,0 млн грн. Відповідно до затвердженого порядку [7], бюджетні кошти цієї програми спрямовувалися на придбання технічних засобів, необхідних для модернізації системи електронного документообігу в Держгеокадастрі. Однак у бюджеті на 2019 р. продовження цієї програми не було заплановано.

Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів [9] (Держпродспоживслужба) було створено відповідно до постанови КМУ [10] «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади». Вона розпочала функціонувати з 2016 р. Держпродспоживслужба є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику щодо:

- ветеринарної медицини;

Таблиця 2

Структура бюджетних програм, які виконувалися Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів у 2018 р., млн грн

Найменування	Затверджено на початок року	Затверджено зі змінами	Факт
Організація та регулювання діяльності установ у системі Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів	2 293,0	2 352,7	2 288,8
Керівництво та управління у сфері безпечності харчових продуктів та захисту споживачів	1 616,2	1 669,4	1 607,1
Протиепізоотичні заходи та участь у Міжнародному епізоотичному бюро	687,2	699,6	589,3
Проведення лабораторних випробувань, вимірювань, досліджень та експертизи під час здійснення державного контролю (нагляду)	124,7	124,7	97,6
Розвиток електронного урядування у сфері безпечності харчових продуктів та захисту споживачів	0,0	2,0	2,0
Всього	4 721,1	4 848,3	4 584,7

Джерело: складено за [12–14]

- безпечності та окремих показників якості харчових продуктів;
- карантину та захисту рослин;
- ідентифікації та реєстрації тварин;
- санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення;
- попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення;
- реєстрації та обліку машин в агропромисловому комплексі;
- метрологічного нагляду;
- ринкового нагляду;
- державного нагляду (контролю) у сфері агропромислового комплексу;
- державного нагляду (контролю) у сферах охорони прав на сорти рослин, насінництва та розсадництва;
- державного контролю над додержанням законодавства про захист прав споживачів і рекламу в цій сфері;
- за якістю зерна та продуктів його переробки;
- державного нагляду (контролю) над додержанням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованого організму у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності;
- здійснення радіаційного контролю над рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування.

У 2018 р. Держпродспоживслужба була відповідальним виконавцем п'яти бюджетних програм. Їх обсяг фінансування становив майже 4,6 млрд грн (табл. 2).

У структурі видатків бюджетних програм Держпродспоживслужби за 2016–2019 рр. практично 60% становить оплата праці. На видатки розвитку спрямовувалося від 1,3% до 6,1% усіх видатків (рис. 2).

Найбільшою програмою Держпродспоживслужби у 2018 р. була бюджетна програма «Організація та регулювання діяльності установ в системі Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів». Порівняно з попередніми роками її обсяг значно зрос (2016 р. – 463,5 млн грн, 2017 р. – 653,5 млн грн, 2018 р. – 2 288,8 млн грн).

Таке зростання передусім пов'язане із запровадженням фінансування нового напряму вико-

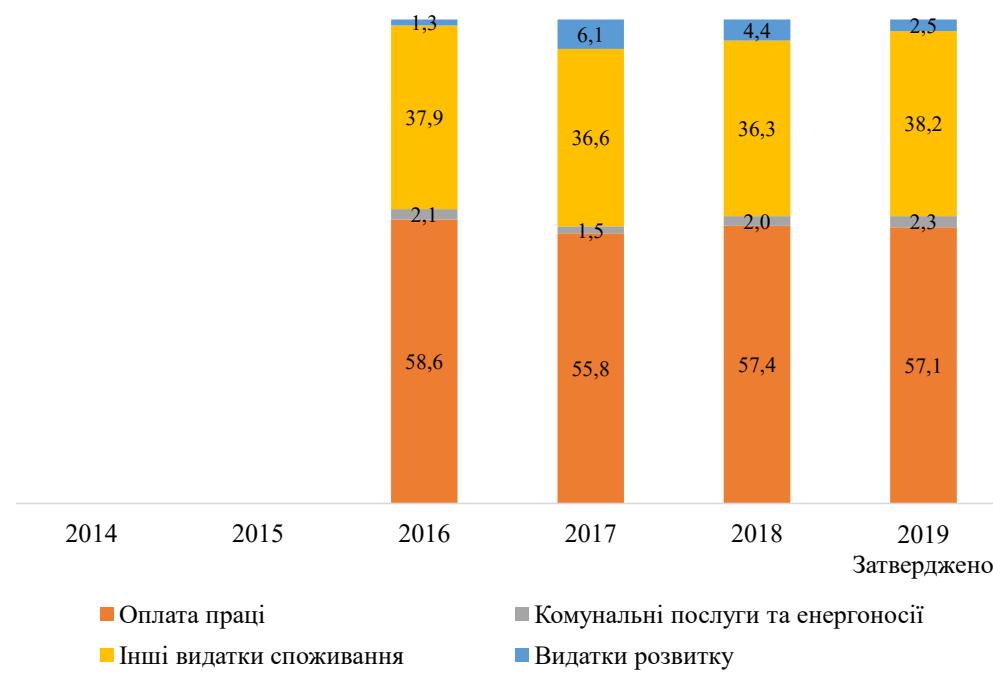
ристання коштів «Проведення лабораторно-діагностичних та лікувально-профілактичних робіт державними лікарнями ветеринарної медицини та державними лабораторіями Держпродспоживслужби (бюджетні установи)». Згідно з планом, на його фінансування було заплановано спрямувати майже 1,8 млрд грн. Okрім того, у 2018 р. кошти цієї програми спрямовувалися на фінансування таких напрямів:

- проведення лабораторно-діагностичних та профілактичних робіт Державним науково-дослідним інститутом із лабораторної діагностики та ветеринарно-санітарної експертизи та його філіями;
- ветеринарно-санітарний контроль та нагляд на державному кордоні та транспорті;
- методично-ветеринарне забезпечення птахівництва та ветеринарного біологічно-фармакологічного виробництва;

– проведення державними фітосанітарними лабораторіями комплексних запобіжних заходів щодо перевірки на наявність регульованих шкідливих організмів с/г культур в об'єктах регулювання та моніторинг їх наявності на території України.

На 2019 р. фінансування цієї програми визнанено у сумі майже 2,5 млрд грн, що дещо менше за потребу, розраховану Держпродспоживслужбою. Однак затверджений обсяг значно перевищує суму, яку було доведено в межах граничного обсягу (граничний обсяг становив менше 1,4 млрд грн). У процесі планування бюджету під час узгодження остаточних сум Держпродспоживслужбі вдалося значно збільшити фінансування цієї програми.

Протягом 2016–2018 рр. обсяги фінансування бюджетної програми «Керівництво та управління у сфері безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» щорічно зростали. За 2018 р. ця програма була профінансована у сумі 1,6 млрд грн, що становить 96,2% від плану на рік. На зростання цієї програми мали відчутний вплив підвищення мінімальної заробітної плати та відповідне зростання посадових окладів. Так, за даними 2018 р., майже 72,9% коштів програми спрямовувалося на оплату праці. На 2019 р. обсяг цієї програми затверджено у сумі 1,6 млрд грн, що практично відповідає фактичним обсягам фінансування попереднього року. Водночас за розрахунками Держпродспоживслужби це майже на 0,6 млрд менше, ніж становить потреба. При цьому не забезпеченими є видатки на оплату праці, придбання обладнання і предметів довгострокового користування, оплату комунальних послуг та енергоносіїв

Рис. 2. Економічна структура видатків бюджетних програм, які виконувалися Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, 2014–2019 р., %

Джерело: складено за [12–14]

тощо. Отже, недостатній рівень фінансування цих видатків може призвести до уповільнення виконання функціональних обов'язків працівників центрального апарату Держпродспоживслужби та її територіальних органів.

Фінансування бюджетної програми «Протиепізоотичні заходи та участь у Міжнародному епізоотичному бюро» у 2016–2018 рр. щорічно зростало. Особливо значного зростання ця програма отримала у 2018 р.: обсяг її фінансування зріс зі 113,6 млн грн до 589,3 млн грн.

За кошти цієї програми здійснювалося придбання ветеринарних препаратів, проводилася сплата членських внесків до Всесвітньої організації охорони здоров'я тварин (МЕБ) та надавалася часткова компенсація витрат, пов'язаних з утилізацією та видаленням побічних продуктів тваринного походження. Основною причиною зростання обсягів програми стало виділення більшого ресурсу на придбання ветеринарних препаратів (за планом на 2017 р. на цей напрям спрямовувалося 109,3 млн грн, у 2018 р. – 678,4 млн грн). На відміну від попередніх років у 2018 р. запланований осяг програми не було використано у повному обсязі (виконання становило 84,2%). Невиконання плану призводить до ще більшого розриву між фактичним та необхідним ресурсами, які виділяються на цю програму.

Виконання бюджетної програми «Проведення лабораторних випробувань, вимірювань, досліджень та експертизи під час здійснення державного контролю (нагляду)» здійснювалося у 2017 та 2018 рр. (у 2016 р. програма мала інші назву та наповнення). Її плановий обсяг не змінювався два роки і становив 124,7 млн грн. Виконання програми у 2017 р. становило 65,4% від плану на рік, у 2018 р. – 78,3%. Такі показники виконання привели до того, що на 2019 р. її обсяг було зменшено до 83,7 млн грн. Водночас за розрахунками Держпродспоживслужби потреба у фінансуванні

цієї програми становить 118,8 млн грн. Кошти цієї програми спрямовуються на оплату послуг із проведення лабораторних та інструментальних досліджень, випробувань, вимірювань, експертизи під час здійснення державного нагляду за дотриманням санітарного законодавства для забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення. Відсутність належного фінансування цих заходів спричинить насичення ринку України неякісними та небезпечними товарами, призведе до негативних наслідків у разі недостовірних результатів вимірювання, може негативно вплинути на збільшення кількості неякісного насінневого та садивного матеріалу, ризиків несанкціонованого обігу незареєстрованих ГМО, а також розповсюдження обмежено поширеніх шкідливих організмів на території України.

Таким чином, виникла ситуація, коли зменшення фінансування може привести до суттєвих наслідків, водночас дані попередніх років свідчать про неповне використання запланованих коштів. Отже, ця програма потребуватиме детального вивчення, перегляду та вдосконалення порядку використання коштів.

Бюджетна програма «Розвиток електронного урядування у сфері безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» з'явилася у грудні 2018 р. Її фінансування становило 2,0 млн грн. Згідно з порядком [11], за цією програмою бюджетні кошти спрямовувалися на запровадження системи електронного документообігу, зокрема створення й упровадження локальних комп'ютерних мереж та програмного забезпечення, придбання комп'ютерної і офісної техніки для розвитку електронного урядування. На 2019 р. фінансування програми не було заплановане.

Держпродспоживслужба покликана виконувати багато різноманітних функцій, які тією чи іншою мірою сприяють забезпеченням продовольчої безпеки країни. Практично всі програми, які

виконувалися Держпродспоживслужбою, мали позитивну динаміку щодо збільшення обсягів фінансування. Таке зростання значною мірою було пов'язане зі збільшенням обсягів оплати праці. При цьому частка видатків розвитку не зростала, а, навпаки, мала тенденцію до зменшення.

Як бачимо з проведеного аналізу, важливу роль у належному функціонуванні розглянутих організацій відграє бюджетне планування фінансування, адже саме на етапі планування відбувається формування бюджетних запитів та затвердження обсягів бюджету, і від цього залежить ефективне виконання завдань та досягнення цілей кожної бюджетної програми.

Висновки і пропозиції. Аналіз виконання бюджетних програм центральних органів виконавчої влади для аграрного напряму засвідчив, що вони потребують змін і в підходах до бюджетного планування, і в обсягах фінансування.

У Держгеокадастрі проведення земельної реформи та демаркація державного кордону України визначено стратегічними напрямами. Водночас, як показав аналіз, на ці заходи з бюджету

не виділяється достатньо ресурсів, а за деякими напрямами ресурс, що було заплановано, залишився не використаним. Це свідчить про несистемність планування та використання фінансових ресурсів бюджету.

Окрім програми Держпродспоживслужби потребують більшої уваги для підвищення рівня використання запланованих обсягів фінансування. Для цього можуть знадобитися доопрацювання та вдосконалення відповідних порядків використання бюджетних коштів. Okрім того, деякі результативні показники, які включені в бюджетні програми, мають бути переглянуті та доопрацьовані в частині відповідності меті та завданням.

У цілому запровадження середньострокового бюджетного планування, чітка пріоритація завдань та заходів бюджетних програм, а також детальний аналіз та усунення причин неповного використання ресурсів мають стати основними чинниками, які дадуть змогу поліпшити виконання бюджетних програм усіх центральних органів виконавчої влади в аграрному секторі.

Список використаних джерел:

1. Йосифович Д.І., Андрусишин Р.М. Проблеми реформування органів виконавчої влади в Україні. *Науковий збірник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 143–152.
2. Анікеенко В.М. Інституційні засади державного регулювання аграрного ринку на регіональному ринку. *Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку*. 2010. № 2. С. 1–8. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Tpdu_2010_2_51.pdf. (дата звернення: 01.09.2020).
3. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.09.2020).
4. Про затвердження Положення про Головне управління Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів в області, в місті Києві : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 02.04.2017 № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0604-17#Text> (дата звернення: 01.09.2020).
5. Офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL: <https://land.gov.ua/> (дата звернення: 01.03.2020).
6. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, спрямованих на управління у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності, та розпорядження ними : Рішення Рахункової палати від 06.03.2018 № 4–5. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/4-5_2018/zvit_4-5_2018.pdf (дата звернення: 01.03.2020).
7. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку електронного урядування у сфері геодезії, картографії та кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2018 р. № 777. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/777-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.03.2020).
8. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики і продовольства України. URL: [https://agro.me.gov.ua/ua](https://agro.me.gov.ua/) (дата звернення: 01.03.2020).
9. Офіційний сайт Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. URL: <https://dpss.gov.ua/> (дата звернення: 01.03.2020).
10. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.03.2020).
11. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку електронного урядування у сфері безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2018 р. № 1053. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.03.2020).
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 01.03.2020).
13. Офіційний сайт Державної казначайської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/file-storage/2019-2> (дата звернення: 01.03.2020).
14. Огляд державних витрат на аграрний сектор та розвитку села: аналіз та прогнозування / К. Лівінстоун та ін. *Проект ЄС «Підтримка впровадження сільськогосподарської та продовольчої політики*. Київ, 2019. 160 с.
15. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 02 вересня 2019 р. № 829. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/deyaki-pitannya-optimizaciyi-sistem-829> (дата звернення: 01.09.2020).
16. Про Державний бюджет України на 2020 рік : Закон України від 14 листопада 2019 р. № 294-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20/ed20191114#Text> (дата звернення: 01.09.2020).
17. Аудиторський звіт за результатами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм Міністерством аграрної політики та продовольства України за період з 01.01.2015 по 30.06.2017 № 07-21/6 / Державна аудиторська служба України. URL: <https://goo.su/24nx> (дата звернення: 01.03.2020).
18. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України № 1877-IV від 24 червня 2004 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/ed20040624#Text> (дата звернення: 01.03.2020).

References:

1. Yosifovich D., Andrusishin R. (2018). Problemy reformuvannja orghaniv vykonavchoji vlady v Ukrajini [Problems of reforming executive bodies in Ukraine], pp. 143–152.
2. Anikeenko V. (2010). Instytucijni zasady derzhavnogho reghulyuvannja agrarnogho rynku na reghionaljnomu rynku [Institutional principles of state regulation of the agricultural market in the regional market]. *State regulation of economic and social development*, vol. 2, pp. 1–8. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Tpdu_2010_2_51.pdf (accessed 1 September 2020).

3. Pro Derzhavnu sluzhbu Ukrayiny z pytanj gheodeziji, kartoghrafiji ta kadastru [About the State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 14, 2015 № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF#Text> (accessed 1 September 2020).
4. Pro zatverdzhenja Polozhennja pro Gholovne upravlinnja Derzhavnogo sluzhby Ukrayiny z pytanj bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zakhystu spozhyvachiv v oblasti, v misti Kyjevi [On approval of the Regulations on the Main Department of the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection in the region, in the city of Kyiv]: Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine 2.04.2017 № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0604-17#Text> (accessed 1 March 2020).
5. Oficijnyj sajt Derzhavnogo sluzhby Ukrayiny z pytanj gheodeziji, kartoghrafiji ta kadastru [Official site of the State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre]. URL: <https://land.gov.ua/> (accessed 1 March 2020).
6. Zvit pro rezuljaty audytu efektyvnosti vykorystannja koshtiv derzhavnogho bjudzhetu, sprjamovanikh na upravlinnja u sferi vykorystannja ta okhorony zemelj sils'kohospodars'koho pryznachennja derzhavnogo vlasnosti, ta rozporjadzhennja nymy [Report on the results of the audit of the effectiveness of the use of state budget funds directed to the management in the field of use and protection of state-owned agricultural lands, and their disposal]: decision of the Accounting Chamber dated March 6, 2018 № 4-5. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/4-5_2018/zvit_4-5_2018.pdf (accessed 1 March 2020).
7. Pro zatverdzhenja Porjadku vykorystannja koshtiv, peredbacheniykh u derzhavnomu bjudzheti dlja rozvytku elektron-nogho urjaduvannja u sferi gheodeziji, kartoghrafiji ta kadastru [On approval of the Procedure for the use of funds provided in the state budget for the development of e-government in the field of geodesy, cartography and cadastre]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 26, 2018 № 777. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/777-2018-%D0%BF#Text> (accessed 1 March 2020).
8. Oficijnyj sajt Ministerstva agrarnoji polityky i prodovoljstva Ukrayiny [Official site of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua> (accessed 1 March 2020).
9. Oficijnyj sajt Derzhavnogo sluzhbu Ukrayiny z pytanj bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zakhystu spozhyvachiv [Official site of the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection]. URL: <https://dpss.gov.ua/> (accessed 1 March 2020).
10. Pro optymizaciju systemy centralnykh orghaniv vykonavchoji vlady [On the optimization of the system of central executive bodies]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 10, 2014 № 442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text> (accessed 1 March 2020).
11. Pro zatverdzhenja Porjadku vykorystannja koshtiv, peredbacheniykh u derzhavnomu bjudzheti dlja rozvytku elektron-nogho urjaduvannja u sferi bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zakhystu spozhyvachiv [On approval of the Procedure for the use of funds provided in the state budget for the development of e-government in the field of food safety and consumer protection]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 12, 2018 № 1053. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-2018-%D0%BF#Text> (accessed 1 March 2020).
12. Oficijnyj sajt Derzhavnogo sluzhby statystyky Ukrayiny [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 1 March 2020).
13. Oficijnyj sajt Derzhavnogo kaznachejskoi sluzhby Ukrayiny [Official site of the State Treasury Service of Ukraine]. URL: <https://www.treasury.gov.ua/file-storage/2019-2> (accessed 1 March 2020).
14. Livingstone K. (2019). Oghljad derzhavnykh vytrat na agrarnyj sektor ta rozvytku sela: analiz ta proghnozuvannja [Review of public spending on the agricultural sector and rural development: analysis and forecasting], pp. 160.
15. Dejaki pytannja optymizaciji systemy centralnykh orghaniv vykonavchoji vlady [Some issues of optimizing the system of central executive bodies]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 2, 2019 № 829. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-optimizaciyi-sistem-829> (accessed 1 September 2020).
16. Pro Derzhavnyj bjudzhet Ukrayiny na 2020 rik [On the State Budget of Ukraine for 2020]: Law of Ukraine of November 14, 2019 №294-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20/ed20191114#Text> (accessed 1 September 2020).
17. Audytorsjkyj zvit za rezuljaty derzhavnogho finansovogho audytu vykonannja bjudzhetnykh program Ministerstvom agrarnoji polityky ta prodovoljstva Ukrayiny za period z 01.01.2015 po 30.06.2017 № 07-21/b [Audit report on the results of the state financial audit of the implementation of budget programs by the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine for the period from 01.01.2015 to 30.06.2017 № 07-21/b] / State Audit Service of Ukraine. URL: <https://goo.su/24nx> (accessed 1 March 2020).
18. Pro derzhavnu pidtrymku sils'kogoho ghospodarstva Ukrayiny [On state support of agriculture of Ukraine]: Law of Ukraine № 1877-IV of June 24, 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/ed20040624#Text> (accessed 1 March 2020).

Титарчук І. Н.

Національний університет биоресурсов и природопользования України

ФІНАНСИРОВАНИЕ БЮДЖЕТНЫХ ПРОГРАММ ЦЕНТРАЛЬНЫХ ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ В АГРАРНОЙ СФЕРЕ

Резюме

В статье рассматриваются роль и значение центральных органов исполнительной власти касающихся аграрной сферы: Государственной службы Украины по вопросам геодезии, картографии и кадастра и Государственной службы Украины по вопросам безопасности пищевых продуктов и защиты потребителей. Анализируется уровень их финансирования в соответствии с функциями и целевым назначением этих организаций. Определены слабые места в финансировании программ, закрепленных за центральными органами исполнительной власти в аграрной сфере, а также формирование предложений по совершенствованию планирования бюджетных программ и использования финансовых ресурсов на их выполнение. Проведен анализ основных бюджетных программ и определены их практическая значимость и влияние на развитие аграрной сферы с использованием методов статистического, аналитического и визуального анализа. С помощью метода анализа документальной информации обработаны основные законодательные, медиа- и Интернет-ресурсы по данной тематике.

Ключевые слова: бюджетные программы, центральные органы исполнительной власти (ЦОИВ), ключевые результативные показатели, бюджетное планирование, аграрный сектор.

Tytarchuk Iryna

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

FINANCING OF BUDGET PROGRAMS OF CENTRAL EXECUTIVE BODIES IN THE AGRICULTURAL SPHERE

Summary

The article considers the role and importance of central executive bodies related to the agricultural sector: the State Service of Ukraine on Geodesy, Cartography and Cadastre and the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection. The level of their funding is analyzed in accordance with the functions and purpose of these organizations. This article covers an analysis of budget expenditures for the period 2014–2019. The study identified weaknesses in the financing of programs assigned to the central executive bodies in the agricultural sector, as well as the formation of proposals to improve the planning of budget programs and the use of financial resources for their implementation. The analysis of the main budget programs is carried out and their practical significance and influence on the development of the agrarian sphere is determined with the use of methods of statistical, analytical and visual analysis. And with the help of the method of analysis of documentary information have been worked out the main legislative, media and Internet resources on this topic. The results of the study show the problems and weaknesses in the management of executive bodies in the agricultural sector, which are the non-use of the planned amount of funding, lack of systematic planning of effective areas of budget programs, lack of funding, and so on. Analysis formed within the framework of this study will help to build a more streamlined and efficient system for financing budget programs of the State Service of Ukraine on Geodesy, Cartography and Cadastre and the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection, taking into account previous achievements and with a clear prioritization of funding for future periods. It is concluded that the system of performance indicators of budget programs of these agencies should fully describe the achievements and allow to assess progress in the development of the agricultural sector. Thus, it should promote a more comprehensive approach to strategic expenditure planning whereby it moves from a one-year cycle to a medium-term time cycle.

Keywords: budget programs, central bodies of executive power (CBEP), key performance indicators, budget planning, agricultural sector.

УДК 336.025

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-21>

Хоружий С. Г.

ДВНЗ «Університет банківської справи»

СУТНІСТЬ РЕГУЛЮВАННЯ І НАГЛЯДУ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Дослідження присвячене уточненню базових понять щодо регулювання і нагляду за діяльністю фінансових установ. Використано підходи до теорії управління складними системами, системний підхід, методи порівняння та узагальнення. Проведено аналіз понять «регулювання» і «нагляд» щодо діяльності фінансових установ. Установлено зміст і сутність регулювання й нагляду за діяльністю фінансових установ. Удосконалено поняття «регулювання», «нагляд», «моніторинг» та «контроль» щодо діяльності фінансових установ. На основі теорії управління складними системами встановлено співвідношення між цими поняттями для застосування у процесі вдосконалення регуляторно-наглядових систем. Результати дослідження дають змогу встановити зв'язок між базовими дефініціями для уточнення у законодавчих актах функцій щодо регулювання і нагляду за діяльністю фінансових установ відповідно до міжнародних норм.

Ключові слова: регулювання, нагляд, моніторинг, контроль, ринки фінансових послуг, фінансові установи.

Постановка проблеми. Розглядаючи проблематику взаємодії складників системи регулювання і нагляду за діяльністю фінансових установ, не можна оминути проблему наявності різних трактувань понять «регулювання» і «нагляд». У цьому понятійному ряду стоять також такі поняття, як «моніторинг», «контроль», «управління» тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі забезпечення дієвості соціально-економічного управління шляхом здійснення регулювання і нагляду за економічними процесами присвячено роботи відомих учених: Л.М. Алексеєнко, В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, К. Астрома, Д.Н. Баҳрах, Р. Белльмана, Г. Бержерона, Є.І. Вілокур, В.М. Гаращука, В.М. Гессена, Б. Гурне, А.І. Єлістратова, Л.В. Кovalя, М.І. Крупка, О.С. Любунь, В.І. Міщенко, А.О. Морозова, Р. Мюррей, О.П. Орлюк, Г. Райта, Г. Редфорда, Л.А. Савченко, О.М. Пожар, М.В. Пугачова, Я.О. Побурко, М.М. Тищенко, О. Хаб'юк, Ю.С. Шемшученко та

ін. Поняття «регулювання» та «нагляд» дослідниками часто не розмежовуються, а в нормативно-правових актах іноді використовуються як синоніми. Звичним явищем стала практика, коли державні органи, до компетенції яких віднесено регулювання і нагляд за діяльністю фінансових установ, називають «регуляторами». Таке спрощення, на нашу думку, не лише не відповідає реальним функціям таких державних органів, а й може вводити в оману іноземні компетентні органи та фінансові установи, звичним для яких є такі поняття назви компетентних органів як financial regulation та financial supervision, що мають дещо відмінне трактування, ніж спрощене значення поняття «регулятор». Багато науковців схильні до думки, що це два різні, хоча й взаємопов'язані наукові поняття.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування таких понять, як «регулювання», «нагляд», «моніторинг» та «контроль» щодо

діяльності фінансових установ, на основі використання системного підходу, методів теоретичного узагальнення, порівняння і синтезу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури з вибраної проблематики свідчить, що існують різні підходи до визначення поняття «регулювання». Визначення поняття «регулювання» походить від латинського слова *regulo*, що означає «норма», «правило». Нижче наведено різні підходи до трактування поняття «регулювання»: регулювання – упорядкування чого-небудь, підкоряючи це відповідним правилам, певній системі [1]; регулювання – створення умов для нормальної діяльності, функціонування чого-небудь [2]; правове регулювання – це впорядкування суспільних відносин, здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток [3]; регулювання банківської діяльності – створення відповідної правової бази [4].

Ураховуючи результати аналізу наведених вище визначень поняття «регулювання», можна встановити *сутність регулювання*, що полягає в упорядкуванні, спрямуванні руху і розвитку, підпорядкуванні процесів та явищ певному порядку, у встановленні певної взаємодії елементів і створенні умов нормальної діяльності. Така специфічність сутності поняття «регулювання» дає змогу виокремити його серед інших функцій управління.

Законодавець не завжди так чітко розмежовує поняття «регулювання» і «нагляд», уживаючи їх як синоніми або вважаючи одне з них різновидом другого. Поняття «нагляд» деякими дослідниками використовуються поряд із поняттями «контроль» і «моніторинг». Часто ці поняття визначають як синоніми. В.І. Міщенко визначає «банківський нагляд» як моніторинг процесів, що мають місце у банківській сфері на різних стадіях функціонування банків. На нашу думку, ці поняття не є синонімами, оскільки кожне із них визначає певну функцію.

Аналіз наукової літератури з вибраної проблематики свідчить, що часто науковці не розділяють поняття «нагляд» і «контроль», зокрема нагляд визначається як контроль, що здійснюється [5]. Хоча контроль доцільно розглядати як самостійну функцію управління, це все ж одна зі складових частин процесу управління. Для цілей нашого дослідження важливими також визначення, що нагляд – це слідкування за ким-, чим-небудь для контролю, забезпечення порядку; контроль – це перевірка відповідності контролюваного об'єкта встановленим вимогам [6]. Ураховуючи результати аналізу наведених вище визначень поняття «контроль», можна встановити сутність контролю, що передбачає оцінку відповідності процесів, щодо яких здійснюється управління, встановленим вимогам і параметрам. У разі віднайдення невідповідності стану чи тенденцій установленим вимогам система управління має передбачати виконання наступної функції – вжиття заходів впливу (примус, штрафи і санкції, заохочення тощо) з метою повернення стану об'єктів системи до визначених параметрів.

Однією з функцій, що забезпечує спостереження за об'єктом управління, є моніторинг. Поняття «моніторинг» (*monitoring*, від лат. *monitor* – той, хто наглядає) було запозичено з екології і нині використовується у різних сферах науково-практичної діяльності. Достатньо різноманітні наукові погляди щодо визначення поняття «моніторинг»: спостереження, стеження за виробничою і фінан-

совою діяльністю підприємства [7]; безперервне стеження за яким-небудь процесом із метою виявлення його відповідності бажаному результату [6]; регулярне спостереження за станом природних, технічних і соціальних процесів із метою їх оцінки, контролю, прогнозування [8]; постійне спостереження за будь-яким процесом із метою виявлення його відповідності очікуваному результату [9].

Отже, моніторинг доцільно вважати важливим елементом системи управління, але передусім це певна система спостереження, збору та обробки інформації про стан і тенденції розвитку об'єктів чи процесів управління. Ураховуючи наведені вище визначення поняття «нагляд», доцільно визначити, що здійснення моніторингу і контролю є послідовним виконанням функції нагляду. Виходячи з наведених вище визначень, можна встановити сутність моніторингу певних економічних процесів, що передбачає постійне, систематичне збирання інформації з метою спостереження і контролю над розвитком певних соціально-економічних процесів, що сприяє виробленню стратегії управління такими процесами.

Ураховуючи результати аналізу наведених вище визначень поняття «нагляд», можна встановити *сутність нагляду* у відповідних економічних відносинах, що можна визначити як спрямовані на попередження, виявлення і припинення порушень сукупність безперервних дій зі спостереження за певними процесами, що передбачає отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан справ на піднаглядному об'єкті чи у певній сфері економічних відносин (моніторинг) та оцінку отриманої інформації на її відповідність установленим нормам і вимогам (контроль).

Під час дослідження понять «регулювання» і «нагляд», включаючи поняття «моніторинг» і «контроль», ключовим моментом є встановлення місця і співвідношення цих понять із процесом управління. Сучасна теорія оптимального управління складними системами, до яких також відноситься система управління діяльністю фінансових установ, передбачає забезпечення виконання певних функцій [10], зокрема:

- 1) здійснення систематизації й аналізу інформації про стан системи;
- 2) прогнозування і встановлення напрямів розвитку системи;
- 3) постановка на основі встановлених напрямів розвитку системи цілей управління;
- 4) вибір методів управління;
- 5) формування необхідних параметрів і вимог до функціонування системи;
- 6) збір та обробка інформації про функціонування системи;
- 7) перевірка ключових параметрів системи, порівняння отриманих даних з установленими вимогами до функціонування системи;

8) ужиття заходів, що впливають на корегування стану системи, для досягнення необхідних параметрів системи.

Часові періоди управління об'єктами системи управління розглядаються як «входження» об'єкта у сферу управління, управління об'єктом та «вихід» об'єкта зі сфери управління. У динамічній системі три чинники ускладнюють процес управління: велика кількість об'єктів управління та параметрів вимірювання їхнього стану; неточність у вимірюванні параметрів системи; складність розрахунку адекватних управляючих заходів для коректування, враховуючи динамічність параметрів системи.

Важливою характеристикою системи управління є її стійкість, тобто недопущення перевищення встановлених меж характерних параметрів об'єкта. Отже, стійкість, швидкість і точність розглядаються як основні цілі під час формування ефективної системи управління. Проте збільшення швидкості управління понад певну межу може викликати зниження точності і навіть привести до нестійкості системи управління. Саме тому досягнення якнайкращого співвідношення між цими характеристиками є найважливішим завданням формування системи управління будь-якою складною системою.

Регулювання умовно можна розглядати як діяльність, що передбачає на основі проведених досліджень і запланованих стратегічних цілей установлення норм, правил і вимог до функціонування і розвитку системи, щодо якої здійснюється управління. Ураховуючи результати аналізу сутності регулювання, до процесу регулювання діяльності фінансових установ доцільно віднести послідовність дій щодо реалізації перших п'яти функцій: аналіз інформації про стан діяльності фінансових установ, установлення напрямів розвитку ринків фінансових послуг, визначення цілей і методів управління, що зумовлюватиме встановлення певних регуляторних вимог щодо впорядкування діяльності фінансових установ.

Означений підхід дає змогу визначити регулювання діяльності фінансових установ як діяльність, що здійснюється у процесі управління стабільністю та розвитком ринків фінансових послуг, яка полягає у впорядкуванні, забезпечені і коригуванні правил діяльності фінансових установ шляхом установлення економічних, правових та інших норм. Регулювання допускає можливість самостійних внутрішніх механізмів упорядкування процесів функціонування та розвитку системи ринків фінансових послуг. Зміст регулювання (державного чи ринкового) діяльності фінансових установ доцільно охарактеризувати як вплив суб'єктів управління (держави в особі окремих органів державної влади чи представників ринку) на впорядкування суспільних відносин, що виникають у процесі надання фінансовими установами фінансових послуг.

Державне регулювання діяльності фінансових установ охоплює такі напрями діяльності органів державної влади, як нормативно-правове регулювання, нормопроектна діяльність та забезпечення допуску фінансових установ і фінансових інструментів на ринки фінансових послуг. До методів державного регулювання можна віднести нормативно-правові, фінансово-економічні, адміністративні, організаційні, науково-методичні та інформаційно-освітні методи. Засобами державного регулювання діяльності фінансових установ є встановлення правил та обмежень щодо здійснення діяльності, ліцензування, реєстрація, сертифікація, стандартизація, допуск фінансових інструментів до обігу, встановлення нормативів, встановлення інвестиційних, податкових та інших пільг тощо.

Методи державного регулювання за формами впливу на діяльність фінансових установ поділяють на методи прямого впливу – регуляторного характеру (встановлення норм, правил здійснення діяльності та її стандартизація) та адміністративного характеру (дозволи, ліцензії, сертифікація, реєстрація тощо), а також методи непрямого або опосередкованого впливу (створення системи мотивації шляхом податкового регулювання, регулювання через політику прискореної амортизації, методи

стимулування конкуренції тощо). Опосередкований вплив держави реалізується макроекономічною, податковою і приватизаційною політикою, а також державною борговою політикою. Держава, виконуючи функції макроекономічного регулятора і під час реалізації грошової політики, виступає емітентом державних цінних паперів та інвестором через інвестиції у цінні папери підприємств. Економічна політика держави формується через мережу державних органів, суспільні інститути і підприємницькі організації. Обсяги регулюючих функцій, які виконують держава та учасники ринків фінансових послуг, залежать від рівня розвитку продуктивних сил, політики країни, соціальної структури суспільства та національних особливостей.

Ураховуючи результати аналізу сутності поняття «нагляд», до наступної узагальненої функції доцільно віднести власне нагляд, а саме: збір та обробку інформації про функціонування системи і перевірку ключових параметрів системи, порівняння отриманих даних з установленими вимогами до функціонування системи. Фактично процес нагляду забезпечується виконанням двох взаємопов'язаних функцій: моніторингу і подальшого контролю.

Ураховуючи викладене вище, наглядом за діяльністю фінансових установ є спрямована на попередження, виявлення і припинення порушень сукупність безперервних дій зі спостереження за діяльністю фінансових установ, що передбачають отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан справ у фінансових установах щодо надання фінансових послуг (моніторинг) та оцінку відповідності отриманих даних установленим нормам і вимогам (контроль).

Адаптація сутності поняття «моніторинг» до фінансових установ дає змогу запропонувати таке: моніторинг діяльності фінансових установ – це складник нагляду, який передбачає постійне, систематичне збирання, накопичення і обробку звітних даних та іншої інформації щодо стану, проблем та тенденцій у діяльності фінансових установ.

Для отримання необхідної інформації у процесі моніторингу за діяльністю фінансових установ можуть застосовуватися звітні дані фінансових установ, результати проведення перевірок, інспекцій, ревізій, експертіз тощо. Усі означені дії формують певну інформацію, яка має бути проаналізована у процесі здійснення подальшого контролю. Реалізація функції контролю передбачає здійснення низки дій щодо встановлення фактів невідповідності отриманої у процесі моніторингу інформації про стан діяльності фінансових установ установленим у процесі регулювання нормам і вимогам. Відповідно, контроль над діяльністю фінансових установ – складова частина нагляду, яка передбачає оцінку отриманої у процесі моніторингу інформації про діяльність фінансових установ на її відповідність установленим нормам і вимогам щодо такої діяльності.

Складники системи регулювання та нагляду за діяльністю фінансових установ залежать від певних часових періодів, а саме:

визначення основних параметрів регулювання та нагляду за діяльністю фінансових установ, що передбачає встановлення правил здійснення діяльності на ринках фінансових послуг, регулювання обігу фінансових інструментів, порядку взаємодії між учасниками ринків фінансових послуг;

«допуск» фінансових установ та фінансових інструментів на ринок фінансових послуг (реєстрація, ліцензування, сертифікація тощо);

управління діяльністю фінансових установ, що передбачає здійснення нагляду за діяльністю фінансових установ та вжиття відповідних заходів впливу у разі порушення встановлених норм;

«вихід» із ринку фінансових послуг, що передбачає реалізацію процедур реорганізації, ліквідації, банкрутства фінансових установ.

Грунтуючись на результатах досліджень теорії управління складними системами, доцільно також зазначити, що ключовими елементами системи управління є не лише підсистеми встановлення вимог до функціонування системи, отримання інформації про стан системи, здійснення контрольних порівнянь стану системи із запланованими параметрами системи, а й підсистема вжиття певного впливу (feedback) на елементи системи для спрямування її у запланований стан чи напрям. Щодо діяльності фінансових установ форми заходів впливу ґрунтуються на результатах здійснення регулювання і нагляду і встановлюються нормативно-правовими актами.

Висновки і пропозиції. Результати аналізу теоретичних досліджень з вибраної проблематики дали змогу вдосконалити певні дефініції щодо діяльності фінансових установ, що може бути використано для впорядкування законодавчих норм, а саме:

регулювання – діяльність, що здійснюється у процесі управління стабільністю та розвитком ринків фінансових послуг, яка полягає у впорядкуванні, забезпеченні і коригуванні правил діяльності фінансових установ шляхом встановлення економічних, правових та інших норм;

нагляд – спрямована на попередження, виявлення і припинення порушень сукупність безперервних дій зі спостереження за діяльністю фінансових установ, що передбачають отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан справ у фінансових установах щодо надання фінансових послуг (моніторинг) та оцінку відповідності отриманих даних встановленим нормам і вимогам (контроль);

моніторинг – складова частина нагляду, яка передбачає постійне, систематичне збирання, накопичення й обробку звітних даних та іншої інформації щодо стану, проблем та тенденцій у діяльності фінансових установ;

контроль – складова частина нагляду, яка передбачає оцінку отриманої у процесі моніторингу інформації про діяльність фінансових установ на її відповідність встановленим нормам і вимогам щодо такої діяльності.

У сьогоднішніх умовах для підтримання своєї ефективності ринкова економіка має оптимально поєднати ринкові засади із цілеспрямованою політикою державного управління економічними процесами. У багатьох країнах світу багаторічна практика впровадження такої економічної політики дала можливість виробити певні методи і важелі формування системи регулювання і нагляду за діяльністю фінансових установ. Саме тому важливим напрямом подальших досліджень може стати виявлення найбільш ефективного способу розподілу функцій між державним і ринковим регулюванням та наглядом за діяльністю фінансових установ.

Список використаних джерел:

1. Словник іншомовних слів. Тлумачення, словотворення та слововживання / за ред. С.Я. Єрмоленко. Харків : Фоліо, 2005. 623 с.
2. Словник синонімів української мови : у 2-х т. Київ : Наукова думка, 1999–2000. Т. 2. 1999. 954 с.
3. Правове регулювання. Словник фінансово-правових термінів / за ред. Л.К. Воронової. Київ : Алерта, 2011. 558 с.
4. Банківський нагляд / В.І. Міщенко та ін. Київ : Знання, 2004. 406 с.
5. Большой юридический словарь. Москва : ИНФРА-М, 1998. 790 с.
6. Великий тлумачний словник української мови / за ред. В.Т. Бусела. Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.
7. Алексенко Л.М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок. Київ : Економічна думка, 2000. 592 с.
8. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія, 2001. Т. 3. 792 с.
9. Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
10. Пригожин І., Стенгерс І. Порядок из хаоса. Москва : Прогресс, 1986. 432 с.

References:

1. Yermolenko S. Ya. (ed.) (2005). Slovnyk inshomovnykh sliv. Tlumachennia, slovotvorennia ta slosovzhvannia [Dictionary of foreign words. Interpretation, word-formation and word-formation]. Kharkiv: Folio. (in Ukrainian)
2. Naukova dumka (1999). Slovnyk synonimiv ukrainskoi movy [Dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 1999–2000. (in Ukrainian)
3. Voronova L.K. (ed.) (2011). Pravove rehuliuvannia. Slovnyk finansovo-pravovykh terminiv [Legal regulation. Glossary of financial and legal terms]. Kyiv: Alerta. (in Ukrainian)
4. Mishchenko V.I., Yatseniuk A.P., Kovalenko V.V., Korenjeva O.H. (2004). Bankivskyi nahliad [Banking supervision]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
5. YNFRA-M (1998). Bolshoi yurydycheskyi slovar [Great legal dictionary]. Moscow: YNFRA-M. (in Russian)
6. Busel V.T. (ed.) (2007). Velykyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Irpin: VTF «Perun». (in Ukrainian)
7. Alekseienko L.M. (2000). Ekonomichni slovnyky: bankivska sprava, fondovyi rynok [Economic dictionary: banking, stock market]. Kyiv: Ekonomichna dumka. (in Ukrainian)
8. Shemshuchenko Yu.S. (2001). Yurydychna entsyklopedia [Legal encyclopedia]. Kyiv: Ukrainska entsyklopedia. (in Ukrainian)
9. Kovbasiuk Yu.V., Troshchynskiy V.P., Surmin Yu.P. (2010). Entsiklopedichnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic dictionary of public administration]. Kyiv: NADU. (in Ukrainian)
10. Pryhzhyn Y., Stenher Y. (1986). Poriadok yz khaosa [The order of chaos]. Moscow: Prohress. (in Russian)

Хоружий С. Г.

ДВНЗ «Університет банківського дела»

СУЩНОСТЬ РЕГУЛИРОВАНИЯ И НАДЗОРА ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ФИНАНСОВЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Резюме

Исследование посвящено уточнению базовых понятий относительно регулирования и надзора за деятельностью финансовых учреждений. В исследовании использованы подходы теории управления сложными системами, системный подход, методы сравнения и обобщения. Проведен анализ понятий «регулирование» и «надзор» в деятельности финансовых учреждений. Установлены содержание и сущность регулирования и надзора за деятельностью финансовых учреждений. Усовершенствованы понятия «регулирование», «надзор», «мониторинг» и «контроль» деятельности финансовых учреждений. На основе теории управления сложными системами установлено соотношение между этими понятиями для применения в процессе усовершенствования регуляторно-надзорных систем. Результаты исследования позволяют установить связь между базовыми дефинициями для уточнения в законодательных актах функций по регулированию и надзору за деятельностью финансовых учреждений в соответствии с международными нормами.

Ключевые слова: регулирование, надзор, мониторинг, контроль, рынки финансовых услуг, финансовые учреждения.

Khoruzhyi Sergiy

SHEI «Banking University»

ESSENCE OF REGULATION AND SUPERVISION OF FINANCIAL INSTITUTIONS ACTIVITY

Summary

This article covers the research on the concepts of "regulation" and "supervision" of the activities of financial institutions. Used approaches to the theory of complex systems management, system approach, methods of comparison and generalization. The article defines the essence of regulation of financial institutions' activity, which is explained via the sequence of actions for realization of information analysis functions on the state of financial institutions' activities, establishment of development trends of financial services markets, determination of management goals and methods, as well as establishment of certain regulatory requirements regarding regulation of financial institutions' activities. Author has substantiated the meaning of supervision, which is aimed at prevention, detection and suppression of violations and includes a set of continuous actions for supervision of activities of financial institutions, which in turn envisages retrieving of objective and reliable information on activity of financial institutions (monitoring) and assessment of received information for its compliance with established norms and requirements (control). Author enhances the concept of "regulation" and describes it as an activity carried out in the process of stability management and development of financial services markets, which consists of multiple activities such as ensuring and adjusting the rules of activities of financial institutions by establishing economic, legal and other norms. Also the term of "supervision" is researched and set forth as a set of continuous actions aimed at preventing, detecting and suppressing violations on supervision of financial institutions' activities, which foresee obtaining objective and reliable information on the activities of financial institutions (monitoring and evaluation of the received information). Based on the theory of management of complex systems, the article establishes the relationship between these concepts for application in the process of improvement of regulatory and supervisory systems. The results of the research allow to proclaim the existence of a relationship between these basic definitions, what will help in clarifying the functions of regulation and supervision of financial institutions in the legislation according to the international norms.

Keywords: regulation, supervision, monitoring, control, financial services markets, financial institutions.

РОЗДІЛ 8

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.6

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-22>

Мельник К. П.

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ ПОВНОВАЖЕНЬ СУБ'ЄКТІВ АУДИТУ В УКРАЇНІ

Досліджено особливості розподілу повноважень суб'єктів незалежного, державного та внутрішнього аудиту на основі делегованих їм функцій. Ідентифіковано інформаційну та захисну функції аудиту, які виконують уповноважені суб'єкти. Установлено, що реалізація зазначених функцій здійснюється суб'єктами аудиту в інтересах різних груп користувачів. При цьому кожен із зазначених видів аудиту має власну предметну сферу. На прикладі реалізації зазначених функцій аудиту встановлено, що існуюча система розподілу повноважень між суб'єктами аудиту характеризується їх дублюванням, понесенням зацікавленими особами додаткових витрат, недостатньою реалізацією очікувань користувачів. Для усунення та нейтралізації зазначених проблем нами запропоновано здійснити заходи щодо усунення дублювання повноважень, надання більших можливостей суб'єктам державного аудиту використовувати роботу внутрішніх аудиторів, переглянути на основі очікувань користувачів інформації доцільність використання результатів роботи різних суб'єктів аудиту.

Ключові слова: аудит, суб'єкти аудиту, незалежний аудит, державний аудит, внутрішній аудит, функції аудиту.

Постановка проблеми. Становлення суспільних інституцій в Україні дало можливість систематизувати завдання, виконання яких делеговане суспільством суб'єктам аудиту. Відповідні завдання стосуються системи економічних відносин, наслідками яких є формування, накопичення, розподіл, перерозподіл та використання ресурсів, економічними суб'єктами в інтересах отримання ними зиску. При цьому як зміст такого зиску, так і характеристики необхідних для його досягнення ресурсів залежать від можливостей та фактичної поведінки відповідних суб'єктів.

Зважаючи на низку обставин зовнішнього та внутрішнього походження, діяльність економічних суб'єктів та її результати з певним рівнем імовірності можуть відповідати чи не відповідати інтересам суспільства у цілому та його складникам. Це пояснюється, серед іншого, наявністю загальноекономічних, галузевих, територіальних, біхевіористичних та інших умов, що визначають середовище, а також особливості реалізації завдань управління відповідними процесами.

У реалізації таких завдань особливу роль відіграє система контролю, яка дає можливість оцінити відповідність самих економічних суб'єктів, їх функціонування та отриманих результатів системі критеріїв, порівняння з якими фактичних даних сприяє об'єктивному оцінюванню ефективності використання ресурсів у контексті досягнення очікуваних як суб'єктом, так і суспільством цілей. Однією з форм функціонування системи контролю є аудит. Таким чином, реалізація функцій контролю, делегованих суспільством суб'єктам аудиту, може бути визнана одним із пріоритетних механізмів задоволення суспільних потреб у забезпеченні керованості економічними процесами.

Варто відзначити, що термінологія та змістова характеристика аудиту протягом становлення і розвитку ринкових відносин в Україні зазнали суттєвих змін. Якщо раніше відповідні параметри характеризували переважно діяльність

незалежних суб'єктів господарювання, то з часом, ураховуючи необхідність забезпечення узгодженості праксеології вітчизняного контролю зі світовим досвідом, ґрунтуючись на не завжді адекватному застосуванні термінології, запозиченої із закордонних джерел, сталося поширення теорії та практики аудиту на діяльність державних органів контролю. При цьому недостатньо обґрунтоване «накладання» закордонних підходів на напрямований вітчизняний досвід призвело до виникнення низки протиріч, пов'язаних із проблемами адекватного використання результатів аудиту в інтересах суспільства.

Серед таких проблем, на наше переконання, є, з одного боку, дублювання функцій (і, як наслідок, повноважень) різних суб'єктів державного аудиту (Рахункова палата України, Державна аудиторська служба України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України тощо), з іншого – практично повна відсутність узгодженості діяльності суб'єктів державного та незалежного (аудиторські фірми, приватні аудитори) аудиту. Також заслуговує на увагу не завжді обґрунтоване делегування повноважень системам внутрішнього аудиту суб'єктів господарювання.

Означені проблеми призводять до виникнення незапланованих додаткових утрат ресурсів часу, а також до неефективного використання фінансових, людських та матеріальних ресурсів суб'єктів аудиту, розбіжностей не лише в методологічному забезпеченні роботи різних суб'єктів, а й у її результатах та можливостях їх подальшого використання. Отже, існує потреба в ідентифікації та теоретичному обґрунтуванні підходів до забезпечення адекватного розподілу функцій, які реалізуються суб'єктами аудиту в інтересах суспільства, що зумовлює актуальність проведеного дослідження, окремі результати якого викладені у цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість публікацій практикуючих фахівців та науковців, в яких викладено результати досліджень,

спрямованих на вирішення теоретичних і практичних проблем аудиту (як форми контролю та як суспільного інституту), характеризує його предметну сферу, визначає напрями вдосконалення організаційного та методичного забезпечення виконання відповідних завдань, сприяє оптимізації процесів формування інформаційних потоків та адекватному використанню даних в інтересах стейкхолдерів.

Серед актуальних питань, що нині досліджуються, варто відзначити аспекти ідентифікації функцій, що виконуються суб'єктами аудиту в інтересах різних учасників економічних процесів. Зокрема, у публікаціях Р. Адамса [1], А. Аренса, Дж. Лоббека [3], С.В. Бардаша [4], В.П. Бондаря [6], І.М. Дмитренко [8], Т.О. Каменської [9], В.В. Кур'янова [12], Л.Г. Ловінської, І.Б. Стефанюка [13], Т.В. Мултанівської, М.С. Горяєвої [15], В. Невідомого, К. Канонішеної-Коваленко [16], О.О. Осадчої [17], Т.О. Петухової [18], О.Ю. Редьки [19], Дж. Робертсона [20], Л.Е. Ріттенберга [24], В.В. Рядської [21], С. Саймза [25], О.Л. Шерстюка [22] та інших дослідників і наукових шкіл [26] досліджуються функції незалежного, внутрішнього та державного аудиту.

Виходячи з визнання аудиту як однієї з форм державного фінансового контролю, Т.В. Акімова, О.В. Мамчур та О.С. Салівончик визначають «методичну..., контрольну..., інформаційну..., мобілізуючу..., профілактичну..., викривальну... та каральну» функції аудиту [2, с. 378–379].

К. Безверхий розглядає функції аудиту на основі його аналізу як складника системи внутрішньогосподарського контролю. Зважаючи на це, автор уважає, що його «найважливішими функціями є:

- документування основних процесів підприємства та впровадження процедур;
- оптимізація роботи всього підприємства та його документообігу, а також зниження ризиків і негативних наслідків їхнього впливу;
- аналіз ефективності та продуктивності впроваджених процедур;
- забезпечення раціонального ведення фінансово-господарської діяльності підприємства;
- виявлення, запобігання та виправлення помилок і викривлень у фінансовій бухгалтерській звітності, а також її своєчасної підготовки;
- забезпечення та контроль над збереженням активів, як оборотних, так і необоротних;
- ефективне і результативне використання ресурсів, виявлення внутрішньогосподарських резервів і прийняття заходів з використання їх в інтересах підприємства;
- дотримання вимог законодавства та надання достовірної звітності;
- забезпечення чіткої і злагодженої роботи всього підприємства» [5, с. 18].

С. Івахненков серед функцій незалежного та внутрішнього аудиту виділяє запобігання корпоративній корупції [23, с. 47–48]. Л.Л. Кінащук зазначає, що «функцією аудиту є сприяння встановленню фінансових зв'язків між представниками страхових компаній, комерційних банків, акціонерних товариств, спільних підприємств, іноземних фірм, а також надання їм практичної допомоги» [10, с. 206].

На думку Б.В. Костюка, до основних функцій аудиту належать «контроль економічної обґрунтованості, законності, цільового та ефективного використання, аналіз результативності використання фінансових ресурсів, перевірка ефективності діяльності органів управління під час реалізації цілей фінансової політики в час-

тині витрачання бюджетних коштів» [11, с. 194]. Натомість Л. Матвійчук уважає, що «аудит як форма контролю в управлінні повинна вважатися одним зі складників функції управління, що дає змогу вишукувати можливості ефективного здійснення та використання капіталічних інвестицій, вивчення стану основних засобів і розроблення оптимальної структури основних засобів для конкретного підприємства» [14, с. 40].

Як свідчать результати досліджень, викладені у попередніх публікаціях, переважна більшість окреслених проблем та визначених авторами шляхів їх вирішення стосується ідентифікації функцій незалежного, державного та внутрішнього аудиту. Не приміненуючи вагомість зазначених результатів досліджень, уважаємо за доцільне констатувати, що в наукових публікаціях недостатньо уваги приділено вирішенню проблем забезпечення адекватного розподілу функцій аудиту між уповноваженими на їх виконання суб'єктами.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на викладене, маємо підстави вважати, що існування проблеми розподілу функцій суб'єктів аудиту потребує грунтовного дослідження з огляду на відсутність єдиних теоретичних і практико-логічних підходів до оптимізації функціонування інституту аудиту в інтересах як суспільства у цілому, так і окремих його складників.

Вирішення зазначеної проблеми, на наше переконання, призведе одночасно до зменшення витрат на проведення аудиторських заходів різними суб'єктами, усунення дублювання ними окремих функцій і, як наслідок, сприятиме підвищенню рівня професійної відповідальності ініціаторів та виконавців аудиту. Зазначене стане основою для підвищення довіри суспільства до результатів функціонування інституту аудиту.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення та обґрунтування підходів до розподілу повноважень суб'єктів державного, незалежного та внутрішнього аудиту в контексті реалізації відповідних функцій.

Виклад основного матеріалу. Роль аудиту в умовах глобалізації та діджиталізації економічних відносин полягає у забезпеченні низки інформаційних потреб як окремих економічних суб'єктів, так і їх об'єднань на основі територіальних, галузевих, ментальних, історичних, політичних та інших обставин. При цьому інтереси зазначених суб'єктів ґрунтуються на можливостях застосування відповідної інформації у цілях підготовки, обґрунтування, застосування, виконання та оцінювання результатів упровадження економічних та інших видів рішень.

Зазначені інтереси реалізуються на основі виконання суб'єктами незалежного, державного та внутрішнього аудиту низки делегованих ним функцій.

Насамперед, аудит виконує функцію, зміст якої пов'язаний із наданням користувачам інформації впевненості щодо її достовірності, адекватності, відповідності вимогам застосованої концептуальної основи тощо. За наслідками аудиту відповідні суб'єкти висловлюють власну певним чином формалізовану думку, яка є основою, з одного боку, для оцінки користувачем змісту інформації та можливостей її застосування, з іншого – для визнання суб'єктами аудиту достатнього рівня відповідальності за власну роботу.

У контексті зазначеного можна визнати, що суб'єкти аудиту генерують нові інформаційні потоки, змістовна характеристика яких визначається необхідністю надання підстав для об'єктивної

оцінки даних, у яких зацікавлені користувачі перевіrenoї інформації. Отже, це дає підстави для ідентифікації інформаційної функції аудиту.

Водночас формування інформаційних потоків за результатами виконання аудиторських заходів зумовлює виникнення окремого виду відносин між суб'єктами аудиту та користувачами його результатів. Це має місце внаслідок делегування аудиторам певного набору повноважень, пов'язаних із незалежним оцінюванням як самої інформації, в якій зацікавлені користувачі, так і середовища та механізмів її створення.

Зазначене призводить до виникнення необхідності врахування користувачами не лише даних, які перевіряються аудиторами, а й змісту інформації, згенерованої під час виконання аудиторських заходів. Наслідком цього є певний, частково формалізований перерозподіл відповідальності за прийняті рішення між користувачем та аудитором. Із погляду користувача такий розподіл має характер захисту від неадекватних даних, створених емітентом інформації, при цьому такий захист надається безпосередньо аудитором під час висловлення ним власної професійної думки. Результати такого висловлення часто бувають підставою для коригування як самої інформації, так і рішень, що реалізуються на її основі.

Викладене, зокрема, може бути відображене за допомогою моделі руху інформації, описаної О.Л. Шерстюком (рис. 1).

Зазначене, на наше переконання, обґрунтовує наявність захисної функції аудиту.

Ідентифіковані функції аудиту реалізуються відповідними суб'єктами в інтересах різних груп користувачів. Це пояснюється різними предметними сферами незалежного, державного та внутрішнього аудиту.

Так, незалежні аудитори виконують відповідні завдання як суб'єкти підприємництва з урахуванням як професійних, так і підприємницьких ризиків.

Предметна сфера незалежного аудиту, як правило, визначається ініціаторами проведення аудиторських заходів та формалізується під час укладання комерційної угоди між замовником та аудитором, а також у документах, які підтверджують факт відповідного узгодження (лист-зобов'язання тощо).

При цьому предметна сфера може охоплювати фінансову звітність, окрім категорії господарських операцій, ефективність функціонування системи внутрішнього контролю та інші аспекти фінансово-господарської діяльності клієнта, дослідження яких є необхідним для досягнення мети аудиту з дотриманням професійних стандартів якості. Зважаючи на це, користувачами результа-

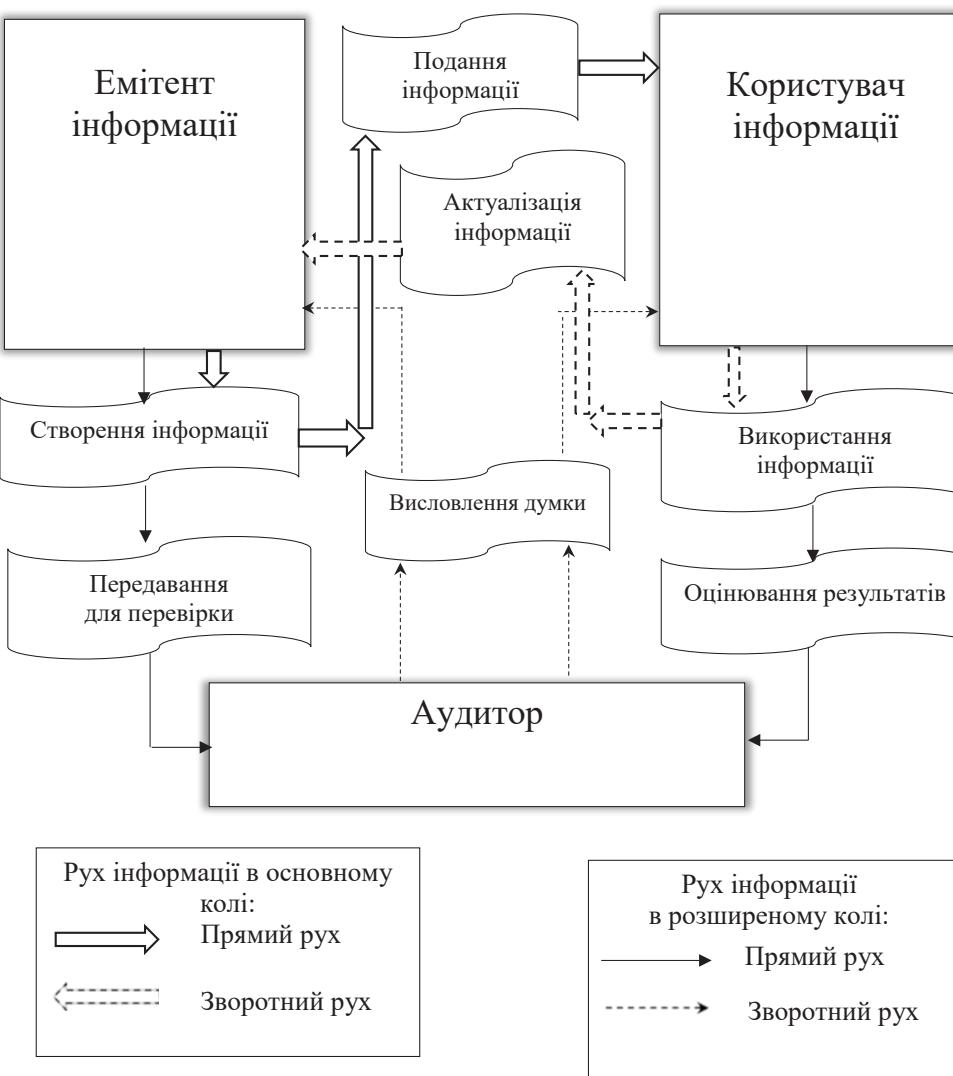

Рис. 1. Модель руху інформації

Джерело: складено за [22, с. 73]

тів роботи аудитора, а отже, і стейкхолдерами, в інтересах яких здійснюється аудит, можуть бути різноманітні економічні суб'єкти.

Натомість предметна сфера державного аудиту обмежена чинним законодавством та стосується виключно діяльності суб'єктів господарювання, які перебувають повністю чи частково у державній (комунальній) власності або використовують у діяльності державні ресурси. У контексті зазначеного функції аудиту виконуються в інтересах обмеженого кола стейкхолдерів, які практично завжди є суб'єктами державного управління та регулювання (як стосовно суб'єктів господарювання, так і стосовно використовуваних ними ресурсів).

На особливу увагу заслуговує виконання функцій суб'єктами внутрішнього аудиту. Їх предметна сфера обмежена виключно внутрішнім середовищем функціонування суб'єктів господарювання та пов'язаними з ними ризиками. При цьому на відміну від незалежного та державного аудиту результатами внутрішнього аудиту можуть скористатися виключно органи управління суб'єктів господарювання. Водночас варто зауважити, що окремі параметри створення та функціонування самої системи внутрішнього аудиту (але не її результати!) мають бути предметом оцінки зовнішніх аудиторів.

Загальну модель, що відображає виконання інформаційної та захисної функції аудиту трьома видами суб'єктів, викладено на рис. 2.

Як свідчать дані, наведені на рис. 2, предметні сфери незалежного і внутрішнього аудиту достатньо наближені за змістом одна до одної, аби визнати їх еквівалентність. Водночас користувачі результатів незалежного аудиту охоплюють більше коло осіб, оскільки внутрішній аудит, як правило, призначе-

ний для вирішення оперативних питань контролю, що можуть бути використані під час управління діяльністю суб'єкта господарювання.

Водночас незалежний аудитор має обмежені ресурси, необхідні для виконання аудиторських заходів. Насамперед це стосується ресурсу часу та вартості ресурсів праці. При цьому незалежний аудитор для якісного виконання необхідних процедур має отримати достатню кількість відповідних аудиторських доказів, що стануть у нагоді під час формалізації його професійної думки за результатами аудиту. Зважаючи на це, чинною редакцією Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, оглядів, інших завдань із надання впевненості та супутніх послуг [27] незалежним аудиторам надана можливість використовувати на основі попередньої оцінки результати роботи внутрішнього аудитора клієнта, але без делегування відповідних повноважень та відповідальності.

Зважаючи на це, має місце фактичне дублювання незалежними аудиторами роботи внутрішніх аудиторів клієнта, проте ця проблема вирішується на основі професійних стандартів, хоча і з певними обмеженнями.

Натомість має місце істотна різниця між предметними сферами незалежного та державного аудиту. Державні аудитори під час виконання аудиторських заходів досліджують обмежену сферу діяльності суб'єктів господарювання порівняно з незалежним і внутрішнім аудитом. Через це виникають певні проблеми, пов'язані з необхідністю в окремих випадках проводити і незалежний, і державний аудит.

Зважаючи на те, що незалежні аудитори діють як суб'єкти підприємництва, підприємства, інформацію яких вони перевіряють, мають компенсу-

Рис. 2. Реалізація суб'єктами аудиту інформаційної та захисної функцій

Джерело: авторська розробка

вати вартість аудиторської послуги. При цьому питання, які вже досліджені чи будуть досліджені згодом під час державного аудиту, досліджуються і незалежним аудитором. Водночас незалежний аудитор під час оцінювання тієї ж інформації, має (на основі власного професійного судження) більший вибір процедурного забезпечення порівняно з державним аудитором, що може забезпечити об'єктивнішу оцінку перевірених даних і, як наслідок, підвищити адекватність рішень, що реалізуються на їх основі.

Варто також зазначити, що суб'єкти державного аудиту мають повноваження оцінювати роботу внутрішніх аудиторів, але не мають можливості враховувати її результати під час виконання власних завдань. Це призводить до проблеми, пов'язаної з ефективним використанням обмежених ресурсів державних аудиторів для забезпечення адекватного результату їхньої роботи.

На наше переконання, насамперед варто усунути дублювання окремих завдань, що реалізуються суб'єктами незалежного, державного і внутрішнього аудиту. Зазначену потребу, зокрема, підтримує Л.Л. Кінащук у контексті державного аудиту, на думку якої «основними проблемами можна визначити дублювання органами управління контрольних функцій» [10, с. 203]. Необхідність належного розподілу функцій аудиту між відповідними суб'єктами обґрунтують також Д.О. Грицишин та Т.П. Назаренко [7, с. 28].

Уважаємо за доцільне не обмежуватися відсутністю дублювання функції лише у сфері державного аудиту. У разі уточнення предметної сфери різних суб'єктів аудиту виникне можливість вибору з боку суб'єктів фінансово-господарської діяльності можливості проведення незалежного чи державного аудиту на основі їх безпосередньої потреби (у залученні державних чи приватних ресурсів, оцінювання якості роботи управлінського персоналу, перевірка фінансової звітності, визначення стану дотримання чинного законодавства, зміна форми власності тощо).

Запропонований підхід сприятиме можливості уникнення додаткових витрат. У даному разі навіть суб'єкти господарювання, які використовують у діяльності державні ресурси, залучивши незалежних аудиторів, допоможуть органам управління уникнути неефективного використання можливостей державних аудиторів. Водночас аспекти дотримання чинного законодавства, ефективність використання наявних ресурсів, стан їх збереження та, відповідно, захист майнових (зокрема, інвестиційних) прав власників суб'єктів господарювання можуть забезпечуватися через механізм державного аудиту (особливо коли у підприємства немає необхідності оприлюднювати фінансову звітність). Зазначене також сприятиме переорієнтації державного аудиту з карального на оптимізаційний напрям діяльності органів фінансового контролю.

Другим складником оптимізації розподілу повноважень між суб'єктами аудиту є, на нашу думку, надання можливості використання державними аудиторами у цілях виконання відповідних завдань результатів роботи внутрішніх аудиторів. Зважаючи на те, що елементи внутрішнього аудиту у формалізованій чи неформалізованій формах присутні практично у всіх підприємствах незалежно від форми власності чи видів діяльності, їх орієнтованість на управління ризиками використання державних ресурсів може сприяти як економії часу та витрат суб'єктів державного аудиту, так і оптимізації з наслідками їхньої роботи управлінських рішень. При цьому результати роботи внутрішнього аудиту характеризуються, як правило, більшим рівнем оперативності, що надасть можливість і незалежним, і державним аудиторам під час виконання завдань отримувати комплексну інформацію, яка дасть змогу формувати результати аудиту з урахуванням детальних тенденцій функціонування економічних одиниць.

З урахуванням викладеного необхідно також переглянути можливості користувачів результатів аудиту, виконаного незалежними, внутрішніми та державними суб'єктами, у контексті їх застосування у власних інтересах. Безумовно перевагою застосування незалежних аудиторів до оцінювання роботи державних суб'єктів господарювання та суб'єктів, які використовують державні ресурси, ми вважаємо вищий рівень професійної відповідальності, що визнається та обумовлюється на основі застосування професійного судження. Виходячи із цього, оплата послуг незалежних аудиторів може бути компенсована реалізацією потреби в оцінюванні не лише стану дотримання законодавства, а й інших аспектів діяльності економічних суб'єктів.

Висновки і пропозиції. Отже, результати проведенного дослідження свідчать про те, що існуюча система розподілу повноважень, необхідних для виконання суб'єктами незалежного, державного та внутрішнього аудиту призводить до дублювання їхніх функцій, виникнення додаткових витрат, а також обмежень можливостей використання результатів аудиту зацікавленими особами. Для нейтралізації та усунення означених проблем нами запропоновано підхід, що передбачає уникнення обставин, що призводять до дублювання повноважень, оптимізацію можливостей різних суб'єктів аудиту на основі можливого використання роботи внутрішніх аудиторів (особливо для державного аудиту), а також узгодженість можливостей різних суб'єктів аудиту з очікуваннями і потребами користувачів результатів їхньої роботи.

Зазначене обґрутовує необхідність ідентифікації та розроблення моделей економічного оцінювання відповідної взаємодії суб'єктів незалежного, державного та внутрішнього аудиту як предмета подальших досліджень.

Список використаних джерел:

- Адамс Р. Основы аудита / пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова. Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1995. 398 с.
- Акімова Т.В., Мамчур О.В., Салівончик О.С. Основні теоретичні засади організації контролально-ревізійної роботи на підприємстві. *Східна економіка: Економіка, Бізнес та Управління*. 2019. Вип. 2(12). С. 373–380.
- Аренс А., Лоббек Дж. Аудит / пер. с англ. ; гл. ред. серії Я.В. Соколов. Москва : Фінанси и статистика, 2001. 560 с.
- Бардаш С.В. Захист інтересів користувачів фінансової звітності: стан та підходи до гарантування. *Науковий вісник НАСОА*. 2013. Вип. № 2. С. 20–27.
- Безверхий К. Методика використання аналітичних процедур при оцінці ефективності системи внутрішньогосподарського контролю підприємства. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2014. № 11. С. 17–24.
- Бондар В.П. Концепція розвитку аудиту в Україні: теорія, методологія, організація : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2008. 456 с.

7. Грицишен Д.О., Назаренко Т.П. Дослідження аудиту ефективності в системі державного фінансового контролю в Україні. *Технологічний аудит та резерви виробництва*. 2018. Том 4. № 4(42). С. 25–30.
8. Дмитренко І.М. Концепція розвитку аудиту корпоративних систем : монографія. Київ : Кондор, 2013. 362 с.
9. Каменська Т.О. Внутрішній аудит. Сучасний погляд : монографія. Київ : Інформ.-аналіт. агентство, 2010. 499 с.
10. Кінащук Л.Л. Аналіз основних причин виникнення аудиту в системі фінансового контролю. *Європейські перспективи*. 2012. № 2. Ч. 2. С. 203–207.
11. Костюк Б.В. Дієвість і ефективність здійснення аудиту для економічної стабілізації держави. *Бізнес Інформ.* 2016. № 6. С. 192–196.
12. Кур'янов В.В. Державний фінансовий контроль: сутність та синтез поглядів. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 10. С. 133–140. DOI: 10.37128/2411-4413-2019-10-17
13. Ловінська Л.Г., Стефанюк І.Б. Організація бухгалтерського обліку та фінансового контролю в сучасних умовах господарювання в Україні. Київ : НДФІ, 2006. 240 с.
14. Матвійчук Л. Аудит основних засобів в аграрному секторі: специфіка, завдання та перспективи. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2020. Вип. 1. С. 38–48. DOI: <https://doi.org/10.35774/ibo2020.01.038>
15. Мултанівська Т.В., Горяєва М.С. Застосування результатів роботи внутрішніх аудиторів під час здійснення аудиту фінансової звітності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 9–1. Ч. 1. С. 221–224.
16. Невідомий В., Канонішена-Коваленко К. Нова якість Рахункової палати України: стратегія розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2019. № 3(204). С. 40–50. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2019/204-3/6>
17. Осадча О.О. Система внутрішнього аудиту суб'єкта господарювання в сучасних соціально-економічних умовах. *Вісник НУВГП*. 2018. Вип. 4(84). С. 268–276. DOI: <https://doi.org/10.31713/ve4201826>
18. Петухова Т.О. Аудит людського капіталу в системі управління підприємствами залізничного транспорту. *Вісник економіки, транспорту і промисловості*. 2010. № 31. С. 219–222.
19. Редько О.Ю. Аудит в Україні: морфологія : монографія. Київ : Інформ.-аналіт. агентство, 2008. 493 с.
20. Робертсон Дж. Аудит / пер. з англ. Москва : KPMG, Аудиторська фірма «Контакт», 1993. 456 с.
21. Рядська В.В. Метаморфоз контролюваної функції аудиту. *Вісник ЖДТУ*. 2013. № 3(65). С. 55–62. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2013-3\(65\)-55-61](https://doi.org/10.26642/jen-2013-3(65)-55-61)
22. Шерстюк О.Л. Аудит фінансової інформації : монографія. Київ : Інститут аграрної економіки, 2017. 512 с.
23. Ivakhnenko S. Corporate corruption and functions of independent and internal auditors. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 2. № 1. С. 45–51.
24. Rittenberg, L.E. (2015). Internal audit as an organizational function. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/rittenberg_iasconference2015.pdf (дата звернення: 08.11.2020).
25. Symes, S. (2019). What is the function of an accounting audit. 2019. April, 24. URL: <https://smallbusiness.chron.com/function-accounting-audit-17398.html> (дата звернення: 08.11.2020).
26. What is the function of the Office of Internal Audit and Assurance? (2012). Texas Southern University. URL: <http://www.tsu.edu/about/administration/department-of-audit-compliance/internal-audit-and-fraud/functions-of-auditing.html> (дата звернення: 08.11.2020).
27. Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements (2018). URL: <http://www.ifac.org/publications-resources/2018-handbook-international-quality-control-auditing-review-other-assurance> (дата звернення: 08.11.2020).

References:

1. Adams, R. (1995). *Osnovy audyta: per. s anhl. pod red. Ya.V. Sokolova* [Basics of audit]. Moscow: Audyt, YuNYTY. (in Russian)
2. Akimova, T.V., Mamchur, O.V., Salivonchyk, O.S. (2019). *Osnovni teoretychni zasady orhanizatsii kontrolno-reviziinoi roboto na pidprijemstvi* [Basic theoretical principles of organization of control and audit work at the enterprise]. *Eastern Economy: Economics, Business and Management*, vol. 2(12), pp. 373–380.
3. Arens, A., Lobbek, J. *Audyt : per. s anhl. Hl. red. Seryy Ya.V. Sokolov* [Audit]. Moscow: Fynansy i statystyka. (in Russian)
4. Bardash, S.V. (2013). Zakhyst interesiv korystuvachiv finansovoї zvitnosti: stan ta pidkhody do harantuvannia [Protection of interests of users of the financial reporting: a condition and approaches to guaranteeing]. *NASOA Scientific Bulletin*, vol. 2, pp. 20–27.
5. Bezverkhyy, K. (2014). Metodyka vykorystannia analitychnykh protsedur pry otsintsi efektyvnosti systemy vnutrishnnohospodarskoho kontroliu pidprijemstva [Methods of using analytical procedures in assessing the effectiveness of the system of internal control of the enterprise]. *Accounting and auditing*, no. 11, pp. 17–24.
6. Bondar, V.P. (2008). *Kontseptsii rozvytku audytu v Ukrayini: teoriia, metodolohiia, orhanizatsiia: monohrafiia* [The concept of audit development in Ukraine: theory, methodology, organization: monograph]. Zhytomyr: ZhDTU. (in Ukrainian)
7. Hrytsyshen, D.O., Nazarenko, T.P. (2018). Doslidzhennia audytu efektyvnosti v systemi derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukrayini [Research of efficiency audit in the system of state financial control in Ukraine]. *Technological audit and production reserves*, vol. 4, no. 4(42), pp. 25–30.
8. Dmytrenko, I.M. (2013). *Kontseptsii rozvytku audytu korporatyvnykh system: monohrafiia* [The concept of corporate systems audit development: monograph]. Kyiv: Kondor. (in Ukrainian)
9. Kamenska, T.O. (2010). *Vnutrishnii audyt. Suchasnyi pohliad: monohrafiia* [Internal audit. Modern view: monograph]. Kyiv: DP “Inform.-analit. ahentstvo”. (in Ukrainian)
10. Kinashchuk, L.L. (2012). Analiz osnovnykh prychyn vynyknennia audytu v systemi finansovoho kontroliu [Analysis of the main causes of audit in the system of financial control]. *European perspectives*, no. 2, part 2, pp. 203–207.
11. Kostyuk, B.V. (2016). Diievist i efektyvnist zdiisnennia audytu dla ekonomichnoi stabilizatsii derzhavy [Effectiveness and efficiency of audit for economic stabilization of the state]. *Business inform*, no. 6, pp. 192–196.
12. Kurianov, V.V. (2019). Derzhavnyi finansovyj kontrol: sutnist ta syntez pohliadiv [State financial control: essence and synthesis of views]. *Economy. Finances. Management: current issues of science and practice*, no. 10, pp. 133–140.
13. Lovinska, L.G., Stefaniuk, I.B. (2006). *Orhanizatsiia bukhhalterskoho obliku ta finansovoho kontroliu v suchasnykh umovakh hospodariuvannia v Ukrayini* [Organization of accounting and financial control in modern business conditions in Ukraine]. Kyiv: NDFI. (in Ukrainian)
14. Matviichuk, L. (2020). Audyt osnovnykh zasobiv v ahrarnomu sektorі: spetsyfika, zavdannia ta perspektyvy [Audit of fixed assets in the agricultural sector: specifics, objectives and prospects]. *Institute of Accounting, Control and Analysis in the context of globalization*, vol. 1, pp. 38–48. DOI: <https://doi.org/10.35774/ibo2020.01.038>
15. Multanivska, T.V., Horiaieva, M.S. (2014). Zastosuvannia rezultativ roboto vnutrishnih audytoriv pid chas zdiisnennia audytu finansovoї zvitnosti [Application of the results of the work of internal auditors during the audit of financial statements]. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, vol. 9–1, part 1, pp. 221–224.
16. Nevidomyi, V., Kanonishena-Kovalenko, K. Nova yakist Rakhunkovoi palaty Ukrayni: stratehia rozvytku [New quality of the Accounting Chamber of Ukraine: development strategy]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economy*, no. 3(204), pp. 40–50. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2019/204-3/6>

17. Osadcha, O.O. (2018). Systema vnutrishnogo audytu subiekta hospodariuvannia v suchasnykh sotsialno-ekonomicznykh umovakh [The system of internal audit of the business entity in modern socio-economic conditions]. *Bulletin of NUVGP*, vol. 4(84), pp. 268–276. DOI: <https://doi.org/10.31713/ve4201826>
18. Pietukhova, T.O. (2010). Audyt liudskoho kapitalu v sistemi upravlinnia pidpryiemstvamy zaliznychnoho transportu [Audit of human capital in the management system of railway transport enterprises]. *Bulletin of Economics, Transport and Industry*, no. 31, pp. 219–222.
19. Redko, O.Yu. (2008). *Audyt v Ukrayini: morfolohiya: monografiia* [Audit in Ukraine: morphology: monograph]. Kyiv: DP «Inform.-analit. ahentstvo». (in Ukrainian)
20. Robertson, J. (1993). *Audyt: per. s anhl.* [Audit]. Moscow: KPMG, Audytorskaia fyrma «Kontakt». (in Russian)
21. Riadska, V.V. (2013). Metamorfoz kontrolnoi funktsii audytu [Metamorphosis of audit control function]. *Bulletin of ZhSTU*, no. 3(65), pp. 55–62.
22. Sherstiuk, O.L. (2017). *Audyt finansovoi informatsii: monografiia* [Audit of financial information: monograph]. Kyiv: Natsionalnyi naukovyi tsentr «Instytut ahrarnoi ekonomiky». (in Ukrainian)
23. Ivakhnenkov, S. (2017). Corporate corruption and functions of independent and internal auditors. *Scientific notes of NaUKMA*, vol. 2, no. 1, pp. 45–51.
24. Rittenberg, L.E. (2015). Internal audit as an organizational function. Available at: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/rittenberg_iasconference2015.pdf (accessed 8 November 2020).
25. Symes, S. (2019). What is the function of an accounting audit. 2019. April, 24. Available at: <https://smallbusiness.chron.com/function-accounting-audit-17398.html> (accessed 8 November 2020).
26. What is the function of the Office of Internal Audit and Assurance? (2012). Texas Southern University. Available at: <http://www.tsu.edu/about/administration/department-of-audit-compliance/internal-audit-and-fraud/functions-of-audit-ing.html> (accessed 8 November 2020).
27. Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements (2018). Available at: <http://www.ifac.org/publications-resources/2018-handbook-international-quality-control-auditing-review-other-assurance> (accessed 8 November 2020).

Мельник Е. П.

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ПОЛНОМОЧИЙ СУБЪЕКТОВ АУДИТА В УКРАИНЕ

Резюме

Исследованы особенности распределения полномочий субъектов независимого, государственного и внутреннего аудита на основе делегированных им функций. Идентифицированы информационная и защитная функции аудита, которые реализуются уполномоченными субъектами. Установлено, что реализация указанных функций осуществляется субъектами аудита в интересах различных групп пользователей. При этом каждый из названных видов аудита имеет свою предметную область. На примере реализации информационной и защитной функций аудита установлено, что существующая система распределения полномочий между субъектами аудита характеризуется их дублированием, признанием заинтересованными лицами дополнительных затрат, недостаточной реализацией ожиданий пользователей. Для устранения и нейтрализации указанных проблем нами предложено принять меры по устраниению дублирования полномочий, предоставить большие возможности субъектам государственного аудита использовать работу внутренних аудиторов, пересмотреть на основе ожиданий пользователей информации целесообразность использования результатов работы различных субъектов аудита.

Ключевые слова: аудит, субъекты аудита, независимый аудит, государственный аудит, внутренний аудит, функции аудита.

Melnyk Kateryna

National Scientific Center «Institute of Agrarian Economics»

FUNCTIONAL DISTRIBUTION OF POWERS OF AUDIT SUBJECTS IN UKRAINE

Summary

The features of the distribution of powers between the subjects of independent, state and internal audit on the basis of the functions delegated to them are studied. It is established that among the audit functions can be distinguished informational and protective. The audit generates additional information flows that contain an assessment of the verified information and is the source of assurance. These functions are implemented by the subjects of independent, state and internal audit in the interests of different users of the audit results. In this case, each of these types of audit has its own subject area. It is mostly, but not completely, common to independent and internal audit, but may be considered exclusive to public audit. On the example of the implementation of them, we established that the existing system of distribution of powers between audit entities is characterized by their duplication, incurring additional costs by stakeholders, insufficient implementation of user expectations. These problems are caused not only by the inconsistency of the subject area of the audit performed by different entities, but also by limitations in the information needs of different user groups. Another reason for the inefficient distribution of powers between audit subjects is the lack of sufficient opportunities for mutual use of independent, state and internal audit resources. The stated reasons are especially relevant for public audit entities. These problems lead to inefficient functioning of both the audit institution as a whole and its individual components. To eliminate and neutralize these problems, we propose to take measures to eliminate duplication of powers, provide greater opportunities for public audit entities to use the work of internal auditors, take into account interests of information users based on their expectations the feasibility of using the results of various audit entities. In particular, this concerns the possibility for stakeholders to choose the type of audit that will be more appropriate. Practical implementation of the developed proposals, in our opinion, will contribute to the realization of interest and growing of public trust to the results of the work of auditors.

Keywords: audit, audit subjects, independent audit, state audit, internal audit, audit functions.

УДК 631.162:004

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-23>

Лаврова-Манзенко О. О.

Ополонець Ю. О.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКОВИХ ПРОЦЕСІВ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ОБЛІКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Статтю присвячено дослідженняю необхідності впровадження та використання обліково-аналітичних систем бухгалтерського обліку на сільськогосподарських підприємствах України з метою підвищення ефективності їхньої роботи та спрощення процесів прийняття управлінських рішень в умовах глобалізації економіки. Проаналізовано основні завдання та проблеми, які виникають перед автоматизованими обліковими системами на початку їх використання на сільськогосподарських підприємствах. Досліджено переваги автоматизації операцій у господарській діяльності, виділено відмінності технології документування в комп'ютеризованих системах обліку від технології документування ручної форми обліку в сучасних умовах цифрового середовища та на тлі інтеграції таких систем у міжнародний економічний простір. Ключові слова: автоматизація ведення бухгалтерського обліку, економічне зростання, ефективність, облікова інформаційна система, прибутковість, програмне забезпечення, програмний продукт.

Постановка проблеми. На сучасному етапі господарювання автоматизація облікового процесу на будь-якому підприємстві дає можливість зменшити затрати часу на виконання роботи працівниками бухгалтерії та зекономити кошти, а головне – своєчасно забезпечить управлінський апарат необхідною інформацією. Рівень ефективності облікового процесу знаходиться у прямій залежності від своєчасності, достовірності та повноти інформації, що зумовлює необхідність застосування спеціалізованих комп'ютерних програм для автоматизації обліку. Сучасний ринок активно трансформується, у ньому виникають новітні об'єкти обліку та форми і способи відображення їх руху. Саме тому в теперішніх умовах господарювання перед підприємствами, які здійснюють свою діяльність, постає завдання вибрати програмні комплекси для автоматизації обліку та управління, які найбільше задовольнятимуть їхні потреби.

Підприємства сільськогосподарського сектору України в останні роки стали лідерами в динаміці розвитку та інтегрованості у світовий економічний простір. На сучасному етапі суб'єкти господарської діяльності все більше стикаються з проблемою потреби володіння ширшим колом інформації для ефективного ведення своєї діяльності та підтримання підприємства в прибутковому стані, як результат, більшість сільськогосподарських підприємств не може задовільнити ці потреби власними силами та все більше звертається до спеціалістів з упровадження інформаційних систем і технологій. Таким чином, знаходження перспективних напрямів організації інформаційно-облікового забезпечення бухгалтерського обліку, аналізу та управління на підприємствах сільськогосподарської галузі на основі використання комп'ютеризованих технологій за сучасних умов економічної ринкової нестабільності та стагнації є першочерговим завданням розвитку нинішньої економічної науки. Проте обсяг та якість інформаційних даних – це тільки просторовий вимір, який забезпечує здійснення дієвого, багатофункціонального обліку та управління діяльністю підприємства. Сьогодні в організації роботи бухгалтерського облікового процесу підприємств сільськогосподарської галузі не повною мірою реа-

лізовано потенціал максимального використання можливостей облікових інформаційних систем. Інформація є визначальним чинником, що характеризує рівень ризику господарської діяльності, оскільки саме висока поінформованість дає змогу мінімізувати ризики та забезпечити реалізацію власних конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням автоматизації облікових процесів на підприємствах сільськогосподарського сектору займалася низка вітчизняних і зарубіжних учених-економістів: Ф.Ф. Бутинець, М.С. Білуха, В.С. Завгородній, М.Ф. Огійчук, В.П. Подольський, В.Ф. Палій, Я.В. Соколов, О.С. Бородкіна, Б.І. Валуєва та ін. Значний внесок у розвиток системи автоматизованого управлінського обліку зробили такі вчені, як П.М. Гарасим, Л.В. Нападовська та ін. Особливості комп'ютерних технологій обліку економічної інформації розкрито в працях М.Т. Білухи, М.І. Козака, М.Н. Овсяннікової та ін. Однак сільськогосподарський ринок динамічно розвивається, особливо в частині форм і способів розрахунків та інтеграції у міжнародний економічний простір, а тому багато питань із даної теми дослідження залишаються не вирішеними, трансформуються і потребують сучасного поглибленаого погляду.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність даної теми зумовлена об'єктивною необхідністю побудови обліково-аналітичної системи на підґрунті інтегрованого підходу, яка здатна була б забезпечувати користувачів різних рівнів управління необхідною та достатньою інформацією для формування виважених управлінських рішень

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрутування потреби в упровадженні комп'ютерних інформаційно-облікових систем та технологій для автоматизації обліково-управлінського процесу на підприємствах сільськогосподарської галузі за допомогою створення цілісної інформаційно-облікової бази даних підприємства, розкриття сутності формування облікової інформації в сільськогосподарських підприємствах та аналіз забезпечення керівників підприємств сільськогосподарської галузі необхідною інформацією для їх ефективного функціонування та підтримки рівня конкурентоспроможності на ринку за умови

використання комп'ютерних програм ведення обліку діяльності.

Виклад основного матеріалу. Розвиток економіки та її перехід до ринкових стандартів сприяв розширенню кількості користувачів економічної інформації. Різноманітність спектру потреб користувачів такої інформації спричинює необхідність виокремлення різних видів бухгалтерського обліку, а саме: бухгалтерського обліку, фінансового обліку, податкового обліку та управлінського обліку; для надання інформації про діяльність фірми відповідним користувачем. Економічна інформація на рівні підприємства може бути представлена у вигляді схеми (рис. 1).

Інформаційна технологія бухгалтерського процесу – це система, заснована на використанні апаратного та програмного забезпечення для збору, накопичення, реєстрації, передачі, відображення, зберігання, пошуку, модифікації, аналізу, захисту та оприлюднення необхідної інформації для всіх відповідних підрозділів. Окрім нормативно-правових вимог та управлінських потреб, на організацію бухгалтерського обліку також суттєво впливає метод обробки бухгалтерської інформації, котрий залежить від виду бухгалтерського обліку та способу його організації. Необхідно чітко розмежувати поняття механізації бухгалтерії та комп'ютеризації (автоматизації). За процесу механізації техніка для обчислення виступає лише допоміжним засобом для оброблення інформації, за автоматизації ж технічні засоби задають схему та порядок ведення обліку: основні зміни відбуваються під час збирання, накопичення облікової інформації, її обробки, передачі та одержання звітних даних.

Розвиток сучасного ринку зумовлює потребу в перегляді та оновленні певних вітчизняних норм бухгалтерського обліку. По-перше, розвиток обліку в галузі сільського господарства за сучасних умов повинен базуватися на його комплексній автоматизації, що значно поліпшить якість процесів первинного обліку й оперативного контролю та зменшить трудомісткість.

По-друге, приділяючи увагу потребі комп'ютеризації облікових процесів, необхідно відзначити,

що автоматизація виробничого процесу у даній галузі господарювання має забезпечувати найбільш повний облік наявних виробничих витрат з урахуванням статей та їхніх елементів у розрізі центрів відповідальності (підрозділів, продукції), так і по підприємству загалом. Це дасть змогу бухгалтерам надійно та достовірно визначити собівартість продукції та виконання робіт.

Аграрний облік відрізняється від бухгалтерського обліку підприємств інших галузей, оскільки це складна система, організація обліку в якій має свої унікальні функції та потребує відповідної схеми відображення господарських операцій. Автоматизація бухгалтерського та управлінського обліку (як засіб контролю діяльності) та чітка взаємодія між ними можуть допомогти вирішити цю проблему. В аграрному секторі дефіцит висококваліфікованої робочої сили є найбільш очевидним, тому існує потреба в максимальній автоматизації окремих елементів діяльності, що є невід'ємною частиною зростання конкурентних переваг фірм у сучасних умовах, зрештою, це дає змогу успішно конкурувати з іншими компаніями-конкурентами на внутрішньому та зовнішньому ринках [6, с. 51].

Поняття та концепції інформаційних систем все ширше застосовуються за комп'ютеризації світової економіки, стають дедалі надійнішими та необхіднішими для вітчизняних сільськогосподарських підприємств. Інформаційні системи містять у собі функції, які необхідні під час планування потреби у ресурсах для виробництва, технологічного аспекту виробництва, підготовки бюджетів грошових ресурсів – витрат і доходів та дотримання контролю над їх використанням.

Сучасні програмні продукти для автоматизації обліку мають широкий спектр функцій та гнучкі можливості, до яких належать:

- обліковування та розподіл затрат;
- облік виробничої діяльності та руху готової продукції;
- розрахунки собівартості реалізованої продукції рослинництва;
- облік матеріальних ресурсів;
- облік посівних культур;

Рис. 1. Структура економічної інформації

Джерело: сформовано авторами на основі [2, с. 50]

Таблиця 1

Переваги та зміст автоматизації у виробничих та облікових процесах

№	Переваги	Зміст переваги
		3
1	Підвищення продуктивності	Порівняно з компаніями, які використовують лише невелику кількість автоматизованих систем, автоматизація виробництва може збільшити обсяг виробництва в кілька разів (2–3). Навіть обладнання може експлуатуватися протягом тривалого часу з відносно незначним зовнішнім оглядом або технічним обслуговуванням.
2	Зменшення витрат	Завдяки автоматизації складні виробничі процеси можуть бути спрощені до найменшої частини виробництва. Поки програма автоматизації підтримує ефективність та зменшує виробничі витрати шляхом оптимізації споживання енергії та використання технологій із низьким рівнем забруднення, вона може постійно оновлюватися.
3	Змінність фокусу	Працівники компанії можуть зосередитися на важливіших завданнях, які потребують повної міри використання їх знань та вмінь.
4	Безпека на робочому місці	Після запровадження автоматизації корпоративним працівникам не доведеться турбуватися про виконання найнебезпечніших і трудомістких завдань. Автоматизація цих процесів може зменшити кількість нещасних випадків та допомогти працівникам підтримувати міцне здоров'я протягом тривалого періоду.

Джерело: сформовано авторами на основі [2, с. 103]

- формування фінансових показників;
- управління транспортом;
- формування регламентованої звітності.

Зважаючи на окреслений потенціал автоматизованих облікових інформаційних систем, можемо сформулювати основні переваги їх імплементації та функціональний їх зміст для підприємств сільськогосподарської галузі (табл. 1).

Окреслені функціональні можливості дають можливість системі покривати потреби в отриманні оперативної та актуальної інформації щодо основних показників роботи фірми, що відповідає потребам керівництва та дає змогу менеджменту оперативно та вчасно моніторити та контролювати виконання робіт на сільськогосподарському підприємстві та вносити відповідні коригування [2, с. 56].

На українській території найпоширенішими програмними продуктами в аналізованій сфері є «Галактика», «ERP-системи», «Підприємство», «Парус-Підприємство», «КУБ».

Особливій уваги, на нашу думку, заслуговує продукт «ERP-системи». Серед безлічі функцій системи ERP найважливішим є підтримка виробничого процесу. Точніше, він описує функції трьох основних процесів випереджаючого економічного відтворення: придбання матеріальних ресурсів, фактичного виробництва та реалізації. Суттєвим недоліком кожного з означених програмних комплексів є те, що вони не отримують автоматичного доступу та можливості обміну інформацією про всі структурні підрозділи підприємства на основі їхньої функціональної структури. В агробізнесі перспективним і досить поширеним заходом є комп'ютеризація управлінського обліку на основі складних систем, пов'язаних з автоматизованими робочими місцями. Побудова цієї автоматичної системи бухгалтерського обліку базується на об'єднанні декількох локальних автоматизованих робочих місць у велику та складну систему. Кожна локальна система поєднує сукупність витрат, які становлять собівартість окремого виду продукції та загальні витрати підприємства [1, с. 22].

Бухгалтерський облік господарської діяльності, організований за допомогою автоматизованих робочих місць, повинен базуватися на таких нормативних постулатах: бухгалтерська інформація обробляється в режимі реального часу на робочому місці бухгалтерії; проводити діалогову роботу між працівниками та комп'ютерами; організувати документообіг на електронних носіях; ефективність обробки бухгалтерської інформації та складання внутрішньо економічних звітів; створення умов для ефективної

організації контролю рахунків промислової діяльності; автоматизація зв'язку між різними робочими місцями, тобто автоматизація через підключені автоматизовані робочі місця [4, с. 10].

Коли автоматизується система бухгалтерського обліку сільськогосподарських підприємств, виникнуть такі проблеми:

1) вибір методу розроблення бухгалтерської інформаційної системи:

- варіант 1 – адаптувати типовий пакет програм до умов конкретного додатка;
- варіант 2 – розробити «нестандартну» інформаційну систему (з нуля);

2) вибір готового програмного продукту чи програмних технологій та засобів проектування бухгалтерських інформаційних систем;

3) обґрунтування конфігурації технічної-інформаційної системи автоматизації бухгалтерського обліку (автоматизовані функції та склад бухгалтерської роботи);

4) перевірка інформаційно-технологічної бази бухгалтерської інформаційної системи;

5) рівень інтеграції бухгалтерської інформаційної системи та інших незалежних від функціональних підсистем інформаційних систем бухгалтерського обліку, підсистема в інтегрованій інформаційній системі підприємства, складова частина інформаційної системи підприємства;

6) обмеження витрат та часу на створення інформаційно-облікової системи.

На думку С.В. Кovalя, найвигідніше організовувати складну автоматизовану роботу на робочому місці всередині кожного структурного підрозділу підприємства. Автоматизовані робочі місця в кожному структурному розділі становитимуть єдину систему корпоративного комп'ютерного обліку. Обмін інформацією від одного автоматизованого робочого місця до іншого може відбуватися через паперові носії, флешки, засоби електронної пошти та локальні комп'ютери [5, с. 10].

Однак найкращим варіантом організації автоматизації процесів бухгалтерського обліку в сільськогосподарському підприємстві є створення єдиної бази даних підприємства. База даних – це потужний інструмент для збору, аналізу та організації інформації, здатність публікувати інформацію в режимі реального часу та багатофункціональність її використання ще більше збільшують переваги її роботи. У найпростішому випадку ви можете використовувати інструменти, надані системою управління базами даних, для доступу до інформації бази даних. Завдяки такій організації обмін інфор-

мацією через єдину базу даних може підвищити ефективність та мобільність різних структурних підрозділів сільськогосподарських підприємств.

Ефективність від створення цілісної системи бази даних поліпшить організацію бухгалтерського процесу, що вплине на загальні результати бізнесу [7, с. 29].

Зазвичай структурні підрозділи знаходяться далеко від центральних бухгалтерських та адміністративних установ підприємства, а отже, запровадження автоматизації обліку супроводжується складнощами в уведені інформації бухгалтерської системи. Використання комп'ютерного обладнання та застосування мереж компаній і глобальних інформаційних мереж можуть допомогти виправити цю ситуацію. Таким чином, відповідальний за виробничий структурний елемент може вводити відповідні дані відразу після завершення технічних операцій, наприклад із приплоду біологічних активів або збирання врожаю в сільській місцевості. Як результат, бухгалтери та головні бухгалтери зможуть отримувати миттєву інформацію про виробничі витрати та випуск готової продукції [3, с. 38].

Заходи з розвитку бухгалтерського обліку спрямовані на вдосконалення методу та організації призначеної системи як частини загального процесу. Водночас ефективність заходів щодо вдосконалення може бути виражена економічними та якісними показниками. Економічні показники отриманих даних із результатів відображають скорочення трудових, часових та фінансових витрат. Якісні показники відображають ступінь увдосконалення методології, організації та технології обліку. Завдяки всебічному огляду отриманих результатів можна найбільш повно пояснити ефективність заходів щодо розвитку бухгалтерського обліку сільськогосподарських підприємств [5, с. 15].

Відповідно до закону, всі суб'єкти господарювання повинні вести бухгалтерський облік та складати фінансову та податкову звітність. Водночас бухгалтерський облік в організації повинен відповідати законодавству України та бути оновленим; усі процеси бухгалтерського обліку повинні бути оптимізовані – потрібен найменший обсяг роботи та найбільша можливість для аналізу даних.

Лише за допомогою автоматизації бухгалтерського обліку ці проблеми можна вирішити якісно, тому основним напрямом удосконалення бухгалтерського обліку та його організації в сільському господарстві є автоматизація. Але автоматизація не лише пришвидшить виконання бухгалтерських робіт, а й виступає важливим фактором у бухгалтерських організаціях. Тому найкращого ефекту від використання комп'ютеризації в бухгалтерських облікових процесах можна отримати шляхом увдосконалення організації самого методу бухгалтерського обліку та збільшити його атрибути контролю на основі застосування відповідного програмного та апаратного забезпечення.

Висновки і пропозиції. Сільськогосподарські підприємства України здебільшого характеризуються складністю організації та масштабністю своєї діяльності. Ці чинники ускладнюють обліковий процес та зумовлюють потребу в налагодженні специфічної системи внутрішнього контролю, котра забезпечить повноту та достовірність облікової інформації. Автоматизація облікових процесів із застосуванням спеціалізованих програмних комплексів, а головне – їх взаємною інтеграцією з виробничими автоматизованими системами здатна забезпечити оперативність первинного обліку та можливість формування аналітичних звітів інформації для управлінських потреб. Саме швидкість та точність даних первинного обліку дають можливість менеджменту сільськогосподарського підприємства ефективно реагувати на зміни ринкової кон'юнктури, особливо в період пікових сезонних навантажень. Створення системи автоматизованих робочих місць на сільськогосподарських підприємствах дасть змогу бухгалтерській службі якісно задоволити інформаційні потреби керівництва шляхом формування цілісної інформаційно-облікової бази даних підприємства. Така інформація, особливо в частині поточних обсягів готової продукції (зібраного прямо зараз урожаю), дасть змогу керівництву бути більш маневреними на ринку, приймати необхідні рішення швидко та водночас виважено, реалізовувати конкурентний потенціал підприємства, оскільки основою таких дій стане оперативна та надійна інформація.

Список використаних джерел:

1. Бондур Т.О. Проблеми обліку виробництва у рослинництві після впровадження П(С)БО 30 «Біологічні активи». URL: <http://intkonf.org/bondur-to-problemi-obliku-virobnitstva-u-roslinnitstvi-pislyva-vprovadzhennya-psbo-30-biologichni-aktiviv/> (дата звернення: 01.11.2020).
2. Івахненков С.В. Класифікація програмного забезпечення обліку і контролю. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2018. № 7. С. 55–64.
3. Інформаційні системи бухгалтерського обліку : підручник / за ред. Ф.Ф. Бутинця. Житомир : Рута, 2014. 404 с.
4. Інформаційні системи і технології в економіці : посібник / за ред. В.С. Пономаренка. Київ : Академія, 2018. 544 с.
5. Коваль С.В. Удосконалення комп'ютерного обліку у сільськогосподарських підприємствах. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2012. № 3(19). С. 161–163.
6. Палий В.Ф., Соколов Я.В. АСУ і проблеми теорії бухгалтерського учета. *Фінанси и статистика*. 2018. 224 с.
7. Сава А.П. Проблеми і перспективи застосування облікових комп'ютерних технологій в управлінні аграрними підприємствами. *Статий розвиток економіки*. 2011. № 3. С. 193–199.

References:

1. Bondur T.O. (2020). *Problemy obliku vyrobnytstva u roslynnystvi pislyva vprovadzhennya P(S)BO 30 «Biolohichni aktyvy»* [Problems of accounting for production in crop production after the introduction of P (S) BU 30 "Biological activations"]. Available at: <http://intkonf.org/bondur-to-problemi-obliku-virobnitstva-u-roslinnitstvi-pislyva-vprovadzhennya-psbo-30-biologichni-aktiviv/> (accessed 01 November 2020).
2. Ivaxnenkov S.V. (2018). *Klasyifikatsiya prohramnoho zabezpechennya obliku i kontrolyu* [Classification of accounting software and control]. *Accounting and Auditing*, no. 7, pp. 55–64.
3. Butynets F.F. (2014). *Informatsiyini systemy bukhhalters'koho obliku* [Accounting information systems]. Zhytomyr: Ruta. (in Ukrainian)
4. Ponomarenko S.V. (ed.) (2018). *Informatsiyini systemy i tekhnolohiyi v ekonomitsi: posib. dlya stud. vuziv* [Information systems and technology in economy: manual. for students. universities]. Kyiv: Akademiya. (in Ukrainian)
5. Koval S.V. (2012). *Udoskonalennya kompyuternoho obliku u sil's'kohospodars'kykh pidpryemstvakh* [Improvement of computer accounting in agricultural enterprises]. *Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, no. 3(19), pp. 161–163.

6. Palij V.F., Sokolov J.V. (2018). *ASU y problemu teoryy bukhhalterskoho ucheta* [ACS and problems of the theory of the accounting scientist]. Fynansy y statystyka. (in Russian)
7. Sava A.P. (2011). *Problemy i perspektyvy zastosuvannya oblikovykh komp'yuternykh tekhnologiy v upravlinni agrarnymy pidpryyemstvamy. Stalyy rozvytok ekonomiky* [Problems and prospects of application of accounting computer technologies in management of agrarian enterprises]. Sustainable Economic Development: All-Ukrainian Research and Production Journal, no. 3, pp. 193–199.

Лаврова-Манзенко Е. А.

Ополонец Ю. А.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТНЫХ ПРОЦЕССОВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ УЧЕТНО-ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

Резюме

Статья посвящена исследованию актуальности внедрения и использования учетно-аналитических систем бухгалтерского учета на сельскохозяйственных предприятиях Украины для повышения эффективности работы предприятий и упрощения процессов принятия управленческих решений в условиях глобализации экономики. Проанализированы основные задачи и проблемы, которые возникают перед автоматизированными учетными системами в начале их использования на сельскохозяйственных предприятиях. Исследованы преимущества автоматизации операций в хозяйственной деятельности, выделены отличия технологии документирования в компьютеризированных системах учета от технологии документирования ручной формы учета. Система автоматизации учетных процессов является не просто инструментом сокращения затрат рабочего времени, а в первую очередь способом оптимизации информационного обеспечения управленческих процессов.

Ключевые слова: программное обеспечение, автоматизация ведения бухгалтерского учета, программный продукт, экономический рост, прибыльность, эффективность.

Lavrova-Manzenko Olena

Oppolnets Yuliia

Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING PROCESSES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES USING ACCOUNTING AND INFORMATION SYSTEMS

Summary

The article explores the need for the introduction and use of accounting and analytical accounting systems in agricultural enterprises of Ukraine to improve the efficiency of enterprises and simplify management decision-making in a globalized economy. The main goal that precedes the beginning of automation of accounting at enterprises is determined. The main approaches to the beginning of use of automated accounting systems at the enterprises of Ukraine are considered. The main tasks and problems that arise before automated accounting systems at the beginning of their use in agricultural enterprises and ways to solve them are analyzed. The article investigates the advantages of automation of operations in economic activity, highlights the differences of documentation technology in computerized accounting systems from the technology of manual accounting. The principles of work of remote workplaces and their mutual integration with the central database as one of the options for the introduction of accounting automation are presented. The nuances of the application of such a system and the advantages of its implementation in agricultural enterprises are considered. The main software products that can be used as a basis for automation of accounting at agricultural enterprises of Ukraine are given. Only with the help of accounting automation these problems can be solved qualitatively, so the main direction of improving accounting and its organization in agriculture is automation. But automation will not only speed up the execution of accounting work, but also is an important factor in accounting organizations. Therefore, the best effect from the use of computerization in accounting processes can be obtained by improving the organization of the method of accounting and increase its control attributes through the use of appropriate software and hardware. Based on the work, it is concluded that the automation of accounting processes of the whole economy and in particular of agricultural enterprises is indispensable in the modern development of computer technology and the entry of enterprises to a new level of operation.

Keywords: software, accounting automation, software product, economic growth, profitability, efficiency.

УДК 657.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-84-24>

**Скрипник М. І.
Григоревська О. О.**

Київський національний університет технологій і дизайну

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЄЮ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

Метою статті є розвиток теоретичних положень та розроблення методичних рекомендацій з удосконалення підходів до формування системи інформаційного забезпечення управління диверсифікацією діяльності суб'єктів туристичної індустрії. У статті запропоновано етапи формування інформаційно-аналітичного забезпечення управління диверсифікацією суб'єктів туристичної індустрії. Наведено характеристику елементів стратегічної інформації з позиції впливу на неї підсистеми бухгалтерського обліку та економічного аналізу. На основі наведених пропозицій запропоновано комплексну модель інформаційно-аналітичного забезпечення формування диверсифікаційної стратегії суб'єктів туристичної індустрії, яка включає оцінку інформації для зміни або коригування стратегії, опис інформації для оцінки ризиків вибраної диверсифікаційної стратегії; оцінку інформації для розроблення й обґрутування стратегії диверсифікації; забезпечення своєчасного виконання стратегії; прийняття альтернативного рішення щодо вибору диверсифікаційної стратегії. Використання запропонованого методологічного підходу дало змогу обґрунтіввати порядок застосування методичних прийомів оцінки диверсифікаційної стратегії суб'єктів туристичної індустрії, зокрема в частині уточнення послідовності її вибору.

Ключові слова: диверсифікація, стратегія диверсифікації, інформаційно-аналітичне забезпечення, бухгалтерська звітність, ризики.

Постановка проблеми. Розвиток туристичної індустрії – один зі стратегічних напрямів реформування економіки України, про що свідчать дані Стратегії розвитку ринку туристичних послуг в Україні до 2026 р. [7], та один із важливих напрямів розвитку світової економіки (виходячи із загального внеску туризму у світовий ВВП – 9,6%). Але спалах світової пандемії коронавірусної інфекції COVID-19 став триггером деструктивного впливу на туристичний сектор світової економіки. Так, відповідно до даних «Барометру світового туризму», опублікованого Всесвітньою організацією туризму (UNWTO), така ситуація сприяла скороченню прибуттів у період січня-вересня 2020 р. на 22% порівняно з аналогічним періодом 2019 р. Okрім того, туристична статистика свідчить про скорочення кількості туристичних відвідувань на 57%, що продукувало втрати близько 80 млрд дол. США надходжень від туризму [10].

За даними Державного комітету статистики, туристична індустрія України також чутливо відреагувала на поточну ситуацію. Так, оцінюючи вплив чинників, що стримують діяльність суб'єктів туристичної діяльності України, відзначено обмежений попит, фінансові обмеження та інші чинники (пандемія, наявність фактору невизначеності тощо), що характеризується зменшенням внесків прямих надходжень від туризму у виробництво ВВП за вересень 2017 р. – вересень 2020 р. з 3,03% до 1,52% та скороченням мережі суб'єктів туристичної діяльності України – юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців у 2020 р. на 35,57% порівняно з 2017 р., що становить 1 867 одиниць, тоді як за попередні роки спостерігалася позитивна динаміка у збільшенні їх чисельності [7].

Тому для сучасних підприємств туристичної індустрії, що здійснюють діяльність в умовах невизначеності економічного середовища, високої конкуренції та глобального спалаху й оголошення світової пандемії коронавірусної інфекції COVID-19, актуальнується проблема пошуку можливих заходів щодо стабілізації їхнього місця на ринку.

Одним із таких заходів виступає диверсифікація діяльності, що, своєю чергою, потребує розроблення та застосування нових підходів до управління господарською діяльністю, які базуються на якісному інформаційному забезпеченні прийнятих рішень щодо розроблення, реалізації та коригування стратегії адаптації до змін, що відбуваються.

Так, своєчасне і достовірне інформаційно-аналітичне обґрутування стратегічних рішень дасть змогу успішно реалізувати адаптивні можливості організації щодо своєчасного реагування на зміни у зовнішньому підприємницькому середовищі, стратегічні ініціативи та адаптивні заходи як відповідну реакцію на зовнішні впливи та чинники ризику. Наявність теоретико-методичного недопрацювання в даній площині наукового знання визначило актуальність вибраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати, отримані вітчизняними та закордонними вченими [1–14], ґрунтуються на узагальненні наукових досліджень у сфері економіки, управління, бухгалтерського обліку, звітності та контролю.

Значний внесок у теорію та методику розвитку напрямів диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання здійснили Ваденфілд Аді (Weidenfeld Adi) [14], Бенар Абделаті (Benar Abdelati M) [9], Біл Брамвел (Bramwell Bill) [9], Джастін Мурхад (Moorhead Justin) [13], Х.В. Дрималовська [3] та ін. Зокрема, дослідниками запропоновано теоретичні положення розроблення диверсифікаційних стратегій туристичних продуктів, ринку, галузей та регіонів, а також суміжних видів діяльності туристичній галузі. Наведено наслідки стратегії диверсифікації туризму та охарактеризовано потенційну роль туризму в стратегіях смарт-спеціалізації.

Окрім аспектів формування стратегічної управлінської інформаційно-аналітичної системи підприємства розглядалися у працях Б. Буй (Bui B.) [10], С. Де Вілдерс (De Villiers C.) [10], Лі Вухань (Li Wuhuan) [12], Сан Ліанг (Sun Liang) [11]. Авторами досліджено концепції диверсифікованого управління, проблеми, що виникають у результаті диверсифікованого управління, та відповідні методи їх подолання. Okрім того, проаналізовано

проблеми, спричинені надмірним диверсифікованим управлінням, та контрзаходи, сформовані на основі обліково-аналітичної інформації системи управлінського обліку.

Питанням формування, розкриття та аналізу інформації про диверсифікаційні стратегії суб'єктів господарювання присвятили свої праці Т.В. Момонт [5; 6], А.А. Алабугін [1], Р.А. Алабугіна [1], К.К. Кателкин [1]. Так, дослідники визначають можливості здійснення оцінки диверсифікаційного потенціалу та визначення ефективності процесів диверсифікації.

Одним із дослідників, який приділив увагу диверсифікації як одному з методів мінімізації ризиків, є Д.В. Буньковский [2].

Видлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У проаналізованих публікаціях досліджено проблеми диверсифікаційних процесів, виділено теоретичні та методологічні аспекти диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання. Але не досліджувалися особливості формування стратегії диверсифікації діяльності, які б ґрутувалися на характерних рисах та особливостях сучасного туристичного продукту, врахуванні фактору ризику діяльності саме підприємств туристичної індустрії. Недостатньо опрацьовані питання формування інформаційного забезпечення для економічного аналізу ефективності впровадження диверсифікаційних стратегій, що, на нашу думку, потребує подальших більш змістовних та ґрунтовних досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розвиток теоретичних положень та розроблення методичних рекомендацій з удосконалення підходів до формування системи інформаційного забезпечення управління диверсифікацією діяльності суб'єктів туристичної індустрії.

Виклад основного матеріалу. Не викликає сумніву той факт, що якісне інформаційне забезпечення сприятиме підвищенню обґрутованості, оперативності та аналітичності інформації про розроблення стратегії диверсифікації діяльності суб'єктів туристичної індустрії відповідно до сучасних вимог управління, підсиленню відповідальності виконавців та забезпечення мінімізації ризиків. Так, завдяки системі інформаційного забезпечення управління диверсифікацією діяльності суб'єкти туристичної індустрії мають змогу адаптуватися до зовнішнього підприємницького середовища та ризиків суспільства, посилити конкурентну позицію, максимально й ефективно використовувати можливості розвитку.

Переважна частина економічної інформації, яка з метою управління суб'єктами господара-

рювання формується в його обліковій системі, використовується на різних рівнях управління. Залежно від якості, своєчасності і достовірності вказаної інформації оцінюється процес прийняття управлінських рішень та їх ефективність. Тому можна стверджувати, що належна організація інформаційного забезпечення створює необхідні передумови для ефективного управління суб'єктом господарювання туристичної галузі.

Формування інформаційного забезпечення диверсифікаційними заходами підприємств (у тому числі туристичної індустрії) повинно здійснюватися з урахуванням результатів теоретичного опрацювання даного проблемного питання, результатом чого стало виділення етапів формування інформаційного забезпечення управління диверсифікацією суб'єктів туристичної індустрії (табл. 1).

Можемо зробити висновок, що під інформаційно-аналітичним забезпеченням управління диверсифікацією діяльності суб'єктів туристичної індустрії слід розуміти взаємопов'язану сукупність інструментів бухгалтерського обліку і звітності, аналізу і контролю, використання яких сприяє формуванню комплексу релевантної інформації, що відповідає потребам менеджменту для розроблення та обґрунтування стратегії диверсифікації, контролю реалізації диверсифікаційної стратегії, оцінки ризиків вибраної диверсифікаційної стратегії, зміни або коригування стратегії.

Розглянемо детальніше елементи такого інформаційно-аналітичного забезпечення, узагальнені та представлені в табл. 2, що дає змогу визначити зміст і представлення інформації для кожного складника.

Зміст і характер стратегічної інформації зумовлений метою, визначеною в стратегії підприємств туристичної індустрії.

Так, оскільки, важливі стратегічні рішення затверджуються топ-менеджментом суб'єкта господарювання, інформація повинна бути адаптована для нього через призму завдань стратегічного аналізу. Таким чином, стратегічна інформація представлена даними, попередньо аналітично обробленими та підготовленими для реалізації прийняття рішень у межах конкретних стратегічних цілей. Тому, як зауважує А.О. Макурина, «в інформаційній системі повинні бути передбачені ефективні інструменти обробки даних, програмні модулі, які автоматично перетворюючи і комбінуючи дані, оновлюють для виконавців, залучених до підготовки інформації для стратегічного планування, аналітичні звіти, створені з використанням вбудованих в інформаційні системи інструментів обробки даних» [4].

Таблиця 1

Етапи формування інформаційно-аналітичного забезпечення управління диверсифікацією суб'єктів туристичної індустрії

Етап	Характеристика
Окреслення інформаційних запитів	Розкриття інформаційних запитів у частині огляду ринку туристичних послуг, ризиків, сильних та слабких сторін (установлення ступеня точності, частоти отримання такої інформації)
Накопичення та систематизація інформації	Систематизація та відбір джерел інформації, строків її подання, аналітичність інформації, її групування та таксономія
Передача та групування інформації, її оцінка	Обґрунтування доцільності представлення отриманої інформації (графічна форма, модель, презентація тощо)
Узагальнення інформації та формування комплексного висновку про можливість формування диверсифікаційної стратегії підприємств туристичної індустрії та її аналіз	Результат обробки інформації, отриманої в результаті аналізу ризиків та успішності реалізації стратегії. Моделювання варіантів зміни або коригування стратегії, системи та цільових значень показників, що виражають стратегію. Заходи, що підвищують ефективність реалізації стратегії і знижують ймовірність настання її ризиків

Джерело: власна розробка

Таблиця 2

**Характеристика елементів стратегічної інформації
з позиції впливу на неї підсистеми бухгалтерського обліку та економічного аналізу**

ПІДСИСТЕМА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ	ЕЛЕМЕНТ	ПІДСИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ
Управлінська інформація, яка надходить із зовнішнього і внутрішнього підприємницького середовища суб'єкта господарювання	<i>Інформація для розроблення й обґрутування стратегії диверсифікації</i>	Застосування з метою прийняття стратегічних рішень після аналітичної обробки. Інформація виражається системою показників і представляється у стратегічній карті
Рівень і динаміка значень показників, відібраних у систему і розкритих в управлінських звітах	<i>Інформація для контролю реалізації диверсифікаційної стратегії</i>	Аналіз прогнозних значень стратегічних показників виходячи з їх досягнутого рівня і значень випереджальних індикаторів на момент проведення аналізу
Формування та відображення в обліку резервів, відомості розрахунку витрат у результаті настання ризикових подій, формування резервів	<i>Інформація для оцінки ризиків вибраної диверсифікаційної стратегії</i>	Паспорт ризику, шкала оцінки рівня ризиків, панель ризиків, карта ризиків
Інтегрована звітність із формуванням аналітичного розділу про ризики	<i>Інформація для зміни або коригування стратегії</i>	Результат обробки інформації, отриманої в результаті аналізу ризиків та успішності реалізації стратегії. Моделювання варіантів зміни або коригування стратегії, системи та цільових значень показників, що виражають стратегію. Заходи, що підвищують ефективність реалізації стратегії і знижують імовірність настання її ризиків

Джерело: узагальнено та доповнено на основі [4]

Основною характеристикою аналітичних звітів повинні бути: наявність керованих та регульованих показників та необхідних для оцінки ефективності реалізації вибраної диверсифікаційної стратегії розвитку підприємств туристичної індустрії. Після аналітичного опрацювання таких звітів та порівняння отриманих значень показників із можливими нормативними значеннями і значеннями показників конкурентів визначаються загрози та сильні сторони такого суб'єкта господарювання.

На основі наведених пропозицій можемо запропонувати комплексну модель інформаційно-аналітичного забезпечення формування диверсифікаційної стратегії суб'єктів туристичної індустрії, яка включає усю послідовність дослідження виділеного нами об'єкта (рис. 1).

Використання запропонованого методологічного підходу дало змогу обґрутувати порядок застосування методичних прийомів оцінки диверсифікаційної стратегії суб'єктів туристичної індустрії, зокрема в частині уточнення послідовності її вибору.

Так, вирішення поставленого завдання має економічний, соціальний, екологічний та етнічно-культурний ефекти.

Економічний ефект, який охоплює систему показників, що відображають відношення результатів і витрат. Так, отримані результати забезпечать збільшення доходів від реалізації туристичних продуктів та послуг, залучення додаткових фінансових коштів від різноманітних програм (державних, громадських фондів тощо) та підвищать рівень інноваційності національної економіки.

Соціальний ефект проявляється у зростанні конкурентоспроможності суб'єкта господарювання. Оскільки зазначена сфера пов'язана з діяльністю більш як 50галузей, її розвиток сприяє підвищенню рівня зайнятості в результаті розширення об'єкта діяльності та впровадженню нових туристичних продуктів у сфері психотуризму, андеграундного туризму, освітнього туризму тощо.

Екологічний ефект проявляється у впровадженні ідей парадигми «зеленої» економіки і міжнародного досвіду збереження природи та стійкого навколошнього середовища у сфері природоохоронного законодавства, рекреаційно-туристичної діяльності, регіонального управління, розроблення «зелених» технологій, екологічної освіти та рекреаційного природокористування. Диверсифікаціям сприяє заличенням нових мандрівників і прогресивному напряму розвитку туризму в регіонах, стимулюванню розроблення нових якісних рекреаційних послуг, найбільш екологічно дружніх навколошньому середовищу.

Етнічно-культурний ефект проявляється у збереженні й розвитку культурного потенціалу, сприяє гармонізації відносин між різними країнами і народами. Окрім того, є одним із засобів реалізації зовнішньої політики держави.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у статті запропоновано етапи формування інформаційно-аналітичного забезпечення управління диверсифікацією суб'єктів туристичної індустрії та наведено характеристику елементів стратегічної інформації з позиції впливу на неї підсистеми бухгалтерського обліку та економічного аналізу. На основі наведених пропозицій запропоновано комплексну модель інформаційно-аналітичного забезпечення формування диверсифікаційної стратегії суб'єктів туристичної індустрії, яка включає всю послідовність дослідження виділеного нами об'єкта. Використання запропонованого методологічного підходу дало змогу обґрутувати порядок застосування методичних прийомів оцінки диверсифікаційної стратегії суб'єктів туристичної індустрії, зокрема в частині уточнення послідовності її вибору. Перспективним напрямом дослідження стане розроблення звіту про управління в частині формування Розділу «Ризики» та формування методики аналізу диверсифікаційної стратегії діяльності, в основі якої – інтеграція ключових контрольних показників, що характеризують стан функціональних сфер діяльності та відображають вплив ринкової стратегії на прибуток суб'єкта туристичної індустрії у цілому.

Рис. 1. Комплексна модель інформаційно-аналітичного забезпечення формування управління диверсифікацією діяльності суб'єктів туристичної індустрії

Джерело: власна розробка

Список використаних джерел:

- Алабугин А.А., Алабугина Р.А., Кателкин К.К. Концепция и модели управления диверсификацией деятельности предприятия по показателям согласования пространственно-временных целей развития предприятия и персонала. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Экономика и менеджмент»*. 2016. № 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-i-modeli-upravleniya-diversifikatsiey-deyatelnosti-predpriyatiya-po-pokazatelyam-soglasovaniya-prostranstvenno> (дата звернення: 13.11.2020).
- Буньковский Д.В. Методы минимизации рисков предприятия. *Вопросы управления*. 2019. № 03(58). URL: <http://journal-management.com/issue/2018/05/14> (дата звернення: 13.11.2020).
- Дрималовська Х.В. Розвиток диверсифікації на підприємствах : дис. ... к.е.н. : 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) ; Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. URL: https://lpuu.ua/sites/default/files/dissertation/2016/3070/dysertaciya_drymalovska.pdf (дата звернення: 13.11.2020).

4. Макурина А.О. Информационно-аналитическое обеспечение стратегии развития услуг телекоммуникационной компании : дис. ... к.э.н. : 08.00.12 ; Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации», 2016. URL: [http://old.fa.ru/dep/ods/autorefs/Dissertations/Макурина%20А.О.%20\(02.06.2016\)%20a0d1153cf37d1f83a4ce90dc57edafa6.pdf](http://old.fa.ru/dep/ods/autorefs/Dissertations/Макурина%20А.О.%20(02.06.2016)%20a0d1153cf37d1f83a4ce90dc57edafa6.pdf) (дата звернення: 13.11.2020).
5. Момонт Т.В. Аналітичне забезпечення процесу диверсифікації суб'єктів туристичної індустрії. *Економіка. Управління. Інновації. Серія «Економічні науки»*. 2016. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_3_16 (дата звернення: 13.11.2020).
6. Момонт Т.В. Можливості використання фасетної системи представлення бухгалтерської інформації (підприємствами туристичного сектору в умовах диверсифікації їх діяльності). *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2016. № 1. С. 58–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkib_2016_1_13 (дата звернення: 13.11.2020).
7. Пандемія COVID-19 та її наслідки у сфері туризму в Україні. *Оновлення до документу «Дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні»*. 2020. 28 с. URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf> (дата звернення: 13.11.2020).
8. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року : Розпорядження КМУ від 16 березня 2017 р. № 168-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249826501> (дата звернення: 13.11.2020).
9. Benur Abdellati M., Bramwell Bill. Tourism product development and product diversification in destinations. *Tourism Management*, Elsevier. 2016. Vol. 50(C). P. 213–224. DOI: 10.1016/j.tourman.2015.02.005 (дата звернення: 13.11.2020).
10. Bui, B., & De Villiers, C. Business strategies and management accounting in response to climate change risk exposure and regulatory uncertainty. *The British Accounting Review*. 2017. № 9(1). P. 4–24. URL: <https://doi.org/10.1016/j.bar.2016.10.006> (дата звернення: 13.11.2020).
11. International tourist numbers could fall 60-80% in 2020. URL: <https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020> (дата звернення: 13.11.2020).
12. Li, Wuhuan & Sun, Liang. The Strategy of Diversified Management of Enterprises: Taking Giant Group as an Example. 2019. DOI: 10.2991/aebmr.k.191225.120 (дата звернення: 13.11.2020).
13. Moorhead Justin. Economic diversification, tourism and ownership. *Economic development*. 2019. URL: <https://underthemarkets.com/economic-diversification-tourism-and-ownershi> (дата звернення: 13.11.2020).
14. Weidenfeld Adi. Tourism Diversification and Its Implications for Smart Specialisation. *Sustainability*. 2018. № 10. P. 319. DOI: 10.3390/su10020319 (дата звернення: 13.11.2020).

References:

1. Alabugin A.A., Alabugina R.A., Katelkin K.K. (2016). Konczepcziya i modeli upravleniya diversifikacziej deyatelnosti predpriyatiya po pokazatelyam soglasovaniya prostranstvenno-vremennykh czelej razvitiya predpriyatiya i personala [The concept and models of management of the diversification of the enterprise's activities in terms of the coordination of the spatio-temporal development goals of the enterprise and personnel]. *Vestnik YuUrGU. Seriya: Ekonomika i menedzhment*, no. 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konseptsiya-i-modeli-upravleniya-diversifikatsiey-deyatelnosti-predpriyatiya-po-pokazatelyam-soglasovaniya-prostranstvenno> (accessed 13 November 2020).
2. Bunkovskiy D.V. (2018). Metody minimizatsii riskov predpriyatiya [Enterprise risk minimization methods]. *Voprosy upravleniya*, no. 03(58). URL: <http://journal-management.com/issue/2018/05/14> (accessed 13 November 2020).
3. Drymalovska Kh.V. (2016). Rozvytok dyversyfikatsii na pidprijemstvakh [Development of diversification at enterprises] (PhD Thesis), Lviv: Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika». URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/dissertation/2016/3070/dysertaciya_drymalovska.pdf (accessed 13 November 2020).
4. Makurina A.O. (2016). Informacionno-analiticheskoe obespechenie strategii razvitiya uslug telekommunikacionnoj kompanii [Information and analytical support for the development strategy of telecommunications company services] (PhD Thesis), «Finansovyj universitet pri Pravitelstve Rossiijskoj Federacii». URL: [http://old.fa.ru/dep/ods/autorefs/Dissertations/Makurina%20A.O.%20\(02.06.2016\)%20a0d1153cf37d1f83a4ce90dc57edafa6.pdf](http://old.fa.ru/dep/ods/autorefs/Dissertations/Makurina%20A.O.%20(02.06.2016)%20a0d1153cf37d1f83a4ce90dc57edafa6.pdf) (accessed 13 November 2020).
5. Momont T.V. (2016). Analitychnye zabezpechennya protsesu dyversyfikatsii subiektyv turystichnoi industrii [Analytical protection of the process of diversification of tourist industry sub-units]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. Seriia «Ekonomiczni nauky»*, no. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_3_16 (accessed 13 November 2020).
6. Momont T.V. (2016). Mozhlyvosti vykorystannia fasetnoi systemy predstavleniya bukhhalterskoi informatsii (pidprijemstvamy turystichnoho sektoru v umovakh dyversyfikatsii yikh diialnosti) [The capabilities of the faceted system and presented by the accounting information (by the enterprises of the tourism sector in the minds of the diversification of the activities)]. *Visnyk Kyivskoho instytutu biznesu ta tekhnolohii*, no. 1, pp. 58–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkib_2016_1_13 (accessed 13 November 2020).
7. Pandemiia COVID-19 ta yii naslidky u sferi turyzmu v Ukrayini. Onovlennia do dokumentu «Dorozhnja karta konkurentospromozhnoho rozvytoku sfery turyzmu v Ukrayini». URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf> (accessed 13 November 2020).
8. Pro skhvalennia Strategii rozvytoku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku: Rozporiadzhennia KMU vid 16 bereznia 2017, no. 168-r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249826501> (accessed 13 November 2020).
9. Benur Abdellati M., Bramwell Bill (2016). Tourism product development and product diversification in destinations. *Tourism Management*, Elsevier, vol. 50(C), pp. 213–224. DOI: 10.1016/j.tourman.2015.02.005 (accessed 13 November 2020).
10. Bui, B., & De Villiers, C. (2017). Business strategies and management accounting in response to climate change risk exposure and regulatory uncertainty. *The British Accounting Review*, 49(1), 4–24. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bar.2016.10.006> (accessed 13 November 2020).
11. International tourist numbers could fall 60-80% in 2020. URL: <https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020> (accessed 13 November 2020).
12. Li, Wuhuan & Sun, Liang (2019). The Strategy of Diversified Management of Enterprises: Taking Giant Group as an Example. DOI: 10.2991/aebmr.k.191225.120 (accessed 13 November 2020).
13. Moorhead Justin (2019). Economic diversification, tourism and ownership. *Economic development*. URL: <https://underthemarkets.com/economic-diversification-tourism-and-ownershi> (accessed 13 November 2020).
14. Weidenfeld Adi (2018). Tourism Diversification and Its Implications for Smart Specialisation. *Sustainability*, no. 10, 319; DOI: 10.3390/su10020319 (accessed 13 November 2020).

Скрыпник М. И.
Григоревская Е. А.
Киевский национальный университет технологий и дизайна

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ІНДУСТРІЇ

Резюме

Целью статьи является развитие теоретических положений и разработка методических рекомендаций по совершенствованию подходов к формированию системы информационного обеспечения управления диверсификацией деятельности субъектов туристической индустрии. В статье предложены этапы формирования информационно-аналитического обеспечения управления диверсификацией субъектов туристической индустрии. Приведена характеристика элементов стратегической информации с позиции влияния на нее подсистемы бухгалтерского учета и экономического анализа. На основе приведенных предложений предложена комплексная модель информационно-аналитического обеспечения формирования диверсификационной стратегии субъектов туристической индустрии, включающая оценку информации для изменения или корректировки стратегии; описание информации для оценки рисков выбранной диверсификационной стратегии; описание информации для контроля реализации диверсификационной стратегии; оценку информации для разработки и обоснования стратегии диверсификации; обеспечение своевременного выполнения стратегии; принятия альтернативного решения об избрании диверсификационной стратегии. Использование предложенного методологического подхода позволило обосновать порядок применения методических приемов оценки диверсификационной стратегии субъектов туристической индустрии, в частности в части уточнения последовательности ее выбора.

Ключевые слова: диверсификация, стратегия диверсификации, информационно-аналитическое обеспечение, бухгалтерская отчетность, риски.

Skrypnyk Margaryta

Hryhorevska Olena

Kyiv National University of Technology and Design

DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF INFORMATION-ANALYTICAL SUPPORT OF MANAGEMENT OF DIVERSIFICATION OF ACTIVITY OF SUBJECTS OF TOURIST AND HISTORY

Summary

The purpose of the article is to develop theoretical provisions and develop guidelines for improving approaches to the formation of a system of information support for the management of diversification of the tourism industry. In the process of research the methods of observation, comparison, analysis, synthesis, generalization were used. The study is based on the hypothesis that high-quality information support will increase the validity, efficiency and analytical information on the development of a strategy to diversify the tourism industry in accordance with modern management requirements, strengthen the responsibility of performers and minimize risks. The article proposes the stages of formation of information-analytical support of diversification management of tourism industry entities (delineation of information requests of stakeholders, accumulation and systematization of information, transmission and grouping of information, its evaluation; generalization of information and formation of a comprehensive conclusion on the possibility of forming diversification strategy). The characteristics of the elements of strategic information from the standpoint of the influence of the subsystem of accounting and economic analysis on it are given. Based on the above proposals, a comprehensive model of information and analytical support for the formation of a diversification strategy of the tourism industry, which includes an assessment of information to change or adjust the strategy, a description of information to assess the risks of the selected diversification strategy; description of information to control the implementation of the diversification strategy; evaluation of information to develop and justify a diversification strategy; ensuring timely implementation of the strategy; making an alternative decision on choosing a diversification strategy. The use of the proposed methodological approach allowed to substantiate the procedure for applying the methods of assessing the diversification strategy of the tourism industry, in particular in terms of clarifying the sequence of its choice.

Keywords: diversification, diversification strategy, information and analytical support, accounting, risks.

НАШІ АВТОРИ

1. **Батченко Людмила Вікторівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри готельно-ресторанного і туристичного бізнесу Київського національного університету культури і мистецтв
2. **Бойко Віктор Петрович** – аспірант кафедри міжнародних фінансів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
3. **Буднік Ольга Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу Поліського національного університету
4. **Васіна Алла Юріївна** – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу Західноукраїнського національного університету
5. **Гончар Лілія Олексandrівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри готельно-ресторанного і туристичного бізнесу Київського національного університету культури і мистецтв
6. **Горбачова Оксана Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Національного авіаційного університету
7. **Григоревська Олена Олександровна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Київського національного університету технологій і дизайну
8. **Даценко Ганна Василівна** – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку та оподаткування Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
9. **Знаменський Віталій Ігорович** – аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування Національної академії статистики, обліку та аудиту
10. **Казьмір Валентина Анатоліївна** – директор відокремленого структурного підрозділу «Могилів-Подільський технолого-економічний фаховий коледж Вінницького національного аграрного університету», Вінницький національний аграрний університет
11. **Кміть Віра Мирославівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка
12. **Кравців Валерія Володимиривна** – магістр Донбаської державної машинобудівної академії
13. **Красота Олена Вадимівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка
14. **Кропова Анастасія Сергіївна** – студентка Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
15. **Лаврова-Манзенко Олена Олексіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства, обліку і аудиту Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
16. **Литвин Олена Володимиривна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансового консалтингу та банківництва Навчально-наукового інституту економічних та соціальних відносин Університету банківської справи
17. **Ліщишин Софія Андріївна** – студентка Навчально-наукового інституту економічних та соціальних відносин Університету банківської справи
18. **Лутковська Світлана Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, проректор з науково-педагогічної роботи, євроінтеграції та міжнародної діяльності, доцент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії
19. **Лясківська Вікторія Миколаївна** – магістрант Київського національного університету культури і мистецтв
20. **Макаренко Сергій Миколайович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, менеджменту та адміністрування Херсонського державного університету
21. **Масленіков Олексій Євгенович** – студент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
22. **Мельник Катерина Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент, докторант відділу обліку та оподаткування Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» менеджменту, публічного управління та персоналу Західноукраїнського національного університету
23. **Мілінчук Ольга Володимиривна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Державного університету «Житомирська політехніка»
24. **Муравський Олексій Андрійович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи та страхування Національного університету біоресурсів і природокористування України
25. **Ополонець Юлія Олександровна** – магістрантка Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
26. **Оробинський Сергій Васильович** – магістр Донбаської державної машинобудівної академії
27. **Панчева Юлія Сергіївна** – студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

28. **Рогач Олександр Ігорович** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних фінансів Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
29. **Рогачевський Олександр Петрович** – кандидат медичних наук, керівник Навчально-виробничого комплексу інноваційних технологій навчання, інформатизації та безперервної освіти Одеського національного медичного університету
30. **Скіп Роксолана Андріївна** – студент Національного університету «Львівська політехніка»
31. **Скрипник Маргарита Іванівна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Київського національного університету технологій і дизайну
32. **Соколова Ольга Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри економіки підприємств Університету державної фіiscalної служби України
33. **Сухопер Яна Іванівна** – студентка Національного авіаційного університету
34. **Титарчук Ірина Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Національного університету біоресурсів і природокористування України
35. **Ткачук Анастасія Юріївна** – студентка Державного університету «Житомирська політехніка»
36. **Хома Ірина Борисівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
37. **Хоружий Сергій Гавrilович** – кандидат економічних наук ДВНЗ «Університет банківської справи»
38. **Шевченко Олена Олександрівна** – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту Донбаської державної машинобудівної академії
39. **Шевчук Дмитро Вікторович** – студент Національного університету біоресурсів і природокористування України
40. **Щирба Оксана Василівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка

Наукове видання

**ВІСНИК ОДЕСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Економіка

Відповідальний за випуск
Горняк Ольга Василівна

Українською, російською та англійською мовами

Передрук (перевидання) матеріалів видання
дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Електронна сторінка видання: www.visnyk-onu.od.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура UkrainianSchoolBook
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 17,21.
Підписано до друку 27.11.2020 р. Замов. № 1220/370. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.